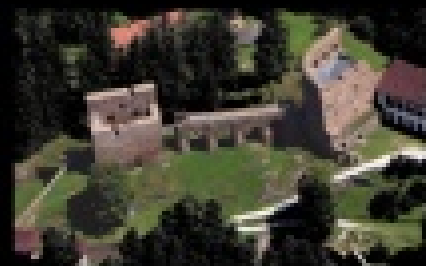
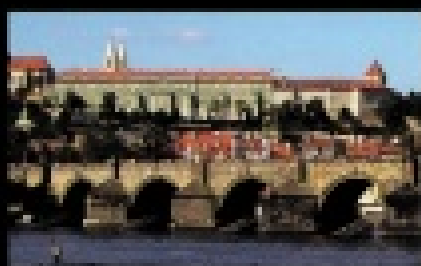

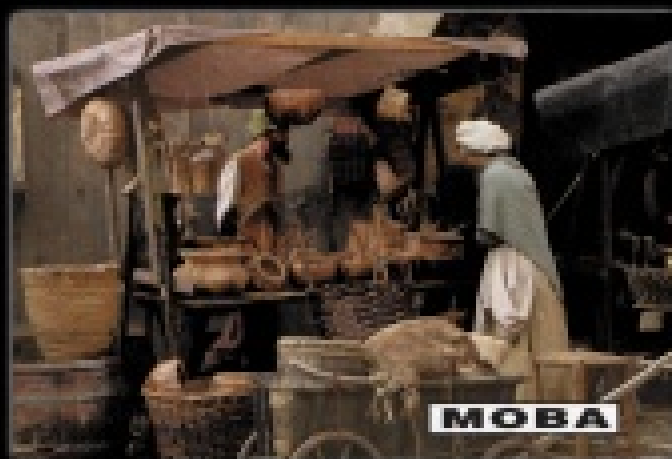
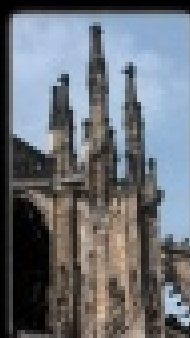
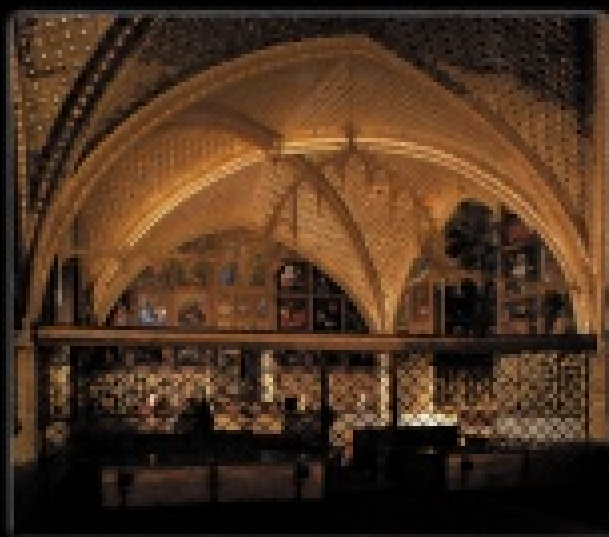
VLASTIMIL VONDRUŠKA

ŽIVOT VE STALETÍCH

14. STOLETÍ

LEXIKON HISTORIE

MOBA

Vlastimil Vondruška
ŽIVOT VE STALETÍCH
14. století
Lexikon historie

Odpovědný redaktor Pavel Vlasatík
Grafická úprava Marcela Knapová, Doksy
Obálka Marcel Bursák/OPT MOBA
Tisk Finidr, s. r. o., Český Těšín

Vydala Moravská Bastei MOBA, s. r. o., Brno
www.mobaknihy.cz

(c) Vlastimil Vondruška, 2011
(c) Ilustrace Kamila Skopová, 2011
(c) Foto Vlastimil Vondruška, 2011
(c) Foto Petr Kříž, 2011
(c) Grafická úprava Marcela Knapová, 2011
(c) Moravská Bastei MOBA, s. r. o., Brno 2011

Vydání první

ISBN 978-80-243-4243-6

Vlastimil Vondruška

ŽIVOT VE STALETÍCH

14. století

Lexikon historie

Karlštejn – hrad založený Karlem IV. v polovině 14. století

KRAJINA A LIDÉ

KLIMA

Zatímco ve 13. století zažívali obyvatelé českých zemí teplé klima, na hranicích středověkého světa již začala průměrná teplota klesat. Proto nebyla střední Evropa na nadcházející klimatickou katastrofu připravená. Prvním velkým úderem, který zasáhl západní, severní i střední Evropu, bylo ochlazení a nekončící deště se záplavami na počátku léta roku 1315. Přišel první veliký hladomor, který na rozdíl od těch předchozích (lokálních) zasáhl podstatnou část Evropy a měl skutečně všeobecný charakter. Deštivé a studené počasí ovlivnilo i následující rok (uvádí se, že rok 1316 byl z hlediska pěstování obilovin vůbec nejhorším v celém období středověku). Zhroutila se produkce vína, byl nedostatek píce pro dobytek. Děsivý hladomor zasáhl i české země (v té době je ve Zbraslavské kronice poprvé zmiňován kanibalismus z hladu).

Katastrofální počasí (a s ním spojený hladomor) trvalo sedm let až do roku 1322, kdy se podmínky pro zemědělství o trochu zlepšily (ale již nikdy nedosáhly průměrných hodnot předchozích staletí). To byl reálný začátek klimatických změn v Evropě, označovaných jako „malá doba ledová“, trvajících až do poloviny 19. století. Jejich výsledkem bylo, že počasí v celé křesťanské Evropě se stalo velice nestabilním, převládaly deštivé roky s velkým počtem bouřek a teplota pravidelně oscilovala od extrémního chladu k rokům teplejším. Zdá se však, že výkyvy neměly globální charakter, ale omezovaly se jen na menší území (což zmenšovalo dopady hladomoru, protože bylo možno alespoň v omezené míře nakoupit obilí v sousedních zemích).

Průměrné ochlazení evropského kontinentu ve 14. století bylo ve srovnání se 13. stoletím zhruba 0,5 °C, což je v úhrnu změna zdánlivě nepostřehnutelná. To je ovšem statistický ukazatel, v praxi vládly v Evropě často arktické zimy, vyrovnávané co do průměrné teploty mimořádně horkými léty. Pokud bychom se přenesli do časů „malé doby ledové“, nepostřehli bychom zřejmě proti dnešku výraznější teplotní rozdíly, snad jen zimy by se nám zdály chladnější a léta naproti tomu někdy velmi teplá. Období extrémního sucha střídaly deštivé roky a záplavy. Výjimečný chlad a dlouhotrvající deště se vyskytovaly vždy jen na určitém území či v jedné zemi, někdy trvalo špatné počasí celá desetiletí, jindy jen několik let. Prakticky každá generace obyvatel zažila neustálé kolísání počasí, které se krátkodobě zlepšilo a vzápětí následovalo prudké zhoršení. Při omezených hospodářských zdrojích právě tento faktor přinesl (na rozdíl od 13. století) do myšlení lidí pocit nestability a ohrožení. Ochlazování klimatu mělo dalekosáhlý vliv na všední život lidí, v historiografii často nedocenený. Chladnější počasí si vynutilo změny v charakteru obytných staveb, v oděvu i způsobu zemědělství a rovněž v řadě návazných oblastí výroby.

V historiografii se 14. století někdy označuje jako první krize feudalismu. Je nesporným faktem, že lidnatá Evropa, tak jak ji známe z konce 13. století, se během několika desetiletí ocitla v hospodářsky téměř neřešitelné situaci. Prakticky ze dne na den klesly výnosy zemědělské produkce, a to znamenalo hladomor, sociální otřesy, zostření politického napětí a eskalaci válečných konfliktů. Křesťanskou Evropu zasáhlo navíc několik morových epidemií (v letech 1347 až 1351 vůbec nejhorší v evropských dějinách). V důsledku toho se prudce snížil počet obyvatel. Zhoršení životních podmínek a hluboké sociální otřesy vedly ke změnám v rovině duchovní (rostl odpor vůči rozmarílosti církve, již se připisovala vina za to, že Bůh trestá křesťany). Okázalost vrcholící gotiky v sobě ukrývala neustálé prohlubování bíd (14. století je prvním, které v křesťanské Evropě nastoluje jako reálný problém sociální požadavky nejchudších).

VZHLED KRAJINY

Celkem kultivovaná podoba krajiny 13. století doznala ve 14. století zatím jen nepatrných změn. Základním trendem byl ústup listnatých porostů, které nahrazovaly jehličnany. V důsledku deštivého počasí stoupla hladina podzemní vody, což ovlivňovalo podmáčení polí a luk (zvláště tam, kde byly půdy jílovité). Podmáčené bývaly i některé nivy, zvýšil se počet močalovitých ploch. V některých krajích bylo nutno přesunout kupecké cesty nebo je zpevňovat. Stejně tak byly opuštěny některé usedlosti v údolních vesnicích, které ležely v záplavové části potoků, a byly přesouvány o několik desítek metrů dále od vodního toku na zvýšené terasy. K regulaci vodního režimu krajiny začaly pozitivně přispívat rybníky a ve městech a jejich nejbližším okolí zpevňování břehů (pomocí kamenných zídek a osazováním vrb a dalších vhodných

Lesní krajina – hrad Kokořín založený v první polovině 14. století

porostů). Pole se začala odvodňovat systémem jednoduchých meliorací (stružky, příkopy).

Ve 14. století prakticky skončila kolonizace pustých a lesnatých krajín a některé vesnice byly dokonce opuštěny a znovu zarostly lesem. I když nejsou relevantní data k dispozici, odhaduje se, že lesní pokryv českých zemí byl na konci 14. století stejný jako na konci 13. století a zabíral tedy stále něco kolem poloviny povrchu celé země. Většina lesů se samozřejmě soustřeďovala do horského a podhorského pohraničního pásma (často stále ještě neosídleného nebo osídleného jen velice řídko), naproti tomu střed země (zvláště okolí Prahy, Polabí, Litoměřicko a Zatecko) byl krajinou téměř bezlesou (stavební a dokonce i palivové dříví se sem muselo dovážet).

ROZLOHA ZEMĚ

Odhaduje se, že země Koruny české zaujímaly ve 14. století (bez Lucemburska a území v Říši) rozlohu zhruba 135 tis. km². Čechy spolu s Chebskem měly rozlohu 55 tis. km² (cca 41 %), Morava s Opavskem 27 tis. km² (cca 20 %), Horní a Dolní Slezsko 39 tis. km² (cca 29 %). Horní a Dolní Lužice 14 tis. km² (cca 10 %).

Z tohoto přehledu je zřejmé, jaký význam měly tzv. vedlejší země Koruny české, protože v součtu rozloh byly větší než samotné Čechy. Území Slezska a Lužice a rovněž Opavsko byly navíc lidnaté a hospodářsky prosperující oblasti s rozvinutým obchodem a řemeslem a s vlivnými šlechtickými rody.

POČET OBYVATEL

I když byl celkově demograficky vývoj ve 14. století pro Evropu nepříznivý, české země neovlivnil tolik jako západní Evropu, protože strašlivá morová rána v letech 1347 až 1351 zasáhla české země jen okrajově a se slabou intenzitou. Zatímco v západní Evropě se po moru některé kraje téměř vyhladily (odhaduje se, že celkově zemřela třetina populace, někteří historici dokonce hovoří o úbytku poloviny západoevropské populace), většinu českého území (včetně Prahy) se mor vyhnul. Vyhnuly se mu i některé další velké morové rány, které kosily obyvatele západní Evropy. Proto neprošla demografická křivka u nás tak obrovským poklesem jako jinde.

I přes stávající problémy s kolísáním výnosů zemědělství a s periodickými hladomory byly české země ve srovnání s ostatní křesťanskou Evropou zeměmi prosperujícími, což se projevilo v udržení výše populace, možná dokonce v nepatrném růstu. Na konci 13. století žilo v českých zemích podle odhadu asi 1,5 mil. obyvatel. Odhady pro konec 14. století ovšem značně kolísají. F. Šmahel odhaduje populaci Čech, Moravy a Slezska jen na 2 miliony obyvatel. Z. Boháč naproti tomu odhaduje počet obyvatel pouze samotných Čech na 2 miliony, Moravy na 1 milion, Slezska rovněž na 1 milion a Lužice 200 tisíc, celkový počet obyvatel zemí Koruny české byl tedy podle něj v roce 1400 kolem 4,2 milionu obyvatel (do tohoto počtu ale nezahrnuje populaci nemajetných lidí, kteří se volně pohybovali - čeledí, tovaryše, komedianty, žebráky apod.).

V rámci populace došlo ovšem k podstatné změně její vnitřní struktury. S pokračující urbanizací rostl podíl městského obyvatelstva (v průběhu 14. století se oproti roku 1300 zvýšil počet měst a městeček na dva a půl násobek). Koncem 14. století žily na venkově čtyři pětiny populace (cca 80 %), necelá pětina (cca 17-20 %) žila ve městech (v Čechách tedy asi 400 tis., na Moravě 200 tis. a ve Slezsku dalších 200 tis. měšťanů) a zhruba 3 % populace tvořila privilegovaná vrstva urozených lidí a duchovních. Oproti konci 13. století se tedy počet městského obyvatelstva víc než zdvojnásobil.

Vlastní města nebyla nijak lidnatá, jen výjimečně měla více než 2 tis. obyvatel (což byl v té době obvyklý průměr i většiny středně velkých německých měst). Výjimkou byla pražská aglomerace, která dosáhla koncem 14. století po dokončení Nového Města pražského počtu cca 40 tis. obyvatel a patřila k největším městům na sever od Alp.

Ty části země, kde byla dokončena kolonizace a nacházela se hustá síť měst a městeček (střed země a nížiny kolem velkých řek), patřily ke krajům lidnatým. Na 1 km² připadalo cca 55 až 65 obyvatel, což nepatrně převyšovalo evropský průměr.

MENTALITA ČLOVĚKA

Mentalita lidí v 11. a 12. století se výrazně lišila od mentality člověka vrcholného středověku. Proces změn začal ve 13. a dokončen byl ve 14. století. Na rozdíl od starších časů lidé začali stále konkrétněji vnímat čas a prostor. Od 13. století se začaly zásluhou církve běžně počítat dny. Lidé přesně věděli, jaký je den v rámci týdne (na ně se vázaly povinnosti náboženské - půst, den odpočinku). Stejně tak se začal vnímat kalendářní běh roku (oslava velkých církevních svátků). Ve vrstvách urozených, ale i v měšťanském prostředí se začalo běžně užívat datování jednotlivých roků.

Především ve městech se začaly počítat hodiny. Původní dělení dne vycházelo z jednoduchého principu, který se řídil východem a západem slunce. Pracovní den býval teoreticky „od slunka do slunka“, v zimě byl tedy pracovní den mnohem kratší než v létě. Čas se proto začal z praktického důvodu počítat na stejně dlouhé úseky (hodiny).

Rozvoj astronomie a znalosti mechaniky v západní Evropě umožnily již na konci 13. století sestavení železných věžních hodin. Za nejstarší se považují hodiny z roku 1288 ve Westminsteru v Anglii, od počátku 14. století se objevují i hodiny bíci (1314 francouzský Caen, 1344 italská Modena). V roce 1344 byl postaven první skutečný orloj v italské Padově, který kromě času ukazoval pohyby Slunce, Měsíce a hvězd. I když v českých zemích existence orloje ve 14. století doložena není, mechanické hodiny nebyly neznámé, jak dokládá přítomnost orlojníků již na dvoře Karla IV. Nejstarší písemná zpráva z roku 1376 hovoří o císařském orlogistovi Martinovi, který byl pověřen seřizováním a správou hodin na Pražském hradě. Počítání času bylo jedním z důležitých prvků proměny mentality středověkých lidí.

Dalším významným prvkem bylo chápání prostoru. Lidé začali více cestovat a tím se postupně ztrácel původní panický strach z opuštění rodné osady. Zatímco rytíři, příslušníci církve a kupci cestovali i dříve, od druhé poloviny 13. století začala ve větší míře migrace venkovanů. Lidé odcházeli z domova za obživou (v rámci kolonizace putovali často s celou rodinou do jiné země). Zpočátku takové výpravy vedli zkušení lokátoři, ale lidé začali překonávat strach z cestování a ve druhé a třetí generaci se mobilita stala běžnou záležitostí všedního života. Venkované chodili do města na trhy, na církevní poutě, ti mladší odcházeli od rodiny do světa za obživou (ale už sami, nemusel je vést zkušený lokátor). Pohyb se stal přirozenou součástí života a to se odrazilo v mentalitě lidí, z níž se ztrácela fatální odevzdanost. Současně se i zmenšoval panický strach z neznámého.

Jak lidé postupně ztráceli předsudky, získávali také sebevědomí. S tím se pojila postupná ztráta úcty k autoritám. To platilo nejen ve vztahu k církvi (odtud pramenily projevy lidového kacířství a později celé husitské hnutí), ale nejspíše i k autoritám světským. I když není možné ojedinělé zprávy kronikářů generalizovat, působí přesto výmluvně povzdech kronikáře Dalimila: „Nevěř chámu. Chám se klaní - a najednou znenadání - má veliké nároky, - zle ti splatí s úroky.“⁴⁴ Až satirický náboj má popis nehody českého krále Jana Lucemburského při turnaji, který se konal roku 1321 před nejsířší veřejností v Praze. Král spadl z koně, válel se v blátě a jeho služebníci ho zvedli polo-mrtvého v zabláceném oděvu. Podle popisu prý: „Při té žalostné podívané někteří nařikali, druzí však tleskali“⁴⁴

VĚK OBYVATELSTVA

Zdá se, že průměrný věk populace ve 14. století ve srovnání se 13. stoletím klesl. Podíl na tom měly nejen mory a hladomory, ale celkově se snížila kvalita obživy, a to s sebou neslo zvláště u nejméně bohatých rodin všechna negativa spojená s podvýživou. Protože se opakovaly periodické roky neúrody, poznamenal tento problém i většinu zámožnějších obyvatel venkova (těch, kteří vlastnili usedlosti) a samozřejmě i podstatnou část měšťanů. Průměrný věk klesl pod padesát let. Zatímco dříve se tohoto průměrného věku dožívala téměř polovina mužské populace, pro 14. století se odhaduje, že věku padesáti let dosáhla jen zhruba třetina mužů. U žen byl v důsledku úmrtí při porodech průměrný věk ještě nižší, i když se i některé ženy dožívaly výjimečně věku kolem padesáti let. Nižší průměrný věk zvláště na venkově však do určité míry řešil problém s obživou přestárklých.

Zdá se také, že se ve srovnání se 13. stoletím zmenšil počet členů rodiny a domácnosti. Rodiny s větším počtem dětí byly výjimkou a celkem běžné naopak existovaly manželské páry bezdětné. Dětská úmrtnost byla i nadále nesmírně vysoká (pro celý středověk platí odhad, že z 5 narozených dětí se dospělého věku dožily jen 2). Je ovšem otázka, zda byla úmrtnost stejná

veliká v rodinách urozených a neurozených (u nichž lze předpokládat větší vitalitu a dětská úmrtnost mohla být nižší). Tomu by napovídala i zmínka v Dalimilově kronice: „...neboť děcka z dobrých rodů nesnášejí nepohodu. Zjara spatří světlo světa, sotva dožijí však léta.“ Odhaduje se, že ve 14. století mívala průměrná rodina 2 až 3 děti (počítají se jen ti potomci, kteří přežili věk batolete).

Zmenšení rodiny (pokud srovnáváme s podobou slovanské velkorodiny) ovlivňovalo nejen zhoršení hospodářských podmínek, ale také nové právní vztahy (individualizace pozemkového vlastnictví). S poklesem výnosů polí (a současně s růstem naturální a peněžní renty) se zřejmě snižuje počet nádeníků a čeledínů, kteří pracovali na středně velkých zemědělských usedlostech. Většinu práce musela zastat rodina hospodáře (což samozřejmě zvyšovalo nároky na celkovou délku jejich pracovního týdne).

Stejně tak bylo méně časté, aby mladší sourozenci zůstávali po smrti rodičů v usedlosti staršího sourozence. Mladší sourozenci odcházeli nejčastěji do měst, která ochotně přijímala nové obyvatele (ve středověkých městech mortalita většinou převyšovala natalitu). Noví přistěhovalci do měst se stávali nádeníky a služebníky měšťanů. Pro 14. století obecně platí, že se na venkově snižoval počet členů domácnosti, naproti tomu domácnosti zámožných měšťanů (pokud do nich počítáme i veškeré služebnictvo) se zřejmě rozrůstaly.

MORY A HLADOMORY

První obrovský hladomor zasáhl země Koruny české v letech 1316 až 1318 (popisuje ho Zbraslavská kronika). Kromě místních neúrod zasáhl celou zem další veliký hladomor v letech 1361 a 1362. Dodnes ho připomíná tehdy nově budované městské opevnění, tzv. Hladová zeď na Petříně.

O blíže nespecifikované epidemii se písemné prameny zmiňují v roce 1328. Strašná morová rána v letech 1347 až 1351 se většině českých zemí vyhnula, zasáhla jen jižní Moravu a část Slezska. Zemi se vyhnuly i velké morové epidemie v letech 1357 až 1363, 1369 až 1371 i 1390. Jediná větší morová rána, která zasáhla Čechy (Moravě se vyhnula), byla černá smrt, která zde řádila v roce 1380 od jara až do podzimu. Odhaduje se, že v té době zemřelo 10 až 15 % veškeré domácí populace.

ZÁVĚR KOLONIZACE

Během první poloviny 14. století doznívala kolonizace pustých lesnatých oblastí. Postupné snižování kolonizační aktivity souviselo s postupnou stagnací hospodářství a rovněž se stagnací demografickou. Navíc je třeba brát v úvahu, že nejvhodnější oblasti byly kolonizovány již ve 13. století a během první poloviny 14. století se jen vyplňovaly zbylé zalesněné proluky v krajině (hory však zůstávaly stále netknuté).

Při zakládání vesnic ve 14. století se bez výjimky uplatňovalo emíteutické (zákupní) právo, které zajišťovalo majitelům usedlosti dědičné právo a současně jim pojišťovalo stabilní výši renty (obvykle peněžní). Toto právo nemohlo být formulováno dle libovůle vrchnosti či dle požadavků kolonistů, ale existovaly přesné normy. Brněnská právní kniha ze 14. století uvádí, že vše se musí dít „podle nějakého obecného a přijatého práva“.

Protože bylo v první polovině 14. století stále obtížnější sehnat lokátory a kolonisty, zdá se, že některé nové vesnice získávaly nadstandardně výhodné podmínky při svém založení. Nejčastěji bývala prodlužována doba, po kterou byli kolonisté osvobozeni od všech dávek (lhůta, lhota). Není náhoda, že se

Stařeň – francouzská iluminace z poloviny 14. století

u vesnic založených ve 14. století často objevuje ve jméně slovo Lhota.

Po velkém moru v polovině 14. století kolonizace prakticky v celé Evropě ustala, protože v západoevropských zemích byly opuštěny tisíce usedlostí a lidé toužící založit vlastní hospodářství si mohli vybrat jakoukoli již existující opuštěnou usedlost, aniž by museli pracně kultivovat lesní půdu.

NÁRODNOSTNÍ VÝVOJ

Národnostní chápání ve středověku vycházelo z pojetí zemské příslušnosti. Ta se od 13. století postupně stávala významným politickým prvkem, deklarovaným vládnoucími vrstvami (šlechtou, částečně i některými představiteli domácí církve). Toto chápání se v průběhu 14. století prohlubovalo a přeneslo se i do měšťanského prostředí.

Země Koruny české byly z hlediska správního složitým útvarům administrativně i právně do jisté míry samostatných celků, spjatých osobou panovníka (ale rovněž příbuzností mezi rody významných velmožů). Chápání jednotného národa se utvářelo ve smyslu politické příslušnosti k určitému území, kde šlechta vlastnila zemské statky, řídila se zemským právem, postupně si vytvářela zemské instituce a společně přísahala věrnost jedinému panovníkovi. To, co bychom dnes mohli nazývat vlastenectvím, chápala šlechta ve 14. století jako věrnost na základě zemské příslušnosti, na niž byla pravděpodobně nejen hrdá, ale určitě cítila i jistou míru odpovědnosti (neboť chránila i své zájmy). Tím vzniklo společenství, které můžeme označit jako zemský národ (bez ohledu na to, zda jeho příslušníci hovořili česky, nebo německy). Zemský národ se z pragmatických důvodů bránil přílivu cizáků (nikoli samozřejmě poddaných, ale osob majetných a vlivných, obvykle z německých oblastí). V tomto smyslu byly formulovány požadavky domácí šlechty před volbou Jana Lucemburského (zákaz, aby si do země přivedl cizí šlechtu). Stejně tak si stěžovala braniborská šlechta na příliv cizáků (tedy šlechty nebraniborské) v době, kdy zde vládl Jošt Moravský.

I když se jako společný národ prohlašovaly vládnoucí vrstvy již dříve na základě příslušnosti k území ovládanému Přemyslovci, ve 14. století se územní princip ještě posílil. Přesvědčení šlechty posiloval fakt, že lucemburští panovníci si čas od času nějaké oblíbené či důvěrníky ze zahraničí přiváděli. Stanovisko šlechty pregnantně definovala veršovaná, česky psaná Dalimilova kronika, v níž autor (s největší pravděpodobností Petr 1. z Rožmberka) zdůrazňoval, že vše, co pochází od Němců (tedy z krajin mimo hranice českého království), je špatné a špatný je ten panovník, který Němce v Čechách usazuje a je

poslouchá. Když na český trůn nastoupil Jan Lucemburský, píše: „Rač jeho, tvorce, naučiti, aby miloval zemany a v své radě mievai české pány.“ Negativní náhled na německé sousedy měli i někteří preláti. Když biskup Jan IV. z Dražic koupil hrad Kyšperk, řekl, že leží na hranicích Čech s markrabstvím míšeňským „takřka uprostřed národa neřestného“.

„Nepřejte si cizozemce
ten váš národ zhubí lehce.
Každý v cizině si stýská,
a tak hledá srdce blízká.
Každý k vládě zve si rádce,
cizince jen hňup a zrádce.
Cizák s cizáky se spojí,
váš hlas před ním neobstojí,
najde na vás na sta hříchů,
dům vám vezme, skok i lichu.
Neměň své za právo cizí, neskláněj se, česká hlavo,
o to prosím naléhavě.
V jednotě je cesta k slávě.“

(Naučení kněžny Libuše podle Dalimilovy kroniky)

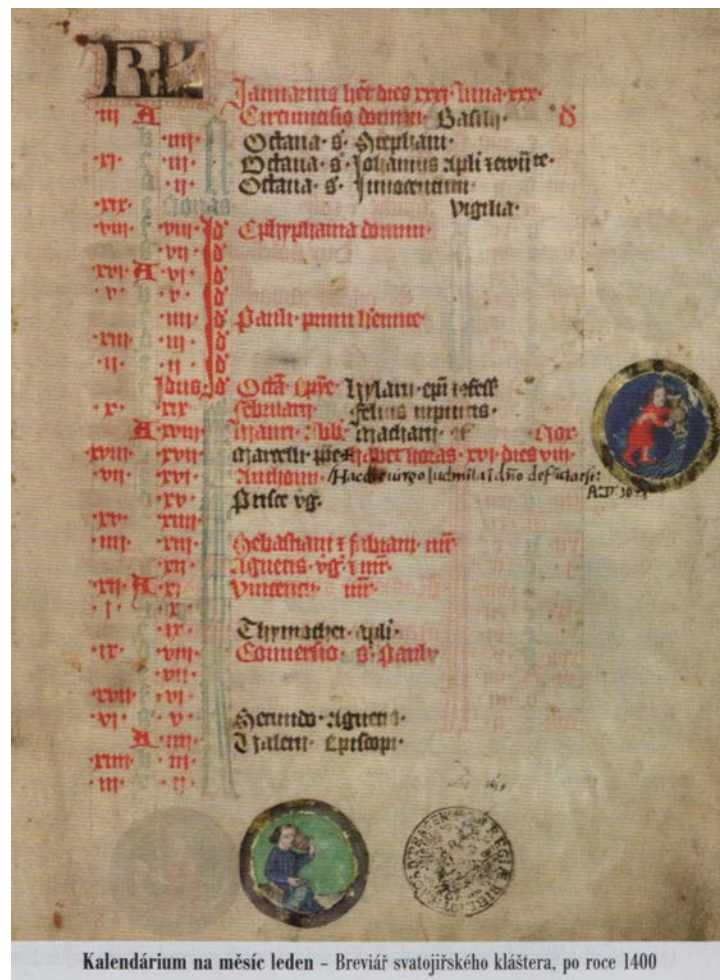
JAZYK

Se zemským chápáním národa začal roli významnější než dříve hrát jazyk. Čeština se poznenáhlu stávala jedním z hlavních znaků zemské příslušnosti (počešťování české šlechty však postupovalo pomalu a čeština jako dominující jazyk zemského národa převládla až po husitských válkách).

Pro používání češtiny horlil Dalimil, stejně tak se Karel IV. dobrovolně naučil česky, než se ujal vlády v českém království. Součástí jeho snahy o upevnění postavení českého krále v úřadu římského císaře byla též proklamativní podpora češtiny. Ve Zlaté bule pro říši (vydané roku 1355) doporučoval kurfiřtům, aby své děti nechali učit třem jazykům, s nimiž se mohou na území Říše setkat, a to německy, italsky a slovansky (česky). Papež Inocenc IV. nařídil, aby se mohli Češi působící ve službách Karla IV. jako jeho úředníci v Říši zpovídat česky. Duchovní ve městech v jazykově smíšených krajích Čech a Moravy museli být schopni kázat v češtině i němčině. Čeština se v průběhu 14. století stala znakem českého království.

Je však třeba opakovat, že pojem Čech a Němec v dobových pramenech většinou neoznačuje obyvatele podle jazyka, ale zemské příslušnosti (v pojetí této koncepce tedy i Čech mohl hovořit německy). Němec byl chápán jako cizozemec; byl to obyvatel sousedních zemí (a tedy politický či obchodní konkurent). Tato averze nebyla ještě jazyková, německy hovořící domácí obyvatelé nikomu nevadili. Teprve na počátku 15. století (v souvislosti s nástupem husitství) začala být němčina jako jazyk obecně chápána jako znak nepřítelů, zvláště ve vrstvách méně vzdělaných.

Domácí prostředí bylo ve 14. století bilingvní, nejen v prostředí vyšších a středních vrstev, ale v krajích jazykově smíšených pravděpodobně i na venkově. Růst prestiže češtiny jako jazyka, jímž hovořil i český král, posílil význam češtiny v domácí komunikaci. Češtinu jako hlavní zemský jazyk upevnil také fakt, že v první polovině 14. století skončil proces kolonizace, v jehož rámci přicházeli do země německy hovořící usadlíci (a ti, kteří sem přišli již dříve ve 13. století, se postupně asimilovali). Počešťovala se i některá dříve výhradně německy mluvící města, jejichž obyvatelé začali ve větší míře používat češtinu (jako hlavní zemský jazyk), neboť to bylo výhodné

Kalendárium na měsíc leden – Breviář svatojiřského kláštera, po roce 1400

z hlediska obchodu i řemesla. S tím samozřejmě postupně přebírali i českou kulturu a zvyky. Ve druhé polovině 14. století začala čeština pronikat i do úřadování městských radnic (Konšelská práva Starého Města pražského, která vznikla kolem roku 1380, jsou psaná česky).

Obyvatelstvo Starého Města pražského tvořili v polovině 14. století jen asi ze čtvrtiny Češi, ale na konci století přesáhl jejich počet 40 %. Český živel se posílil nebo dokonce převýšil německý i v jiných městech, např. v Bělině, Domažlicích, Hradci Králové, Klatovech, Lounech, Plzni a Zatci. Německý ráz si naproti tomu zachovala v první řadě Kutná Hora, Jihlava, České Budějovice, některá severočeská města (Kadaň, Ústí nad Labem, města na Frýdlantsku, Šluknovsku), východočeská věnná města, města v šumavském podhůří, na jižní Moravě a na Chebsku. Ve vedlejších zemích ve městech jednoznačně převládala německý živel.

Odhaduje se, že podle hlavního používaného jazyka žilo v zemích Koruny české asi 60 % Čechů, 22 % Němců, 14 % Poláků a 4 % Lužických Srbů. Jednoznačně tedy převládala živel slovanský. Podíl Čechů v Čechách a na Moravě byl zřejmě ještě mnohem vyšší, odhaduje se, že jejich počet dosahoval až 85 % a na Němce připadalo jen 15 %. V Horním Slezsku žilo více Poláků než Němců (jejich počet se odhaduje jen na 10 %), naproti tomu v Dolním Slezsku byl jejich počet zhruba vyrovnaný (Němci ovládali města). V Horní Lužici žilo asi 60 % Němců a zbytek tvořili Lužičtí Srbové, v Dolní Lužici byl zřejmě poměr obrácený (slovanské obyvatelstvo převyšovalo germánské). Tento stav ovlivnil podstatnou měrou budoucí vnitropolitické rozdělení země v době husitských válek.

SÍDLA A STAVBY

VRCHOLNÁ GOTIKA

Podoba raně gotických staveb se začala po roce 1290 měnit a vytvářel se nový styl, označovaný jako vrcholná gotika. V českých zemích se prosadil neobyčejně rychle a již v první třetině 14. století dominoval v církevní i světské architektuře.

Vrcholná gotika jako univerzální sloh dospěla ve své době v celé střední Evropě k jednotnému uměleckému a také technickému přístupu k řešení staveb. Na přelomu 13. a 14. století se začal ještě výrazněji než dříve uplatňovat vertikální princip řešení prostoru. Stavby ztrácely těžkou hmotnost románské a raně gotické architektury. Uplatňovalo se další výrazné ztenčování a zeštíhlování stavebních prvků (sloupů, žeber, portálů). Omezovala se masivní plnost stěn, odlehčených ještě vyššími a širšími okny než v rané gotice.

V obloucích dominoval pro gotiku typický lomený tvar. Složitější než v rané gotice se stávala také architektonická výzdoba (kružby, klenební konzoly, patky žeber).

Základní slohové principy vrcholné gotiky dosáhly dokonalosti především ve francouzských stavbách druhé poloviny 14. století (použití zevních opěrných pilířů katedrál, složité vzory kružeb v oknech, vertikální monumentalita prostoru, pravidelná kompozice a umělecká náročnost kleneb) a přenesly se i do zemí za Alpami.

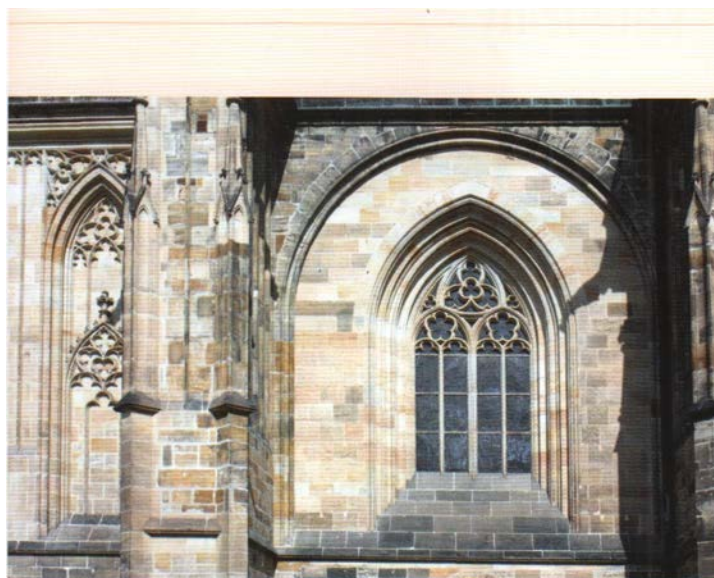
Současně s charakterem stavby se měnil celkový vzhled interiéru, které se stávaly v důsledku architektonické koncepce světlejší. Místo střídání světla a stínu se začal uplatňovat průnik pruhů světla a také barevnost (nástenné malby, vitraje, glazované dlaždice, polychromie na architektonických prvcích). Barevnost a zlatcení se začaly výrazně uplatňovat i ve vybavení interiéru (malované oltáře, polychromované sochy, tapiserie).

Pro českou vrcholnou gotiku je charakteristické sblížování domácího uměleckého projevu s vyspělou architekturou západoevropských zemí. Křesťanskou Evropou otřásaly války a hladomory, ale české země byly touto krizí zasaženy jen minimálně. Domácí hospodářská prosperita spolu s mezinárodní prestiží (rod Lucemburků měl v západní Evropě vynikající pověst, otec krále Jana byl přece římským císařem) lákaly nejprve německé, za vlády císaře Karla IV. i italské a především francouzské stavitele. Příliv cizích umělců ovlivnil nejen architekturu, ale i ostatní oblasti umělecké činnosti - malířství, sochařství a umělecké řemeslo.

Ve druhé třetině 14. století, ovlivněné osobností Karla IV., rostl umělecký vliv francouzských stavebních hutí, které působily nejen v Praze, ale i v řadě dalších míst. Francouzští stavitelé s sebou přinášeli obrovské zkušenosti a také uměleckou náročnost (podpořenou dostatkem finančních prostředků ze strany stavebníků). To vše ovlivňovalo kvalitu práce českých řemeslníků. Rostla domácí konkurence a ve druhé polovině 14. století byla technická úroveň kameníků a dalších stavebních řemesel v českých zemích mnohem vyšší než v zemích sousedních. Stavby české vrcholné gotiky charakterizuje dokonalost v detailu a preciznost celkového provedení.

Vrcholná gotika ovlivnila v českých zemích veškerou stavební činnost. Zatímco ve 13. století byli stavebníky většiny umělecky náročných staveb panovník a církev, s posílením vlivu a růstem zámožnosti šlechty a městského patriciátu vznikl ve 14. století z jejich podnětu značný počet architektonicky kvalitních světských staveb (které si uměleckou hodnotou nezádaly se stavbami církevními).

Světská architektura vrcholné gotiky měla některé specifické rysy, které ji odlišovaly od církevní. Respektovala všechny základní principy vrcholné gotiky (vertikální vzornost prostoru a lehkost hmoty), ale jako celek byla logicky ovlivněna rozmanitostí funkcí, v nichž se navíc promítaly individuální potřeby

Praha - katedrála sv. Víta na Pražském hradě, 2. polovina 14. století

Chrudim - kružby v kostele Nanebevzetí Panny Marie, 14. století

Bavorov - klenba z let 1370-1389

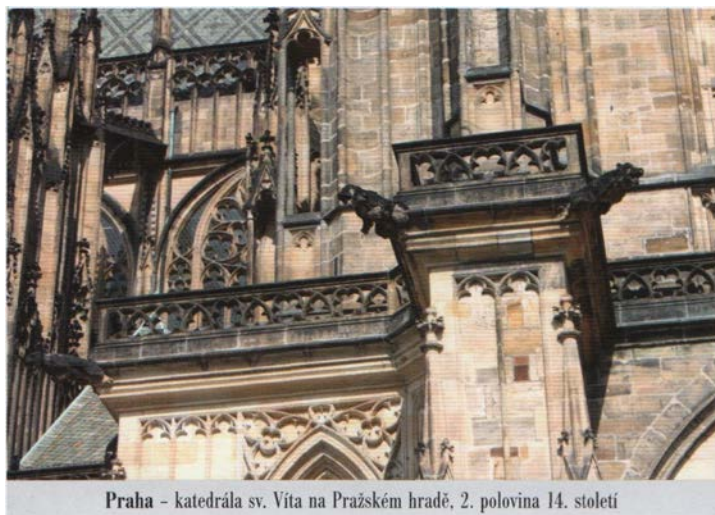

Jenštejn - triumfální oblouk v kapli v hradní věži, konec 14. století

stavebníků (na rozdíl od církevních staveb, pro něž existoval závazný církevní kánon). Světské stavby vrcholné gotiky se vyznačují variabilitou ve svém celku i v detailech. Snad nejvýraznější odlišností světských a církevních staveb se ve druhé polovině 14. století stal tvar oken a portálů (místo chrámových vysokých okenních a dveřních otvorů začal v palácových stavbách převládat obdélný tvar).

katedrály

Typickou ukázkou, jak zahraniční stavby inspirovaly domácí stavebníky, jsou osudy pražského biskupa Jana IV. z Dražic. Deset let pobýval ve francouzském Avignonu (ne ovšem dobrovolně, obhajoval se před papežským stolcem). Byl to vzdělaný prelát s vytříbeným smyslem pro umění a po návratu začal ve svých stavbách uplatňovat vzory francouzské gotiky. Biskupský palác na Malé Straně přebudoval ve výstavné sídlo. Nad bránou se zdvihala věž z tesaných a lámaných kamenů, v kapli zdobené nádhernými malbami stálv sochv jeho předchůdců, stěny refektáře zdobily znaky knížat a českých pánů a rovněž mravoučné verše. Podobně byla vy zdobená i biskupova pracovna. V Roudnici dal vystavět přes Labe kamenný most (povolal francouzského architekta mistra Viléma s dvěma pomocníky). Základní kámen byl položen v srpnu 1333. Zahájil také stavbu kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina, která se řadí mezi vrcholy českého gotického stavitelství. Přestavěl roudnický hrad, dokončil hrad Dražice, pokračoval ve stavbě kostela sv. Jiljí (byl jeho patronem, kostel dokončil Arnošt z Pardubic). Na biskupských statcích dal postavit řadu kostelů v gotickém slohu.

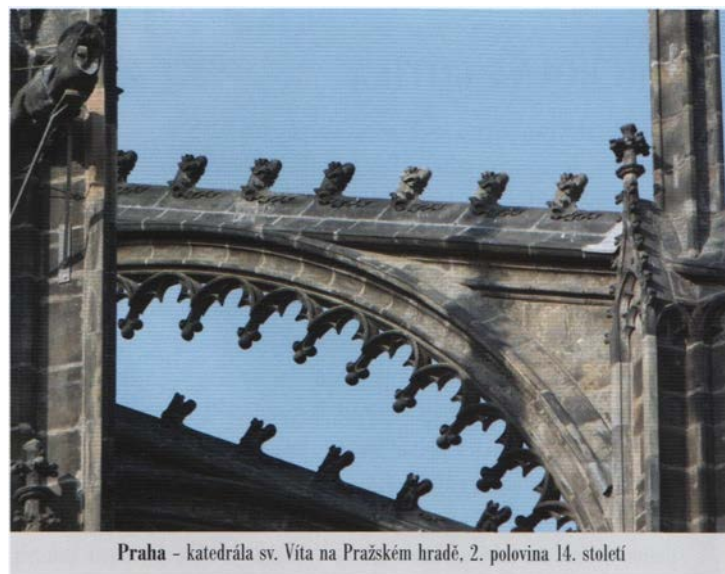
VĚK KATEDRÁL

V literatuře se někdy 14. století se svými honosnými gotickými chrámy označuje jako věk katedrál. Jde o název umělecko-historický, nikoli však církevně přesný. V původní křesťanské církevní terminologii nebyla katedrála názvem pro gotický chrám, ale bylo to církevní označení kostela, v němž sloužil mše biskup. Takové katedrály existovaly již ve francké říši a katedrálou se v českých zemích stal chrám na Pražském hradě poté, co bylo v Praze zřízeno biskupství. Katedrální kostel (katedrála) byl chrámem, v němž se nacházela katedra (tak se původně nazýval biskupský trůn a rovněž úřad).

Teprve v umělecko-historické literatuře 19. století se začalo názvu katedrála používat pro honosný středověký kostel s vnějším opěrným systémem a věncem chórových kaplí, s transeptem a dvěma věžemi, postavený ve slohu vrcholné gotiky.

Abychom správně určili skutečný význam gotických katedrál pro dobový náhled obyvatel českého království ve 14. století na architekturu, je třeba si uvědomit, že se u nás v té době začala budovat jen jediná taková stavba (ale do husitských válek nebyla dostavěna). Se skutečnými západoevropskými katedrálami se měl možnost seznámit jen zlomek populace (poutníci z řad urozených lidí a duchovenstva). Ani rozestavěnou katedrálu sv. Víta na Pražském hradě nevidělo mnoho domácího obyvatelstva.

Problémem výkladu života lidí v umělecko-historických studiích je, že se zabývají jen špičkovými projevy umění, ale neberou v potaz fakt, že podobná díla byla ve své době unikátními solitery. Umělecko-historická studia se věnují

více věcem než lidem. Z pramenů je samozřejmě většinou obtížné zjistit, jak se na některá díla dívali sami současníci. To, co dnes obdivujeme, nemuseli přijímat vůbec s nadšením (stejně jako část dnešní veřejnosti Tančící dům v Praze).

Interiéry mnoha staveb světské i církevní vrcholné gotiky měli navíc možnost zhlédnout jen vyvolení a stylová čistota gotiky ovlivňovala v praxi vkus jen privilegovaných, nikoli však život obecného lidu. Pro obyvatele českého království nebyla proto ve 14. století zcela určitě katedrála symbolem nového směru v architektuře.

VĚK HRADŮ

Pokud bychom měli 14. století označit nějakým přívlastkem vycházejícím z toho, co bylo v krajině vidět prostým pohledem, pak by to byl věk hradů. Hradby se samozřejmě stavěly již v předchozím století, ale ve 14. století epocha hradní architektury vrcholila. Počet hradů doložených na konci 14. století je více než trojnásobný ve srovnání s koncem předchozího století.

Síť královských hradů byla v podstatě dobudována za krále Václava II. na přelomu 13. a 14. století. Rovnoměrně pokrývala celou zem, ovšem existovaly dvě oblasti s nápadně hustější koncentrací. Tou první byla středočeská krajina královského hvozdu kolem řeky Berounky (hrady Angerbach u Kožlan,

hrady

Džbán, Hlavačov, Hořovice, Jenčov, Jivno, Krivoklát, Nižbor, Tetín, Týřov). Druhou byla jihočeská oblast, sevřená řekami Lužnicí, Otavou a Vltavou (hrady Bechyně, Hluboká, Hradiště, Myšenec, Orlik, Písek, Protivín, Ujezdec, Vitějovice, Zvíkov).

Nových královských hradů vzniklo ve 14. století málo. Za Jana Lucemburského byl nejvýznamnějším nově založeným hradem Preitenstein (čistě vojenský hrad bez paláce). Hrady zakládal také Karel IV.

(Karlštejn, Kašperk, Radyně, dále několik menších hradů v Čechách, na Moravě i na území Říše), stejně jako jeho syn Václav IV. (Točník, Nový Hrad u Kunratic). Současně nechal Václav IV. některé starší královské hrady přestavět v duchu dvorského gotického stylu (Krivoklát, Loket, Žebrák).

Co do množství byla výstavba nových královských hradů ve 14. století zanedbatelná ve srovnání se stavbami šlechtickými a také s hrady založenými pražským biskupem. Šlechtické kamenné hrady byly ve 14. století neobyčejně výstavné. To platilo nejen o nově založených hradech, ale přestavovaly se a rozšiřovaly i hrady starší. Většina šlechtických sídel směřovala konkurovat hradům královským.

Na počátku 14. století se vedle tradiční bergfritové dispozice ve větší míře prosadila i novější koncepce hradu, v němž dominovala mohutná čtyřhranná obytná věž (donjon). Podoba těchto hradů ovlivnila ve 14. století vzhled věžovitých tvrzí, kterých bylo založeno několik set a dotvořily vzhled středověké české krajiny (je totiž nesporným faktem, že nikde ve střední Evropě

Vysoký Chlumec – hrad tvořený dvěma paláci, které mezi sebou svírají nádvoří, nejstarší zmínka 1382

neexistovala tak hustá síť opevněných šlechtických sídel jako právě v českém království).

Pro budování nových opevněných šlechtických sídel byla důležitá i změna v rovině právní. Ve 13. století měl výlučné právo výstavby hradů panovník. Volnou ruku dostala v tomto ohledu jen církev. Pokud však chtěl kterýkoli velmož založit hrad, musel obdržet panovníkův souhlas, a těch bylo ještě za Přemysla Otakara II. vydáno jen minimum. Teprve za Václava II. došlo k jistému uvolnění (neboť král potřeboval po období krize a zmatků podporu šlechty). I pak byla ale výstavba hradu vázána na souhlas panovníka (i když ho bylo možno získat již snáze a v některých případech šlo zřejmě jen o formalitu). Panovníkův souhlas se vyžadoval ještě v průběhu první poloviny 14. století, kdy se zachovalo několik listin, v nichž panovník povoloval věrnému šlechtici založení nového hradu (Dívčí Kámen - Maidštejn, Helfenburk u Bavorova, Prácheň). Ještě na konci první poloviny 14. století povoloval Karel IV. pánům z Donína výstavbu hradu Raimund u Liberce, ale později podobná povolení mizí. Ani v nepřijatém zákoníku císaře Karla IV. Majestas Carolina se již o podobném právu nehovoří a zřejmě se přestalo uplatňovat. Ve druhé polovině 14. století stavěly šlechtické rody opevněná sídla na svých panstvích zcela podle své vůle.

HRAD, HRÁDEK, TVRZ, DVOREC

Dnes používané rozlišení feudálních opevněných sídel na hrady a tvrze (hrádky) urozená společnost 14. století neznala. Na konci 13. století došlo k faktickému osamostatnění šlechtického stavu (vznik zemského soudu a zemských desek). Ovšem až do husitských válek nenajdeme žádné náznaky toho, že by právně existovaly dvě oddělené vrstvy šlechtického stavu. Existovali samozřejmě vlivnější (a zámožnější) velmožové, žijící na dvoře panovníka, a ostatní, žijící mimo Prahu na svých sídlech (i ti však byli někdy velice zámožní), de iure si však byli všichni šlechtici rovni. K právnímu ustanovení dvou samostatných stavů - panského a rytířského - došlo za ne zcela jasných okolností nejspíše až v husitských válkách. Je tedy zřejmé, že statut majitele nehrál ve 14. století v klasifikaci sídla význam (a není tedy pravda, že hrad stavěli páni a tvrze zemané či rytíři).

Lipnice nad Sázavou – presbytář hradní kaple, 1. polovina 14. století

hrady

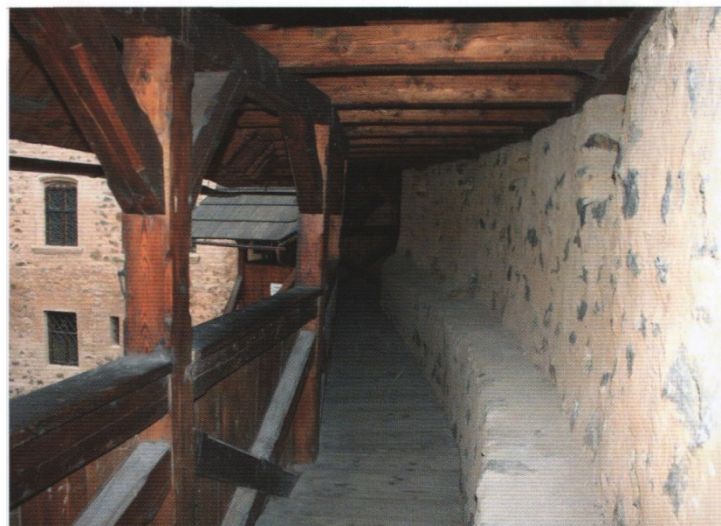
Často se v odborné literatuře uvádí, že tvrz byla ve srovnání s hradem kvalitativně nižším typem středověkého feudálního sídla. Tvrz údajně charakterizovaly menší rozměry a přímá vazba na vesnici. Ani tato definice však není přesná. L. Svoboda provedl srovnání velikosti obestavěné a zastavěné plochy hradů a tvrzí ve 14. století. Pro plášťové hrady byla nejtýpější velikost obestavěné plochy 250 až 1 300 m², velikost bergfritových hradů se nejčastěji pohybovala od 700 do 1 000 m², hrady se samostatným donjonem byly ještě menší (Čejchanov asi 600 m², Pajrek asi 970 m²). Větší plochu zabíraly jen hrady se složitější blokovou dispozicí (např. Kost 1 700 m²).

V případě tvrzí je dokladů méně, ale přesto dostatek, abychom je mohli porovnat s hrady. Jen namátkou základní údaje o některých tvrzích - Čestice asi 675 m², Pluhův Zdar asi 650 m², Cerekvice nad Bystřicí asi 400 m². Opálka 1 100 m², Buzice 1 600 m². Při tomto letmém pohledu je zřejmé, že mnoho tvrzí se mohlo měřit s hrady nejen velikostí obestavěné plochy, ale i rozlohou paláce (paláce některých tvrzí měly dvě podlaží a více až 200 m² obytné plochy). Stavby tvrzí se navíc často rovnaly hradům i kvalitou a reprezentativností. Při porovnání s hrady však zaostávaly významně v tom, co se rozkládalo před hradbami. V případě hradů to bylo rozlehlé předhradí či parkánv. které tvrzím chyběly, neboť přímo na ně často navazovala vesnice.

Je zřejmé, že sami současníci neměli možnost rozlišovat, co je hrad a co tvrz, a po pravdě řečeno, s exaktní přesností to nedokážou historici ani dnes. Co autor, to jiný názor, a tak se lze s některými objekty setkat jak v soupisech hradů, tak i tvrzí, neboť nikdo není schopen přesně definovat, do jaké kategorie památka patří.

HRAD

Stejně jako dříve, ani ve 14. století neexistoval pro výstavbu hradů jednotný stavební kánon (podobný, jaký platil pro církevní stavby). Docházelo naopak k ještě většímu rozrůznění stavebních dispozic a k využívání rozmanitých fortifikačních prvků. Pokud odborná literatura hovoří o typech, pak je nutno

Loket - zastřešený ochoz hradních hradeb

Loket - zastřešený ochoz nad hradní bránou

Lipnice nad Sázavou - brána, první polovina 14. století

Velhartice - hradba s příkopem vytesaným do skály, 14. století

chápat, že se tím naznačují jen určité společné znaky a vývojové trendy, ale nejde o exaktní klasifikaci, srovnatelnou s přírodovědeckou nomenklaturou. Vývoj hradů probíhal ve středověku nerovnoměrně a obecně platilo, že se proměny šlechtických hradů většinou opožďovaly za hrady královskými (ale nebylo to pravidlem).

Z hlediska fortifikace přineslo 14. století jen málo novinek (nejvýznamnější se zřejmě stalo téměř všeobecné využití padacího mostu). Většinou se při bu-

hrady

dování nového hradu rozvíjely spíše starší obranné principy, ovšem v novém pojetí - objevovalo se zdvojení bergfritu, zvyšoval se počet budov (aby pojaly větší posádku a zásoby) a protahoval se obvod hradeb. Konceptu zůstávala nadále pasivní obrana (typ německého hradu), kdy nepřítele měla zastavit především masivní přehrada, již tvořily hradby s věží. Aktivní pojetí obrany (typ francouzského kastelu), založené na ilankování (střelbě z četných věží do boků nepřátel), se objevovalo jen výjimečně.

Často se však na hradech vyskytovala jedna flankovací věž v nároží (Borotin, Kost. Pecka).

S posilováním reprezentační funkce hradů na úkor obranné souviselo umístění hradů na místech často relativně nevýhodných. Mnoho hradů (včetně Karlštejna) bylo postaveno na kopcích, které byly nižší než okolní návrší. Tato slabina sehrála strategickou roli až v 15. století, kdy se začaly používat palné zbraně. Další slabinou některých hradů bylo, že se objevovaly tendence upřednostnit obytnou funkci před obrannou. Palác již nestál na nechráněnějším místě, ale naopak v čele fortifikace přímo nad šíjovým příkopem, z hlediska útoku v nejexponovanější poloze (Točník).

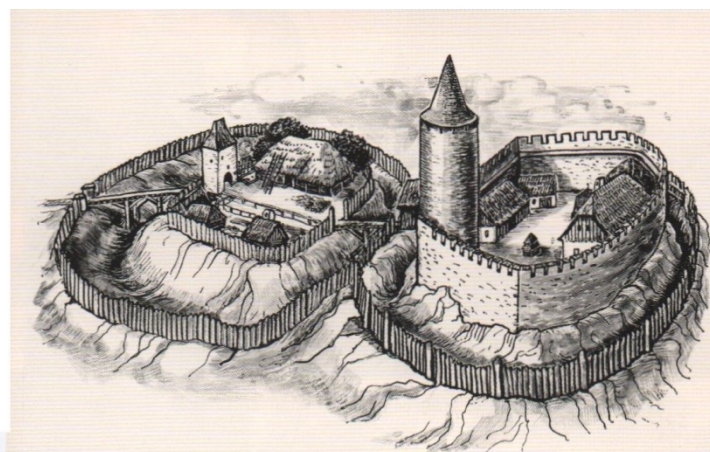
TRADIČNÍ TYPY HRADŮ

Hrad s obvodovou zástavbou a věží byl náročnou hradní dispozicí, spojenou až na výjimky s výstavbou královských hradů za posledních Přemyslovců. Na přelomu 13. a 14. století se přestal užívat.

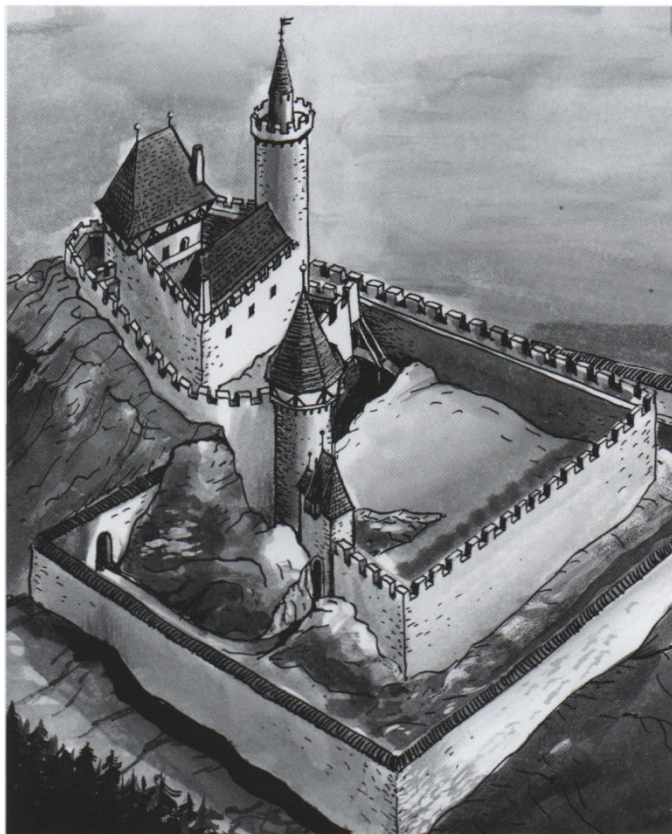
Hrad bergfritového typu (základním obranným prvkem byla mohutná věž na přístupovém místě) byl nejjednodušší stavební koncepcí kamenného hradu.

Kašperk – hrad s palácem vloženým mezi dvě masivní věže, založen 1346

Bouzov – hrad bergfritového typu s předhradím, podoba kolem roku 1350

Kostomlaty pod Milešovkou – hrad bergfritového typu se dvěma paláci, 1. polovina 14. století

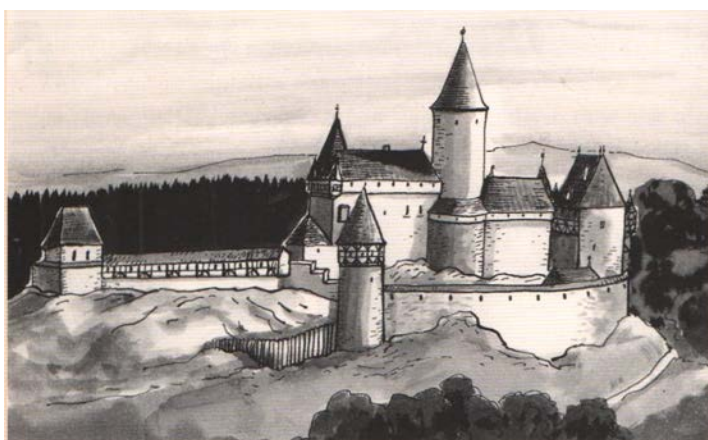
Ve středověku to byla nejoblíbenější podoba hradu, která umožňovala rozmanité varianty (dané rozmístěním ostatních obytných a hospodářských budov). S bergfritem bylo navíc možno spojit další obranné stavby. Královské hrady s bergfritem se stavěly ještě na přelomu 13. a 14. století, ale později se tento typ stal téměř výlučně doménou nově zakládaných šlechtických sídel. Vzniklo velké množství menších hradů s masivní obrannou věží (Kokořín, Pirkštejn), ale objevují se také hrady se dvěma věžemi (Frýdštejn, Kostomlaty pod Milešovkou, Pecka) a výjimečně i hrad se třemi bergfrity (Zvířetice). **Hrady kastelového typu** (vycházející z koncepce francouzského kastelu s flankovacími věžemi v rozích) se stavěly jen výjimečně (Prácheň, založená po roce 1315).

Hrad s individuální stavební koncepcí vycházel vždy z vkusu stavebníka anebo z neobvyklých terénních podmínek. Ve 14. století patřily ke stavbám tohoto typu dva hrady Karla IV., u nichž byl palác vložen mezi dvě masivní věže (Kašperk, Radyně), dále Dražice, hrad pražského biskupa (s typickým vysokým palácem s kaplí), Velhartice (palác propojený s věží vysokým a masivním kamenným mostem), Trosky (využívající unikátního skalního útvaru se dvěma protilehlými vyvýšeninami), Český Krumlov (k původnímu menšímu hradu s bergfritem zvanému Hrádek byl ve 30. letech 14. století přistavěn na hřebenu se dvěma příkopy Horní hrad se čtyřhrannými věžemi, k němuž vedl od Hrádku přístup po prudce stoupající dřevěné rampě). Sem patří i hrady s dvoupalácovou dispozicí (Helfenburk u Bavorova, Divčí Kámen - Maidštejn, Vysoký Chlumec).

NOVÉ TYPY HRADŮ

Hrady bezvěžové se ve 14. století objevují velice často především na Moravě a odtud v nevelké míře pronikly i do východních Čech (Kozlov, Kumburk), doložené jsou i jinde (jihočeský Pořešín, severočeské Opárno). Hlavní tíhu obrany u těchto hradů nesly mohutné obvodové hradby (typ nazývaný hrad s plášťovou zdí). Pokud se u těchto hradů objevuje věž, pak jde jen o věž se vstupní branou.

Hrady donjonového typu charakterizoval hlavní obranný prvek, jímž nebyla útočištná věž bergfrit, ale obranný a současně obytný mohutný věžovitý palác (hranolovým tvarem navazuje na původní francouzské donjony). Donjon stával většinou jako samostatná stavba na nádvoří, obehnan hradbami. I když se donjony objevily i na některých starších hradech, oblibu si získaly především mezi šlechtickými stavebníky ve 14. století. Pro svou účelnost (neboť jediná stavba spojovala obě hlavní hradní funkce) se věžovitý palác stal základním prvkem nejen velkých hradů zámožných velmožů, ale i menších

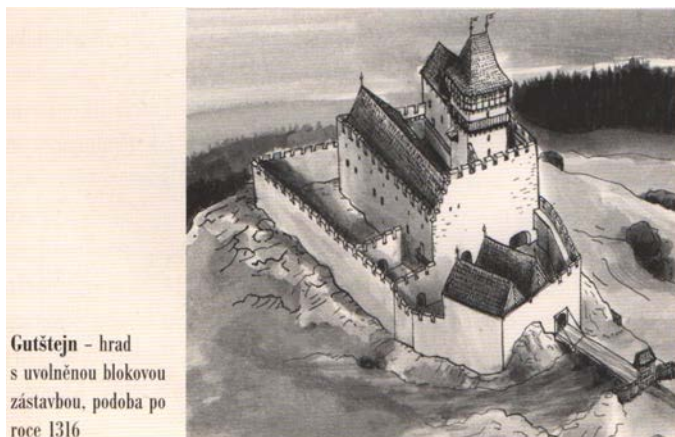

Žebrák – přibližná podoba hradu po přestavbě Václavem IV., konec 14. století

hrádků a především tvrzí. Po roce 1360 se hrady donjonového typu mění ve složitěji strukturované hrady s blokovou dispozicí.

Mezi nejstarší hrady s donjonem, které se staly prototypem dalších podobných staveb, patří Rábí (věžovitý palác má půdorys o rozměrech 13 x 18 metrů, postaven byl na počátku 14. století pány z Budčic) a Čejchanov u Benešova (založený v téže době pány z Hrádku). Oba hrady byly poměrně jednoduché a dominoval jim mohutný donjon. Mezi největší donjony patřily věžovité paláce na hradě Pajrek (16 x 16 metrů) a Vítkův Kámen (14 x 17,5 metru). Donjon stával nejen volně za hradbami, ale mohl být i na hradby navázán (Netřeby, Pajrek), jen výjimečně nebyl donjon obehnan hradbami (Kunžvart).

Hrady s blokovou dispozicí vznikaly v průběhu 14. století. Jednodušší variantu představovaly hrady, u nichž se na nádvoří vedle obytné věže objevily

Gutštejn – hrad s uvolněnou blokovou zástavbou, podoba po roce 1316

Velhartice – unikátní hradní koncepce s kamenným mostem spojujícím Rájský dům se zadním palácem, hrad založen počátkem 14. století

samostatně další obytné budovy (Bradlo, Kozí Hrádek). Složitější a zajímavější variantu představovala hradní dispozice, v níž došlo ke spojení donjonu s dalšími stavbami, tvořícími tak křídla paláce. Vytvářel se tím masivní obranný a obytný celek, nazývaný bloková dispozice.

Nová stavební koncepce umožňovala samozřejmě řadu rozmanitých variant, které mohly pružně reagovat na terénní podmínky a také na individuální (především reprezentační) potřebu stavebníka. Blokovaná dispozice se objevuje v průběhu první poloviny 14. století (mezi nejstarší patří Děvín u Prahy, Krupka, Zlenice). Doložena je u malých hrádků (Orlík u Humpolce, Vrchotovy Janovice), stejně jako u rozlehlých hradů (Nový Herštejn, kde je obytná věž na půdorysu 16,5 x 16,5 metru). U velkých hradů docházelo k uvolnění blokové dispozice a k doplnění o další stavby, což přineslo nové stavební možnosti a dalo vzniknout působivým stavbám (Kost, Okoř, Lipnice). Tento stavební princip se promítl i do výstavby královských hradů Karla IV. a významně ovlivnil podobu části hradní architektury v 15. století.

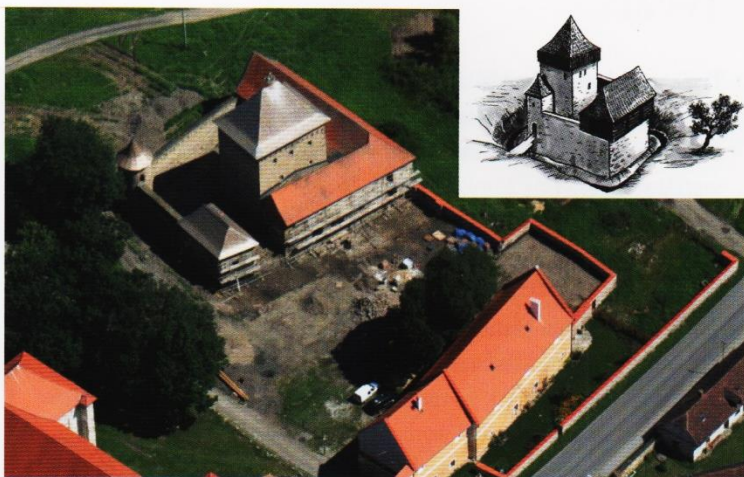
Hradů s individuální koncepcí, které porušovaly většinu z dosavadních stavebních zvyklostí, bylo několik. Za zmínku stojí především Krakovec u Rakovníka. U tohoto hradu byla obranná funkce eliminována ve prospěch pohodlí bydlení na samotnou únosnou hranici. Hrad měl obdélníkové nádvoří, obehnané ze tří stran palácovými křídly; čtvrtou uzavírala zadní plochá strana polokruhové věže. Nádvoří obíhaly ve dvou úrovních pavlače. Věž sama nepřesahovala výškou palác. Krakovec je prototypem proměny středověkého hradu v pozdější renesanční zámek.

TVRZ

Menší opevněné hrádky neboli tvrže se v českých zemích stavěly od konce 13. století, ale největšího rozkvětu doznaly ve 14. století (v té době přesahoval počet tvrzí 1 000 sídel). Panství (za panství se podle zemského práva považovalo vlastnictví i jedné vesnice) spolu s opevněným sídlem znamenalo v očích okolí výlučnost, a tedy příslušnost k urozenému stavu. Proto se ve druhé polovině 14. století stali stavebníky některých tvrzí i zámožní představitelé městského patriciátu (kteří měli často mnohem více finančních prostředků než drobná šlechta), neboť jim tato investice umožňovala společenský vzestup. Podobné tvrže vznikaly nejen v blízkosti Prahy (tvrže Jiříce, Velký Brázdim, Ostrov u Záp. aj.), ale i v okolí jiných královských měst (např. u Klatov tvrže Beňovy). Pro 14. století se typickými staly rovněž manské tvrže (sídlá svobodných služebníků držících léna v okolí královských hradů, jako byl Bezděz či Krivoklát). Právě proto, že vlastnictví tvrže zajišťovalo postavení mezi urozenými, nebylo neobvyklé, že v jedné vesnici (pokud byla rozdělena mezi dva majitele) vznikly nedaleko sebe dvě tvrže (Kestřany).

Čachrov – hranolová věž tvrze, první zmínka 1362

Kestřany – Dolní tvrz, 14. století

Kestřany – Horní tvrz, raně gotická z konce 13. století, přestavěna ve 14. a na konci 15. století

Krakovec – individuálně koncipovaný hrad předznamenávající nástup zámecké architektury, postaven 1381–1383

Tvrze měly kromě obranné a obytné ještě důležitou funkci hospodářskou. U rozlehlějších tvrzí lze předpokládat existenci hospodářských staveb uvnitř dvora, u menších existoval samostatný poplužní dvůr spíše poblíž tvrze jako součást vesnice.

TYPY TVRZÍ

Tvrze s obvodovou zástavbou jsou starším typem, doloženým od poloviny 13. století. Sídlu bylo obehnané válem či hradbou; palác byl vestavěn nebo přistaven z vnitřní strany k opevnění. Původní tvrze bývaly ponejvíce dřevěné (Dubenec, Yražba). Opevněná plocha měla oválný nebo trojúhelníkový tvar. Tvrze s obvodovou zástavbou stávaly občas ve výšinných polohách (na způsob hradu), ale častěji ležely v polohách nížinných. Ve 14. století dominovala v opevnění těchto tvrzí masivní obvodová kamenná hradba (Dobřš, Chvalkovice, Martinice, Nepomyšl). Rozloha vlastního jádra se pohybovala od 320 m² (Martinice) do 1 400 m² (Svrčovec). Ve 14. století se objevovaly také tvrze s plášťovou hradbou s okosenými (Mrač) nebo zaoblenými rohy (Libčevce) a rovněž tvrze na čtyřbokém půdorysu (Zrůbek).

Tvrze s obytnou věží se ojediněle objevily již koncem 13. století, ale oblíbené se staly až ve 14. století po vzoru věžovitých paláců (donjonů), spojujících úsporně funkci obvinou a obrannou. V minimální podobě tvořil tvrz jen věžovitý palác bez dvora, obehnaný příkopem (Křesice, celková rozloha jádra 60 m², Zavlekov, 140 m²). Nákladnější variantou byla tvrz s věžovitým palácem a malým dvorem přistavěným z jedné strany (Humniště, asi 300 m²). Nejčastější (ale také nejnákladnější) variantou bylo umístění věžovitého paláce uprostřed velkého dvora obehnaného hradbou (Chlumeck u Koldína a řada dalších, rozloha jádra se pohybovala nejčastěji kolem 400 m²). Existovaly však i tvrze větší (Dobřš, asi 600 m², Opálka, 1 100 m²), u nichž lze

Zrůbek u Sedlčan – tvrz s obytnou věží, 14. století

Cerekvice nad Bystřicí – tvrz s obytnou věží, 1. polovina 14. století

Doubravice u Strakonice – hranolová obytná věž tvrze, poprvé připomínaná 1251

Dírná – tvrz s palácem a věží, přelom 14. a 15. století

Nepomyšl – tvrz s obvodovou zástavbou, poprvé zmiňovaná 1361–1386

Malotice u Kolína – tvrz ze 14. století

předpokládat existenci dalších staveb na nádvoří (na vnitřní straně hradby). U stavebně nejnáročnějších tvrzí 14. století se ještě objevují v nároží hradby válcové bašty (Humniště, Kestřany, Malešov). Ve druhé polovině 14. století se rovněž začaly stavět tvrze s náročnější dispozicí paláce, který byl do obranného systému zapojen dvěma nebo i třemi stěnami (Smířice, Lobkovice, Kestřany - Dolní tvrz, Libčeves). Kolem roku 1400 se pak palác obvykle zalamoval ve dvou- nebo trojkřídlovou stavbu.

Tvrze se složitější dispozicí se objevily ve druhé polovině 14. století. Šlo o rozlehlá šlechtická sídla, která přesahovala kategorii tvrze a nejlépe splňovala označení hradek. Tato sídla měla nejen velký palác, ale i věž a někdy ještě další kamenné budovy obehnané hradbou. Věž plnila buď funkci samostatně stojící brány (Kuřívody, Smířice, Tchořovice), nebo stála jako obranná v nároží obvodové hradby a kontrolovala přístupovou cestu (Buzice, tvrzíště 1 600 m², Velká Horky, 1 400 m²). U tvrzí, kde se vyskytovaly palác

Okrouhlice – tvrz s obytnou věží a hospodářským dvorcem nad řekou Sázavou, přelom 14. a 15. století

i věž, byl hlavním obydlím palác, zatímco věž (která tu nevystupovala ve funkci donjonu) sloužila jako špýchar anebo v ní byla menší obytná místnost, užívaná zřejmě jen jako útočiště při obléhání nebo obydlí pro vedlejšího člena rodiny. Výjimečně byl původní donjon (tedy obytná věž) doplněn palácem. Tento posun funkcí se objevuje u přestavěných tvrzí, jako byly Kestřany - Dolní tvrz či Martinice (do starší plášťové hradby byla vestavěna mohutná věž). V Roztokách u Prahy vznikla tvrz s více paláci.

KRÁLOVSKÁ MĚSTA VE 14. STOLETÍ

Čechy:

Staré Město pražské, Nové Město pražské, Menší Město pražské (Malá Strana), Beroun, Čáslav, České Budějovice, Domažlice, Dvůr Králové, Hradec Králové, Cheb (po připojení Chebska roku 1322), Chrudim, Jaroměř, Kadaň, Karlovy Vary, Klatovy, Kolín, Kouřim, Kutná Hora. Litoměřice, Loket, Louny, Mělník, Most, Nymburk. Ostrov. Písek, Plzeň, Polička, Slaný, Stříbro, Sušice, Tachov, Trutnov, Ústí nad Labem. Vodňany, Vysoké Mýto, Zatec (dále Kladsko, Pírna a Žitava, které ležely v té době na území českého království).

Morava:

Brno, Brod (Uherský), Hodonín. Hradiště (Uherské). Jemnice, Jihlava. Litovel, Pohorelice, Podivín. Přerov. Olomouc. Ostroh, Uničov, Znojmo

MĚSTO

Na přelomu 13. a 14. století byla základní síť královských měst dokončena.

V té době existovalo v českých zemích asi 200 královských, církevních a poddanských měst a městeček. Oba typy lokalit se však v latinských pramenech označují stejně (nejčastěji výrazem oppidum). Určit proto, která lokalita byla ve skutečnosti považována za město a která jen za městečko, je prakticky nemožné, neboť hranice mezi nimi nebyla dána privilegií či velikostí, ale šlo o tradiční a značně subjektivní název (stejně jako ve 13. století).

Podle dikce písemných pramenů vzrostl do konce 14. století v Čechách počet měst a městeček na zhruba 500, na Moravě jich bylo téměř 200. Z tohoto počtu však byla jen asi čtvrtina skutečných měst s plnými právy, ostatní byly jen nevýznamné tržní osady.

Vývoj královských měst se ve 14. století nevyznačoval růstem počtu (kolonizační činnost prakticky skončila a nová města se již nezakládala), ale posilováním hospodářské moci (především monopolizací trhu a vytvářením cechů). Současně se posiloval vliv měšťanů na chod královských měst.

V rámci královských měst existovaly dvě zvláštní kategorie (s vlastními privilegii a právy). Tou první byla horní města, kde se těžilo stříbro či se z něho razily mince (Jihlava, Kutná Hora). Druhou zvláštní kategorií byla města věnná. Podle dobové nomenklatury to sice byla stále města královská, ale správu nad nimi svěřil panovník královně-vdově, které tato města zaručovala příjmy (Mělník, Nový Bydžov, Hradec Králové, Jaroměř, Chrudim, Trutnov, Polička, Vysoké Mýto, Dvůr Králové nad Labem).

Zatímco počet královských měst ve 14. století stagnoval, rostl tlak šlechty na to, aby panovník povyšoval poddanské vesnice na města či alespoň městečka. Přiznáním statutu poddanského města získala vrchnost právo trhu a případně si nárokovala další hospodářské výhody, které původně náležely pouze královským městům. V průběhu 14. století stoupl počet poddanských městeček v Čechách z původních 95 (v roce 1300) na 262 (v roce 1400). Na Moravě se ve stejném období zvýšil počet poddanských měst ze 41 na 127.

Ve 14. století se zformoval vzhled středověkých měst tak, jak ho známe dnes.

EMANCIPACE MĚST

Pro vývoj českých středověkých měst představovalo významnou epochu období vlády krále Václava II., neboť právě na přelomu 13. a 14. století byla dobudována síť královských měst (stejně jako hradů). Současně poskytl panovník městům významnou právní ochranu. Ta byla po smrti Přemysla Otakara II. nezbytná, neboť došlo k rozvratu královského panství a šlechta se snažila urvat pro sebe, co jen bylo možné. Aby Václav II. královská města chránil, vydal v roce 1285 na svou dobu mimořádné privilegium, platící pro všechna města společně (nazývá se Magna charta českých měst). Toto privilegium pojšťovalo městům značná práva a ochranu před zvůli šlechty jak v oblasti politické, tak i hospodářské. Je zde dokonce uvedeno zcela mimořádné ustanovení, povolující městům uzavírání městských obranných spolků, aby mohla snáze čelit násilí. Městům byla také přiznána široká pravomoc soudní (právo konat popravy).

Organizace správy měst se ujali zkušení rádci a právníci s univerzitním vzděláním (byl zřízen nový úřad královského podkomorího). Měšťané dostali volnou ruku v hospodářském podnikání (jako výlučné panovníkovo vlastnictví představoval příjem z měst význačný zdroj pro královskou pokladnici). Podíl na zemské vládě však města neměla, právě naopak, král Václav II. podobné požadavky nekompromisně trestal.

Situace se změnila vymřením Přemyslovců v roce 1306, neboť se oslabil vliv královské vlády. O moc v zemi začaly zápasit skupiny vlivných velmožů a do tohoto boje poprvé vstoupil i městský patriciát. Autor Zbraslavské kroniky napsal o městských patricijích, že „zapomínali na svůj stav... a nepokládali se za menší nežli páni“. V březnu 1309 přepadli členové patricijských rodů Pušů a liuthardovicu nejvyšší šlechtické představitele země a uvěznil je. Protože král Jindřich Korutanský neměl sílu zasáhnout, musela šlechta přistoupit na vyjednávání a přiznala předním měšťanům místo po svém boku při rozhodování o nejvýznamnějších zemských záležitostech. Ústupek byl však jen dočasný (o několik měsíců později Jindřich z Lipé obsadil Prahu a odboj-

Prachatice

Biblické město – podle iluminace v Bibli Václava IV., konec 14. století

Český Krumlov

ni patricijové uprchli). Tím se poměry vrátily do stavu před měšťanským odbojem, ale touto událostí ambice měšťanských patricijských rodů neskončily. Další odboj pražských měšťanů potlačil roku 1319 nový král Jan Lucemburský. Ten sice pohlížel na města především jako na zdroj peněz, ale záhy zjistil, že je nelze vysávat neomezeně, a sám začal po roce 1330 usilovat o stabilizaci městských poměrů. Byla pevně stanovena částka berní (kterou ovšem navyšovaly půjčky, často nedobrovolné). Zdroj svých příjmů rozšiřoval Jan Lucemburský ještě vydáváním privilegií pro města (jimiž posiloval jejich hospodářský vliv, ale také podíl měšťanů na vnitřním chodu města na úkor královských rychtářů). Šlo však o drobné ústupky, které nemohly podstatněji ovlivnit mocenskou strukturu země.

Někdy si městská rada počínala neobyčejně vychytrale. Požár Ústí nad Labem v roce 1325 použili tamní měšťané jako výmluvu, že jejich listiny byly zničeny (i když existují dosud), a požádali krále, aby jim stará privilegia znovu potvrdil (přičemž ovšem předložili k potvrzení i nová práva, která dříve neměli).

Pro dějiny měst se klíčovým mezníkem stal rok 1338, kdy si Staré Město pražské zakoupilo výsadu postavit vlastní radnici. Podle pražského vzoru začala záhy o své radnice usilovat i další města.

Protože úřad podkomořího (spravoval královská města) držela ve 14. století v rukách šlechta (a nezdá se, že by ji využívala k vlastnímu obohacení), zřídil v roce 1337 král Jan úřad hofrychtěře (neboli dvorského sudího královských měst), který byl sice podřízen podkomořímu, ale obsazován byl z řad zkušených měšťanů (zejména královskými rychtáři). Úkolem hofrychtěře bylo korigovat některá rozhodnutí úřadu podkomořího v duchu městských práv. K posílení prestiže královských měst došlo po nástupu Karla IV. na trůn. Mladý panovník města chránil jako svůj výhradní královský majetek a zdroj příjmů (podobně jako Václav II.). Karel IV. vynaložil velké úsilí, aby získal zpět zastavené královské hrady a města. V polovině 14. století vlastnil celkem 34 královských měst (přičemž 19 bylo zahrnuto mezi nezczitelný královský majetek, který nesměl být zastaven nebo prodán).

Původně platilo dědické právo jen ve vztahu k rodinným příslušníkům, ale již v roce 1366 udělil Karel IV. obyvatelům pražských měst (tedy spojeného Starého a Nového Města) právo odkazovat majetek širokému okruhu příbuzných a toto privilegium v roce 1372 rozšířil i na ostatní královská města (v té době Karel IV. válčil o Braniborsko a potřeboval od měst půjčit

Slaný

peníze). To je jen jeden z příkladů, jakými cestami se ve 14. století upevňovalo postavení měšťanů.

Za Karla IV. rostla ekonomická prosperita měst, což s sebou neslo růst počtu obyvatel, a to nejen měšťanů, ale také obrovského množství městské chudiny (která přicházela z venkova). To s sebou neslo problémy nejen sociální, ale i národnostní (noví obyvatelé hovořili většinou česky na rozdíl od původního německého patriciátu). Napětí ve městech rostlo zvláště za vlády Václava IV., a právě to se stalo jedním z hlavních zdrojů husitské revoluce.

1 když měšťané v průběhu 14. století podíl na zemské vládě nezískali (nestali se zemským stavem), získali prostřednictvím stovek drobných výsad právo na vlastní samosprávu. Oslabil se vliv královského podkomořího a ve druhé polovině 14. století začal v královských městech proces přebírání moci královského rychtáře městskou radou. Šlo o proces, který probíhal postupně a nerovnoměrně (nejdříve proběhl v Praze). V některých městech však byl dokončen až ve druhé polovině následujícího století.

VELIKOST MĚSTA

Stejně jako v předešlém století, nepřesahoval ani ve 14. století areál většiny středověkých měst, ohraničený hradbami, plochu 20 hektarů. Větší byla jen královská města České Budějovice, Hradec Králové a Plzeň v Čechách a na Moravě Brno, Olomouc a Opava. Skutečnými velkoměsty s rozlohou nad 50 hektarů byly v té době jen tři aglomerace - Praha, Kutná Hora a Vratislav. Před městskými hradbami se většinou rozkládala předměstí (často poměrně rozlehlá), která tak zvyšovala velikost dané městské aglomerace (ovšem městská práva měli jen ti, kteří sídlili za hradbami). Kromě toho tu stály samostatné hospodářské objekty (mlýny, valchy) a někdy také hospodářské dvorce zámožných patricijů.

V běžném královském městě 14. století stávalo více než sto kamenných (případně cihlových) měšťanských domů (Litomyšl měla 130 domů, Pelhřimov 170, Příbram 77). Zhruba 300 domů se uvádělo ve velkých městech (České Budějovice, Plzeň a Hradec Králové). Větší byla jen některá moravská města, především Olomouc a Brno (to mělo 500 domů uvnitř hradeb a 500 na předměstí, úhrnem v nich žilo asi 5 000 obyvatel).

Ve městech pražských stálo v téže době podle odhadu 3 800 domů (na Starém Městě jich bylo 1 200, v Novém Městě asi 2 000, v Menším Městě 400 a na Pohořelci s Újezdem a Hradčany asi 200 domů). Žilo zde kolem 40 000 obyvatel (stejně lidnatá byla největší německá města jako Kolín nad Býnem či Lübeck nebo italská Padova, Florencie však měla 120 tisíc a Paříž dokonce 200 tisíc obyvatel).

Středověké město - podle iluminace v Budyšínském rukopisu Kosmovy kroniky, konec 14. století

MĚSTSKÝ RYNEK

Hospodářským a společenským srdcem každého středověkého města bylo náměstí či rynek (ve středověku se užívala obě tato označení). Pokud se město stavělo „na zeleném drnu“, nejprve se vyměřilo náměstí. Jím se řídila orientace kolmo se rozbíhajících ulic a k nim přiléhajících domů. Proto má většina středověkých měst pravidelný šachovnicový půdorys parcel. Zvláště ve větších městech, vybudovaných na starších základech, se vzácněji zřídilo více náměstí - dvě (Brno, Uherské Hradiště), tři (Most), či dokonce čtyři (Olomouc, Opava).

Většina náměstí měla čtyřúhelníkový tvar, jen výjimečně se ve středověkých městech objevovala náměstí ulicová, trojúhelníková či nepravidelná (obvykle tam, kde město vzniklo na základech staršího hradiště nebo kde jiné řešení nedovoloval terén).

Velikost náměstí nově založených měst byla většinou předimenzovaná ve srovnání s hospodářskými potřebami a počtem měšťanů. Rozlohou bývala někdy mnohem větší než u srovnatelných středověkých měst italských a německých. Na druhé straně náměstí ve městech založených na starších základech bývala často příliš malá a stěží postačovala hospodářským potřebám. Největším náměstím v českých zemích se ve 14. století stal Dobytčí trh (dnes Karlovo náměstí) na Novém Městě pražském s rozlohou 80 550 m². Toto náměstí však plnilo i funkce státní (Karel IV. tu např. vystavil říšské korunovační klenoty). Druhým největším byl novoměstský Koňský trh (dnes Václavské náměstí) s rozlohou 41 700 m². Za ním následovala náměstí dalších královských měst - Jihlava (36 650 m²), Staré Město pražské (Havelský trh - 28 500 m², Staroměstské náměstí cca 15 000 m²), Plzeň (26 800 m²), Bělá pod Bezdězem (25 700 m²), České Budějovice (17 400 m²), Olomouc (Horní náměstí - 17 000 m²), Prostějov (14 000 m²). Většina českých a moravských měst však měla náměstí menší než 10 000 m² (Domažlice 9 000 m², Bruntál 5 900 m²). Jen pro srovnání - Heumarkt v Kolíně nad Rýnem (17 700 m²), Altmarkt v Norimberku (8 460 m²), náměstí v Lübecku (5 000 m²), v Brémách (4 300 m²) a Piazza della Signorie ve Florencii (8 080 m²).

Středověká náměstí nebyla původně dlážděná a podle toho vypadala kvalita povrchu, kam se sjížděly povozy trhovců na týdenní trhy a zvláště na výroční jarmarky. V malých městech si náměstí dokonce podržela ráz větší návsi (v Dobrušce, Kostelci nad Orlicí a Rychnově nad Kněžnou měli na náměstí malý rybníček, který sloužil jako požární nádrž). Jan Lucemburský udělil řadě měst právo použít část mýta vybraného od příjezdějících trhovců a kupců na dlažbu (někde se dokonce vybíral speciální poplatek „dlažebné“, např. v Mostě, a to po dobu čtyř roků jeden peníz z každého koně, který do města vjel). Stejně podporoval města i Karel IV., a tak se začala ve druhé polovině 14. století městská náměstí pokrývat dlažbou (v následujícím století byla už všechna náměstí významných měst dlážděná).

MĚSTSKÉ ULICE

Literární obraz krivolakých a těsných uliček platil pro vzhled měst v 18. a 19. století, ale nikoli pro středověk. Ona krivolakost a těsnost byla totiž výsledkem dalšího rozrůstání středověkého města, budování dodatečných vestaveb, nových domů, přístaveb a zřizování průchodů, šlo tedy o výsledek stavební činnosti v renesanci a baroku. Je třeba mít na paměti, že většina českých středověkých měst byla v době kolonizace zakládána velkoryse na poměrně velké ploše, která byla zcela prázdná. V obvodu středověkého města se v době jeho založení nacházela spousta volných parcel, které se zastavovaly často velice pomalu teprve v průběhu 14. století a někdy ještě později. Ani města, která vznikla na místě staršího hradiště a jejichž plocha byla již dříve do určité míry zastavěná, nepokrývala zpočátku souvislá řada domů. Přechod od románského typu zástavby ke gotické neproběhl ihned, šlo o proces, který trval celá desetiletí. Románské domy mívaly rozlehlé hospodářské dvory a teprve se zaplněním plochy uvnitř městských hradeb začalo postupně docházet k zahušťování zástavby. Výjimkou nebylo zřejmě ani Staré Město pražské, které bylo samozřejmě relativně hustě osídleno ještě dříve, než bylo

Sušice

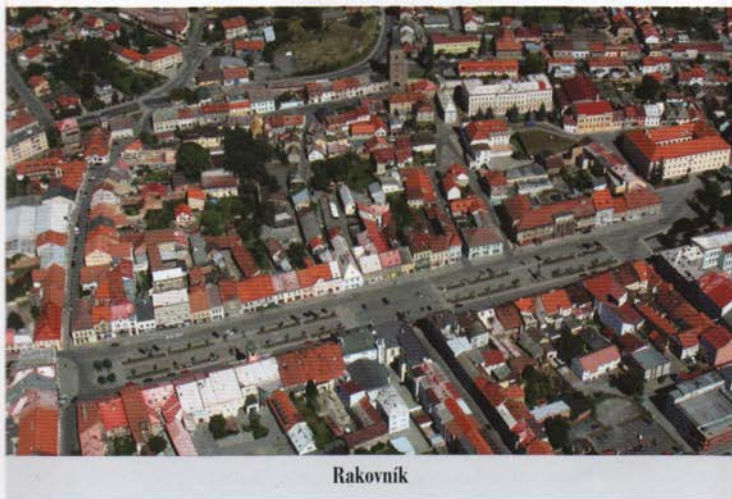
obechnáno hradbami, ale i tam ještě ve 13. století existovaly volné proluky, jako třeba oblast kolem Havelského trhu, kde se rozrůstala osada pražských Němců.

Většina kolonizačních měst byla ve středověku budována podle přesného plánu. Od náměstí byly vyměřeny rovné ulice a podél nich parcely pro domy. Šachovnicový půdorys středověkých měst je dobře patrný i dnes. Většina ulic byla rovných, pouze tam, kde to vyžadoval terén, byly ulice zakřivené (většinou do mírného a pravidelného oblouku). Za hlavní ulice byly považovány ty, které vedly od brány na náměstí (branské). Tyto ulice bývaly nejširší (a nejdříve dlážděné, v Praze snad již koncem 13. století). Kolem nich a kolem náměstí se soustřeďovaly domy nejbohatších patricijů a tyto parcely byly nejdražší. Z hlediska prestiže stály na dalším místě ulice vedoucí také od náměstí, ale nikoli k bráně, nýbrž k hradbám. Za ulice třetího řádu se považovaly kolmé spojnice hlavních ulic (právě parcely u těchto ulic bývaly velice dlouho nezastavěné). Kromě sítě pravidelné se křižících ulic mělo každé město ještě ulice nejpodřadnější, které lemovaly městské hradby. Říkalo se

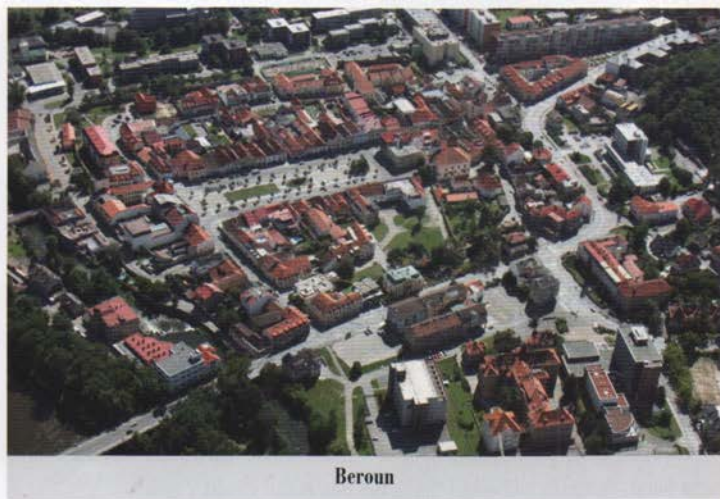
jim hradební uličky a zřizovaly se proto, aby se v případě obrany zajistil přístup na kterékoli místo pásu opevnění. Hradební uličky bývaly často opravdu křivolaké (záviselo na podobě hradby) a stávaly zde domy nejchudších obyvatel, často nevzhledné chatrče chudiny.

Ulice středověkého města nebyly úzké a těsné. To vycházelo z dikce městských práv (objevuje se ve Švábském i Saském zrcadle, městských normách platných od 13. století). Ulice bývaly koncipovány tak, aby po nich pohodlně projely proti sobě dva povozy tažené koňmi nebo voly, nebo aby se alespoň mohly navzájem vyhnout. To platilo zvláště o branských ulicích, kudy jezdili trhovci na náměstí. Průměrná šířka ulic českých středověkých měst se ve 14. století pohybovala kolem 10 metrů, v případě branských dosahovala až 15 metrů (což je v mnoha případech více než dnes), pouze uličky mezi ochozy a u hradeb bývaly užší. Nové Město pražské, založené po všech stránkách velkoryse, mělo ve 14. století hlavní ulice široké až 20 metrů.

Nelze si samozřejmě dělat iluze, že všichni stavebníci dodržovali zásadu, aby jejich domy nezasahovaly do ulice. Někdy dům vystupoval celý, jindy jen jeho

Rakovník

Beroun

Praha – podloubí měšťanských domů na Staroměstském náměstí před Týnem, 2. polovina 13. a 14. století

část (kus nároží, případně arkýř), čímž vznikala různá zákoutí. To se samozřejmě stávalo předmětem sousedských sporů, které musela řešit radnice, ale problémy tohoto typu byly častější až v renesanci.

Již ve 14. století existoval pro provoz na ulicích středověkých měst jednoduchý dopravní řád. Podle městských předpisů měl vždy prázdný vůz dát přednost naloženému a byly rovněž stanoveny zásady pro jízdu přes most (ty byly úzké a z hlediska dopravy střídavě jednosměrné průjezdné).

Ulice středověkých měst neznaly chodníky zvýšené nad vozovku. Středověká ulice byla plná nečistot, obvykle po ní také stékala dešťová voda i splašky. Ještě v renesanci se zakazovalo vylévat na ulici z oken noční nádoby s exkrementy. I když již ve 14. století městské rady pravidelně najímaly služebníky na úklid ulic (odklízeli mřiny a na kárku nakládali odpadky), zůstávaly ulice velice špinavé. Pokud měšťané, oblečení do nákladných šatů, kráčeli po ulici, hrozilo samozřejmě potřísnění oděvu i škorní.

Proto začali sami měšťané zřizovat v prominentních částech města u domů kolem náměstí ochranné zóny pro pěší kryté loubím (tomuto prostoru se říkalo podloubí). Loubí vznikala nejspíše podle vzoru italské městské architektury. Loubí u měšťanských domů jsou doložena již ve druhé polovině 13. století v Praze, Čáslavi, Kadani, Kolině, Jihlavě a jinde. Ve 14. století se pak zřizovala i v dalších městech, nejen kolem náměstí, ale někdy i na hlavních ulicích.

Podloubí bývalo zřizováno přímo při výstavbě nového domu nebo se loubí představovalo před průčelí již existujícího staršího domu (pak se nad ním obvykle postavila další obytná místnost). Podloubí bylo víceúčelovým prostorem - majitel domu zde mohl vystavovat zboží či výrobky⁷ na prodej, v létě zde pracovali řemeslníci a lidé se tu ukrývali před nepříznivým počasím. Podloubí bylo relativně nejčistší částí městských komunikací, proto sloužilo jako chodník. Ještě v renesanci, když se v Litoměřicích nařizovalo rozšířit domy o loubí, se návrh zdůvodnil tím, „aby lidé mohli chodit v suše“.

MĚŠŤANSKÉ DOMY

Obvyklá základna půdorysu gotického domu ve středověkém městě 14. století měla na průčelní straně (obrácené do ulice) šířku 8 až 10 metrů a v podélné ose délku 20 až 30 metrů. Zámožní měšťané (kteří sídlili kolem náměstí a dále u branských ulic) si stavěli v převážné míře kamenné nebo cihlové domy, ale souběžně s nimi se na jiných místech středověkého města objevovaly i domy dřevěné (hrázděná technika se v českých městech tehdy zřejmě ještě nepoužívala). Ve 14. století se i v areálu města objevovaly polozemnice (v hradebních uličkách). Zvláště v Praze se kromě toho zachovaly i starší věžovité románské domy.

Základní stavební proměnou gotického domu ve 14. století bylo překlenutí průjezdu. Zatímco dříve se vedle domu nechával vjezd (obvykle tak široký, aby jím projel vůz) na zadní dvůr, kde se nacházelo hospodářské zázemí domácnosti, nyní byl tento průjezd překlenut.

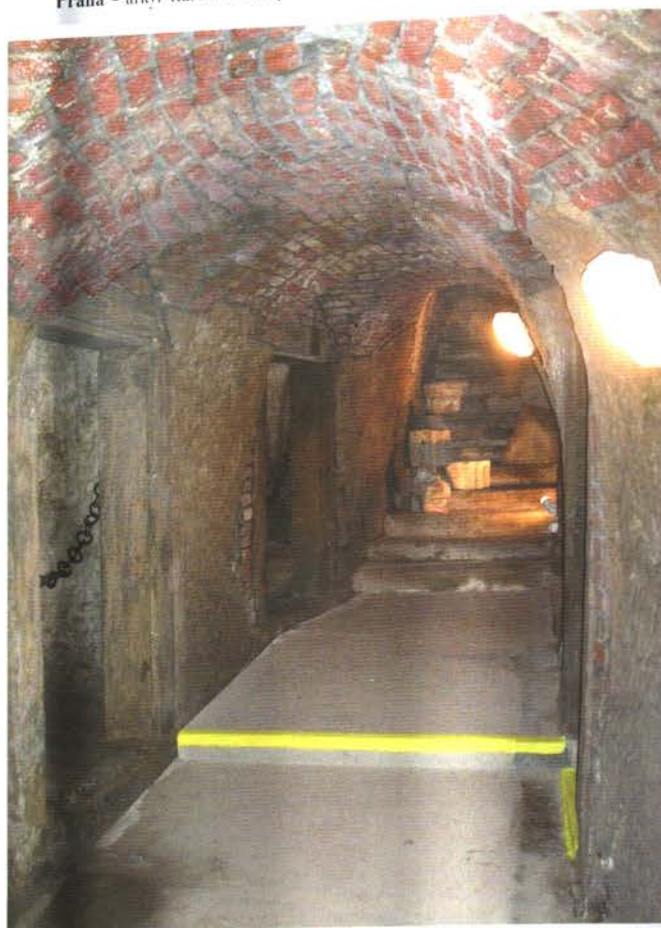
Tuto proměnu si vynutilo zahušťování městské zástavby zvláště na atraktivních místech, kde prudce stoupala cena pozemků a poptávka po nich. Překlenutí průjezdu mělo dvě vývojové fáze. Tou první se stal průjezdový dům. Podél jeho boční zdi vedl úzký zaklenutý průjezd do zadního dvora. Záhy se ukázalo, že i toto řešení vyžaduje zbytečně mnoho místa, proto se na konci 14. století rozšířil typ síňového domu, kde byla v celé přední části domu (obrácené do ulice) široká síň (mázhaus) a teprve z ní vedl v zadní části vjezd do dvora (v takovém případě vůz projížděl touto síní). Překlenutím průjezdu bylo umožněno vystavět nad ním další obytné prostory. Právě to podstatně rozšířilo obytnou plochu gotického domu a současně umožnilo spojit domovní průčelí v souvislou ulicovou řadu. Tento stavební detail dále zvětšil rozdíl mezi městským a venkovským domem (u něhož zůstal průjezd do dvora klasický, pouze vraty).

Praha – Dům U Kamenného zvonu, kolem roku 1340

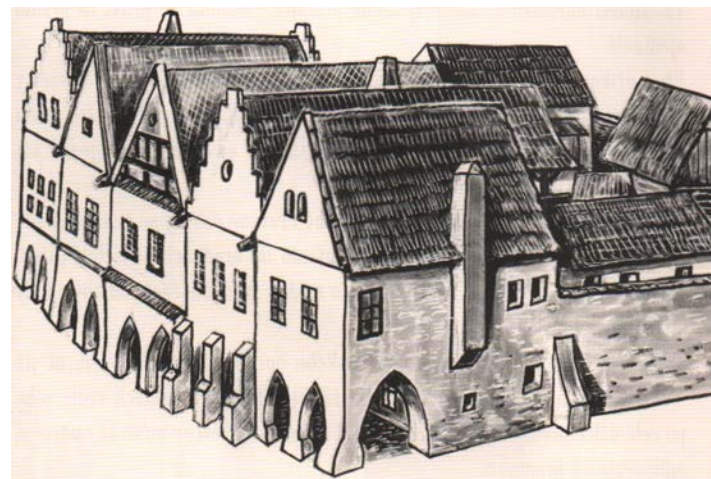

Praha - arkýř Karolina, část původního Rothlevova domu, kolem roku 1370

Plzeň - dochované sklepy a podzemní chodby středověkých měšťanských domů

Gotické domy zámožných patricijů měly často zdobená průčelí, ať již šlo o využití rozmanitých architektonických prvků (římasy, konzoly, vížky, loubí s profilovanými sloupy), ale někdy také plastikami či malbou. Ozdobným prvkem bylo rovněž kamenné ostění oken a dveří. Ve 14. století se na průčelí některých domů objevily rozmanité drobné plastiky, podle kterých se pak dům nazýval.

Gotické domy - typická městská zástavba na úzkých parcelách s domy s podloubím, mázhauzy a obezděnými dvorky

MĚSTSKÉ OPEVNĚNÍ

Opevněná města se od svého vzniku ve 13. století stala spolu s královskými hrady středisky panovníkovy správy a vojenské moci. Ve 14. století získala právo ohradit se hradbami další města (Slaný, Prachovice, Vodňany aj.). Nové hradby stavěla i starší města, která se ve 14. století rozšiřovala (Hradec Králové, Litoměřice, Locket, Most), neboť původní areál již nevyhovoval nebo nevyhovovaly staré hradby. Unikátním dokladem je nápis z roku 1322. podle něhož Jan Lucemburský založil hradby (dnes bychom řekli, že položil základní kámen) v Sušici (dochovalo se na Klášterní bráně). Vlastní stavební řešení hradeb, příkopu a městských bran nedoznalo ve 14. století podstatnějších změn (ty přineslo až následující století v souvislosti s rozšířením palných zbraní).

Hradby královských měst bývaly podle charakteru terénu vysoké 2 až 6 metrů a dosahovaly tloušťky 1 až 2 metry. Jejich základy bývaly založeny do hloubky zhruba dvou metrů. Městské hradby byly z větší části kamenné nebo cihlové, ale i v případě významných měst se můžeme setkat s částí městského

Bělá pod Bezdězem - valený klenutý průjezd Českou branou, 1. polovina 14. století

opevnění, které bylo jen dřevěné nebo vybudované jako hliněný val (dřevěnou palisádu měla Olomouc ještě po husitských válkách a krajské město Rakovník dokonce ještě na počátku 16. století). Před hradbami býval obvykle ještě příkop o šířce zhruba 5 až 20 metrů a hloubce (podle terénu) od 5 do 10 metrů. Kde to bylo možné, býval příkop napuštěn vodou, buď stabilně, nebo se vodou naplnil z přilehlého rybníka jen v čase nebezpečí. 1. když se již ve 13. století nařizovalo, aby byly stěny příkopu obezděné, v praxi to bývalo ojedinělé.

Před příkopem býval někdy ještě navršen val z hlíny o výšce 2 až 3 metry s nízkým dřevěným ohrazením a vzácněji byl před tímto válem ještě jeden menší příkop. Někdy bývala před vlastní hradbou postavena ještě jedna kamenná nižší (parkánová) hradba.

Na vnitřní straně hradeb bývaly jednoduché dřevěné ochozy se žebříky, kudy se na ně dalo rychle vystoupit. Někdy bývalo na hradbách podsebití (předsunutý dřevěný krytý¹ ochoz, u něhož bylo možno zvednout část podlahy a tudíž střelit přímo pod sebe před hradby).

Typickým fortifikačním znakem městského opevnění se staly věže, ať již sloužily jako bašty (někdy bývaly rozmístěny v krátkých úsecích vedle sebe po celé délce hradby), nebo brány. Právě množstvím věží se městské opevnění odlišovalo od hradního.

Ve 13. století bývaly městské věže po vzoru hradů většinou válcové, ale na konci první třetiny 14. století přišly do obliby vysoké hranolové věže (Beroun, Nymburk, Vysoké Mýto, Praha) s bránami. Většina středověkých měst měla dvě až čtyři brány, Olomouc jich však měla šest, zatímco Loket a Moravský Krumlov jen jedinou. K bránám směřovaly široké cesty upravené pro povozy. Kromě toho mohly být v městském opevnění menší branky pro pěší (fortny). Takovými se chodilo s putnami k řece pro vodu. zvláštní brankou směl do města vstupovat kat apod.

Klatovy – okrouhlá věž vnitřního městského opevnění, přelom 14. a 15. století

Bělá pod Bezdězem – Česká brána, mohutná hranolová věž s opevněním, 1. polovina 14. století

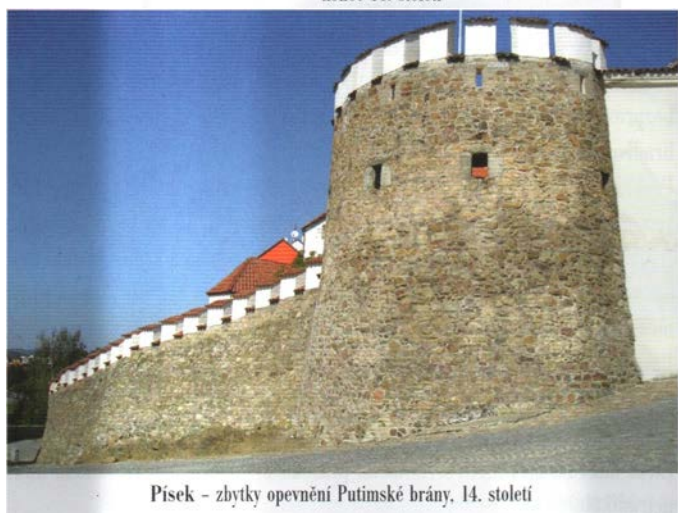
Český Brod – zbytky hradeb s brankou, po roce 1360

Stará Boleslav – původní městská brána, 14. století, vrchní část upravena v 17. století

Klatovy – hranolová věž vnitřního městského opevnění, konec 14. století

Písek – zbytky opevnění Putimské brány, 14. století

Vysoké Mýto – Pražská brána, k původní bráně byly ve 2. polovině 14. století doplněny dvě věže na protilehlých stranách, ve vyšší umístěno vězení

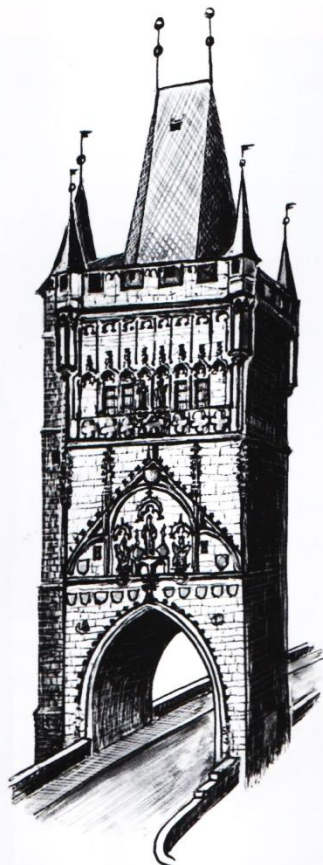
RADNICE

Budova radnice se stala nejvýznamnějším symbolem práv měšťanů. Proto město nelitovalo při její výstavbě peněz. Radnice stávaly na rynku a byly většinou výstavně a nádherně zdobené.

Členové městské rady se původně scházeli v domech svých členů. Od počátku 14. století městská rada přebírala od královských rychtářů některé záležitosti městské samosprávy (výběr mýta, řešení sousedských sporů, záležitosti řemeslníků, sirotků apod.). Městská rada vedla také písemnou agendu (listiny ukládala v domě toho člena, který právě zastával úřad purkmistra; u něho také úřadoval městský písař). S tím souvisí vznik městských pečeti, nejstarší dochovaná je z Brna (1247), následuje Malá Strana (1257) a Staré Město pražské (1280).

Jan Lucemburský v roce 1338 povolil Starému Městu pražskému, aby z výnosu ungeltu zakoupilo od Volfina od Kamene dům na rohu Velkého rynku a zřídilo zde radnici. K ní byla po roce 1380 přistavěna věž s kaplí. To byla první radnice v zemi. V ní zasedala a úřadovala městská rada, pracoval zde písař a ukládaly se městské písemnosti a také peníze.

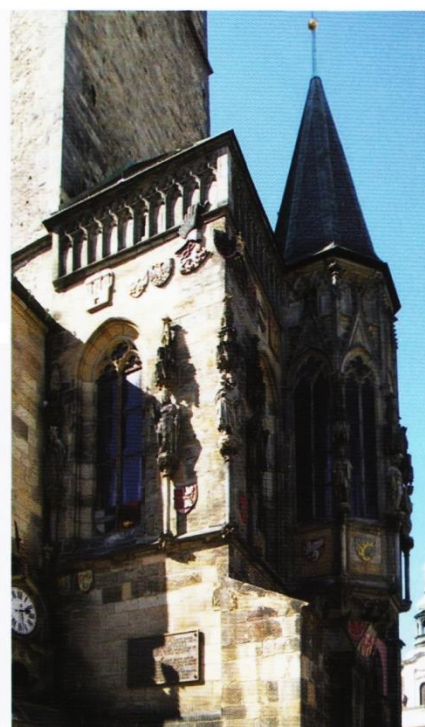
Radnice začala záhy budovat i další královská města, i když někde pokračovaly stavební práce velice pomalu. Přesto se mohla většina královských měst honosit již na konci 14. století svými novými radnicemi. V poddanských městech se v předhusitském období radnice obvykle nezřizovaly (protože systém jejich správy byl zcela odlišný od královských měst).

Praha – Staroměstská mostecká věž, postavená hutí Petra Parléře, považovaná za nejkrásnější gotickou věž ve střední Evropě; postavena v letech 1330–1400

Beroun – Horní (Plzeňská) brána, počátek 14. století

Praha – arkýř kaple Staroměstské radnice, před rokem 1381

Praha – Staroměstská radnice, radniční věž z 2. poloviny 14. století

NOVÉ MĚSTO PRAŽSKÉ

Mnoho nových královských měst v českých zemích ve 14. století založeno nebylo, ale to, které začal budovat Karel IV., stálo za to. Svůj ctizádostivý projekt zahájil panovník roku 1348. Pro Nové Město pražské byla vyměřena plocha 360 hektarů, mělo mít tři tržště, čtyři hlavní brány, ulice bezprostředně navazovaly na Staré Město pražské a zbytek byl ohraničen hradbami v délce 3 kilometrů.

Problém byl, že Karel IV. chtěl vybudovat jedno veliké město a v roce 1367 spojil Staré a Nové Město pražské pod jedinou správu. Ta ale kvůli neshodám trvala jen do roku 1377, kdy byla města znovu rozdělena a každé dostalo svou vlastní radnici. Ani to však nezastavilo neustálé spory o hospodářská práva mezi měšťany obou měst.

Rychlý stavební růst Nového Města pražského znamenal nebývalý příliv chudiny, která tu byla v poměru k počtu rodin patricijů a zámožných měšťanů mnohem početnější než jinde, což vedlo k neustálým sociálním problémům (není náhoda, že právě Nové Město pražské bylo později v husitském hnutí nejradikálnější).

VESNICE

Velikost vesnic ve 14. století nám kromě odhadů umožňují poprvé posoudit také dochované písemné prameny, i když jde jen o ojedinělé doklady (zlomky klášterních urbářů, emfyteutické listiny). V nich se ovšem nehovoří o skutečném počtu obyvatel, ale o osedlých. Tak se označoval majitel usedlosti, který měl s vrchností smlouvu, že bude užívat její půdu a za to bude odvádět rentu. Pojem osedlý znamenal tedy zhruba totéž, co statek či hospodářství. Z. Boháč dospěl k závěru, že nejpočetnějšími venkovskými sídlišti byly ve 14. století vesnice s počtem 11 až 20 osedlých. V podhůří se ovšem nacházely i velice malé vesnice (s počtem méně než 5 osedlých). Naproti tomu výjimečně se objevovaly velké vesnice s počtem 50-85 osedlých (které měly charakter zemědělského městečka a mnohé časem městská privilegia i zisky). Evidence osedlých ovšem nevypovídá detailně o skutečném počtu obyvatel vesnice. Počet lidí, kteří žili v jedné usedlosti, odpovídal vždy hospodářským možnostem, kolik se jich vlastně mohlo uživit. Ani velikost polí, která náležela k jedné usedlosti, nebyla všude stejná. Zdá se proto, že nejlidnatější byly kolonizační lánové vesnice (tam se při kolonizaci vyměřovaly největší lány). Při odhadu počtu obyvatel vesnic je třeba vzít v úvahu také to, že se podmínky pro zemědělství ve 14. století ve srovnání s předchozím obdobím zhoršily a je pravděpodobné, že se tak snížil i průměrný počet obyvatel jedné usedlosti. Průměrný počet obyvatel vesnice (s 10 až 20 usedlostmi) se proto ve 14. století pohyboval nejspíše do sta dospělých osob.

TYPY VESNIC

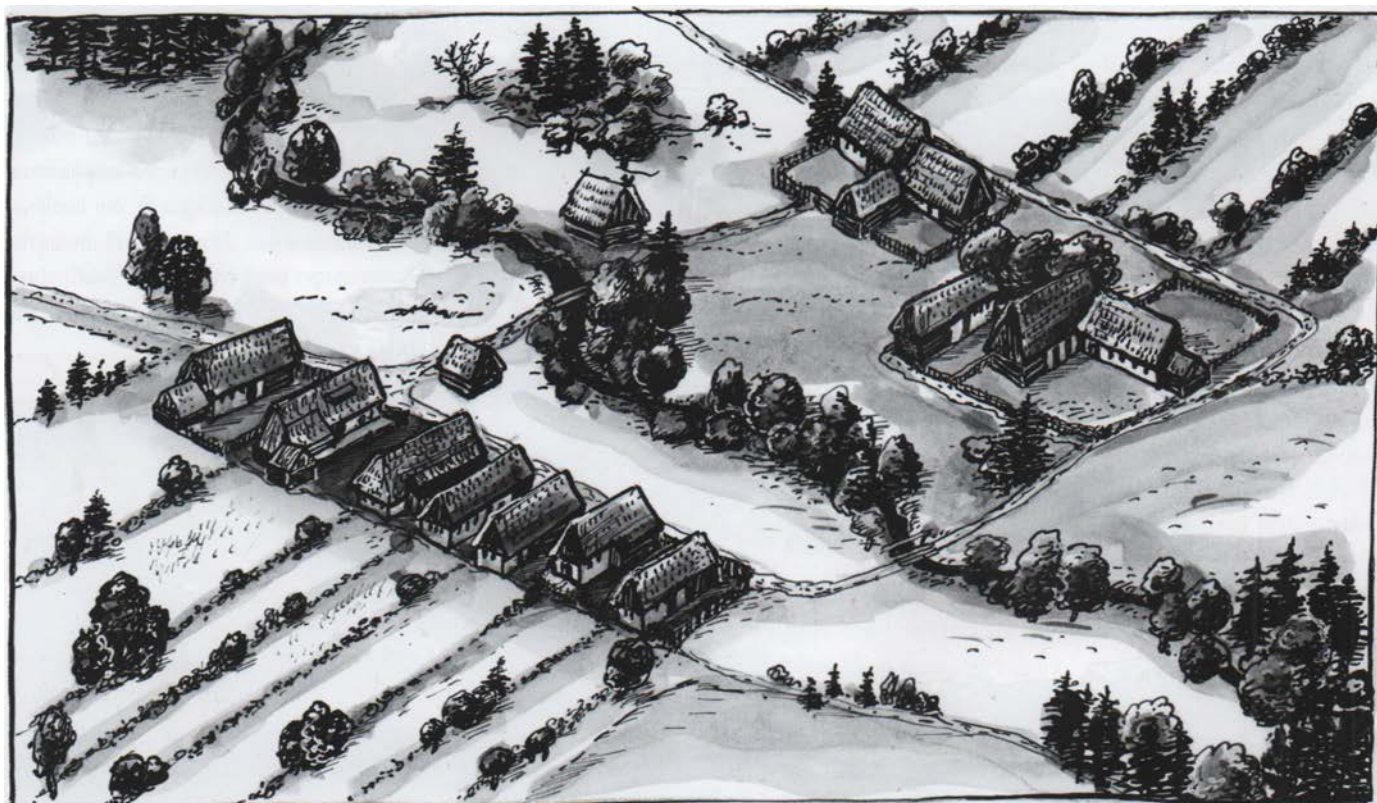
Púdorys vesnice se ve středověku na rozdíl od pozdějších staletí často měnil. U mnoha kolonizačních vesnic zjistili obyvatelé teprve po několika letech života, že si usedlosti postavili na nevhodném místě. V důsledku proměny klimatu se ve 14. století stávala nevhodnými i některá místa, která lidem po mnoho desetiletí pobytu původně vyhovovala (v údolních vesnicích se objevily

časté povodně, v důsledku ochlazení se ve vyšších polohách snížily výnosy polí, jinde naopak vysychaly zdroje pitné vody). Mnoho vesnic bylo proto po určité době opuštěno a lidé odešli na jiné panství, nebo zůstali, ale vesnici přemístili na jiné místo. Stávalo se také, že v rámci stávající vesnice jen jedna či dvě rodiny přesunuly dům na jiné místo, kde byly lépe chráněny před povodněmi či studenými větry. Je samozřejmé, že s každou takovou změnou získávali lidé zkušenosti, aby alespoň některé staré chyby neopakovali.

Právě díky této mobilitě lze ve 14. století sledovat tendenci neustálého ubývání vesnic s nepravidelným púdorysem a naopak rostoucí převahu pravidelných řadových púdorysů (ulicových či návesních, případně dlouhých řadových vsí). Řadový púdorys, v němž na každou usedlost bezprostředně navazovala pole, byl velice výhodný, protože bylo možno tvar pluhiny přizpůsobit technice orby. Místo starších polí čtvercového a obdélníkového tvaru (žďárených či oraných řádky) se zakládala pole ve tvaru dlouhých a úzkých pásů (výhodných pro nově zaváděný záhonový pluh).

VESNICKÝ DŮM

Ve 14. století vrcholila tendence, která začala již dříve, a to spojování dříve samostatných staveb v jeden souvislý trojprostorový přízemní vesnický dům. Základní dispozice byla jednotná. Vcházelo se střední prostorou (síní), z níž vedl na jedné straně vchod do obytné jizby a na druhé do komory (kde se ukládaly zásoby a kde lidé také spávali). Jizba a často i komora mívaly povalové stropy omazané jilem. I když jsou ve 14. století ojediněle doloženy kamenné vesnické domy (středočeská Svidna), mnohem častěji mívaly vesnické domy kamennou jen podezdívku, na které byla srubovou technikou z trámů vybudována vlastní stavba. Starší polozemnice postupně mizely, přesto se s nimi bylo možno ve 14. století setkat nejen na venkově, ale někdy i v městském předměstí, často ovšem spíše jako se stavbou dočasného charakteru.

Pfaffenschlag – rekonstrukce zaniklé vesnice (ležela nedaleko Slavonic)

NÁVŠTĚVA STŘEDOVĚKÉ VESNICE

Ves Svidna na Slánsku byla podle nalezenných zlomků keramiky založena možná už před rokem 1300. Nejstarší písemná zmínka pochází z roku 1382, v roce 1471 byla už zčásti pustá a definitivně ji obyvatelé opustili koncem 15. nebo začátkem 16. století, kdy celá plocha vesnice znovu zarostla lesem. Svidna byla postavena na rovné planině, která skýtala ideální podmínky pro rozměření pravidelných lánů. Nevýhodou tohoto místa byl obtížný přístup ke zdroji vody. Nedalekou strží protékal malý potok zadržovaný hrází, ale vody zde bylo málo a bylo ji nutno vynášet do svahu. Právě problémy s vodou byly zřejmě důvodem opuštění Svidny.

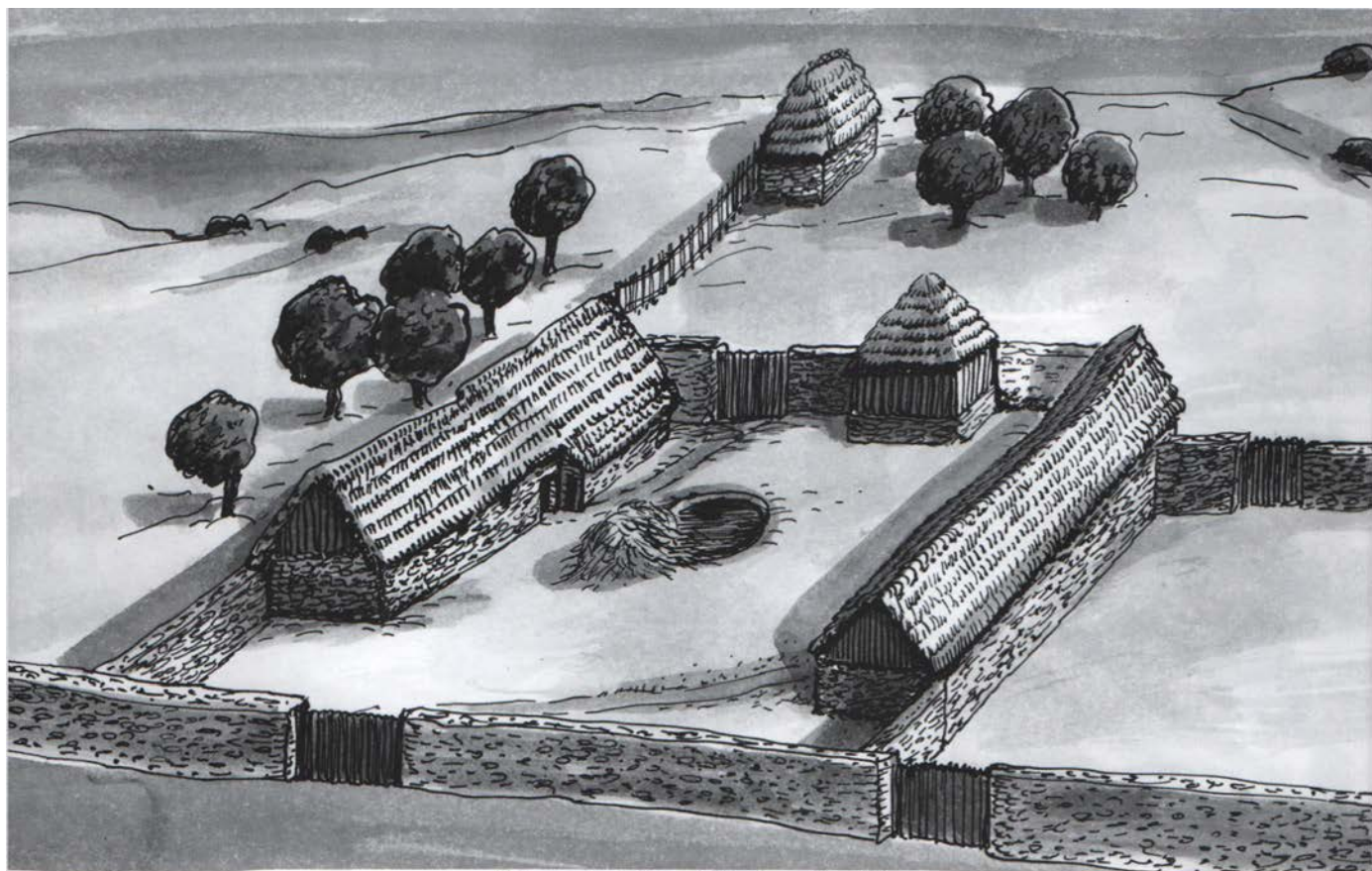
Vesnické jádro bylo vyměřeno na ploše velké zhruba 4 hektary. Náves byla obdélníková, dlouhá 156 metrů a široká kolem 39 metrů. Napříč návsi vedla esovitě se zatáčející široká cesta pro povozy, z níž odbočovala stezka do strže s potokem.

Náves lemovalo 14 parcel (na jedné straně 8 a na protilehlé 6), oddělených od sebe kamennými zdíčkami. V zadní části parcel byly zahrady a v přední, obrácené k návsi, stály obytné a hospodářské budovy a nacházel se zde hospodářský dvůr. Velikost parcel ukazuje na přesné rozměření při kolonizačním založení Svidny. Základní šířku 21 metrů měly parcely šesti usedlostí, tři měly šířku jeden a půl násobku, další tři dvojnásobek a jedna nejmenší jen tři čtvrtiny základní šířky. Rozlehlá parcela na konci vsi měřila čtyřnásobek základní šířky (zde stál vrchnostenský dvůr).

Nález Svidny nabízí unikátní možnost navštívit jednu menší a jednu větší vesnickou usedlost ve 14. století. Tyto domy byly vybavením na svou dobu typické, ale mimořádný byl jejich stavební materiál. Byly celé z opuky a jednalo se tak o jednu z prvních českých středověkých vesnic s kamennými venkovskými domy.

Menší usedlost (označená D1) stála na kraji vsi na parcele o šířce 21 metrů. Z návsi bychom vstoupili brankou nebo vjezdem na dvůr. Levou stranu dvora

ohraničoval dům dlouhý 22 metrů, který stál štitem k návsi a delší stranou směrem do dvora. Do domu se vcházelo ze dvora zhruba ve středu jeho délky. Obydlí mělo tehdy moderní trojdílnou dispozici (jako téměř všechny domy ve Svidně). Vstoupili bychom do síně; po levé straně se nacházela obytná jizba s pecí, po pravé poměrně velká komora. Obytná jizba měla nejspíše povalový strop z dřevěných kuláčů omazaných jílovou mazanicí, který jizbu odděloval od podstřeší (a tak ji tepelně izoloval). Za komorou byla k domu přistavěna ještě jedna prostora, která sloužila jako sýpka. Pokud bychom se vrátili na dvůr, u branky, kterou jsme vešli, bychom našli velkou venkovní pec na pečení chleba. U zdi na opačné straně dvora stála u branky do zadní zahrady menší kamenná stavba a vedle ní dřevěné chlévy, přístřešky a malá stodola. Usedlost zamožného majitele (1/3) stála uprostřed statků na parcele o šířce 42 metrů. Dvůr byl ovšem užší a vedle něj se na straně návsi nacházela menší boční zahrada (další větší pak byla za domem). Na dvůr se vcházelo z návsi brankou či vjezdem a dům stál (jako i jinde) po levé straně. Byl rovněž trojdílný, ale dispozice byla odlišná. Ve štitové straně směrem do návsi byla nejprve stáj se samostatným vchodem na dvůr. Teprve za ní šel obytný dům s klasickým pořadím místností - jizba, síň a komora. Téměř čtvrtinu celého prostoru jizby o ploše 19 m² (velikost obvyklá ve vesnických domech té doby) zabírala velká pec. Další nevelké topeniště (nejspíše na vaření) bylo v síni. Vedle domu se ještě nacházel zahlobený sklipek. Hospodářské stavby na dvoře byly mnohem důkladnější než v usedlosti méně zamožného souseda (D1). U vchodu do zadní zahrady stála kamenná sýpka, vedle ní byla dřevěná kůlna a u podélné zdi proti domu dvě kamenné hospodářské budovy (jedna o jedné prostoru, druhá o dvou, každá se samostatným vchodem, nejspíše chlévy). Mezi nimi byl vchod do boční zahrady (možná tu stála průjezdová stodola). Menší kamenná stavba stála ještě v zadní zahradě (její funkce není zcela jasná).

Svidna – rekonstrukce vesnického dvorce, 14. století

INTERIÉR A BYDLENÍ

ZPŮSOB BYDLENÍ

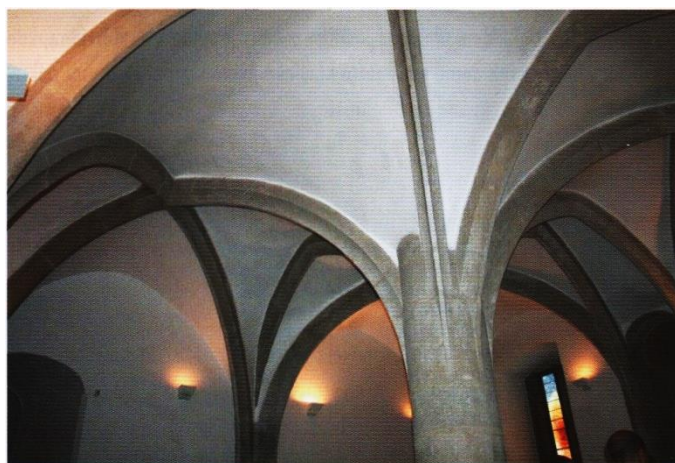
V průběhu staletí se názory vládnoucích vrstev a prostého lidu na bydlení a vnitřní podobu obydlí stále více rozcházely, ale ve středověku ještě ne tolik, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Ve 14. století trávili muži většinu dne mimo dům, a to bez rozdílu postavení. Panovník se svou družinou byl neustále v pohybu (musel pravidelně navštěvovat své hrady a města, významné spojení, zajížděl do ciziny na diplomatická jednání či na vojenská tažení). Stejně na tom byla šlechta, která tvořila panovníkův doprovod. Šlechtici, kteří nepatřili ke královskému dvoru, se museli starat o vlastní panství (to vykonávali většinou osobně). Kromě toho museli hledat další zdroje výdělku (jako lupiči, opovědníci nebo nájemní rytíři). Jezdívají na hony, turnaje a hostiny. Bohatí patricijové cestovali, aby ochránili své investice, ať již peníze uložili do dolování, obchodu či finančních půjček. Cestovat za výdělkem museli samozřejmě také kupci. Ti všichni trávili spoustu času všude jinde, jen ne doma.

Řemeslníci a rolníci cestovali podstatně méně, většinou tu a tam navštívili sousední město nebo vesnici. Ale ani oni netrávili čas v jizbě. Pracovní den se neřídil podle hodin, ale slunce; začínal rozedněním a končil za soumraku. Řemeslníci žili se svými partnery v dílně a rolníci na poli, na pastvinách, v lese anebo na dvoře, kde se věnovali hospodářským povinnostem.

Pro muže ve středověku znamenal pojem bydlení především střechu nad hlavou, kterou využívali v noci k přespání a v zimě k pobytu v teple. Od jara do podzimu zůstávali přes den venku, i když třeba poprchávalo či bylo chladno, protože byli otužili a svým povinnostem (ať už to bylo cestování, boj anebo práce) se museli věnovat za každého počasí.

Poněkud jiné to bylo se ženami. Urozené někdy doprovázely svého manžela, ale častěji trávily čas v rodinném sídle. Stejně to bylo se ženami ve městech a na vesnicích. Staraly se o přípravu stravy (v tehdejších podmínkách to bylo časově nesmírně náročné), dohlížely na děti a čeleď, předly len a šily šaty, krmily dobytek a drůbež, uklízely. Většinu prací (včetně těch ručních) odbyvaly na dvoře (venku bylo vidět podstatně lépe než v jizbě, často zakouřené dýmem z pece). Ženy na venkově a ve městech byly v jednom kole. Podobně vypadal den urozených žen, jen s tím rozdílem, že měly služebné. Rozsah prací v tak velké domácnosti, jako byl hrad, vyžadoval osobní přítomnost urozené paní domu, která musela služebné neustále pobízet, kontrolovat a vysvětlovat jim, co mají dělat. Zvláště dohled na kuchyni byl naprostou samozřejmostí. Pro ženy ve 14. století znamenal pojem bydlení totéž, co pro jejich muže. Navíc ovšem pobyt doma reprezentoval činnost, kterou musely konat, aby zajistily chod rodiny a domácnosti.

Kutná Hora – klenba v sále Vlášského dvora, počátek 14. století

Jenštejn – sedíle ve výklenku okna, konec 14. století

Z tohoto letmého výčtu je zřejmé, že od bydlení lidé ve středověku příliš neočekávali. Tak tomu bylo po staletí. To se však začalo ve 14. století pomalu, téměř nepozorovaně měnit. Na bydlení se začalo nahlížet nejen jako na přístřeší, ale současně i jako na prostor pro společenský život. Je několik důvodů, proč tento zlom začal právě ve 14. století.

Společnost bohatla, i když křesťanskou Evropu zachvátila krize. Tato krize však nebyla krizí vyslovené hospodářskou, jako jsou krize moderní. Její podstatou byly hladomory, morové epidemie, kacířská hnutí a sociální problémy (dopad krize pocítovali zvláště nejchudší, kteří neměli vlastní hospodářství a neměli tedy ani dům, proto se radikalizovali).

S klimatickými změnami docházelo k velkým výkyvům počasí. Na rozdíl od předchozích staletí se stávalo, že počasí bylo několik dní tak špatné, že lidé museli i mimo zimní období trávit celý den doma pod střechem. Zatímco dříve se komunikace v rámci rodiny a se sousedy odbyvala venku, nyní se částečně přesouvala do obydlí. Stále častější byl zvyk „posedět“ doma. Ale nejen to. Lidé začali díky církvi vnímat čas, začali uvažovat o životě v širších duchovních souvislostech, získávali lepší přehled o světě a samozřejmě o tom všem spolu horlivě diskutovali. Najednou měli o čem hovořit a zvýšená potřeba vzájemné výměny názorů vedla k novému pohledu na bydlení.

V prostředí šlechty se oblíbenou stala dvorská zábava, urození muži se začali podstatně více společensky stýkat s urozenými dámami. Měšťané doma jednali se svými sousedy o záležitostech obce, ale také o obchodu. Podstatné bylo, že se církvi podařilo prosadit svěcení neděle jako dne odpočinku, kdy se lidé (urození i prostí) věnovali své rodině a byli většinou doma.

S tím, jak se z původní „noclehárny“ stávalo obydlí (tedy prostora, v níž se žije i během dne), začali mít lidé vyšší nároky na vzhled interiéru. Klíčovým problémem bylo vyřešit způsob vytápění, aby kouř z otevřeného ohniště či z dýmné pece neobtěžoval obyvatele v jizbě. Společenská funkce bydlení vyžadovala jinak konstruovaný nábytek (rostl důraz na pohodlí sedacího nábytku). Lidé toužili zkrášlit vzhled svého interiéru. Není náhoda, že právě počátkem 14. století se významně zdokonalovaly truhlářské techniky a začal se vyrábět mnohem náročnější nábytek.

Lidé sice trávili většinu času na cestách či práci, ale když se vraceli domů, měli najednou jiný pocit, protože přicházeli do příjemného prostředí. Tak se ve středověku začala postupně vytvářet psychologická vazba člověka na jeho rodný dům (něco takového mohlo v době hradištní existovat jen těžko). V této době se začínaly vytvářet zárodky postoje k bydlení tak, jak ho chápeme dnes.

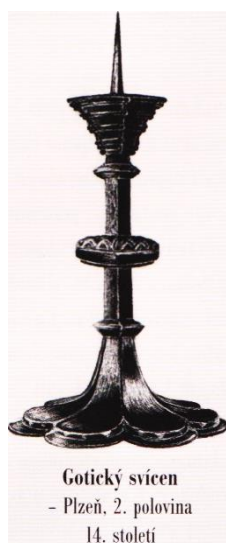
DENNÍ A NOČNÍ PROSTOR

Z hlediska využívání místnosti v obydlí existovaly od raného středověku obecně dva základní prostory - denní a noční. Toto chápání prostoru se zachovalo ještě ve 14. století. Technická změna způsobu vytápění (která byla dovršena až v renesanci) nezměnila totiž návyky lidí spojené s bydlením hned. Denním prostorem byla jizba s vytápěním, v níž se lidé mohli během dne ohřát. Druhým byla nevytápěná komora, v níž spali (v létě ovšem spávali i v senicích, ve stodole a jinde, ale vždy v prostorách bez vytápění). Jen v největších mrazech spali lidé ve vytápěné jizbě (a pokud byly mrazy opravdu silné, na noc tam přiváděli i dobytek). Přenocování v jizbě s topeništěm nebylo ve středověku každodenním návykem, ale jen nouzovým opatřením.

O tom, že lidé tak byli od raného středověku zvyklí žít, svědčí i regule pro benediktinské kláštery. V každém klášteře existovala velká nevytápěná místnost, v níž mniši spali (dormitář), a kromě toho menší vytápěná místnost (kalefaktorium), kam se uchýlovali na určitou dobu, aby se ohřáli (v regu-

lich se jim obvykle povolovala jedna hodina denně). To, co v případě kláštera existovalo jako nařízení, které mělo zabránit „rozmařilému posedávání řeholníků“, bylo pro ostatní běžnou praxí. Lidé byli mnohem otužilejší než dnes a na noc jim stačilo, že se zahrabali do sena, přikryli se látkami či kožešinami. Raději spali v místnostech nevytápěných, v nichž se dalo lépe dýchat, protože nebyly zakouřené štiplavým dýmem z ohně. Ani urození ve svých hradech nespávali v teplé komnatě (vytápěl se obvykle jen velký sál), ale v chladných místnostech, v nichž měli své ložnice.

Obraz pozdějších venkovských a městských světnic, v nichž nacházíme ve velké jizbě pec a lůžko, vrcholný středověk neznal. Teprve v renesanci (se změnou odvodu kouře z pece) se začala místnost pro denní život („ohřívárna“) měnit také v prostor ke každodennímu spaní. Ale ani pak nespali ve světnici všichni členové domácnosti, ale jen hospodář s manželkou, ostatním byla nadále vyhrazena komora, stodola a další vedlejší prostory domu.

VYTÁPĚNÍ

Je starou a v odborné literatuře mnohokrát opakovanou pravdou, že způsob vytápění interiéru byl klíčem k tomu, jak lidé bydleli. Ve středoevropských klimatických podmínkách bylo zajištění tepla v zimních měsících základním předpokladem existence (navíc v situaci, kdy se začalo ve 14. století ochlazovat).

Podle archeologických nálezů byla i ve 14. století většina pecí v jizbách venkovských domů dýmných, to znamená, že pece nebyly napojené na komín, ale dým z nich unikal otvorem pro přikládání do jizby. Jednodušší a starší způsob odvodu kouře byl možný v jizbách bez stropu, ve kterých kouř stoupal vzhůru a procházel střešní krytinou pletenou z rákosy či slámy. Ve 14. století však byl obvyklejší vylepšený způsob odvodu dýmu v jizbách, které už měly strop z kuláčů omazaných pro lepší tepelnou izolaci jilem, a tedy neprodyšný. V takovém případě se nad otvorem pece zřizoval otevřený odtah (kónický dýmník ze dřeva vsazený do stropu, často omazaný pro bezpečí před požárem hlinou). Dýmník odváděl kouř nad strop (a tam unikal skrze střešní krytinu anebo dýmník vedl až nad střechu na způsob komína).

Abyste co nejvíce využili všech možností odtahu dýmu, stavěla se pec často vedle dveří, kterými se dalo větrat, zatímco lidé zůstávali na opačné straně jizby, kde byli v teple chráněni před průvanem.

Již ve 14. století se začaly objevovat náznaky pozdější změny, kdy se otvor na přikládání do pece obrátil ústím do síně, odkud se přikládalo a kam unikl kouř, zatímco vlastní těleso pece zůstalo v jizbě (a svým teplem ji vyhřívalo). Jizba přestala být v důsledku této změny zamořena unikajícím kouřem (s tím souvisí etymologie pojmenování, neboť místo šeré dýmné jizby vzniká místnost světla - tedy světnice).

S obrácením otvoru na přikládání do síně souvisel přesun prostoru na vaření z jizby do síně. Dokladem počátku podobné změny je nález ve vsi Svidna, kde v jizbách venkovských domů stály ještě klasické dýmné pece, ale v siní některých domů už bylo malé otevřené ohniště, na němž se připravovala strava ve dnech, kdy nebylo nutné roztápet pec. To byl první krok k otočení otvoru pece z jizby do síně.

Vývoj vytápění měšťanských domů směřoval poněkud jiným směrem. Domy románské mívaly topeniště podobná těm, která známe z vesnických domů - stávaly zde pece a doložena jsou i otevřená ohniště, případně malé krby. Pro vytápění gotického domu (jehož hmota byla rozložena na výšku) se dýmná pec nehodila, neboť aby byla funkční, musela by stát v posledním poschodí (dým musel unikat ven skrze střechu). V měšťanských domech 14. století se proto velice záhy objevují komíny, často nacházíme v jednom domě i dva či dokonce tři, které ústí vysoko nad špičatou střechou domu.

Díky komínům bylo možno změnit způsob vytápění obytných prostor.

Středověk neznal jiný způsob, jak vařit potravu, než za použití otevřeného ohně. V kuchyni (nazývané černá kuchyně) se proto udržela menší dýmná pec s dýmníkem, který ústil do komína. V obytných místnostech se však lidé snažili eliminovat dým a saze. Nejprve se objevila pec, která byla otočená ústím do vedlejší místnosti, odkud se do ní přikládalo a kam unikal dým (ten pak dýmník odváděl do komína).

Záhy se místo pece začala v domech patricijů stavět podle vzoru hradních paláců kachlová kamna (ve městech doložena ve druhé polovině 14. století, např. Sezimovo Ústí). V měštanských domech se také objevují malé krbečky, mnohé z nich však nesloužily k vytápění, ale k osvětlování (byly velice malé a zapalovaly se v nich třísky na způsob loučič).

Původní vytápění hradních paláců obstarávaly krby, běžné v kamenných stavbách už v předchozích staletích. Krb s komínovým odvodem sice nezamohl dýmem místnost, ale současně ji nedokázal dostatečně ohřát, protože přímý odtah do komína znamenal obrovské tepelné ztráty. Proto se začala v reprezentačních prostorách hradních paláců objevovat kachlová kamna. Podle odhadů se při topení v krbu ztrácelo asi 85 % veškerého tepla, zatímco ztráty u kachlových kamen byly nejvýše 30 až 40 %.

Kamna byla navíc díky povrchové výzdobě kamnových kachlů reprezentačním kusem vybavení interiéru. Krb se umísťoval do hmoty zdi, zatímco kamna stála volně v prostoru a lépe ohřívala vzduch, který mohl cirkulovat. Těleso kamen (díky komorové konstrukci kachlů) nesrovnatelně lépe akumulovalo teplo a kamna navíc hrála ještě určitou dobu po vyhasnutí ohně (na rozdíl od krbu). A ještě jednu přednost měla kamna v očích lidí ve středověku - protože oheň hořel v uzavřeném prostoru, snižovalo se nebezpečí požáru, jehož se všichni tolik báli.

Jako unikát se podařilo na několika hradech prokázat existenci hypocausta - teplovzdušného vytápění (původně antického, později používaného v klášterech). Pomocí kanálků se do místnosti vháněl vzduch ohříváný nad tělesem pece (Pražský hrad, Žebrák, Myšetec).

KACHLOVÁ KAMNA

V západní Evropě jsou nejstarší kamna doložena již v 9. a 10. století (stavěla se v klášterech v alpských zemích). V zemích na sever od Alp se začala šířit až ve 13. století. Z té doby pocházejí nejstarší doložená v českých zemích (hrad Český Krumlov, tvrz Konůvky u Vyškova). Ve větší míře se začala v českých zemích šířit až ve 14. století (hlavní dobou jejich používání se však stala teprve renesance).

Základní konstrukce kamen vycházela z vylepšení původní dýmné pece. Oba typy topeniště měly masivní zděný podstavec, na kterém stálo těleso s kouřovým odvodem. Zatímco prostor, v němž hořel oheň, zakrývala v případě pece zděná klenba, u kamen to byl nástavec sestavený z komorových kachlů.

Kachel s motivem rytíře
- hnědá glazura, Hradec Králové

Kachel s heraldickým motivem
- hnědá glazura, Hradec Králové

Kachel s heraldickým motivem
- hnědá glazura, Hradec Králové

Kachel s motivem opic - rezná pálená hlina, Klatovy

Kachlový nástavec byl samonosný a přikládalo se do něj zadem ze sousední místnosti pomocí topného kanálku.

Klíčovými pro funkci kamen se staly kachle. Kamnovým kachlům říkáme komorové, protože byly zhotovovány na stejném principu, jako by šlo o menší nádobu s plochým dnem (tím byly obrácené ven do místnosti) a s vnitřním prostorem, ohraničeným stěnami podobně jako keramický hrnec, který tvořil onu charakteristickou malou komoru.

Starším typem byly nádobkové (tj. hrncové nebo pohárovité) kachle, které měly ústí komory kruhové (podobně jako pohár) a stěny poměrně vysoké. Mladším typem byly kachle miskovité, které měly ústí tvarováno do čtvercové podoby a stěny bývaly nižší. U obou typů byly stěny komory nalepeny k plochému dnu, které tvořilo vnější stěnu kamen. Nejstarší komorové kachle měly velikost čelní stěny zhruba 13,5 x 13,5 cm (v renesanci se hrana čtverce zvětšila na 20 až 22 cm); bok komory měl původně výšku až 20 cm, později se snížil na 10 až 15 cm.

Komorové kachle ve 14. století měly čelní stěnu zdobenou reliéfně a bývaly polévány hnědou engobou. Podle velikosti otopného zařízení jich bylo třeba na postavení kamen několik set. Kachle byly uměleckými artefakty a významně přispívaly k výzdobě interiéru. Někdy nesly všechny kachle kamen stejný reliéf, ale častěji na nich bývaly reliéfy různé (většinou opakující se podle určitého systému).

Reliéfy se na čelní stěně kachlů zhotovovaly tak, že se vlhká hlina před výpalem vtlačila do dřevěné formy (v níž byl reliéf vyrytý negativně), pak se vyklo-

pila a přilepila se k ní stěna komory. Komorové kachle ve 14. století zdobily tři hlavní okruhy motivů. Prvním byla heraldická zobrazení (šlechtické rodové a zemské erby, později i městské), druhým biblické výjevy ze života Ježíše Krista a výjevy starozákonní (Adam a Eva v ráji. Samson, Jonáš a velryba) a třetím byly výjevy ze života rytířů (lov, turnaj, ale též alegorie zobrazující archanděla Michaela jako rváře, který zabíjí draka).

INTERIÉR ŠLECHTICKÉHO PALÁCE

Vrcholná gotika vtiskla palácům panovníka a šlechty reprezentační vzhled už jen použitím stavebních prvků (žebra, sloupy, ostění). Prostor samozřejmě dotvořil mobiliář a rozmanité interiérové doplňky. Nový způsob vytápění sálů a komnat přinesl proměnu v tom, že se obytné prostory staly čistější, byly současně teplejší a přímo vybízely k tomu, aby zde urození lidé trávili více času než dříve. To vše způsobilo, že urození požadovali od bydlení vyšší standard a u reprezentačních prostor dokonce okázalý komfort.

Hradní paláce bývají obvykle patrové. Okna v přízemí si nadále podržela vzhled střílen (byla kvůli obraně úzká a vedla většinou jen na nádvoří). Přízemí paláce se nehodilo k bydlení urozeného majitele a jeho rodiny, nejčastěji tu bývají skladovací komory a případně ložnice osobních služebníků. Obytný prostor se nacházel v patře paláce. Tam bývala okna široká (obvykle v duchu dobové módy s ostěním tvaru lomeného oblouku), opatřená okenicemi na zavírání, v palácích královských hradů a nejbohatších šlechticů dokonce již zasklená kruhovými terčíky vsazenými do olova.

Do patra paláce se vystupovalo po schodech z některé místnosti v přízemí, ale schodiště mohlo být také vedeno v síle zdi. Bývalo obvykle točité, aby se dalo v případě dobytí hradu dobře bránit. Někdy také bývalo schodiště vedené venkem po vnější zdi paláce. V takovém případě bylo dřevěné, aby se dalo v případě boje strhnout.

Loket - výzdoba velkého sálu paláce (hejtmanství), fresky zobrazují zahradu s ovocnými stromy, květinami a ptactvem, přestavba za Václava IV., konec 14. století

V patře paláce se nacházel velký sál, který sousedil s několika menšími místnostmi. Tyto místnosti byly navzájem průchozí (chodbu středověký hrad neznal). V průběhu 14. století se na vnějších zdech větších paláců začaly zřizovat dlouhé dřevěné pavlače (se schody z nádvoří), kryté dřevěnou stříškou na způsob chodby. Z pavlačí se dalo vcházet do jednotlivých místností, které tím pádem již nebyly propojené mezi sebou. Tak se poprvé začal vytvářet soukromý prostor pro rodinu majitele hradu. U některých královských hradů pavlač nahradil zděný arkádový ochoz (Kadaň, Krivoklát, Písek, Zvíkov). Pokud měl palác ještě druhé patro, bývají právě tam soukromé komnaty majitele hradu. V takovém případě celé první patro sloužilo reprezentačním účelům. Součástí paláce bývala často malá rodinná kaple.

Velký sál byl místností, kde se odehrával společenský život šlechty. Hostil zde nejen urozené sousedy, ale pobýval tu také s předními členy své družiny (obvykle společně večereli). Sál měl nejen svědčit o zámožnosti majitele hradu, ale měl také demonstrovat jeho rytířské ctnosti a urozený původ. Zdi hradních sálů bývaly ve 14. století malířsky zdobené (běžně heraldickými znaky a také scénami z rytířského života, např. svatojiřská legenda na hradě v Jindřichově Hradci z roku 1333). V královských palácích se někdy dokonce zřizovaly speciální sály pro diplomatická jednání (Krivoklát, Točnick). Poněkud jinak vypadala úprava obytných komnat v paláci. Ty většinou nebyly vytápěné, a proto se izolovaly dřevem (které bránilo prochladnutí kamenných zdí). Uvnitř komnat zděného paláce se budovaly roubené komory (Borotín, Kamýk nad Vltavou) na způsob srubu. Tyto místnosti obývaly především urozené ženy (frauimor). Z této primitivní izolace se vyvinulo náročnější obkládání zdi dřevem technikou táflování (na lišty ve zdech se upevňovaly stejně velké dřevěné desky). Unikátní táflování ze 14. století se dochovalo na Karlštejně.

INTERIÉR VESNICKÉHO DOMU

Ve 14. století byl dokončen proces spojování původně samostatných jednoprostorových staveb v jedinou, překrytou společnou střechou. Dům stál na protáhlém obdélníkovém půdorysu a dělil se na tři prostory (jizba - síň - komora). Pokud stál vedle domu ještě chlév, mívával obvykle samostatný vchod ze dvora a šlo většinou o přístavbu. V blízkosti domu pak stály další hospodářské stavby (špýchar, stodola, chlévy, přístřešky, sklípek, pec na pečení chleba apod.).

Na vesnici převládaly domy roubené ze dřeva, většina však měla kamenné podezdívky (s ohledem na proměny počasí lidé dbali podstatně více na tepelnou izolaci svého domu). Kamenné domy na venkově jsou ve 14. století doložené ojediněle jen ve středních Cechách. Většinou šlo o dvorce chudších rytířů, výjimečně byla z kamene postavena celá ves (nejznámější je Svidna na Slánsku). Kromě roubených domů se nadále jako obydlí užívaly i zemnice, přičemž stejně jako dříve ani ve 14. století nelze schematicky tvrdit, že v zemnicích bydleli pouze lidé chudší. Na královském hradě Angerbachu u Kožna byla na předním nádvoří objevena zemnice, která byla v této části hradu nejhonosnější a nejlépe vybavenou stavbou.

Venkovské domy mívaly střechy vázané z rákosy či slámy. Užití dřevěných šindelů, typických pro pozdější venkovskou architekturu, bylo ve středověké vesnici výjimečné (na upevnění šindelů je třeba veliké množství hřebíků a železo bylo příliš drahé).

Síň byla vstupní prostorou ze dvora. V jizbě se nacházely pec a lavice, podle potřeby někdy i stůl. V komoře se ukládaly zásoby (stávaly tu jednoduché truhlice a zásobnice, na stěnách visely police). V komoře obyvatelé domu

interiéry

také spávali, mohlo tu být jednoduché lůžko nebo široká lavice na spaní. Nábytek byl jednoduchý, zhotovený spíše tesařskými než truhlářskými technikami, většinou bez zdobení.

Jizba a někdy i komora mívaly povalové stropy z kuláčů, spáry mezi nimi byly vyplněné mazanicí. Podlaha se omazala hlinou nebo se dělala z hrubých prken. Někdy se v podlaze jizby nebo komory zhotovoval malý skřípek, doloženy jsou i tajné skříše, kam obyvatelé domu ukládali své cennosti.

Dveře bývaly nízké, vcházet se dalo jen se sehnutou hlavou (v případě nízkého vstupního otvoru byl menší unik tepla). Vchod (zvláště ze dvora do síně) měl vysoký práh (obvykle ho tvořil široký trám nebo hrubě opracovaný kus kmene), který se musel překračovat s vysoko zvednutýma nohama. Vysoký práh bránil do jisté míry tomu, aby se do domu dostala nečistota. Dveře domu se téměř pravidelně opatrovaly kovovými zámky (četné nálezy klíčů nejen v městských lokalitách, ale i ve venkovských).

Okna byla podélná, malá (na šířku 40 až 70 cm, na výšku 30 až 40 cm). V létě se vůbec nezakrývala, při špatném počasí se někdy zakryla sušenou blánou (která alespoň částečně propouštěla trochu světla) a v zimě se okna zavírala dřevěnými okenicemi (nejčastěji šlo o desku, která se na ně zvenku upevnila). Spáry mezi trámy se omazávaly hlinou, do níž se přimíchaly plevy a zbytky slámy, zevnitř se pak ještě na stěny zavěšovaly kůže a případně látka, aby se dosáhlo co nejlepší izolace.

Gotický klíč – železný klíč s plným dřívem a kruhovitým poutkem, Čechy, 14. století

Gotické klíče – železné klíče s plnými dřívky a prosekávanými zuby, Čechy, 14. století

Kahánek a lampička – rezná keramika, kahánek s hubičkou a tulejkou pro svíčku a lampička s hubičkou, Hradec Králové, konec 14. století

Venkovan na stoličce – muž drží džbán a pije, Breviář svatojiřského kláštera, po roce 1400

Klepadlo – železné klepadlo na prosekávané podložce, 14. století

Klepadlo – zavěšené ve stylizované věžičce s cimbuřím, Čechy, 14. století

NÁBYTEK

K výrobě raně gotického mobiliáře se používala spíše masivnější prkna, která se z klády řezala ručně anebo se pritesávala sekerou. Počátkem 14. století se v českých zemích objevily vodní pily (katry), v nichž bylo možno zhotovit kvalitní a pravidelná prkna. Nejstarší katry známe ze severní Moravy (Raškovice 1305, Zubří 1310), po roce 1322 jsou doložené i v Cechách. Vodní pila mnohonásobně zrychlila zpracování dřeva a pro kvalitu nábytku se stala klíčovým technologickým zlomem.

Místo tradičních tesařských technik bylo možno používat mnohem jemnější a ve výsledku dokonalejší techniky truhlářské. Původní výrobu masivního nábytku, založenou na použití fošen a trámů, nahradila zcela nová odlehčená konstrukce pevného rámu s výplní. Rohy rámu se začaly spojovat pomocí ozubu a díky samonosné konstrukci již nebylo třeba nábytek zpevňovat železnými pásy. Protože bylo zhotovení nábytku méně pracné (a byl dostupnější), začalo se ho v gotických interiérech 14. století stavět mnohem více než v době románské.

Ve 14. století se ve velkých královských městech začali objevovat specializovaní řemeslníci truhláři a také řezbáři, kteří nábytek zdobili (v roce 1348 působil v Praze řezbář Mikeš, v pramenech nazývaný Niklas). Ovšem vlastní cech si pražští truhláři zřídili až po husitských válkách. Nábytek zhotovovali ve 14. století rovněž městští řemeslníci jiných specializací, které měly co do činění se dřevem. Na venkově si zřejmě už jen některé jednodušší kusy nábytku zhotovovali sami hospodáři, protože lze předpokládat, že ve 14. století existovali venkovští výrobci nábytku. Pro chrámy se nábytek často vyráběl přímo v klášterních dílnách.

Ve 14. století působila v Praze huť stavitele Petra Parlěře. S jeho jménem se pojí první známý případ v českých zemích, kdy architekt navrhl spolu se stavbou i vybavení interiéru (chórové lavice v roce 1386 pro katedrálu sv. Vít; bohužel se nedochovaly). Spolupracoval s předními pražskými truhláři a řezbáři a jeho koncepce ovlivnila celý další vývoj liturgického nábytku.

TRUHLICE, KREDENC, SKŘÍŇ

Ve 14. století byla stejně jako po celý středověk truhlice nejuniverzálnějším kusem nábytku. Truhlice sloužila nejen k ukládání cenných věcí, oděvů, nádobí, liturgických předmětů, zbroje a případně i potravin, ale na truhlici se také sedávalo a dokonce i spalo. Menší truhlice si vozili zámožnější lidé s sebou na cesty (jako kufr).

Ve 14. století zřejmě docházelo k většímu tvarovému rozrůznění truhel a také k rozvoji jejich zdobení. Původně se truhlice zhotovovaly převážně z tvrdého dřeva, nyní se ale objevovaly i ze dřeva měkkého. Ze 14. století (a dokonce ještě i ze století následujícího) máme doloženy jak truhlice zhotovené truhlářskou technikou, tak i masivní, vyráběné tradičně z masivních fošen tesařsky. Tyto masivní truhlice byly stejně jako dříve okované železnými pláty a sloužily nejspíše na uschování cenností a především peněz (tak vypadaly ještě renesanční městské a cechovní pokladnice). Truhly subtilnější, zhotovené truhlářem, stávaly nejspíše v hradních a měšťanských interiérech.

Díky tomu, že z jejich povrchu mizely železné pásy, vznikaly volné plochy, které se začaly zdobit oblíbenou plochou řezbou. I když se ze 14. století žádná světská truhla nedochovala, nebyl jejich vzhled zřejmě výrazněji odlišný od těch, které známe z 15. století. Plochou řezbou se někdy pokrývala celá plocha nábytku (nejen truhel, ale i opěradla křesla či podnožky stolu). Nejčastěji se užívaly složité ornamenty propletených rozvilin s geometrickými a rostlinnými motivy (podobné dekoračním bordurám v iluminovaných rukopisech), někdy se objevovaly i růžice a další motivy odvozené z gotické

Jenštejn - gotické dveře s kamenným ostěním ve velké věži, konec 14. století

architektury. Unikátní truhla ze 14. století (dochovaná v Anglii) je zdobená výjevem dvou bojujících rytířů.

Z tvaru truhly byly odvozeny další druhy nábytku, určené k ukládání nádobí, šatů a dalších předmětů. Ve středověku se v hradním i měšťanském prostředí staly oblíbenými především kredence. Jejich vznik se odvozuje z dobového zvyku vystavovat na odív hostům drahé kusy vybavení vlastní domácnosti. Na stůl či na viko truh-

lice se vystavovalo nádobí (především tepané kusy ze stříbra), skleněné číše, ale i šperky a další drobnosti. Tyto kusy se někdy vystavovaly také tak, že se otevřená truhlice postavila na výšku dnem ke stěně a v ní se cenné kusy vystavovaly na vsazených policích. Odtud byl už jen krok ke zhotovení vertikálního nábytku s policemi, tvarově odvozeného od truhly, ale s nohama na užší (spodní) straně. Nejstarším dokladem takové kredence v českých zemích je vyobrazení lékárenské skříně v evangeliáři Jana z Opavy z roku 1368. Záhy se ovšem tvar kredence začal měnit a odlišoval se od klasické skříně. Uzavíratelná a hlubší zůstala jen spodní část, vrchní se začala zdobit sloupky, arkádami a věžičkami (podobně jako archy oltářů) a její boky⁷ se zúžily. V horním dílu byly dvě či tři otevřené police, kde se cenné kusy nevystavovaly už jen příležitostně, ale nechávaly se zde stále.

Skříně existovaly v sakristiích chrámů již v románské době (sloužily na zavěšování ornátů). Bývaly velké, z tvrdého dřeva, často s několika dveřmi a zdobené řezbou či malbou. Ve 14. století se podobné užívaly i v českých chrámech (jednoduchá skřín s kováním se dochovala v kostele Panny Marie před Týnem v Praze). Do světského prostředí však skříně pronikaly jen velice pomalu. Poměrně malé s jedněmi dveřmi a kováním se objevovaly spíše v provozních prostorách hradů a měšťanských domů (na ukládání zásob, nádobí, nářadí). Na ukládání oděvů se nepoužíval (na šaty byla truhla), proto se skříně neobjevovaly v ložnicích ani v reprezentačních prostorách (tam místo nich stávaly otevřené kredence s vystavenými cennostmi).

STŮL, PULPIT

O podobě středověkých stolů máme jen matnou představu, protože se zdá, že většina stolů nebyla v interiérech paláců a měšťanských domů pevně zakotveným nábytkem, ale stůl se sestavoval (ze samostatné podpěry a vrchních desek) v sále či jinde podle momentální potřeby (teprve od 15. století získával své pevné místo v interiéru).

Nedůležitost stolu vyplývala z faktu, že běžná denní strava byla skromná (a to dokonce i v případě zámožných velmožů) a nejspíše se nejedla u stolu. K ničemu jinému stoly lidé nepotřebovali. Proto se stavěly jen tehdy, pokud rodina pořádala společný slavnostní oběd či večeři (v neděli a o svátcích) nebo pokud majitel domu pořádal hostinu pro přátele. V ostatní dny byl stůl rozložený a jeho díly uloženy v komoře či jinde.

Základem stolů byla jednoduchá koza s trnoží, většinou nezdobená. Jednoduché bývaly i desky stolů, často je tvořilo jen několik obyčejných prken. Deska stolu se proto vždy pokrývala ubrusem, ovšem pod středověkým označením ubrus se často skrývalo několik vrstev textilií. Spodní bývala honosně zdobená (tkaná z brokátu, vyšívána), někdy se stůl pokryl vzácným orientálním kobercem, a teprve na tuto spodní textilií se kladl jednodušší plátěný

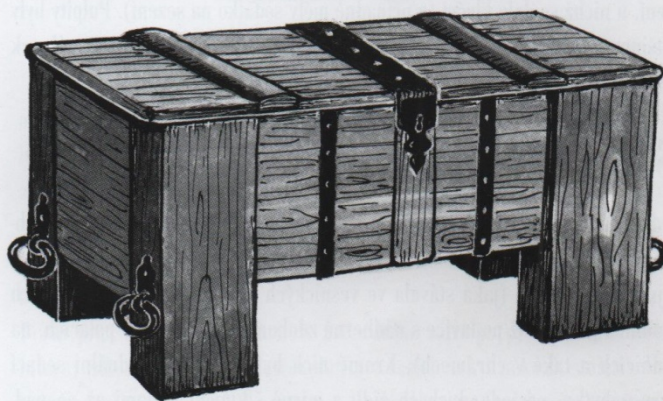
Gotické křeslo

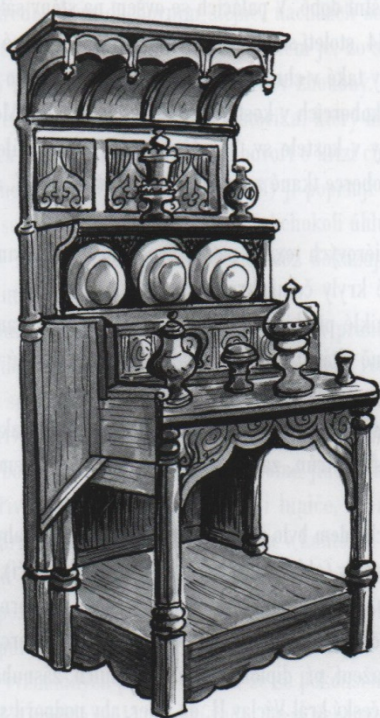
Stůl s trnoží

Kovová stolička

Truhlice

Gotický příborník

Postel s nebesy

ubrus, který ale býval menší, aby hosté viděli honosnost spodní textilie.

Ani ve venkovských domech zřejmě ve 14. století v jizbě nestál žádný stůl. Lidé jidali s miskou na klíně, hospodyně prováděla domácí práce na lavičce. Obdobně jako urození, i sedláci si stavěli stoly jen pro slavnostní příležitosti (při dobrém počasí však nejspíše venku na dvoře, jak dokládají obrazy ještě z renesance).

Tím je třeba také do jisté míry korigovat zažitý etnografický mýtus o dominantním místě stolu v tradiční venkovské domácnosti. Pro středověk totiž neplatí. Pokud se kdysi hovořilo o tom, že si hospodář nabíral z mísy první, pak to sice byla pravda, ale to ještě neznamenalo, že by rodina seděla výhradně u stolu. Proto se až do renesance užíval obvykle pojem „chlebit“ a nikoli „stolovat“, což znamenalo zvyk dělit se o jídlo z jedné mísy, ale nic víc.

Do kategorie stolů můžeme zařadit pulpit, tedy jakýsi středověký pracovní stůl, na němž se nejen psaly listiny, ale také se na něm četly rozložené knihy. Pulpity stávaly ve skriptoriích (místnostech určených k sepisování listin a také k ukládání písemnosti a knih v klášterech a v úřadech panovníka, biskupa a zámožných velmožů). Pulpit 14. století byl obvykle tvořen vysokým podstavcem se šikmou deskou nahoře a se zabudovanou menší skříňkou na knihy dole. U pulpitů na psaní se obvykle stálo, ale bývaly i pulpity určené jen na čtení, u nichž se dalo klečet (a případně měly sedátko na sezení). Pulpity byly většinou nezdobené (snad s výjimkou profilace sloupků), neboť šlo o nábytek pracovního charakteru.

SEDACÍ NÁBYTEK

Sedací nábytek byl po celý středověk nesmírně rozmanitý, protože spolu s truhlou tvořil základ vybavení interiérů. Nejběžnějším typem byla lavice, od obvyčejné bez opěradla (jaká stávala ve vesnických jizbách stejně jako v sálech hradních paláců) až po lavice s nádherně zdobenými opěradly (v palácích, na radnicích a také v chrámech). Kromě nich byly běžné individuální sedací kusy nábytku, od jednoduchých židlí s mírně šikmými nohami až po nádherná křesla zdobená řezbou. Vrcholem luxusu byly v rámci sedacího nábytku trůny. V prostředí paláců se na sedák obvykle upevňoval kus kůže či prošíváný polštář pro pohodlnější sezení.

LŮŽKO

Lůžko bylo kusem nábytku, který stával v soukromých prostorách hradního paláce či měšťanského domu. V prostředí venkovského lidu se spávalo na lavičce nebo si lidé ustlali na zemi. Existovala však i speciální lůžka, která měla podobu jednoduché dřevěné palandy. Protože se však v létě spalo i v provizorních prostorách (na seníku aj.), nebylo venkovské lůžko příliš významným kusem nábytku. Zato v prostředí zámožných lidí se z postele stal funkčně propracovaný kus nábytku.

V palácích i v měšťanských domech se obvykle spávalo v místnostech nevytápěných (jen v zimě v případě vysokých mrazů ohříváných pomocí žhavých uhlíků nasypaných v železných koších). Proto se prostor vlastního lůžka začal zateplovat pomocí textilních závěsů, které spáče izolovaly od chladné komnaty (na způsob jakéhosi stanu). Původní funkce nebes byla tedy výhradně zateplovací. Teprve později (nejspíše až v baroku) získaly textilní závěsy splyvající z nebes ve světnicích méně zámožných rodin také funkci intimní zástěny. Ve středověku však něco podobného nemělo význam, protože postele s nebesy stávaly jen v obydlích zámožných lidí, kteří se netisnili v jedné místnosti s dalšími členy své domácnosti a hledání intimity bylo tedy zbytečné (navíc si středověk na intimitu příliš nepotrpěl).

Textilie se nad postel původně zavěšovaly od stropu, ale záhy lidé zjistili, že

Panovník sedící na faldistoriu – francouzská iluminace

pro tepelnou izolaci je lepší, pokud je izolován i prostor nad lůžkem. Proto se nad něj začala upevňovat plochá deska (říkalo se jí nebesa). Původně byla nebesa kratší než vlastní lůžko a byla upevněná jen nad hlavou, později byla stejně velká jako lůžko a končila až nad nohama spáče. Nebesa bývala v rozích podepřená sloupky. Z nebes splyvaly textilní závěsy. Lůžko s nebesy se stalo typickým nábytkem v ložnicích zámožných lidí.

Především nebesa nabízela ideální prostor pro zdobení. Spodní deska nebes (viditelná z lůžka) se někdy zdobila plochou řezbou (motivy stejné jako na truhlách) či malbou. Ozdobně profilované či různě vyřezávané bývaly také sloupky podepírající nebesa, někdy rovněž čela postele.

Středověká lůžka stávala na poměrně vysokých nohách, aby byl spáček co nejvýše nad podlahou (u země byl větší chlad). Aby bylo možno do vysokého lůžka pohodlně vlézt, býval často kolem celé postele stupínek, výjimečně i dva. Postele bývaly poměrně krátké, neboť zvykem bylo spát s vysoko podloženou hlavou (téměř polosedě). Někdy proto bývaly postele vybaveny v záhlaví svislou opěrnou deskou (která kryla celou zadní stěnu za hlavami spáčů). Někdy se také pod polštáře vsunovaly šikmé desky na způsob podhlavíku. Zámožní lidé si potrpěli na kvalitní lůžkoviny, které musely být z drahých (a tedy jemných) látek. V odkazu krále Václava 11. se uvádí „výbava královského lože, zhotovená z drahocenných látek a hedvábných tkanin“. Stejně tak se drahé látky (brokáty, samety, damašky, satény, dykty) používaly na závěsy (průhledné eroticky smyslné závěsy byly ve středověku nesmyslem, neboť by tepelně neizolovaly). Většina těchto drahých látek se dovážela (nejčastěji z Itálie a také z Flander).

INTERIÉROVÝ TEXTIL

Všechny látky na stěny, aby byla místnost lépe chráněna před chladem, bylo obvyklé již v hradištní době. V palácích se ovšem na stěny sálů nezavěšovaly látky ledažaké; ve 14. století se objevily různé vyšívané a tkané koberce a tapisérie. Mnohé visely také v chrámech – doložena je zmínka o dvou francouzských nástěnných kobercích v kostele sv. Havla na Starém Městě pražském, další jsou doloženy v kostele sv. Tomáše a také v katedrále na Pražském hradě. Nástěnné koberce tkané z vlny vlastnil císař Karel IV. a také jihočeští Rožmberkové.

Do kategorie interiérových textilií patří i speciální kostelní antependia (vyšívané závěsy, které kryly čelní stranu kamenného oltáře) – např. antependium z Pirny (vzniklé před rokem 1343) nebo třeboňské antependium (to však nebylo původně oltářním závěsem, ale šlo o samostatné výšivky zdobící ornáty kněží, teprve později byly jednotlivé díly sešity).

Textil v interiérech sloužil také k dekoraci stolů a lůžek. Jako baldachým se zavěšoval nad křesla a trůny, zavěšoval se zřejmě také kolem oken a někdy i na stěny.

Pro ochranu před chladem bylo rovněž důležité izolovat podlahy. Na ně se rozkládaly zvířecí kožešiny (oblíbenou trofejí byly medvědí a vlčí), ale také tkané a vyšívané koberce. I když se žádný nedochoval, byly nesporně oblíbené, jak dokládá v kronikách popsáný zvyk, že se podobnými koberci zdobily stany během válečného tažení, při diplomatických jednáních, zasnubách apod. Když v roce 1304 vytáhl český král Václav II. do Uher, aby podpořil svého syna proti nárokům jeho protivníka Karla, na místě, kde se setkal se svým synem, byly podle Dalimilovy kroniky „po zemi rozprostřeny velice drahocenné koberce“.

VÍRA A CHRÁM

PRESTÍŽ CÍRKVE

Křesťanská církev v Evropě byla, velice schematicky, v 11. a 12. století církví bojující o emancipaci a mocenskou nadvládu, ve 13. století církví vládnoucí (podle buly papeže Bonifáce VIII. „moc světská má být poddána moci duchovní“) a ve 14. století církví v krizi. Důvodů krize, podrobně rozebíraných v četných historických studiích, byla celá řada - duchovní službu nahradil boj o nadvládu nad křesťanstvem, papežská kurie si monopolizovala pravdu a víru, církev získala příliš velký majetek, jehož výsledkem byla rozmařilost a hrabivost (ale také závist světských vrstev), církev zavedla přísná pravidla pro život křesťanů, která sama nedodržovala, a v neposlední řadě došlo k morálnímu úpadku velké části kléru. Dochoval se středověký epigram, který je nesmírně výstižný: „Římská kurie se neuchází o ovce, jímž vlna schází.“ Problémy uvnitř církve ve 14. století však neznamenal, že by lidé věřili méně či laxněji než dříve. Možná tomu bylo právě naopak. Toho si povšiml i autor Zbraslavské kroniky, jenž byl prelát a nelze ho podezírat z neobjektivnosti, který o novotách v zemi (kolem roku 1330) napsal: „Nyní nosí kněží na hlavách malé tonzury svými vlasy zakryté, ale po boku velké meče a dýky, naproti tomu zřídka vidíme laika, který by neměl u pasu růženec k modlení.“ Právě proto, že 14. století bylo dobou snad největších katastrof a společenských otřesů v celém středověku, bylo logické, že se lidé ptali, proč je Bůh tak bolestně zkouší (nezapomeňme, že během moru v polovině 14. století zemřela více než třetina a možná celá polovina obyvatel západní Evropy). Církev hromadila majetek a za to slibovala věřícím spasení, jenže najednou přišel boží trest, alespoň v očích současníků. Církev lidé chápali (i když trochu zjednodušeně) jako úřad, který má na starosti zajištění boží milosti (ostatně sám papež se deklaroval jako náměstek svátého Petra a později jako náměstek boží). Jenže církev jako „úřad“ v očích lidí zklamala a mnozí ji volali k odpovědnosti. To vše ještě vyhroutil fakt, že lidé v dobách neúrody umírali hladem, zatímco nejvyšší církevní představitelé se chovali s rozmařilou nadutostí. Na druhé straně je pravda, že v dobách moru umíralo kněží více než věřících, neboť někteří s nimi bývali až do posledních chvil. Nelze proto měřit všem středověkým duchovním stejně, nacházeli se mezi nimi obětavi a čestní preláti, ale neoddiskutovatelným faktem je, že systém kupčení s vírou, nastolený papežskou kurií, byl pro církev zhoubný.

Záleží samozřejmě na postoji každého historika, který hodnotí prameny, jak hluboký úpadek vnímá. Křesťanští autoři hovoří o krizi církve velice decentně a zaobaleně, nevěřící (zvláště ti marxističtí) ji popisují s paušálním přeháněním. Ať už se na celý problém díváme z jakéhokoli úhlu, faktem je, že prestiž církve ve 14. století nesmírně klesla, což dokazují výroky tehdejších kronikářů. A nešlo jen o teoretické dispute.

Výmluvně hloubku krize ukazují interní církevní prameny (např. vizitace pražského arcibiskupství), které často s bolestí popisují reálný (a otřesný) stav kléru. Poprvé se objevují satirické skladby pranýřující nešvary v církvi (literární útvar dříve naprosto nemyslitelný). Jednou z prvních je skladba Desatero kázanie božie (autor Tomáš Štítný kromě jiného kárá mnichy, že při zpovědi za hřivnu stříbra zproští hříchů i lupiče, kteří vyloupili kostel). Podobná literární díla je ovšem nutno chápat v kontextu doby, protože jejich smysl se blížil politickému pamfletu. Autoři se nestavěli proti církvi jako celku, ale z pozice farního kléru často útočili na řeholníky (s nimiž vedli faráři ostrý spor o kompetence).

Ke cti mnoha významných prelátů slouží, že se pokoušeli o nápravu poměrů. Polemických děl vznikla ve 14. století řada. Mezi nejvlivnější patřilo duchovní hnutí „Devotio moderna“, jehož autorem byl holandský mystik Geert Groote, který založil sdružení Bratří společného života. Smyslem hnutí byla snaha

Světící biskup - Pontikál Alberta ze Šternberka, podle miniatury v inicie D, po polovině 14. století

o vnitřní opravdovost a následování skutečného odkazu Ježíše Krista. Myšlenky hnutí hlásali kazatelé i v českých zemích (podporoval ho Karel IV. a Arnošt z Pardubic). Jenže učenecké výzvy a trestání individuálních přešlupků jednotlivých kněží neřešilo podstatu, která tkvěla v systému církevního života, který příliš srostl se světským; křesťanské duchovní poslání ničilo bohatstvím a moc.

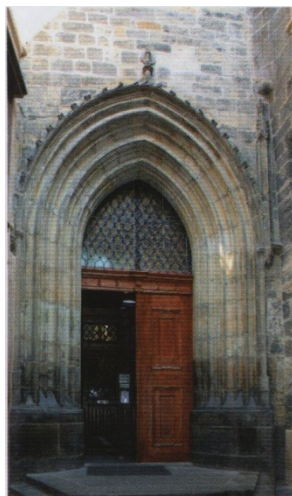
První pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic záhy po převzetí úřadu vydal interní zákoník Statuta Arnošti (platila v české církvi několik století), který pojmenoval všechny vnější nešvary a stanovil tresty. Dodržování předpisů se pravidelně kontrolovalo prostřednictvím církevních vizitací; některých se účastnil arcibiskup osobně. Zřídil zvláštní úřad „correctores cleri“ (Ti, kteří mají napravovat mravy duchovenstva). Zvláště se trestalo svatokupectví, hromadení obročí, nedodržování celibátu či rezidence (pokud duchovní nesídlil ve své farnosti). Tresty byly rozmanité - pokuty, vězení anebo dokonce zbavení beneficií.

Jedním ze způsobů, jímž se Karel IV. a arcibiskup Arnošt z Pardubic pokoušeli napravit domácí církevní poměry, byla podpora vynikajících kazatelů. Ti, kteří ve druhé polovině 14. století kritizovali rozmařilost a nešvary církve, však nebyli žádnými disidenty, neboť vše dělali s pozhnáním mocných. Mezi tyto kazatele patřil Konrád Waldhauser, Jan Milič z Kroměříže anebo v počátcích svého působení i Jan Hus. Nic na tomto hodnocení nemění fakt, že se všichni později dostali do konfliktu s papežskou kurií (uvnitř církve zuřil boj o moc).

Současně je třeba říci, že v době zmatků na počátku 14. století využívala šlechta každou příležitost k tomu, aby drancovala církevní majetek (bez ohledu na to, zda šlo o zboží, které spravoval prelát hodný, nebo špatný). Kronika popisuje, jak vojáci Jindřicha Korutanského vydrancovali zbraslavský klášter a „pobrali četné monastance zlaté a stříbrné a drahocenné nádoby, které byly v domě Páně, prodali také kalichy a hedvábná roucha s krásným vyšíváním, což byly dary krále Václava“. Vydrancování chrámu byla svatokrádež, která by byla jindy stížena klatbou. V souvislosti s vydrancováním majetku sedleckého kláštera si kronikář povzdchl, že „já byl bych raději mnichem tam, kde je klášter, však hrad kde blízko kláštera není. Dáblu slouží pán hradu, když ráno klášterník vstává.“

PRAHA

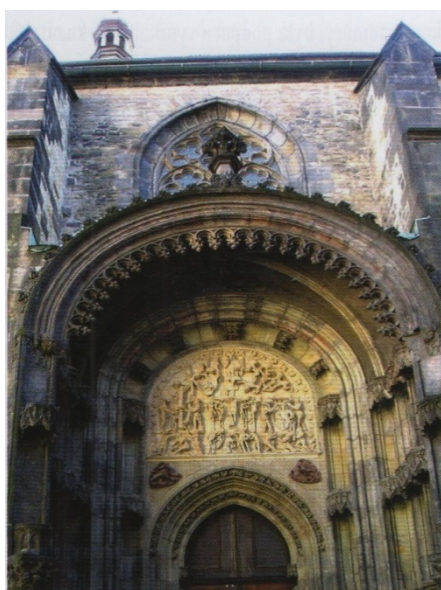
CHRÁM PANNY MARIE PŘED TÝNEM,
stavitelé Petr Schmelzer a Otto Scheuffler,
od roku 1380 huť Petra Parlěře

Vstupní portál

Presbyterium

Boční portál

Průčelí z konce 14. století, štít pozdně gotický (1463) se zlacenou sochou madony

Velké okno v průčelí

PAPEŽ A PROVIZE

Jednou z nejhlasitěji kritizovaných praxí byly úplatky, jimiž bylo možno dosáhnout provize (v původním smyslu šlo o udělení uprázdněného církevního benefícia). Na sklonku 13. století zasahoval papež do vnitřních záležitostí české církve jen minimálně a o beneficiích rozhodoval pražský biskup; z té doby je doloženo jen asi deset papežských provizí (tedy udělení benefícia na základě zásahu kurie). Ale za Jana XXII. (1316-1334) jich bylo vydáno již asi 250 a za jeho nástupců ještě více. Udělování beneficií na základě papežova zásahu se stalo obvyklou praxí. Bylo samozřejmé, že ten, kdo se o provizi ucházel, musel za papežův zásah štědře zaplatit.

Kupčení s církevními úřady šlo však ještě dál. Začaly být vydávány tzv. expectace, což byla finanční záloha, kterou platil uchazeč o církevní benefícium kurii v době, kdy bylo místo ještě obsazené. Na základě toho dostal závazný příslib, že prebendu obdrží, jakmile zemře prelát, který ji aktuálně držel. Papežská kurie požadovala od kléru i další poplatky⁷. Biskupové a opati již nebyli voleni kapitulou, ale dosazoval je papež. Za to od nich vybíral poplatek zvaný servitia, nižší preláti pak platili annátv, což byla polovina ročního důchodu v prvním roce užívání benefícia, které prelát získal. Korupce uvnitř církve nabyla nebývalých rozměrů a zcela rozleptala původní systém obsazování významných úřadů volbou.

MAJETEK A MNOHOOBROČNICTVÍ

V průběhu 14. století církev nesmírně zbohatla. Odhaduje se, že kolem roku 1400 vlastnila třetinu veškeré půdy v zemi. Oblíbenou tezí dnešních učebnic je tvrzení, že Karel IV. církev příliš štědře podporoval, dával jí další majetek, zakládal kostely a kláštery, zval do země nové mnišské řády: neúměrně vysoké bohatství církve bylo důsledkem jeho vnitřní politiky. To ovšem není pravda, neboť obrovský majetek vlastnila církev už za posledních Přemyslovců. Mnoho dalšího majetku získala od šlechty, měšťanů a prostřednictvím odkazů i od prostých věřících. Zdá se, že se Karel IV. naopak snažil přesun majetku do rukou církve zastavit nebo alespoň omezit. V zákoníku Majestas Carolina existovalo ustanovení, podle něhož nesměl nikdo darovat či odkázat statky (tedy pozemky) církvi bez souhlasu panovníka. I když tento zákoník nevstoupil v platnost, uvedené ustanovení se dodržovalo.

Přes snahy světských vládců však církev bohatla, neboť zabránit, aby jí věřící darovali majetek, nebylo možné. Jedna věc totiž byl odpor vůči mravům církve obecně, jiná však víra ve spasení. Představitelé církve se šikovně orientovali na stárnoucí věřící a dokázali je třeba i na smrtelném loži přesvědčit, aby mysleli na duši a odkázali jim svůj majetek. I když se o podobných praktikách v historických studiích mnoho nepíše, šlo ve skutečnosti o psychologicky propracovaný systém, v němž byli věřící vydiráni a zastrašováni peklem a věčným zatracením. Tento systém spolehlivě fungoval (z náznaků v některých světských pramenech je zřejmé, že odkazy⁷ nebyly vždy jen věci svobodné vůle). Do obrovských rozměrů narostl tento způsob rozšiřování církevního majetku v západní Evropě zvláště v následujícím století (českým zemím se však v důsledku husitství vyhnul).

Jedním z velkých neduhů, které trápily církev ve 14. století, bylo mnohoobročnictví, tedy praxe udělovat jednomu duchovnímu několik různých beneficií (a vyplácet mu příjmy z několika úřadů najednou). Praxe mnohoobročnictví existovala již dříve, ale nebyla nikdy tak rozšířená jako ve 14. století. Problémem bylo, že na jedné straně vznikla vrstva nesmírně bohatých prelátů, na druhé straně žila vrstva kněží chudobných, kteří žádné benefícium nezískali. Výnosná benefícia totiž získávali na přímluvu panovníka příbuzní a přátelé vlivných prelátů či lidí z okruhu královského dvora. Preláti, kteří přijímali

Karel IV. s papežem Urbanem V. – rytina z tzv. Urbanova kříže ve Svatovítském pokladu v Praze, po roce 1368

výnosná obročí, usilovali především o bezpracný zdroj příjmů (sami měli často jen nižší svěcení, ale vlivné příbuzné). Duchovní činnost, kterou měli zastávat, za ně pak prováděl placený zástupce (střídlník).

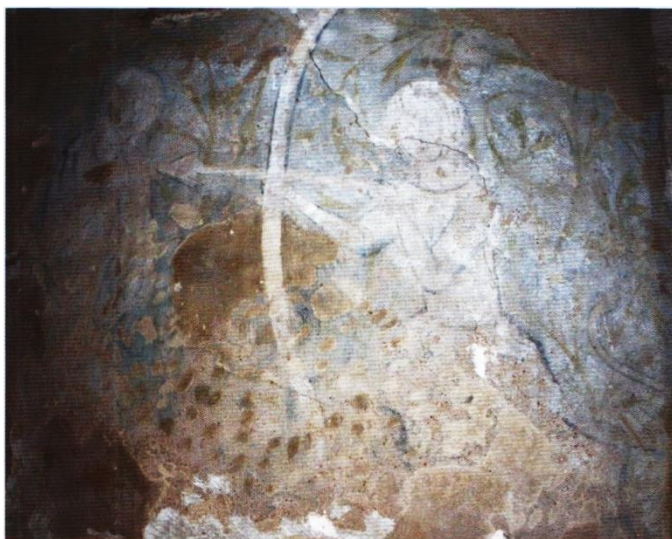
To byl třeba případ olomouckého biskupství, které bylo ve 13. století bohatou a vlivnou diecézí. Olomoucký biskup Petr z Pontecorvo, přijmením Bradavice (1311-1316), byl současně vyšehradským proboštem a v Olomouci se prakticky nezdržoval (jako probošt byl kancléřem českého království). Jeho nástupce Konrád (1316-1326) se většinou zdržoval u dvora v Praze (to mu ovšem nebránilo vyhlásit na kroměřížském synodu v roce 1318 statuta, v nichž farářům mnohoobročnictví zakázal). V Praze se zdržoval i biskup Jindřich (Hynek) Žák z Dubé (1326-1333), o němž kronikář napsal: „Měl časté nemoci a bál se pro nezvyklé podnebí zůstat v Moravě.“ Dalším biskupem byl nemanželský syn Václava II. Jan Volek (1334-1351), který se věnoval politickým záležitostem.

KACÍŘSTVÍ A INKVIZICE

Odpor proti pojetí křesťanství, které omezovalo podíl věřících na průběhu bohoslužeb (přijaté na IV. lateránském koncilu), ve 14. století podstatně zesílil. Kritizovat mohli (v určité míře) církevní učenci, ale pokud se laici dožadovali změn v liturgii či si troufli kritizovat církevní poměry, označovala církev takové lidi šmaliem za kacíře (což byl zločin, za který hrozily ty nejtvrdší tresty).

Již v roce 1301 na synodu českého kléru vystoupil biskup Jan IV. z Dražic proti valdenské herezi, která se v zemi rozmáhala. Zvláštní kritiku si zasloužili členové sdružení bratří a sester svobodného ducha. V roce 1307 navštívil české země učenec Erkehard s papežovým zmocněním, aby potíral herezi, která se šířila v bratrstvech třetího řádu (tedy mezi dominikánskými a minoritskými terciáři).

Podle příkazu krále Jana Lucemburského byl v roce 1315 ustaven v Praze inkviziční tribunál, který odsoudil k upálení čtrnáct německých heretiků (nejspíše katarů, kteří sem uprchli před pronásledováním z rakouských zemí). Záhy poté se dostal biskup Jan IV. z Dražic do sporu se žebrařskými řády, které ho obvinily z nadržování kacírům. Biskup se musel osobně odebrat do Avignonu, aby se mohl hájit. V roce 1318 zřídil papež Jan XXII. inkviziční tribunál pro české království a jmenoval inkvizitory (pro Čechy dominikána Koldu z Koldic a pro Moravu minoritu Hartmana) se zdůvodněním, že

Houska – hradní kaple, vyobrazení levoruké lučištnice jako symbolu zla, kolem roku 1330

s německými kolonisty přišlo do českých vesnic valdenství. Podle zlomků inkvizičních protokolů se zdá, že rozsah kacířství byl v první polovině 14. století v českých zemích obrovský (tehdejší protokoly ho srovnávaly s poměry v jižní Francii).

V roce 1335 jmenoval papež Benedikt XII. inkvizitory dominikána Havla z Kosoríc a minoritu Petra z Načeradce. Oba měli blízko k Oldřichovi z Hradce (Petr dokonce pocházel z rodu Vítkovců). Proto své působení začali v jižních Čechách. Zjistili, že valdenství je tam skoro všeobecně rozšířené (např. ve vsi Velký Bednárec nedaleko Jindřichova Hradce ho prý vyznávali všichni poddaní kromě rychtáře, lazebníka a pastýře). Inkvizitoři odhalili kacíře i jinde - v Praze, Brně, Hradci Králové, Žatci, Českých Budějovicích.

V průběhu patnáctiletého působení stálo před inkvizičním tribunálem více než 4 400 heretiků (každý dvacátý byl upálen). Téměř výhradně se jednalo o vesničany a měšťany, kteří byli potomky německých kolonistů (zdá se, že počátky tzv. kacířství, vedoucího k husitství, se v českých zemích pojily s německým, nikoli s českým obyvatelstvem).

V roce 1340 došlo ke vzpouře poddaných na jindřichohradeckém panství.

Loukov – kostel sv. Markéty, duše trpící v očistci, konec 14. století

proti které zakročila křížová výprava, první v české historii (v jejím čele stál Oldřich z Hradce a jeho družina). V roce 1341 (a znovu 1346) žádal papež české pány, aby dali k dispozici svá vězení, protože žaláře v Jindřichově Hradci a na Landštejně zdaleka nedostačují. Jihočeští kacíři byli vězněni také v Praze.

Před rokem 1350 byl inkvizitor Havel z Kosoríc přepaden a těžce zraněn. Záhy poté došlo k omezení inkvizičních procesů, neboť bylo zřízeno pražské arcibiskupství, jemuž byla inkvizice (na zásah Karla IV.) přímo podřízena. Inkvizitory přestal jmenovat papež, ale ustanovoval je pražský arcibiskup. Arnošt z Pardubic jmenoval roku 1358 inkvizitorem Svatobora z Dlouhé Vsi, který měl pronásledovat valdenské v piseckém a berhyňském kraji. O valdenských se v roce 1377 hovořilo v souvislosti s Kozím Hrádkem (mnohem dříve, než tam začal kázat Jan Hus).

SVĚT FARÁŘŮ

Farář se v pramenech 14. století označoval nejčastěji jako plebán. Farní organizace se v českých zemích formovala od 12. století, kdy venkovské kostelíky postupně přebíraly běžné funkce farních kostelů. Při papežské vizitaci v roce 1143 bylo pražskému a olomouckému biskupovi nařizeno, aby vymezili hranice farností, ale ještě v roce 1222 musel olomoucký biskup přiznat, že toto administrativní dělení nebylo dokončeno. Teprve v souvislosti s emancipací církve ve 13. století se začala utvářet pevná farní organizace. S tím souviselo vytvoření děkanátů, které měly zajistit kontakt biskupa s vesnickým klérem (děkan byl prelát, který řídil několik farností a podléhal arcijáhnovi, který jako biskupův zástupce řídil několik děkanátů). Struktura děkanátů byla dokončena až počátkem 14. století.

Na konci 14. století byla pražská diecéze rozdělena na 53 děkanátů (spravovaných 10 arcijáhny) a měla 2 084 farností. V olomoucké diecézi bylo 30 děkanátů s více než 500 farnostmi. V nejmenší diecézi litomyšlské bylo 6 děkanátů se 150 farnostmi. Jedna fara připadala tedy v průměru na necelé 3 vesnice a jeden farář měl na starosti zhruba 100 věřících. To jsou ovšem čísla průměrná, v praxi existovaly velké a bohaté fary (čím více duší, tím vyšší příjmy), nacházející se především ve městech, a chudé venkovské fary v okrajových částech země, kde se farář stěží užíval.

Z církevních pramenů víme, že ve 14. století bývalo vysvěcováno více kleriků, než kolik bylo volných míst na farách. O duchovní službu byl totiž mimořádný zájem. Být klerikem znamenalo v očích rodičů zajištěné živobytí, proto posílali své děti do škol. Sám Jan Hus vzpomínal, že chtěl být knězem proto, aby měl dobré bydlo.

Cesta ke kněžství měla své přesné zásady. Uchazeč o svěcení musel prokázat manželský původ, nelegitimně narození chlapci byli teoreticky z účasti na svěcení vyloučeni. Ovšem ve 14. století se dalo koupit vše. Mnoho kněží mělo nemanželské děti, a aby jim zajistili kněžství, kupovali jim od papeže dispens, kterou byl nemanželský původ prominut. Papežské dispenze se udělovaly většinou jen dětem kleriků (z prostředí laiků známe jen minimum podobných listin). Tato praxe dospěla ke kuriózním situacím, kdy dispens dostalo ještě nemluvně a jako batole získalo dík' vlivu otce - bohatého preláta - obroči, aniž bylo vysvěceno. Bez vlivných příbuzných a přátel a bez úplatků nebylo prakticky možné dosáhnout ve 14. století církevní kariéry, s nimi v zádech šlo však téměř vše.

Nižší svěcení nebylo vázáno na celibát. Slib tělesné zdrženlivosti k ženám museli skládat při svěcení až jáhnové a kněží, ovšem v praxi ho nedodržovali. Tělesné potřeby chápala společnost jako věc přirozenou a je zřejmé, že kněží před farníky své konkubíny neskrývali (snažili se je utajit pouze před vizitátory pražského biskupa, i tak však bylo 20 % všech kněží usvědčeno z toho,

že žijí s konkubinami). Je zřejmé, že nelegitimní svazky farářů se ženami jejich laické okolí neodsuzovalo (neboť i prostí lidé žili v tomto ohledu velice volně).

Obecně platilo, že farář, který žil delší dobu v jedné farnosti, rychle splyval s místními lidmi. Víme, že se svými věřícími křepčil při zábavách s maskou na tváři, vysedával v krčmě, smlouval na trhu, toleroval zpěv nemravných písní, doprovázený varhanami, hrál hazardní hry, půjčoval peníze na lichvářský úrok, oddával se loveckým zábavám. Žil stejně jako jeho sousedé. Před svým vysvěcením musel kněz prokázat elementární znalost latiny (latinsky se sloužila mše a odbýval se veškerý církevní zpěv). Ovšem většina kázání, pokud nebyla součástí mše, se konala česky nebo německy. Kněz musel ovládat základy církevního práva (podmínky pro udělování svátosti) a kanonických předpisů (abv mohl zpovídat, kázat a udělovat rozhršení). Musel rovněž umět vyložit, které hříchy jsou lehké a které těžké. Musel také umět zpívat.

Jedním z velkých problémů života farnosti ve druhé polovině 14. století byl jazyk. Objevují se časté stížnosti, že místní farář nezná jazyk svých farníků a nedomluví se s nimi (obvyklé bylo, aby kněz hovořil česky i německy). Kněz v rámci svěcení skládal zkoušky před biskupovými úředníky. Dosáhnout nižšího svěcení nebyl veliký problém, ale u kněžského musel uchazeč kromě znalostí prokázat, jak bude hmotně zabezpečen a kde bude působit. Často nebyl problém ve znalostech, ale v uplatnění. Při obsazení uprázdněného benefícia se vyžadoval souhlas patrona (z 1 884 beneficií byl v polovině 14. století patronem u cca 7 % král, 61 % šlechta, 28 % církev a 4 % měšťané). Druhou možností pro uchazeče o kněžství bylo potvrzení faráře, že ho po vysvěcení přijme jako oltářníka, vikáře (kaplana) či kazatele. Nově vysvěcený kněz neobdržel tedy benefícium, ale dostával elementární obživu od faráře, jemuž sloužil. Za to plnil část jeho povinností.

Právě nárůst počtu kněží bez benefícia se stal obrovským problémem, neboť všichni žili ve skutečné chudobě (což jim přinášelo nesmírné rozčarování

Farář – iluminace z cestovního breviáře Liber Viaticus Jana ze Středy, kolem roku 1360-1364

s ohledem na původní očekávání). Proto všichni usilovali o vlastní faru. Pokud ji nezískali, přivydělávali si nejrůznějšími způsoby, často v rozporu s církevními předpisy (udělovali svátosti i v případech, kdy by je farář neudělil apod.). Někteří se dokonce dali na cestu zločinu (kradli, loupili), ale protože nepodléhali světskému právu, bývali trestáni velice mírně, což bylo trnem v oku světské společnosti.

Se svěřeným beneficiem mohl farář ve 14. století obchodovat. Víme, že je farář mezi sebou směňovali, doloženo je i pronajímání benefícia za roční plat. Obecně platilo, že fara musela vydělat nejméně 10 kop grošů, aby faráře uživila. Tento příjem plynul faráři nejen z desátků od věřících, z poplatků za různé úkony (štola - poplatky za křty, svatby a pohřby), z milodarů, ale také z vlastního hospodářství (většina far měla pole a ve dvoře chlévy s dobytčím). Ze svých příjmů musel farář odvádět zhruba dvacetinu jako desátek papežovi.

Nejstřeději zabezpečeným chrámem byla pochopitelně katedrála sv. Víta na Pražském hradě. Ve 14. století zde působilo 300 duchovních.

SVĚT ŘEHOLNÍKŮ

V českých zemích působilo na počátku 14. století 20 mužských a ženských řádů, které vlastnily celkem 94 konventů (kromě toho špitály, proboštství, řádové domy a také fary). Každý klášter měl rozsáhlý pozemkový majetek.

V průběhu století jejich počet stoupl, ale nijak dramaticky. Na konci 14. století působilo v českých zemích 26 řádů se 131 konventy.

Řeholníci nežili v tak těsném kontaktu s prostým lidem jako farní klér. Zdá se, že byli ve svých postojích nesmírnější (což neznamená, že by oni osobně byli mravnější). Jejich postoje vyplývaly ze života v řeholní komunitě, kde podléhali mnohem větší kontrole. Své bratry přijímali řeholníci společným rozhodnutím při zasedání kapituly. Nikdy by mezi sebe nepřijali bratra, který by nezastával stejné postoje jako oni (na rozdíl od farního kléru, který byl obsazován zásahy zvenčí). Rovněž přístup k majetku byl odlišný. Členové řádů shromažďovali peníze do společné pokladnice (a všichni dostávali stejné zaopatření), zatímco farář si vždy vydělával na sebe (a podle toho, jak byl úspěšný, si žil dobře nebo špatně). Ten rozdíl bychom dnes mohli přirovnat k tomu, jak se chová zaměstnanec ve velké firmě (tedy řeholník) a drobný živnostník (farář).

A ještě jeden velký rozdíl ve stylu života můžeme ve 14. století najít mezi řeholníky a farním klérem. Farář žil mezi poddanými a životním stylem se příliš nelišil od života vesničanů a měšťanů, zatímco klášterní svět se v mnoha ohledech podobal životu na hradě. Většina klášterů byla současně vrchnostmi, spravujícími rozsáhlý pozemkový majetek. Ale nejen to. Mnohé kláštery budovaly vlastní ozbrojené družiny. Vysvěcené osoby nesměly nosit zbraně a bojovat, proto kláštery zřizovaly na svém panství podle vzoru bohatých velmožů manství. Manové byli svobodnými služebníky, kteří drželi statek a neplatili z něj úrok, ale sloužili jako ozbrojenci (tvořili vojenskou posádku kláštera a doprovázeli opata jako ozbrojená družina na cestách). Podobný manský systém existoval u většiny velkých klášterů (v benediktinských klášterech Třebíč, Sázava, Ostrov a svatojiřském na Pražském hradě, v cisterciáckém Velehradu a Zdaru, v premonstrátských klášterech Milevsko, Dolní Kounice, Chotěšov, Hradiště, u johanitské komendy ve Strakonici i na panstvích řádu německých rytířů Býčkovice a Slavkov).

Správa velkého kláštera se podobala organizaci šlechtického dvora s tím rozdílem, že kromě funkcí hospodářských (sklepník, pokladník, správce - komorník) bývali v klášterech i řeholníci starající se o duchovní záležitosti (kantor, který řídil chórový zpěv). Správních funkcí byla ve středověkém klášteře řada - vrátný, šatný (pečoval o oděvy řeholníků), sakristián (pečoval o sakristii

a přípravu bohoslužeb), infirmář (pečoval o nemocné bratry), probošt (vedl správu odloučeného střediska) aj.

Podobně jako členové rytířovy družiny stolovali řeholníci společně, modlili se a dodržovali společný denní rozvrh. Každý řád měl vlastní reguli (zásady řeholního života), ovšem tyto regule byly často velice odlišné a v mnoha ustanoveních dokonce protichůdné. Zatímco benediktini a cisterciáci se nesměli stýkat s laiky a žili uzavřeni ve své klauzuře, příslušníci žebavých řádů naopak programově chodili mezi laiky a působili mimo zdi kláštera. Některé řády dohlížely na víru, jiné kázaly a další bojovaly proti nevěřícím a kacířům. Benediktini vyznávali zásadu pracovat, minorité naproti tomu nad práci povýšili žebrání.

Počet řeholníků, kteří žili v jedné komunitě, se pohyboval u chudších klášterů od deseti do dvaceti osob, u zámožnějších od dvaceti do padesáti. Kromě řeholníků ovšem žili v klášterech ještě novicové a laičtí služebníci, někdy klášter poskytoval útočiště přestárlým lidem (většinou to byli donátoři, kteří si za své dary vymíňovali dožití v klášterech), žili tu i žáci školy, členové chóru a někdy také vysvěcení duchovní.

V benediktinském klášterech v Břevnově se počet řeholníků zapsaných ve druhé polovině 14. století pohyboval od 26 do 57, v ostatních klášterech tohoto řádu bývalo kolem 20 osob. V klášterech na Zbraslavi žilo v roce 1358 podle soupisu celkem 36 mnichů, v klášterech v Dolních Kounicích bylo v roce 1388 celkem 17 sester, v augustiniánském klášterech v Brně nemělo být podle zakládací listiny více než 42 řeholníků, v johanitské komendě ve Strakonici žilo 17 členů rytířského řádu.

0 morálních poklescích řeholníků jsme informováni podstatně hůře než v případě farního kléru, neboť kláštery nepodléhaly arcibiskupovi a jeho vizitátorům tedy neměli možnost je kontrolovat. Ze sporadických zpráv však vysvitá, že největším problémem klášterů bylo (kromě liknavého plnění boží služby) nemírné holdování alkoholickým nápojům. K tomu přispíval fakt, že řeholníci měli podle regule denně nárok na pivo a víno (často na poměrně značné množství).

FARÁŘI PROTI ŘEHOVNÍKŮM

Církev byla sice jedna, ale z hlediska její struktury existovaly uvnitř dva tábory, které stály proti sobě. Tím jedním byl farní klér, tedy kněží konající duchovní službu mezi věřícími, kteří podléhali místní správě (biskupovi či arcibiskupovi). Druhý tábor reprezentovali řeholníci. mnišská bratrstva, která vznikala za různými náboženskými účely a která podléhala papežovi (nikoli místnímu biskupovi). Do 13. století žily tyto dvě struktury vedle sebe bez podstatných problémů, ale konflikt nastal ve chvíli, kdy se objevily žebavé řády minoritů (od nich později odvozených františkánů, mendikantů) a dominikánů, které začaly působit ve městech a nabízely stejné služby jako farní klér - kázaly, zpovídaly, pohřbívaly. Hlavním problémem bylo především to, že členové žebavých řádů dostávali štědré almužny (a tím se vrazně snižovaly příjmy farního kléru).

Bylo by ovšem zjednodušující tvrdit, že podstatou sporu byly jen peníze. Šlo také o významný rozměr duchovní, neboť minorité byli svým způsobem aktivisté středověku. Původně hlásali názory hodně nekonformní s oficiální církevní doktrínou (popírali výlučnost kléru). Mezi minoritskými (ale i dominikánskými) univerzitními mistry 13. století byla řada učenců, jejichž díla se pohybovala na samém okraji kacířství především tezí o rovnosti lidí a pochybnostmi o nepoznatelnosti boží pravdy, odmítáním některých dogmat a zálibou v přírodovědeckém bádání. Ve 14. století ovšem bádání minoritských univerzitních mistrů sklouzlo do roviny zkosnatělé scholastiky, která se utápěla v abstraktních konstrukcích.

Boj mezi farním klérem a minority se přenesl na půdu papežské kurie, která dávala střídavě za pravdu jednomu anebo druhému podle toho, který papež zrovna úřad zastával a jaké stoupence měli v kurii představitelé obou stran sporu. Klíčem se stala bula papeže Bonifáce VIII. „Super cathedram“ z roku 1300. podle níž směli řeholníci kázat jen ve svých kostelích (už nikoli na ulicích), a to pouze v době, kdy se nekonala kázání ve farních chrámech. Zpovídat směli jen s výslovným biskupovým svolením a na svých hřbitovech směli pohřbívat jen ty, kdo si to budou výslovně přát, a hlavně, museli odvádět čtvrtinu příjmů za tyto úkony jako refundaci škod příslušnému městskému faráři. To vyvolalo prudké spory, proto papež Benedikt XI. bulu zrušil, ale jeho následovník Klement V. ji v letech 1311-1312 zase obnovil.

Celý zápas nabyl v českých zemích navíc ještě roviny osobní. Za farní klér se postavil pražský biskup Jan IV. z Dražic, zájmy řeholníků (především tehdy nesmírně aktivních a odbojných minoritských mendikantů) hájil Jindřich ze Šumburku, vyšehradský kanovník a kancléř královny Elišky Přemyslovny. Spor mezi nimi vznikl v době vídeňského koncilu, jehož se biskup Jan IV. z Dražic zúčastnil. V době jeho nepřítomnosti v Čechách získal Jindřich ze Šumburku s papežovou podporou litoměřické proboštsví. Kdž se ale pražský biskup vrátil domů, proboštsví mu odejmulo a udělil ho Albrechtovi z Dubé, jednomu z čelných představitelů šlechty, ale současně svému příbuznému. Jindřich ze Šumburku poté obvinil Jana IV. z Dražic u papežské kurie, že nerespektuje papeže, nadřazuje kacířům a oddává se simonii. V roce 1318 zbavil papež pražského biskupa úřadu, proto se Jan IV. z Dražic odebral do Avignonu, aby se osobně hájil. Odjel tam i žalobce, jenže proces se vlekl hlemýždim tempem, podle kronikáře proto, že pražský biskup byl zámožný a papežská kurie mu chtěla „pusťt žilou“ (za vedení sporu musel totiž štědrě platit). Spor skončil kompromisem až v roce 1329, kdy byl Jan IV. z Dražic rehabilitován a byl mu vrácen úřad biskupa, ale Jindřich ze Šumburka dostal zpět litoměřické proboštsví.

Je logické, že si ti dva i nadále vyřizovali staré účty a ideálním polem se jim stal spor mezi farním klérem a řeholníky. V roce 1331 dal pražský biskup zatknout dva minoritské kazatele, kteří proti němu horlili, ale měšťané si

Kočí - kostel sv. Bartoloměje, sanktuarium, konec 14. století

Dolní Město – kostel sv. Martina, gotické sanktuarium, 2. čtvrtina 14. století

vynutili jejich propuštění. Spor začal eskalovat, proto v roce 1333 ustanovil papež rozhodčí soudce. Než však došli soudci k nálezů a narovnání, nechal pražský biskup v létě roku 1334 v pražských kostelích veřejně předčítat bulu „Super cathedram“ proti řeholníkům. Mendikanti to považovali za osobní útok a zahájili protiakci.

Ta se ovšem neobešla bez násilí, které barvitě popisuje kronikář: „A proto začali oni kněží, kteří byli k tomu určeni, když byly zhášeny svíce a zvoněno na zvony, vysokým hlasem z moci Apoštolské stolice, vyobcovávati ty žebravé bratry... A někteří z těch žebravých mnichů odvážně přibíhali středem lidu, aby chytli a zbili ty, kteří vyhlašovali nálezy, a odňali jim listy, které četli. Z takové nepřátelské hádky se řeholníci a kněží navzájem srazili, nastalo veliké pobouření v lidu, když jedni podporovali slovy i rány řeholníky, druzí kněze.“ Jinými slovy - v kostelích se porvali kněží se stoupenci členů žebravých řádů. Je pochopitelné, že rvačka kněží v chrámu hluboce srážela autoritu církve (tato střetnutí se totiž podobala spíše zápasu politickému než náboženskému).

Násilí se přeneslo do ulic, obě strany na sebe navzájem vyhlašovaly klatby a pražský biskup veřejně zakázal věřícím ve své diecézi dávat almužny žebravým mnichům („řečení řeholníci zakoušeli škodu a hanbu v jednotlivých městech, městečkách a dědinách, neboť přemnoží s nimi nechtěli ani mluvíti, ani jim udělovat almužny“). Spor nakonec vyřešil královic Karel IV. v prosinci

Benediktínské řeholníky – kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci, freska, 14. století

roku 1334, kdy donutil obě strany, aby veřejně souhlasily se zněním buly „Super cathedram“ (po dvaceti letech tedy vstoupila v platnost).

Ovšem situace se tím neuklidnila a spory pokračovaly i ve druhé polovině 14. století, i když už nebyly tak vyostřené. Někdy však měly až komickou podobu. Dochovala se zpráva o tom, že jistý farář odmítal natruc minoritám (založeným sv. Františkem z Assisi) křtít chlapce, kteří dostali jméno František. Mnohem vážnější byl spor o řeholní dům augustiniánů v Sušici, který skončil vyhnáním tří řeholníků, vyplněním a vyvrácením jejich domu. Řeholníci ovšem opláceli svým věřícím stejnou mincí. Když v roce 1365 kázal v Zatici na náměstí za obrovského shromáždění lidu Konrád Waldhauser, minorité se pokusili znemožnit kázání tím, že uspořádali procesi, při němž hlasitě zpívali a nechali vyzvánět své zvony.

KLÁSTERY V ČECHÁCH

V závorce uveden počet klášterů před rokem 1300. za ní následují kláštery založené ve 14. století

STARŠÍ ŘÁDY

Antonité (existence nejistá, snad působili ve špitálu v Domažlicích)
Augustiniáni obutí (3 řádové domy) - Bělá p. Bezdězem (1345), Ročov (1374).

Litomyšl (1356). Mnichov - Pivoň (před 1379)

Benediktini (7 klášterů + řada proboštství) - Nové Město pražské, klášter slovanské liturgie Na Slovanech (1348)

Benediktinky (2 kláštery) - Pustiměř (1341), Staré Město pražské (1348)

Cisterciáci (9 klášterů, řada filiálních proboštství) - Klášterní Skalice (1357)

Cisterciáčky (2 kláštery) - žádný nový

Dominikáni (17 konventů) - Plzeň (kolem 1300)

Dominikánky (4 konventy) - Kralupy u Chomutova (počátek 14. stol.), Duchcov (po 1318)

Klarisky (4 konventy) - žádný nový

Křižovníci s červeným srdcem (3 kanonie) - Benátky n. Jizerou (1349)

Křižovníci s červenou hvězdou (1 konvent a řada špitálů) - žádný nový

Křižovníci s červeným křížem (1 konvent a řada špitálů) - žádný nový

Magdalenitky (3 konventy) - Louny (kolem 1330)

Maltézští rytíři, johanité (5 komend) - Manětín (1325),

Mladá Boleslav (1334)

Minorité (13 konventů) - Český Krumlov (před 1358), Horažďovice

(před 1330). Jindřichův Hradec (kolem 1320), Mladá Boleslav

(kolem 1345). Nový Bvdžov (před 1311), Plzeň (kolem 1300)

Němečtí rytíři (8 konventů) - Blatno u Chomutova (před 1344),

Plzeň (po 1322)

Premonstráti (5 klášterů a několik proboštství) - žádný nový

Premonstrátky (3 kláštery) - žádný nový

Řeholní kanovnice Božího hrobu (1 konvent) - žádný nový

Templáři (2 komendy) - žádný nový

NOVÉ ŘÁDY

Augustiniáni kanovníci - kanonie v Roudnici nad Labem (1333), Nové Město pražské (1350). Jaroměř (před 1404). Rokycany (1361). Sadská (1361-2), Třeboň (1367). Lanškroun (1368)

Augustiniánky - Nové Město pražské (1354)

Celestini - Nové Město pražské (1387)

Karmelitáni - Nové Město pražské (1347), Tachov (1351)

Kartuziáni - Praha Smíchov (1342), Morašice - Tržek (1378)

Serviti - Nové Město pražské (1360)

SVĚT CÍRKEVNÍCH KAPITUL

Zvláštní církevní institucí byla kapitula. Zřizovala se při kostele, který obdržel majetek kryjící hmotné zabezpečení sboru kanovníků. Ti zde pak konali bohoslužby nebo chórové modlitby. V českých zemích existovala metropolitní kapitula při katedrále sv. Víta (v jejím čele stál biskup) a další byly zřízeny při kolegiálních chrámech (v jejichž čele stál jiný prelát; nejvýznamnější byla kapitula vyšehradská v čele s vyšehradským proboštem).

Metropolitní kapitula měla značný pozemkový majetek, který se nespravoval jako celek, ale každý člen kapituly (ve 14. století jich bylo 32) držel jeho část jako své obroči (byl to jeho individuální příjem). Tricet členů kapituly mělo mezi sebe rozdělená obroči (tj. statky) a dva měli jen poloviční obroči (tzv. prebendu - stabilní finanční příjem). Dalším pozemkovým majetkem kapitul byly tzv. obedience, což byla obroči, která se pronajímala (tři čtvrtiny výnosu připadaly kapitule). O jejich výnosy se členové kapituly dělili denně při bohoslužbách (kdo nebyl přítomen, nedostal nic). K dalším příjmům členů kapituly patřily ofery a další příjmy z darů a poskytovaných duchovních služeb. Pokud zemřel člen kapituly, ostatní zvolili jeho nástupce, přičemž se vždy dbalo na přání panovníka (neboť kapitulu zřizoval on). Člen kapituly nemusel být knězem, stačilo nižší svěcení; šlo tedy o zabezpečení lidí blízkých dvoru. V časech přemyslovských knížat měli členové kapituly povinnost žít společně v domě na Pražském hradě a stolovat u jedné tabule (jako řeholníci), ale tento zvyk vzal za své. Ve 14. století žil v domě u sv. Víta jen děkan (po proboštomu druhý nejvyšší představený kapituly). Zde se dvakrát ročně konala schůze kapituly a byla tu pokladnice, z níž se hradily společné náklady (např. pohřeb člena kapituly).

Už v roce 1339 obnovil Karel IV. další kapitulu na Pražském hradě (při kapli Všem svátých), již daroval statky k vyživení probošta, děkana, jedenácti kanovníků a deseti vikářů. Tento majetek však kapitule v roce 1366 sám odejmul a věnoval ho své univerzitě (na vyživení 12 mistrů).

Nejvýznamnější kolegiální kapitula sídlila na pražském Vyšehradě a byla obsazována výhradně oblíbenci českého krále.

KLÁŠTERY

Kláštéry postavené ve 14. století se řídily stejným stavebním kánónem jako objekty starší. Mnohem významněji se však v jejich vnějším architektonickém vzhledu uplatňovaly prvky vrcholné gotiky (mezi významné dochované stavby patří augustiniánský klášter v Roudnici nad Labem, klášter premonstrátek Rosa Coeli v Dolních Kounicích, klášter cisterciáků Panny Marie na Starém Rmně, augustiniánský klášter sv. Jiljí v jihočeské Třeboni a nádherný minoritský konvent v Jindřichově Hradci).

Jindřichův Hradec – minoritský klášter s kostelem sv. Jana Křtitele, založen ve 3. čtvrtině 13. století, hlavní část dostavěna mezi léty 1320–1360

Sázava – benediktinský klášterní kostel sv. Prokopa, 3. čtvrtina 14. století

Roudnice nad Labem – augustiniánský klášterní kostel P. Marie, po roce 1333

S ohledem na spory mezi farním klérem a žebravými řády se velice oblíbeným stal ve 14. století řád kanovníků sv. Augustina, jehož první kanonii založil v roce 1333 v Roudnici nad Labem biskup Jan IV. z Dražic. Záhy pak následovaly další fundace. Tento řád se stal oblíbeným proto, že byl rozumnou alternativou k činnosti žebravých řádů. Augustiniáni patřili sice svým duchovním zaměřením mezi městské žebravé řády, současně ale - na rozdíl od minoritů - zajišťovali tam, kde to bylo možné, i farní správu (přebírali tedy oficiálně povinnosti farního kléru).

Dalším novým řádem, který přišel ve 14. století za vlády Jana Lucemburského, byli kartuziáni, ale ti si mnoho příznivců nezískali (založení kartouzy v roce 1342 před pražskými hradbami zůstalo ojedinělým pokusem).

Několik nových řádů uvedl do českých zemí císař Karel IV. v souvislosti se

České Budějovice – dominikánský klášterní kostel Obětování P. Marie, založen 1265, základní stavba dokončena po roce 1300

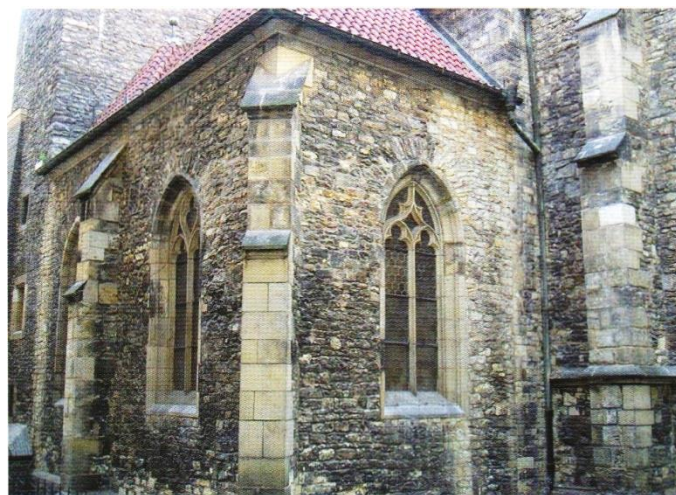
založením Nového Města pražského. Jeho původní záměr byl však jiný. V roce 1344 požádal papeže, aby dovolil přemístit do Prahy konvent benediktinů z Postoloprta, premonstrátek z Doksan a klarisek z Panenského Týnce s odůvodněním, že s ohledem na polohu o samotě poblíž významných cest jsou konventy přepadávány bandami lupičů a obtěžovány množstvím hostů a poutníků. Souhlas papež nedal a v hradbách Nového Města pražského proto Karel IV. založil konventy jiných řádů - augustiniánek, augustiniánů kanovníků, slovanských a ambroziánských benediktinů, karmelitánů a servitů.

Spory s farním klérem znamenaly v českých zemích ve druhé polovině 14. století velkou ztrátu prestiže prakticky všech řádů (i těch, které do sporů nezasahovaly). O všeobecné neoblíbenosti klášterů svědčí fakt, že prakticky ustaly fundace pro řeholní řády (zatímco církevní pozemkový majetek rostl, dary bývaly určeny farnímu kléru, kapitulám anebo přímo biskupovi, ale jen

v malé míře klášterům). Koncem 14. století v českých zemích zcela ustalo zakládání nových klášterů. Posledními byly kanonie augustiniánů ve Fulneku (1389) a v Prostějově (1391); není bez zajímavosti, že jejich donátor se později stal horlivým vyznavačem Jana Husa. Pokud se později před husitskými válkami objevovaly snahy o založení nového kláštera, šlo spíše o formální pokusy bez skutečné realizace.

V průběhu 14. století řeholní řády zcela prohospodařily prestiž, s níž kdysi vstupovaly do života českých věřících. Zapříčinily to spory o majetek s domácím farním klérem, odtrženost od věřících, nesmířitelné postoje a také neobratná diplomacie (mnohé se na konci 14. století postavily v době papežského schizmatu za římského papeže proti zájmům krále Václava IV.). Především kláštery se staly předmětem všeobecné kritiky nešvarů církve.

Dobový pohled na kláštery zformuloval na konci 14. století kazatel Matěj z Janova, který prohlásil, že kláštery jsou zbytečné, protože i mimo ně je možno vést zbožný a dokonalý život ve víře, tím spíše, že se kláštery zcela odcizily svému původnímu poslání.

Praha – kostel sv. Martina ve zdi, založen ve 13. století, přestavba ve 14. století

Kašperské Hory – kamenná gotická křtitelnice z kostela sv. Markéty (původně sv. Linharta), 14. století

Víra a chrám

KOSTEL

Vnitřní členění chrámu se ve 14. století z liturgického hlediska nijak podstatně nezměnilo (stále platila ustanovení IV. lateránského koncilu). S ohledem na rostoucí význam kázání se však začaly na významná místa stavět kazatelny, které v celkovém řešení chrámu zatlačovaly do pozadí oltáře.

Vrcholná gotika zcela změnila architektonickou koncepci chrámu. Temný mystický prostor románských a raně gotických bazilik nahradil prosvětlený a otevřený prostor, jehož smyslem bylo zajistit, aby věřící viděli na kazatele ze všech míst chrámu. Protáhlý bazilikální prostor (v němž byla střední loď vyšší než postranní) nahradil prostor stejnorodní (výška všech lodí byla stejná) sinový (někdy ho historici umění označují termínem hala) - odtud odvozen název halový (stejnolodní) kostel, typický pro chrámovou architekturu 14. století ve městech i na vesnicích.

Pro stejnorodní kostel je typické, že se oproti starším románským bazilikám zkracoval a rozšiřoval vnitřní prostor, který se pohledově spojoval v jediný celek vynecháním mezilodních arkád. Klenbu nesly stíhlé válcové sloupky (což umožňovala konstrukce stavby s vnějšími opěrnými pilíři a s klenbou zpevněnou žebry). Vrcholem této stavební tendence se staly dvojloďní chrámy se dvěma anebo dokonce s jediným centrálním sloupem, který podíral celou klenbu.

Mďádání sloupů do středové osy lodě chrámu svědčí o novém vnímání priorit chrámového prostoru. Dříve byla středová osa chrámu otevřená, aby byl

České Budějovice - klášterní kostel Obětování P. Marie, unikátní dvojitá freska ve výklenku, starší vrstva zobrazuje Pannu Marii s Kristem a klečícím donátorem, vrchní pietu, 14. století

Morašice - kostel sv. Petra a Pavla, původní kaple (založena před rokem 1321) rozšířená po roce 1391 o triumfální oblouk, presbytář a sakristii, stavitelé Pešek a Ješek Látkové z Nového Města pražského

České Budějovice - klášterní kostel Obětování P. Marie, sv. Kryštof, největší gotická freska v českých zemích (výška 10 metrů), 14. století

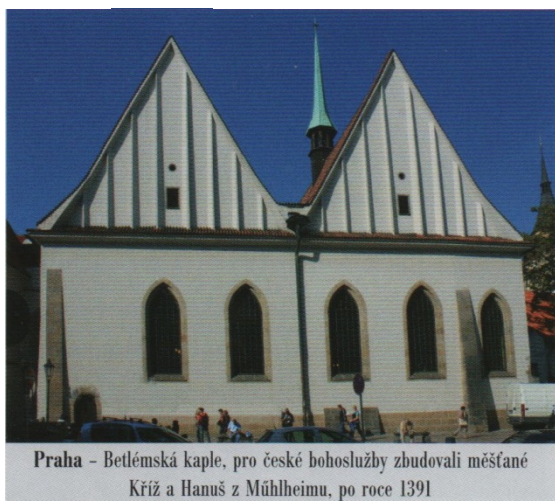
Koší - portál kostela sv. Bartoloměje, datovaný 1397

kostely

pohledovou dominantou hlavní oltář. Umístění sloupů do středu chrámu potlačovalo pohled na hlavní oltář a jako dominantu vyzdvihovalo kazatelnu. Také presbyteria se zkracovala a rozšiřovala. V poslední třetině 14. století se místo apsidového tvaru začala stavět presbyteria s plochým závěrem (a se dvěma okny ve východní stěně). Objevovaly se dokonce chrámy se stejnorodným obdélným prostorem bez presbyteria (nejznámější stavbou tohoto typu byla Betlémská kaple v Praze).

Od kostelů ve městech a na vesnicích se ve 14. století odlišovaly chrámy budované v klášterech, které si zachovaly styl druhé poloviny 13. století s vysokou lodí a členitým závěrem presbyteria. Důvodem lpění na tradičním vzhledu byl v případě klášterů fakt, že chrám sloužil prioritně řeholníkům a nikoli ke kázání (jako kostely určené pro laickou veřejnost). Charakteristickým rysem chrámů se stalo zřizování soukromých kaplí a oratoří, případně míst posledního odpočinku ve výklencích a apsidách anebo v přístavbách.

V interiéru vrcholně gotického chrámu nahradily hru světla a stínu rozmanité zdobné prvky - kružby, svorníky, konzole, přípory, hlavice sloupů (typický štíhlý kalich), portály a především okna s kruhovými rozetami (často zasklená barevnými vitraji). Tyto architektonické prvky byly skutečnými uměleckými díly, která zhotovovaly přední kamenické hutě. Právě důraz na uměleckou náročnost interiéru byl jedním z hlavních znaků vrcholné gotiky. Kromě architektonických prvků se v prostoru chrámu začaly objevovat další

interiérové doplňky. V severním boku presbyteria se budovalo sanktuarium (schránka na hostie), která se objevovala i dříve, nyní byla ovšem náročně zdobená a uzavírala se nádherně tepanými (někdy dokonce zlacenými) dvířky či ozdobnými mřížkami. Koncem 14. století se začaly jako schránky na hostie objevovat i samostatné z kamene vytesané věžičkovité schránky na sloupku (zvané pastoforium).

Součástí každého chrámu bývala kamenná křtitelnice a rovněž ahnužnice (kamenný sloupek s vytesanou pokladničkou, shora uzavřenou železnými dvířky uzamčenými na petlici), která sloužila na vhazování mincí jako milodarů. Kazatelny bývaly původně jednoduché dřevěné (a mobilní), teprve v průběhu 14. století se začaly zřizovat kamenné, obvykle přistavěné k některému ze sloupů. Ke kazatelně vedly kamenné schůdky s nádherně zdobeným kamenným zábradlím. Kamenicky bývalo zdobeno obvykle nejen řečniště kazatelny, ale i sloupek, který ji podepíral (nazývaný někdy noha). V jižní stěně kněžiště se zřizovalo sedile (výklenek s lavičkou), typické bylo zvláště v hradních kaplich. V interiéru chrámů při bohoslužbě věřící stáli (pokud zde bylo několik lavic, byly určené jen pro panovníka, případně urozeného patrona chrámu a jeho rodinu).

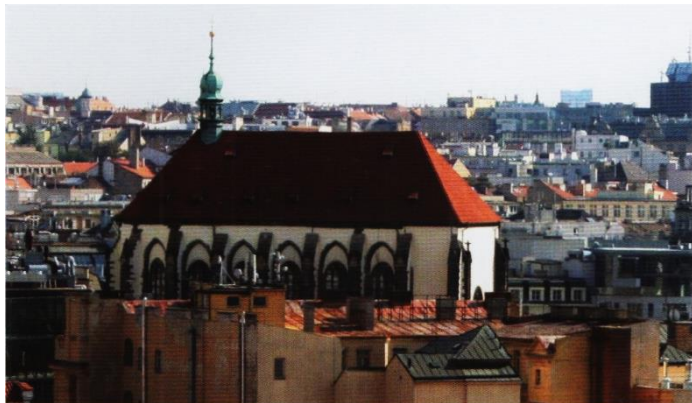
Víra a chrám

Blatná - kostel Nanebevzetí P. Marie, charakteristické halové (síňové) dvojloží, 14. století

Perálec - kostel sv. Jana Křtitele, presbytář vysvěcen 1321

Praha – kostel P. Marie Sněžné, založen Karlem IV. roku 1347 pro klášter karmelitánů, do roku 1397 dokončen jen chór (po roce 1606 přestavěn na kostel)

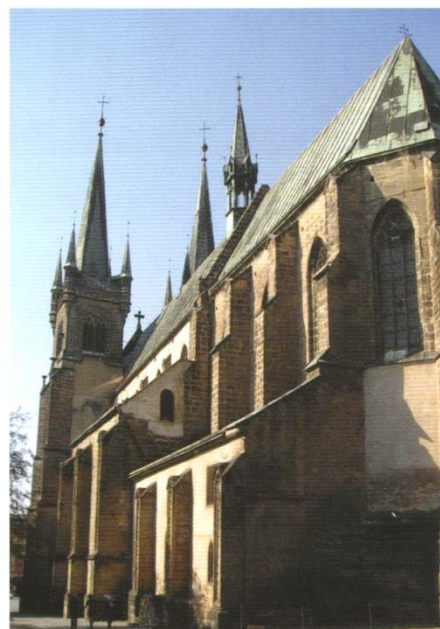
Kočí – kostel sv. Bartoloměje, stavitelé Pešek a Ješek Lůtkové z Nového Města pražského na náklady královny Žofie, po roce 1397 (dřevěná zvonice v průčelí z roku 1666)

Ledeč n. Sázavou – kostel sv. Petra a Pavla, kolem roku 1400

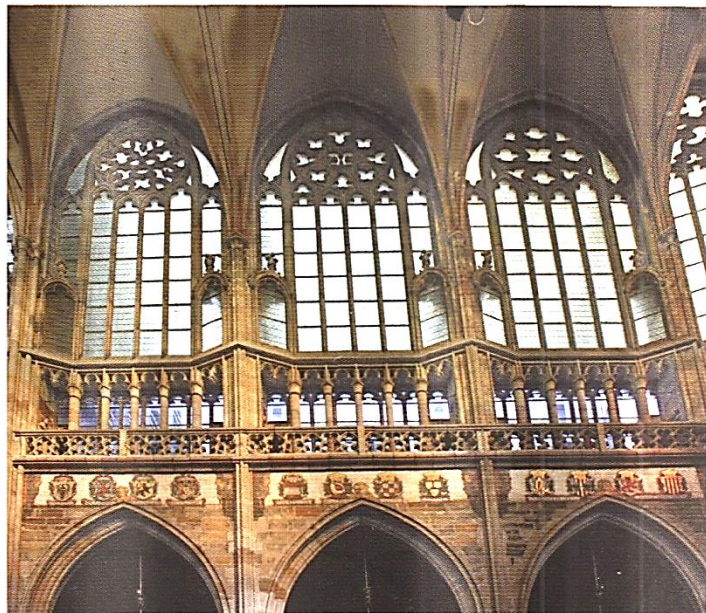
Praha – kostel sv. Jiljí, vysvěcen 1371

Chrudim – kostel Nanebevzetí P. Marie, 14. století

KATEDRÁLA SV. VÍTÁ

Katedrála (biskupský kostel) ve stylu vznosných francouzských chrámů Notre-Dame (dobovým termínem modo gallicio - po francouzském způsobu, tedy stylem francouzské vrcholné gotiky) byla v českých zemích ve 14. století jen jedna. Založil ji v roce 1344 Jan Lucemburský za přítomnosti svého syna Karla, ale s výstavbou začal až francouzský stavitel Matyáš z Arrasu, kterého do Cech přivedl Karel IV. Ve své práci se však nedostal daleko, neboť v roce 1352 zemřel a na jeho místo po čtyřech letech nastoupil Petr Parléř (tehdy mu bylo 23 let a pocházel z významného rodu německých stavitelů). Katedrála svátého Víta byla budována (podle francouzských vzorů) jako vznosná stavba s nádherně zdobenými vnějšími opěrnými pilíři, uvnitř s chórem o pěti klenbových polích a s věncem téměř dvaceti pětibokých kaplí. Chór byl zaklenut v roce 1385, Petr Parléř jako první použil systém síťové klenby. Před svou smrtí dokončil Svatováclavskou kapli, sakristii s visutým svorníkem, jižní (Zlatou) bránu a zahájil výstavbu jižní věže a trojlodí. V jeho práci pokračovali do husitských válek jeho synové, ale stavba dokončena nebyla. Pro svou uměleckou hodnotu a novátorský přístup se stala vzorem dalším stavbám české pozdní gotiky.

Chrám sv. Víta - arkády, triforium a okna chóru katedrály, huf Petra Parléře, 1356-1385 (malované znaky z roku 1554)

Chrám sv. Víta - pohled z Parléřova chóru k průčelní stěně s pseudogotickou kružtoulou a růžicovým oknem z roku 1900

Chrám sv. Víta - chórem započatý v roce 1344 Matyášem z Arrasu, dokončený Petrem Parléřem v roce 1385

Chrám sv. Víta - hlavní loď katedrály ukončená chórem a věncem kaplí z 2. poloviny 11. století

OKENNÍ SKLA

V roce 1333 nechal biskup Jan IV. z Dražic v augustiniánském klášteře v Roudnici nad Labem „vyzdobit okna ... přenáhernými skly“. Arcibiskup Arnošt z Pardubic nechal roku 1346 vyzdobit barevnými skly okna kaple sv. Jana v katedrále sv. Víta na Pražském hradě. Z roku 1367 je zmínka

o okenních vitrajích v nově založeném klášteře v Třeboni a o něco později

1 v hradní kapli v Českém Krumlově.

K dochovaným patří unikátní vitraje z kostela sv. Jakuba v Zebnici (šest tabulí s postavami P. Marie, Krista a čtyř apoštolů) z doby kolem roku 1330. Kolem roku 1340 vznikly dvě vitraje z kostela Všem svátých ve Slivenci u Prahy (nejedné dva apoštolové, na druhé Kristus a sv. Kateřina). Na třetí z téhož kostela se ve spodní části z roku 1370 dochovalo vyobrazení trpícího Krista. Kolem roku 1360 vznikla vitraj s postavou sv. Jana Křtitele pro opatskou kapli kláštera v Oseku. Pravděpodobně stejný autor vytvořil vitraj pro kapli sv. Kateřiny na Karlštejně (ukřižovaný Kristus). Ze 70. let jsou vitraje z kostela sv. Bartoloměje v Kolině a sv. Prokopa v Nadsilavi.

Sliveneč - kostel Všem svátých, sv. Petr, vitraj, 2. polovina 14. století

MALBA

S prosvětlením prostoru gotického chrámu se otevřela nová možnost výzdoby stěn. V mnohem větší míře než dříve se začaly v prostoru stejnorodního chrámu používat barvy, které nahradily starší hru světla a stínu. Zdobnou funkci měla polychromie architektonických prvků. Současně se masově rozšířil nový módní styl využívající nástěnných maleb (nejen v církevních, ale i ve světských interiérech).

Nástěnné malby měly nejen zdobit interiér, ale současně vychovávat věřící. To souviselo s novým náhledem církve na funkci chrámu, v němž se z původní výhradně liturgické činnosti přesouval důraz na činnost kazatelskou. Množství nástěnných maleb bylo obrovské, jen z doby Jana Lucemburského se dochovaly téměř na sto místech. Odhaduje se, že v době vlády Karla IV. bylo v českých zemích postaveno nebo přestavěno asi tisíc církevních staveb (kostelů i klášterů); téměř všechny byly zdobeny nástěnnými malbami. Nástěnné malby se rovněž staly běžnou výdobou reprezentačních prostor a hradních kapli.

S oblibou nástěnných maleb souvisel růst počtu malířů, kteří ve 14. století v českých zemích působili. Již v roce 1348 založili v Praze bratrstvo (tedy malířský cech). V téže době působilo v Brně 12 malířů a lze předpokládat, že další pracovali i v jiných větších městech. Ve druhé polovině 14. století je jen v Praze doloženo více než sto malířů. Malíři měli své dílny a vychovávali učedníky. Většina se zřejmě věnovala nástěnným malbám i tvorbě deskových maleb pro oltáře (např. vynikající anonymní autor známý jako Mistr treboňského oltáře). Protože mnozí byli zřejmě univerzálními umělci, zabývali se i jinými obory tvorby (často se v souvislosti s nimi zmiňuje profese sklenáře, tedy výrobce okenních vitrají).

NÁSTĚNNÉ MALBY

Nástěnné malby bývají v chrámech komponovány do cyklů, které podobně jako obrazové knihy ilustrovaly příběhy Ježíše Krista anebo některých významných světců. Mnozí faráři, zvláště na venkově, na ně při kázání ukazovali rukou a prostřednictvím obrazů demonstrovali svůj výklad. Nešlo však zřejmě jen o výchovu prostých věřících, podobné cykly se objevovaly v ambitech či kapitulních síních, aby řeholníkům připomínaly legendy (obvykle ze života patrona či zakladatele řádu) anebo události evangelií.

Mezi nejlepší díla první poloviny 14. století patří (rozsahem naprosto ojedinělý) christologický cyklus v ambitu johanitské komendy ve Strakonici (z let 1320 až 1330). V šedesáti výjevech ukazoval působení Ježíše Krista ve Sváté zemi (o Ježíš znovudobytí řád usiloval). K zákům mistrů strakonického cyklu patřil i malíř Mikuláš, který před rokem 1336 vyzdobil kapli dominikánského klášterního chrámu sv. Václava v Opavě (legenda o sv. Janu Křtiteli a sv. Štěpánovi). Unikátní je autorův podpis („Nicolaus pictor“), nejstarší u nás dochovaný autorský autogram.

V hradním prostředí se unikátní nástěnné malby z první poloviny 14. století dochovaly na Housce (kaple) a v Jindřichově Hradci (hradní komnaty zdobené erby a četnými výjevy s legendou o sv. Jiřím, patronovi rytířů).

Množstvím udivuje rozsah dochovaných nástěnných maleb ve venkovských kostelích. Témata jsou rozmanitá, objevuje se christologický nebo mariánský cyklus, legendy o životě světců, ale také jednotlivá vyobrazení scén z evangelií či postavy světců (často býval zobrazován sv. Václav, oblíbený byl i sv. Kryštof, zobrazovaný obvykle v nadživotní velikosti). Dále se objevují i výjevy Apokalypsy, ďábel či příšery (jako připomenutí smrti a hrozby kacířství). Méně časté jsou motivy světská (postavy knížat, prelátů a donátorů). Po roce 1340 se začal výraz nástěnných maleb měnit a mnohem více se

Houska – hradní kaple, Zvěstování Panny Marie, kolem roku 1330

Dolní Město – kostel sv. Martina, postavy apoštolů, 2. čtvrtina 14. století

blížil dobovému deskovému malířství (někdy byly výjevy nástěnných maleb zakomponovány do nakresleného rámu). Zatímco většina postav si před rokem 1340 uchovávala jistou plošnost (někdy dokonce ještě protáhlou štihlou pozdně románských maleb), nově se kladl důraz na plastickou modelaři vzhledu postav a na celkovou kompozici. Původní, někdy až trochu rustikálně naivní výraz se měnil v důstojný a okázalý styl v duchu dvorského malířství.

Zcela výjimečné postavení má výzdoba Karlštejna. Vzniklo zde

několik cyklů, na nichž je zobrazen vznik rodu Karla IV., dále jsou zobrazeny legendy o sv. Václavovi a sv. Ludmile, výjevy mariánské a také tzv. Ostatkový cyklus. Nástěnné malby pokrývají téměř všechny zdi komnat paláce, císařovu soukromou oratoř, kapitulní kostel, schodiště i kapli sv. Kříže.

Honosně byl vyzdoben i velký sál Pražského hradu (nedochovaný tzv. Panovnícký cyklus). Významným cyklem, který vznikl pod osobním dohledem císaře Karla IV., byly nástěnné malby v ambitu kláštera Na Slovanech v Praze, které měly podpořit jeho program obnovy slovanské liturgie (biblické scény ze Starého i Nového zákona). Nástěnnými malbami byla vyzdobena i většina postranních kaplí v katedrále sv. Víta.

Vývoj nástěnné malby ve druhé polovině 14. století byl ovlivněn okruhem pražských malířů. Zdá se však, že některé méně významné zakázky (výzdobu venkovských kostelíků) realizovali jejich tovaryši během svých cest (na vandru). Proto umělecká úroveň nástěnných maleb kolísala od náročných kompozic až po jednoduché, stylem téměř lidové malby. I ve venkovském prostředí se však dochovala díla zhotovená skutečnými mistry, jako třeba Klanění Tří králů a Kristus Trpitel v kostele v Morašicích z roku 1393.

Z konce 14. století se dochovaly nástěnné malby nejen v interiérech hradních paláců, ale i v domech zámožných patricijů (v Praze dům čp. 102 v Platněřské ulici, dům U Kohouta, dnes součást Staroměstské radnice).

Loukov – kostel sv. Markěty, pieta, konec 14. století

Morašice – kostel sv. Petra a Pavla, Klanění Tří králů, vpravo pod freskou nápis z roku 1393

Strakonice – johanitská komenda, kostel sv. Prokopa, apoštolové, kolem roku 1340

Loukov – kostel sv. Markéty, legenda o sv. Markétě, konec 14. století

Perálec – kostel sv. Jana Křtitele, postavy dvou apoštolů, 1. polovina 14. století

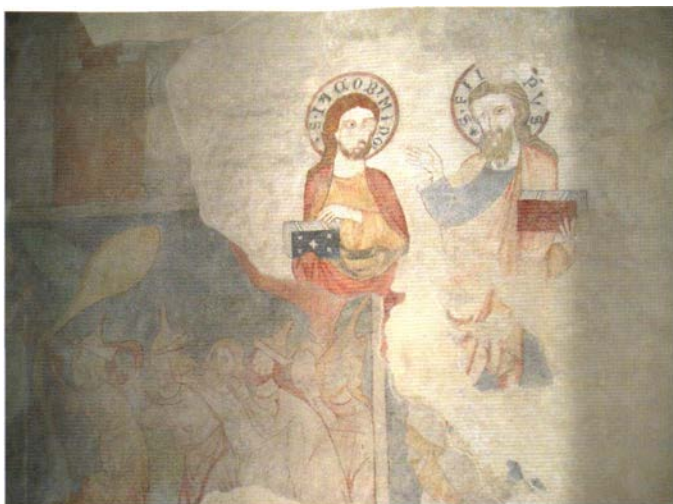
Houska – hradní kaple, archanděl Michael s drakem, kolem roku 1330

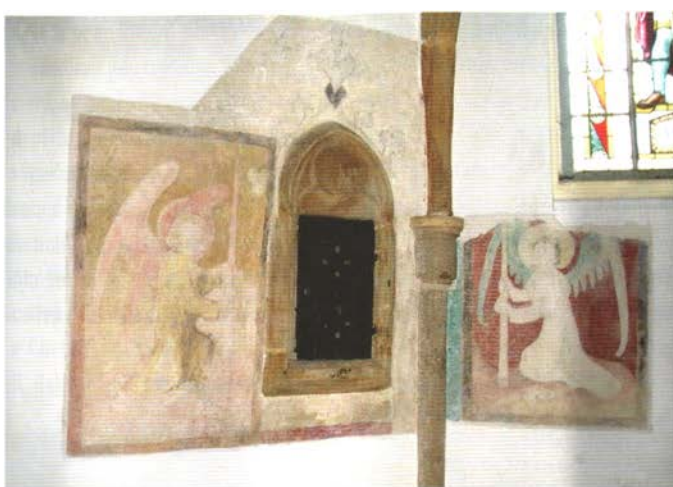
Krnov – kostel sv. Benedikta, část cyklu fresek ze života sv. Benedikta, 14. století

Opava – kaple dominikánského klášterního chrámu sv. Václava, madona, před rokem 1336

Strakonice – johanitská komenda, kapitulní síň, sv. Filip a Jakub, kolem roku 1320

Perálec – kostel sv. Jana Křtitele, sanktuarium s klečícími anděly, 1. polovina 14. století

Strakonice – johanitská komenda, ambít, scény ze života Ježíše Krista, 1320–1330

Morašice – kostel sv. Petra a Pavla, Kristus Trpitel, 1393

Opava – kaple dominikánského klášterního chrámu sv. Václava, unikátní autoportrét a podpis autora fresek, před rokem 1336

OLTÁŘ A DESKOVÁ MALBA

U oltáře prováděl kněz liturgické obřady spojené s bohoslužbou. Základem oltáře byla mensa (latinsky stůl určený k hodování). První křesťané sloužili bohoslužby na náhrobcích významných křesťanů (obvykle mučedníků). Z nich se vytvořila mensa - v době románské a gotické ji tvořil prostý kamenný kvádr, na němž byla položená deska, jejíž hrany přesahovaly stěny kvádru (symbolicky tak napodobovala antický náhrobek). Do mensy se původně ukládaly relikvie. Přední strana mensy se někdy zakrývala vyšivaným závěsem - antependiem (třeboňské z konce 14. století). Na mense vykonával kněz obřady spojené s eucharistií (proměna hostie a vína v tělo a krev Páně), ve středověku vždy zády k věřícím.

V době gotiky se na mense začal stavět ještě nízký plochý nástavec (predela), na kterém byl původně reliéf (někdy též malba). Ve 14. století se na tento nástavec přidala uzavíratelná skříň s deskovými malbami (zvaná retabulum). Tak vznikl typ oltáře vrcholné gotiky známý jako gotická archa. Křídla skříňového oltáře bývala většinou malovaná po obou stranách, aby byl oltář zdoben při otevření i zavření křídel (bylo tak současně možno měnit symboliku na oltáři). Na vrchu skříňe s deskovými malbami býval ještě štít, často

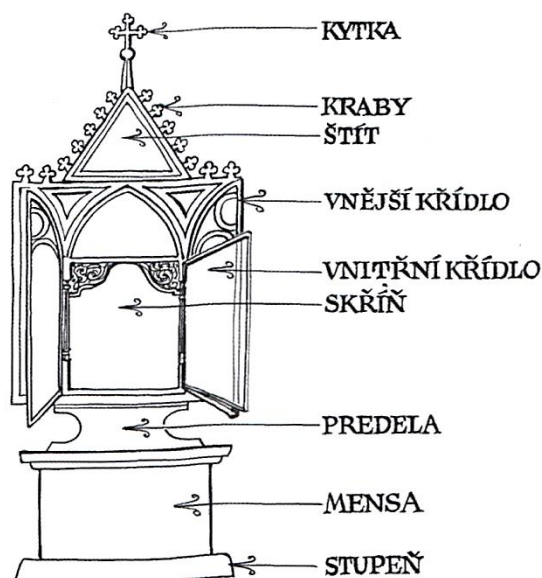
zdobený malbou či řezbou. Ve 14. století se objevily také malé skříňové cestovní oltáře, které s sebou vozili zámožní lidé na cesty.

Nejstarší deskové malované oltáře se v českých zemích dochovaly ze čtyřicátých let 14. století, i když lze předpokládat, že vznikaly již dříve (např. zpráva o deskových obrazech zakoupených břeňovských opatem Bavorem na počátku 14. století). Kolem roku 1350 začal prudce stoupat zájem o vybavení chrámů malovanými oltáři, což ovlivnilo nejen množství, ale také kvalitu malířských děl. Zdá se, že ve druhé polovině 14. století oblība malířských děl zatlačovala do pozadí sochařství.

Malíři jsou anonymní s výjimkou Mistra Theodorika, který v letech 1365 až 1367 namaloval jedinečný cyklus vyobrazení světců, mučedníků a významných osobností (celkem 130 deskových obrazů) pro kapli sv. Kříže na Karlštejně.

Většinu malířů označují historici umění podle některého z jejich stěžejních děl. Ale protože se díla nesignovala, určuje se autorství jen podle formálních znaků, na jejichž základě se pak odhaduje, kdo byl autorem (či zda byl autorem malíř z okruhu známého mistra, obvykle jeho žák). Mezi nejvýznamnější ve druhé polovině 14. století patřil Mistr vyšehradského oltáře (rovněž namaloval Madonu vyšehradskou, zbraslavskou, strahovskou, z Veveří a další) a Mistr treboňského oltáře (Církvičká deska, Ukřižování a Madona roudnická).

Deskové oltářní malby zobrazovaly výjevy ze života Krista (křest nebo utrpení a zmrtvýchvstání), postavy světců a světic, ale především madony. Z druhé poloviny 14. století se jich dochovalo několik desítek. Stejně jako sochařská díla té doby kladli malíři důraz na jemný, žensky krásný výraz obličeje a bohatou drapérii.

Gotický oltář

PLASTIKA

Sochařská tvorba vrcholné gotiky navazovala na tradici románské a raně gotické architektonické plastiky (tympanony) a tvorbu solitérních plastik a náhrobků. Kromě kamenických prací se však ve 14. století staly nesmírně oblíbené drobné dřevorezby (madony, krucifixy, postavy světců a světic) určené pro kostely.

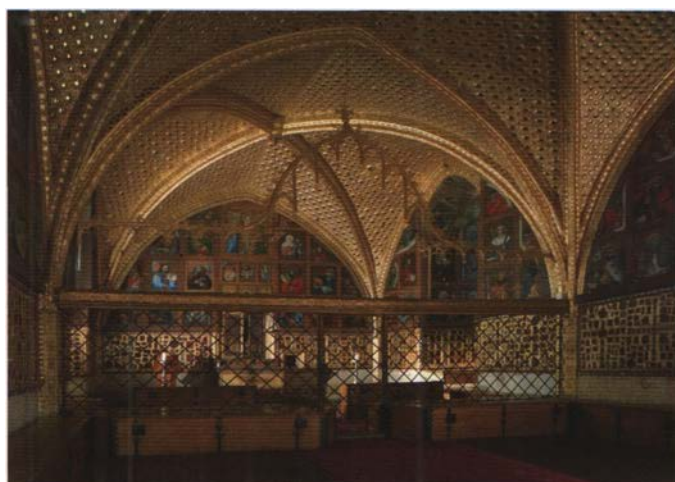
MADONA

Kult Panny Marie na počátku 14. století vrcholil (souvisel s tím, že symbolizovala mateřství). Její oblība nabyla takových rozměrů, že se již ve 13. století objevily v samotné církvi hlasy usilující o potlačení jejího kultu v obavách, aby nakonec nezastínil samotného Krista - Spasitele. Je určitým paradoxem, že k oslabení lidového uctívání Panny Marie vedlo kacířství, neboť jeho podstatou byl návrat k ranému křesťanství a vyznávání Ježíše Krista tak, jak o něm hovoří evangelia (v nichž o Panně Marii není téměř ani slovo). Zatímco v prostředí lidové zbožnosti se víra v Pannu Marii oslabila, v církevním si paradoxně uchovala svou váhu. Většina chrámů postavených ve 14. století v křesťanské Evropě byla zasvěcena Panně Marii (francouzský Notre-Dame). Byla jí také zasvěcena velká část kapli, které zakládala šlechta a patricijové. Panna Maria se ve 14. století stala nejčastějším motivem sochařské a malířské výzdoby chrámového prostoru.

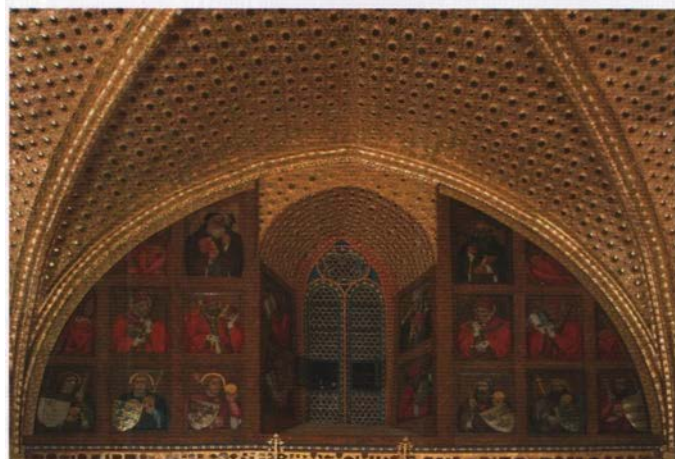
Až na výjimky se Panna Maria zobrazovala jako stojící nebo sedící madona s dítětem v náručí. Teprve v poslední čtvrtině 14. století se začala Panna Maria zobrazovat častěji také jako pieta (madona s tělem ukřižovaného Krista v náručí).

Kamenosochařských zobrazení madony se dochovalo jen několik. Nejstarší raně gotická díla vznikla v českých zemích ve druhé polovině 13. století (madona mezi vinnými listy v portálu na hradě Šternberk). Kamennou sochu madony darovali kolem roku 1328 Jan Lucemburský či Eliška Přemyslovna klášteru v Oseku. Madona na oltáři kostela ve Křtinách pochází zhruba z poloviny 14. století. Mezi nejvýznamnější řadí historici Staroměstskou madonu z opuky na nároží Staroměstské radnice v Praze (z roku 1381).

Většina gotických madon byla vyřezána ze dřeva (obvykle lipového či jiného měkkého). Zatímco madony z počátku 14. století si ještě udržovaly jistou strnulost a celkovou uzavřenost (Strakonická madona), díla druhé čtvrtiny

Karlštejn - kaple sv. Kříže, 3. čtvrtina 14. století

Karlštejn - galerie světců, deskové malby Mistra Theodorika, 1365-1367

Svěťice s knihou –
dřevořezba v tzv.
parléřovském stylu, ze
sbírek muzea v Klatovech,
kolem roku 1360

14. století měla tendenci k odhmotnění a jistému zploštění (podobnému jako v pracích kamenických). Sem se řadí Madona z Buchlovic a vynikající řezby z dílny Mistra Michelské madony (vliv této dílny lze sledovat nejen v českých zemích, ale pracovala i pro Slezsko a Rakousko, je možné, že sídlila v Brně). Všechna díla mají jeden společný rys - zobrazují madonu jako vznešenou, důstojnou a trochu upjatou ženu. jejíž oblečení je hustě řaseno do záhvů s bohatými lemv.

Kolem poloviny 14. století se výraz plastik nepatrně změnil a přiblížil se více světskému pojetí Panny Marie. Madony vrcholné gotiky mívaly vzhled prosté ženy, a to jak oděvem, tak výrazem usměvavé a baculaté tváře (někdy dokonce nepříliš oduševnělé či zrovna krásné). Rašení oděvu madon, dříve pravidelné, vypadalo nyní spíše jako náhodné a těsněji přiléhalo k postavě (zdůrazňovalo ženskost).

Zatímco postava malého Ježíše byla dříve nehybná, po polovině 14. století se dítě zobrazovalo s živými gesty, často máme dojem, že jde o rozpustilého malého uličníka (např. madona z Broumova, ze Zahraňan, z Bečova u Mostu, z Chebu).

K další významné změně ve stylu madon došlo koncem 14. století, kdy se

vytvářel nový charakteristický „krásný styl“ pozdní gotiky (který se plně rozvinul v 15. století). Madona měla vysokou štíhlou postavu, esovitě prohnutou, s hlavou nakloněnou k jedné straně, aby se mohla dívat na dítě v náručí. Šaty splývaly v bohatých drapériích až k patám. Téměř vždy šlo o krásnou ženu s půvabnou tváří a úsměvem, který lze považovat za lehce smyslný.

UKŘÍŽOVANÝ A SVĚTCI

Zatímco plastiky Panny Marie symbolizovaly mateřství a život, ukřižovaný Ježíš Kristus měl věřícím připomenout, aby mysleli na smrt a spasení. Ježíš se zobrazoval přibitý na kříži s rozpaženými rukama a s nohama překříženými chodidly přes sebe. Rány na jeho těle byly naturalisticky zvýrazněny (často rudou barvou). Zatímco zobrazení madony s dítětem se vázalo především k období Vánoc, ukřižovaný Kristus odkazoval na největší svátek křesťanstva - pašijový týden, který vrcholil Velkým pátkem a velikonočním vzkříšením (sem se řadily i piety).

Plastik ukřižovaného se dochovalo mnohem méně než madon. Jedním z nejstarších je krucifix v kostele sv. Jakuba v Brně z konce 13. nebo počátku 14. století. Mezi špičkové dřevořezby patří tzv. Přemyslovský kříž z Jihlavy (kolem roku 1320), jehož vzorem byl kříž z kostela v Kolíně nad Rýnem. Jihlavským křížem se inspiroval řezbář krucifixu z Moravského Krumlova. V duchu pozdně gotického sochařství vznikl krucifix v klášteře barnabitek v Praze (polovina 14. století) s charakteristickým řasením roušky, již má Kristus ovázané boky (u starších děl rouška visela jen ve volných splývajících záhybech).

Jako součást scény se objevuje ukřižovaný Kristus v kamenickém díle umístěném na severním portálu kostela P. Marie před Týnem (vzniklo mezi léty

Karlštejn - galerie světců, deskové malby Mistra Theodorika, 1365-1367

1380 a 1390). Kristus na kříži je zobrazen mezi dvěma lotry, pod ním jsou vojáci a kající Maří Magdalena (považováno za nejvýznamnější sochařské dílo konce 14. století severně od Alp).

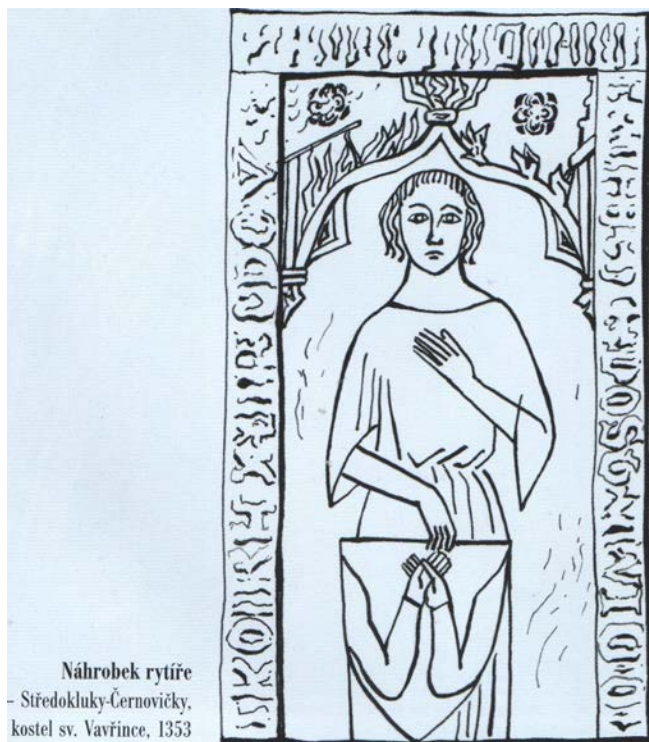
S ochlazením klimatu rostl v lidové víře význam světců, kteří byli patrony počasí (sv. Barbora ochránkyně proti hromu a blesku) a po velké morové ráně v polovině 14. století také ochránců před nemocemi (sv. Lucie, sv. Kateřina). V oficiálním církevním prostředí se v duchu politiky českých panovníků kladl důraz také na světce, kteří patřili k zemským patronům (sv. Václav, sv. Vojtěch, sv. Vít).

Zemští světci se objevovali především v monumentálních kamenických pracích umístěných na průčelí chrámů, paláců či věží (sv. Vít, sv. Vojtěch a sv. Zikmund na Staroměstské mostecké věži), ale i jako samostatná díla (bronzová plastika sv. Jiří z roku 1373 na Pražském hradě). K vrcholným dílům gotické sochařské tvorby patří sv. Václav ve stejnojmenné kapli v katedrále sv. Víta na Pražském hradě (autor Jindřich Parléř).

NÁHROBKY

Ve 14. století pokračovala tradice raně gotických náhrobků, zhotovených z plochých masivních desek, na nichž byla linkou vyrytá kontura postavy (šlo obvykle o náhrobky biskupů, opatů a řeholníků, někdy i rytířů). Linky se původně zvýrazňovaly černou nebo bílou barvou, ve 14. století se začaly plochy ohraničené linkami ještě vyplňovat pestrými barvami.

Ti nejbohatší si začali pořizovat nový typ náhrobku (podle italských a francouzských vzorů), na jejichž vrchní desce byla plasticky zobrazena postava zemřelého (často velice realisticky, v honosném oděvu či zbroji). Mezi vrcholná díla patří přemyslovské náhrobky v katedrále sv. Víta na Pražském hradě (v roce 1373 byly ostatky přeneseny na místa, kde se nacházejí dnes). Autorství není zcela jasné, ale určitě se na náhrobcích podílel Petr Parléř, zřejmě s dalším kameníkem hutě (Mistrem Rutgerem). Jde o šest náhrobků (Bořivoj II., Břetislav I., Břetislav II., Spytihněv II., Přemysl Otakar I. a Přemysl Otakar II.) a dále o náhrobky několika prelátů ve vedlejších kaplích (arcibiskup Arnošt z Pardubic, Jan Očko z Vlašimi). Podobný je náhrobek sv. Ludmily v kostele sv. Jiří.

Náhrobek rytíře
- Středokluky-Černošice,
kostel sv. Vavřínce, 1353

Jan Lucemburský

Anna Falcká

Eliška Přemyslovna

Alžběta Pomohanská

Karel IV.

Anna Svidnická

Portrétní busty – triforium chrámu sv. Víta v Praze, hut' Petra Parléře, 1375 až 1378

PORTRÉTNÍ PLASTIKA

Unikátní sochařskou výzdobou katedrály sv. Víta je kolekce portrétních bust v triforiu (hut' Petra Parléře na nich pracovala v letech 1375 až 1378). Zobrazují Karla IV. a jeho rodinu, pražské arcibiskupy a další významné osobnosti (např. rektora Václava z Radče), nalezneme tu rovněž autoportrét Petra Parléře a mistra Beneše, který stavbu řídil. Všechny plastiky snesou srovnání s vrcholnými francouzskými portréty té doby.

Sochy panovníků se objevovaly i na jiných oficiálních stavbách. Mezi nejstarší, dochované ve zlomcích, patří monumentální výzdoba průčelí Domu U Kamenného zvonu na Starém Městě pražském, který byl pravděpodobně městským palácem Jana Lucemburského (zlomky trůnicích postav, zřejmě král a královna s heroldy). Trůnící postavy Karla IV. a Václava IV. jsou na průčelí Staroměstské mostecké věže, konzolové busty krále a královny v kostele P. Marie před Týnem v Praze.

MADONY ZE 14. STOLETÍ

Kopisty – kostel Božího těla,
kolem roku 1380

Březeneč – kostel sv. Linharta,
kolem roku 1340

Broumov – klášterní kostel
sv. Vojtěcha, Mistr Michelské madony

Bečov – kostel sv. Jiljí,
70. léta 14. století

Plzeň – Madona z Dýšiny,
1. polovina 14. století

Plzeň – kostel sv. Bartoloměje,
Plzeňská madona, kolem roku 1390

Pošná – kostel sv. Bartoloměje,
poslední čtvrtina 14. století

Slatina – kostel sv. Jana
Nepomuckého, 1380–1390

OSTATKY A RELIKVIÁŘE

Kaně křesťanská úcta k zemřelým mučedníkům, vyjadřovaná tím, že se bohoslužby konaly na jejich hrobech, se v průběhu staletí stala úctou k ostatkům obecně. Protože však světců bylo méně než kostelů, nevyžadovalo se již, aby chrám vznikl na místě hrobu, ale stačilo, aby se v něm nacházel ostatek - zlomek kosti či předmět spojený se světce. Tak se začala šířit nedůstojná praxe otevírání hrobů mučedníků a světců, lámání jejich kostí a prodej (první s prodejem ostatků přišla církev).

Je samozřejmé, že záhy se začaly ostatky falšovat, a ve 14. století dosáhl obchod s nimi nebývalých rozměrů. Na trzích se prodávalo všechno možné, dokonce i údajné mateřské mléko Panny Marie, trny z Kristovy koruny, kosti všech možných světců, útržky látky, zuby, kopí, kterým byl Kristus zraněn, miska, z níž jedl. Ostatky, pravé i ty falešné, byly nesmírně oblíbené, zvláště po velkých morových rá-
nách, kdy lidé věřili, že jim pomohou, aby neomravnili.

Jedním z největších středověkých sběratelů ostatků byl Karel IV., který do Prahy programově dovezl ostatky desítek světců (jeho politickým záměrem bylo, aby se z Prahy stal druhý Řím). Protože Karel IV. věděl, že existují falešné ostatky, je doloženo, že několikrát osobně v zahraničí sestoupil do krypty, kde byl pohřben světec, a vlastní rukou z pozůstatků kus odebral. Mezi vrcholná zlatnická díla 14. století patří schránky na ostatky - relikviáře (někdy nazývané ostensoria, neboť v nich byly ukládány především kosterní relikvie). Při jejich zhotovování se ovšem fantazii zlatníků meze nekladly (neexistovaly liturgické předpisy jako v případě bohoslužebných předmětů). Proto měly tyto schránky nejrozmanitější tvary.

Zvláštním typem se staly bustové relikviáře (hermy). Bývaly zhotoveny ze zlaceného bronzu nebo mědi a realisticky zobrazovaly poprsí světce či světice se schránkou na relikvii uvnitř. Z doby kolem roku 1340 se dochovala tři díla - herma sv. Ludmily, sv. Pavla a neznámé světice. Relikviářové busty z druhé poloviny 14. století (sv. Václava a sv. Zikmunda) zhotovila zlatnická dílna na dvoře Karla IV., kterou založil Petr Parléř. Relikviáře se někdy zhotovovaly

Relikviář - ostatková paže sv. Jiří, Praha, 1320 a 1380

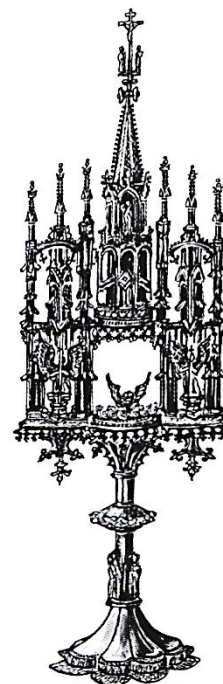
ve tvaru části těla světce, jehož ostatek byl uvnitř uložen (relikviář ve tvaru ruky sv. Jiří ze stříbra zdobený drahokamy a perlami).

Jiným oblíbeným tvarem byly věžičkovité (nebo též architektonické) relikviáře se štíhlou vysokou nohou, na které byla posazená válcovitá křišťálová schránka s ostatkem a na ní stálo většinou nádherně zdobené střežovité zakončení (relikviář sv. Urasia ze stříbra zhotovený kolem roku 1355, parlérovský relikviář ze zlaceného stříbra z roku 1370, tvarem se blíží gotické monstranci).

K ukládání ostatků sloužily také kříže na podstavci (ostatkový kříž zvaný Korunovační ze zlata s drahokamy a kamejemi, zhotovený kolem roku 1357) nebo malé závěsné kříže (pektorální). Schránka ve tvaru mitry s ostatky sv. Eligia (patrona zlatníků) z roku 1378 byla darem pražského cechu zlatníků. Oblíbené byly také medailony s relikvií, které se zavěšovaly na krk.

Ciborium - tepané stříbro, částečně zlacené, z kostela Panny Marie v Lochenicích, přelom 14. a 15. století

Monstrance - tzv. architektonická, parlérovská práce, Sedlec, kolem roku 1400

LITURGICKÉ PŘEDMĚTY

Jen ojediněle se dochovalo několik předmětů určených k bohoslužbě, neboť podle církevních předpisů musely být předměty k eucharistii (kterých se dotýkalo tělo a krev Páně) výhradně z drahých kovů, nejraději ze zlata anebo alespoň zlacených. Proto vzaly v průběhu dalších staletí za své a byly přetaveny (někdy se z nich zhotovovaly nové liturgické předměty).

Mezi unikátní díla dobového uměleckého řemesla patří monstrance. Podle tvaru se styl gotických monstrancí nazývá architektonický (neboť vnější podobou evokovaly stavební styl katedrál).

Všechny jsou ploché a mají věžičkovitý tvar. Na štíhlé noze je ve středu upevněna lunula na hostii a po stranách jsou nádherně zdobené sloupky, které nesou středovou věžičku. Mezi nejlepší patří parlérovská sedlecká monstrance. Výjimečně se dochovaly i gotické mešní kalichy (z kláštera v Milevsku).

Mitra - vyšívání a aplikace, česká práce, kolem roku 1380

Parlérovský relikviář - Praha, kolem roku 1370

Relikviář - ostatková busta sv. Ludmily, Praha, kolem roku 1340

ODÍVÁNÍ A MÓDA

PROMĚNA HODNOT

Se vznikem dvorské zábavy a městského života se na oděv začaly klást nové nároky. Poprvé se začal prosazovat fenomén módy. Chápání módy však bylo ve středověku mnohem složitější než dnes a řídilo se zcela jinými zákonnostmi.

Ve 13. století ovládaly duchovní život celé křesťanské Evropy ideje odříkání a pokory. S tím souviselo jen opatrné uplatňování módních novinek. Ve 14. století se však křesťanský svět ocitl na kraji záhuby v důsledku moru a hladomorů. Exaltované projevy přepjaté zbožnosti (např. hnuti flagelantů), které měly usmířit hněv boží, většina věřících odmítla. Lidé přestali věřit, že odříkání má praktický smysl.

Je samozřejmě nesmírně obtížné vcítit se dnes do myšlení tehdejších lidí, ale je nesporné, že mor jejich svět zcela změnil. Nebezpečí náhlé smrti se na jedinou zdálo mnohem hroživější a většina věřících si kladla otázku, proč je Bůh trestá i přes zbožný a pokorný život. Církev navíc věřící přesvědčovala, že právě prožitým utrpením dojdou spasení (a pokud zhřeší, mohou si koupit odpustky). Křesťanskou Evropou se stále silněji šířilo přesvědčení, že život pozemský by si měl člověk užít lépe než jen dodržováním půstů a odříkáním. Není ostatně náhoda, že ideje renesančního pojetí života (teď nemluvíme o výtvarném umění, ale o chápání všedního života jako takového) vznikaly v Itálii a Francii, tedy v zemích, které byly černou smrtí zasažené nejkrutěji.

Užívat si pozemského života ztratilo v očích společnosti nádech hříchu. Za hříšné se začalo považovat jen to, co znevažovalo víru nebo škodilo společnosti, ale v soukromém životě se začala tolerovat rozmarilost (občas se ovšem objevovaly příkazy snažící se omezit luxus v odívání). Dobré jídlo a pití, veselá a často eroticky laděná zábava a pěkné šaty. to vše se stalo běžným životním stylem. V tomto změněném duchovním klimatu se samozřejmě začalo zcela jinak nahlížet na módu.

TRADICE A MÓDA

V českých zemích, které nebyly hroznou morovou ránou v polovině 14. století zasaženy tak krutě jako země západní Evropy, se nový styl pozemského života prosazoval obtížněji a pomaleji. Zpoždění v přijetí renesančního světového názoru nebylo zapříčiněno neznalostí idejí (dvůr Karla IV. i Václava IV. měl kontakty s celým vědeckým a uměleckým světem křesťanstva), ale bylo důsledkem mnohem konzervativnějšího lpění na tradicích.

Je samozřejmě, že se i v českých zemích začaly v odívání prosazovat módní trendy. Většina byla inspirovaná zahraničím a v tom tkvěl další velký problém. Módní trendy totiž přicházely většinou z německých zemí. Jenže německou módu část české společnosti odmítala nikoli kvůli tomu, že je špatná či hříšná, ale německá. V církevních traktátech se často pod pojmem hříšná móda chápalo odívání v německém stylu, zatímco jako tradiční a církevně vhodný se označoval šat českého původu.

O novinkách, které se objevily kolem roku 1330, napsala Zbraslavská kronika: „V krajích českých jakási nová zvláštnost a zvláštní novota jak v oděvech, tak ve zvycích a mravech, a nechybějí z počtu moudrých, kteří takové věci pozorují s podivem a ve svých výkladech a básních je zavrhuji a dělají si z nich ústipkv. Jeden z těchto karatelů byl v Kutné Hoře zabit.“ Pokud text analyzujeme, pak je jeho národní smysl jasný, neboť Kutná Hora byla osídlena téměř výlučně německými měšťany. Moudří karatelé (Češi) kritizovali novoty (stříh německých šatů), proti nim se stavěli Němci (zabili toho, kdo je káral). Kromě národního podtextu hrály v hodnocení šatů roli také ohledy stavovské.

Mužský módní oděv – konec 14. století

V kronikách se objevovala kritika, že se patricijové chtějí oděvem vyrovnat vznešeným velmožům a i vesničané se strojí lépe a slušivěji, než by bylo s ohledem na jejich postavení vhodné. Doložen je povzdech: „Nevidíme už na polích orat žádného tak opovrženého sedláka, který by nenosil širokou a podlouhlou kapuci. Nad botami a střevíci, které velmi těsně stahují lýtky i nohy, staří a rozumní lidé se diví a smějí.“

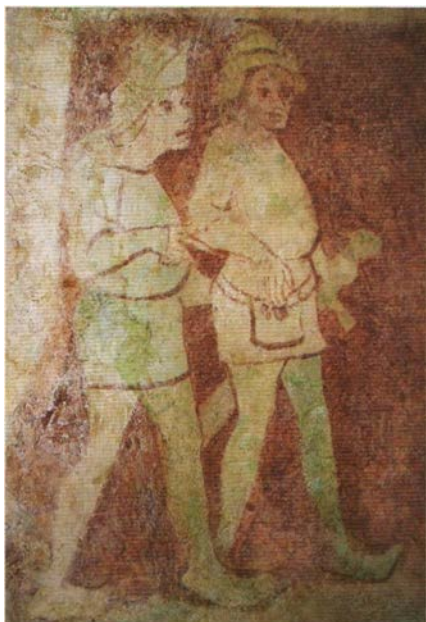
Mezi cizími módními trendy, které se v českém oděvu objevovaly, byly nejen vlivy německé, ale také francouzské, což bylo dáno celkovou kulturní orientací lucemburského panovnického dvora. Když do Prahy přijela první manželka Karla IV. Blanka z Valois, „přinesla s sebou ženský“ šat podle obyčeje svého národa a přivezla nemalou výbavu podle stavu své důstojnosti, jak vyžaduje dům královský“. Francouzské móde se přizpůsobovala i vznešená česká společnost, jak dokazuje zpráva o svatební noci Elišky Přemyslovny (manželky Jana Lucemburského). Zbraslavská kronika píše, že „úžasné jsme se podivili nad věcí námi v českých krajinách předtím nevídanou. Neboť vycházela tehdy nevěsta ze své ložnice s vlasy rozpuštěnými a sem tam po svých ramenou rozvolněnými, zcela bez vínku a koruny, ozdob hlavy, celá oděná nezdobeným velmi dlouhým rouchem francouzským.“

Jako módní se obvykle chápalo to, co bylo odlišné od tradičního šatu a co současně oblekali vlivní a urození lidé, nejraději ti, kteří se pohybovali v okolí panovníka. Když se objevila móda dlouhých rukávů, zapsal jejich kritik: „V oděvech je tak velká různá znetvořenost... každý se pokládá za šťastnějšího, kdo vymyslí novou módu. Už je vidět u většiny lidí krátké a úzké šaty s jakýmsi cípem, u lokte splývajícím na sukni, který poletuje jako oslí uši.“ To platilo nejen o světských kruzích, ale i církevních. Vojtěch z Rankova na synodě v Praze roku 1385 kritizoval, že kněží nosí módní světský šat. Podle světské módy se zřejmě upravoval stříh oděvu kleriků, který byl užší a těsnější. Již v polovině 14. století káral arcibiskup Arnošt z Pardubic duchovní za to, že nosí krátké sukně s knoflíčky (oděvy byly těsné, a proto se musely zapínat). Mnozí na své kněžské hábity používali drahé látky, což bylo rovněž s rozporu s církevními předpisy. Móda postupně ovládla celou společnost.

BAREVNOST ODĚVŮ

Lidé vrcholného středověku si potrpěli na pestré a syté barvy, které vystřídaly režný a šedavý vzhled oděvů předchozích staletí. Barvy nebyly jen věci obliby, ale získaly také jistou rozlišovací funkci. Z této doby pochází rčení, že rytíř bojoval v barvách svého panovníka (heraldické barvy se objevovaly na oděvech). Zámožný mladík někdy nosil stejné barvy, do kterých se oblékala dívka, o kterou usiloval. Oděvy nebo oděvní součástky stejných barev nosili při městských slavnostech členové cechů. Podle barvy oděvu se dalo usuzovat na zámožnost člověka podstatně lépe než ze střihu šatů.

Obvyklá byla kombinace červené a modré nebo žluté a zelené v co nejvýraznějších kontrastech, oblíbená byla také kombinace červené s bílou. V důsledku obliby barev se pro 14. století stalo charakteristickým dělení oděvu na dvě poloviny, z nichž každá byla jiné barvy (úprava oděvu zvaná ve francouzštině *mi-parti*, stejně tak se označovalo i ve staré češtině). V případě dělení barev se většinou uplatňoval reverzní princip; pokud byla levá polovina kabátce modrá a pravá červená, pak u nohavic to bylo opačně - modrá byla pravá a červená levá (např. na knižních iluminacích známého německého Codexu Manesse). Pokud byl oděv sešitý z několika menších, pravidelně se střídajících barevných čtverců, hovoříme o šachovnicovém dekoru.

Mladíci v barevném módním oděvu – nástěnná malba v kostele sv. Markéty, Loukov, kolem roku 1400

Rytíři v barevném oděvu – nástěnná malba v kostele sv. Markéty, Loukov, kolem roku 1400

Oděv typu *mi-parti* – sešitý z dílů dvou odlišných barev, francouzská iluminace, kolem roku 1350

BARVÍŘSKÉ SUROVINY

Červená byla ve středověku nejoblíbenější barvou. Temný purpurový odstín (šarlat) byl vyhrazen panovníkům a vysokým církevním hodnostářům. V antice se tato barva získávala z ulit středomořského měkkýše ostrankv. ve středověku ho nahradil o něco levnější kermes (barvivo z vajíček červce *Cossus ilicis*, který žije ve Středomoří na dubu *Quercus ilex*). Světlejší červená (staročesky črvená) se získávala z kořenů mořený barvířské, dále také ze svízele, vřesu a srpku obecného.

Modrá se neobjevuje mezi liturgickými barvami, o to oblíbenější byla ve světském odívání (především v kombinaci s červenou). Získávala se z rostlin borýtu barvířského (jeho pěstování je doloženo na Moravě již ve 13. století) nebo ze slézu. Odstín těchto přírodních barviv nebyl příliš sytý, ale barvivo bylo levné. Tmavě modrá byla naproti tomu velice drahá a získávala se z indiga (barvířská surovina dovážena z Indie) nebo domácí slunečnice barvířské (staročesky vratisluň).

Zelená byla ve středověkém oděvu po červené druhou nejoblíbenější barvou. Nejlepší sytý zelený barvivo se získávalo smícháním modré (borvt či indigo) se žlutou (šafrán, světlice). Tato barva byla drahá a používala se především na hedvábi a další drahé látky. Levnější zelené barvivo skýtala řada rostlin (především kopřivy, břečtan a další) v kombinaci s moridlv (jimiž byly soli mědi a železa); tím se získávaly syté olivově zelené barvy.

Žlutá byla ve 14. století módní barvou zvláště v ženském oděvu. Proti ní však vystupovali církevní mravokárci a v dalších staletích ovlivnili veřejné mínění natolik, že se žlutá stala barvou necudnosti a banby: do žluté se v renesančních městech povinně odívaly nevěstky. Žlutá byla ve středověku oblíbená, neboť byla drahá a mohla si ji dovolit jen zámožná žena. Jako barvivo se používal drahý šafrán (krokus). Později začali barvíři používat levnější barvivá (škumpa, světlice barvířská, rešetlák, dřítál, burgundský okr).

Hnědá byla barvou zdrženlivé cudnosti. Získávala se z kůry dubu a z duběnek (národů na listech dubu, způsobených parazity).

Černá byla barvou oděvů představitelů církve, získávala se z atramenta, což bylo černé barvivo, které pocházelo z dubové kůry a železitých solí (stejně se získával černý inkoust). Jako černé barvivo sloužil i černý bez, dále svízel přítula a truskavec (rdesno) ptačí.

Fialová byla barvou postní a stejně jako jiné tmavé barvy se objevovala hlavně v oděvech představitelů církve. Hlavním fialovým barvivem byla od starověku orselie, barvivo získávané fennentací lišejníku skalačky barvířské.

„V těch dobách převzali lidé po způsobu opic, které se pokoušejí dělati a napodobová ti, co vidí u lidí, špatný a škodlivý obyčej jiných zemí a ve způsobu odívání se vzdali příkladu svých předků a pořizovali si šaty krátké a zkrácené, ba správněji nestoudné, takže bylo přecasto viděti stehna a zadek, a tak těsné, že stěží mohli dýchat. Na hrudi měli veliké vycpávky z hedvábí, takže se zdálo, jako by měli ženská prsa. Kolem žaludku byli tak staženi, že se podobali honcím psům, kterým se říká chrti. Na zadku se stahovali černými šňůrami, že sotva mohli chodit pomalým krokem. ... Podobně nosili zobákovité střevíce s předlouhými nosci, takže mohli špatně vykročovati nebo choditi. I byla poskorněna česká země těmito vynálezy. ... A tak se stalo, že minulého měsíce tohoto roku spěšně vytáhli někteří šlechtici českého království, shromáždívoše něco svého lidu, do Saska proti pánu z Wedrova, a když nastávala bitva, sestoupila oboje vojska s koní a začala podle zvyku oné země bojovati pěšky; pro těsné šaty a zobákovité střevíce byli Češi od nepřátel přemoženi a zajati a ukrutně pobiti. Ať si to přičtou sami, že nenechali doma úzké a těsné šaty a zobákovité střevíce, když spěšili do boje.“

(Beneš Krabice z Veitmile, Kronika)

MÓDNÍ TRENDY

Ve 14. století můžeme poprvé hovořit o trendech v odívání, které obvykle přijala jedna generace a daný styl se v oblíbenosti udržel dvacet nebo i třicet let, než byl vystřídán jiným módním trendem. Stejně jako dnes se starší módní trendy po určité době znovu vracely (jen s tím rozdílem, že k těmto návratům docházelo po mnoha desítkách let, někdy třeba až v následujícím století). Módní trendy české země ve 14. století nejen přejímaly, ale některé také vytvářely (kulturní vliv lucemburského panovnického dvora nebyl zanedbatelný). Dokládají to některé západoevropské názvy oděvů, které mají český jazykový původ. V celé Evropě se koncem 14. století staly módními „behemse kogeln“, tedy české kukly. V Praze se šily mužské a ženské krátké vatované kabátky, které se ve velkém vyvážely. Zřejmě ryze českou módou byly také splývavé a těsné košílky lazebnic.

To, že určitý styl zůstával módní tak dlouho, mělo několik důvodů. Prvním byl fakt, že módní trendy nevytvářeli návrháři či módní salony, ale řídily se vzorem odívání osob, které měly ve společnosti největší prestiž. V českých zemích se ženská móda urozených šlechticů odvíjela od stylu odívání královny, velmožové napodobovali panovníka, kupci nejbohatší patricie či významné obchodní partnery v zahraničí. Některí rytíři v mládí navštívili Francii nebo Německo, přivezli si odtud módní oděv a ten pak nosili na znamení toho, že byli v cizině.

Oděv zámožné vdané ženy – Breviář svatýhojirského kláštera, po roce 1400

Ženský oděv – rekonstrukce oblečení Blanky z Valois, manželky Karla IV.

Lidé i přes snahu odívat se módně nebyli tak rozmařili, aby nákladný oděv odkládali po několika letech. Proto se módní trend, který přijali lidé v mládí, udržel obvykle po dobu jedné generace, neboť šaty se nosily většinou až do smrti (někdy jen s malými doplňky či obměnami).

Ve 14. století se v českých zemích za módní považovaly téměř výhradně barevné oděvy. I nadále se jejich střih přizpůsoboval systému gest, jimiž lidé doprovázeli své jednání. V případě žen odívání zdůrazňovalo jejich gráci

Ženský oděv – dlouhé rukávy, esovitě prohnuté držení těla, kadeřené vlasy, móda 2. poloviny 14. století

a kultivovanost. Ženské šaty a pláště zůstaly dlouhé a nařasené. Protože se začala používat kvalitní a drahá sukna, bývala látka měkčí a sklad záhybů bohatší. Při chůzi bylo nutno rukou přizvedávat dolní lem šatů (ladnost tohoto gesta ženy pečlivě nacvičovaly). Pokud pohybovaly rukama, rozevíraly různými způsoby okraje pláště. To vše skýtalo ženám řadu elegantních variací, jak s oděvem působně nakládat.

U mužů se ve střihu naproti tomu kladl důraz na mužnost a sílu. Splývavé a rozšířené suknice, oblíbené ve 13. století, nahradily těsné nohavice. Módním se stal střih, který zdůrazňoval muskulaturu postavy, případně určitých partií těla, a ty se ještě zvýrazňovaly vycpávkami. Pro mužskou módu 14. století se proto stal charakteristickým přiléhavý šat. Podle kronikáře Františka Pražského „dva sluhové s námahou obléknou svého pána kvůli těsnému oděvu“.

Součástí mužského oděvu se stala zdobná zbroj,

především dýky či tesáky (v menší míře i v měšťanském prostředí). Oblečení ztratilo původní konzervativní vzhled a někdy jako by dokonce provokovalo (dlouhé rukávy, špičaté střevíce). Tomáš Štítný kritizoval výtvoř krejčích, kteří „svě řemeslo k přílišné chlipnosti obrazeji a ne ku potřebě lidské“. Těto extravagantní módě se nevyhýbali ani důstojní a urození mužové. Císař Karla IV. dokonce v dopise napomínal papež Kliment VI., jeho někdejší vychovatel: „Některí velmožové němečtí, kteří čistou láskou milují Tvoji urozenost, reptají a velmi těžce nesou, že Ty svými šaty, které nosíš příliš krátké a těsné, nezachováš onu vážnost, kterou vyžaduje vrchol důstojnosti císařské,“ a nabádá ho, aby „nosil oděv volný a dlouhý, který prozrazuje zralost“. Kromě módních oděvů se samozřejmě nosily i tradiční šaty se suknicí a pláštěm (především jako pracovní šat), běžné nejen na venkově, ale i ve městech.

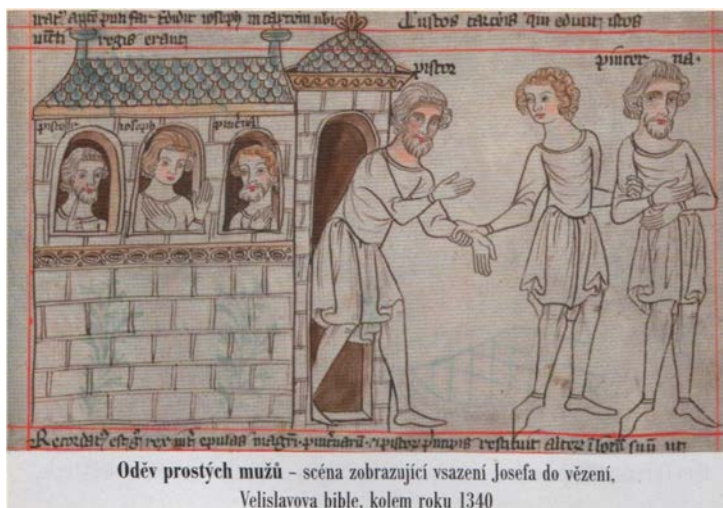

Oděv zámožných mladíků - francouzská iluminace, 1348

KABÁTEC

Jednou z nejvýznamnějších novinek mužského oblečení byly kabátce, které z hlediska odívání zcela změnilu siluetu mužské postavy. Objevují se kolem poloviny 14. století především jako trochu výstřední oděv mladších mužů (teprve ve druhé polovině 15. století se staly oděvem všeobecně přijímaným). Původní kabátky byly velice krátké, kolem roku 1360 nezakrývaly ani rozkrok a v duchu dobové módy byly velice těsné, proto se musely zapínat na knoflíky nebo šněrovat. Stejně těsné byly i rukávy, které musely být opatřeny rozparky, aby je bylo vůbec možné navléknout, a poté se kolem rukv stahovaly šněrováním. Krejčovské řády 14. století rozlišovaly mezi kabátem českým a švábským, ale nevíme, v čem rozdíl spočíval. Celková úprava kabátů byla rozmanitá, se stojatými límci nebo bez nich, uzavřeně či s hlubokým výstřihem. Boky obvykle zdobily pásy. Rukávy se postupně prodlužovaly, až byly mnohem delší než ruka, získaly trychtýřovitý tvar (směrem dolů se rozšiřovaly) a jejich konce sahaly ke kolenům. Součástí kabátů byly také vycpávky hrudi a ramen, které zcela deformovaly vzhled postavy (se štíhlým a staženým pasem).

Jako každá výstřední novinka, sklídily i krátké kabátce ostrou kritiku z řad církve. Za jednu z podmínek odpuštění hříchů na smrtelném loži stanovil dokonce papež podmínku nápravy neslušného oděvu prodloužením kabátce alespoň po kolena.

Oděv prostých mužů - scéna zobrazující vsazení Josefa do vězení, Velislavova bible, kolem roku 1340

KALHOTY

Nohavice či kalhoty (z latinského caliga, což bylo původně označení pro boty, ve středověku přenesené na nohavice) nazývají roku 1348 Staré letopisy české jako penkvant (ze staroněmeckého beyngavant; Bein = noha a Gewandt = oděv). Nohavice se staly ve 14. století běžnou součástí mužského šatu, jejich střih se proměnil v těsné punčochové kalhoty, obepínající stehna a lýtky. Síly se ze sukna přesně na míru a jejich ušití bylo považováno za mistrovské dílo (stejně jako zhotovení kabátce), neboť musely všude přesně sedět, aby netvořily záhyby (podle dobových stížností pak „veškerá elegance byla pryč“). Kalhoty mívaly v přední části rozpárek, který však neměl funkci poklopce, ale byl nezbytný, aby se těsné kalhoty daly navléknout. Na rozpárek se po stranách přivazoval samostatný díl zvaný krytí.

V roce 1349 zakázal pražský provinciální koncil kněžím nosit nohavice se šachovnicovým vzorem, tj. s červenými a zelenými čtverečky.

Oděv panovníka a jeho ženy - podle iluminace z 1. poloviny 14. století

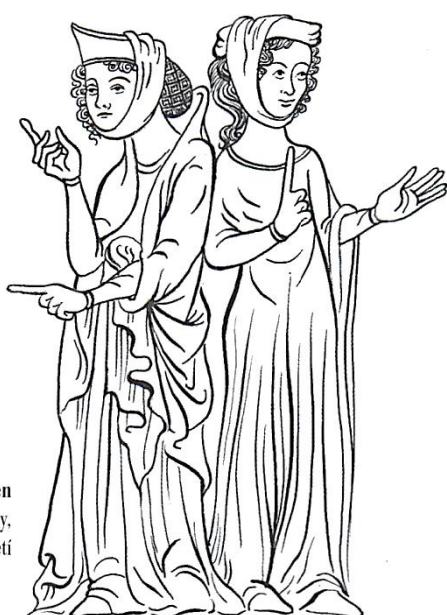
COTTE A SURCOT

Ženské oblečení vycházelo i ve 14. století z užití dvou dlouhých, přes sebe navlečených šatových sukni (spodní dlouhá tunika se nazývala cotte a vrchní, mnohem honosnější, surcot). I ženský oděv se ovšem v duchu dobové módy stával těsnějším a zvýrazňoval podstatně více poprsí a pas. Ve vrchním surcotu se začaly objevovat průramky, které umožňovaly pohled na partie ženského těla (dříve přísně ukrvte) těsně obepínané spodní tunikou (průramkům se proto říkalo „čertí okénka“). Tradiční surcot splýval až na zem, ale v polovině 14. století se začal (analogicky s mužskými kabáťci) zkracovat a na vyobrazení pražských měšťanek mají všechny vrchní surcot jen do pasu.

Na ženských surcotech se začal stále výrazněji prosazovat výstřih. V dobové módě se uplatňovaly dvě varianty. Prvou byl hluboký výstřih ve tvaru písmene V (který sahál někdy až do pasu a bylo proto nutno vyplňovat ho náprsenkou), nebo býval oválný, takže sice zakrýval poprsí, ale odkrýval ramena.

Ženský oděv - francouzská iluminace, 1348

Oděv vdaných žen
- cotte a surcot, Čechy,
polovina 14. století

POKRÝVKA HLAVY

Nejrozšířenější pokrývkou mužské hlavy byla ve 14. století kukla (kápě, kapi-
ce). Původně byla pokrývka hlavy malá, ale časem se prodlužovala a její
okraje sahaly až přes ramena. Ve druhé polovině 14. století začaly nosit kukly
i ženy (zdobily je, ty nejbohatší je dokonce pošivaly perlami). Koncem 14. sto-
letí móda kukel skončila a nadále je nosili především sedláci, poutníci, lovci
a jezdci na koních.

Stejně oblíbená byla točenka podobná turbanu. Hlava se několikrát obtočila
dlouhým pruhem látky, jejíž konce splývaly jako cipy na ramena anebo ještě
níže, výjimečně až ke kolenům. Oblíbené byly také čapky různých tvarů.
Některé profese užívaly čapky jednotného tvaru, které symbolizovaly jejich
stav (univerzitní mistři biret, bakaláři kuklu). Oblíbené byly také klobouky,
často zdobené ptáčími pery.

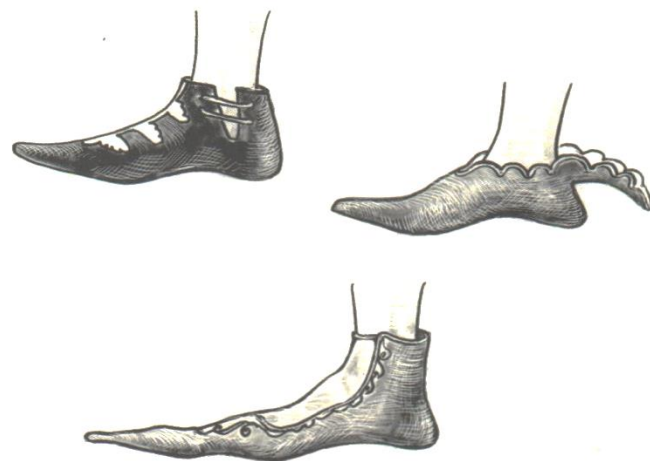
Ženy si tradičně zakrývaly hlavu rouškou (šlojřem), která halila krk, čelo,
tváře i uši. Zavnutí mělo mnoho variant. Některé ženy užívaly roušky velice
úzké, které pouze lemovaly tvář a přidržovaly husté kadeře, jiné používaly
široké roušky, které zakrývaly celou hlavu včetně temena a spánků po způ-
sobu řeholnic. Zdá se, že ve 14. století neexistovala povinnost, aby měly
vdané ženy zakryté vlasy. V souvislosti s větším důrazem na zdobnost oděvu
se objevily bohatě našité šlojře. Na okraji některých byly dokonce našité
volány.

Ve 14. století začaly ženy nosit také čepce. Mezi nejoblíbenější patřil na konci
14. století henin (burgundský čepce), což byl vysoký klobouk (až 60 cm)
protáhlý do špičky ve tvaru kornoutu (na jeho konec se někdy zavěšoval závoj
- typ známý i později a v povědomí spojovaný s Bílou paní). Tento klobouk
údajně nosily ve Francii jako první ženy nevalné pověsti, ale záhy jej začaly
užívat i ženy počestné a urozené (v roce 1385 ho měla na hlavě při zasnū-
bách Isabela Bavorská).

Nedílnou součástí účesů svobodných dívek (ale někdy i chlapců) býval vínek
(v prostředí šlechty často perlový, proto se mu říkalo také perlovec).

OBUV

Tradičně se dále nosily škorňe, škrbály, střevíce, ale ve 14. století se navíc jako
novinka rychle šířily zobákové boty („s dlouhými nosy“). Šlo o měkká kožené
velmi těsné boty s dlouhou (obvykle vycpanou) špičkou a bez podrážky. Jejich
móda se objevila kolem poloviny 14. století a trvala až do začátku husitského
hnutí. Délka špiček byla někdy tak veliká, že bylo nutno přivazovat jejich
konce šňůrkou nebo řetízem k pasu. Pro chůzi venku se na spodek měkkých
kožených bot nazouvaly přezůvky, trepky, pantochy (šlo o dřevěné nebo kože-
né podrážky s mírně protaženou špičkou, které se přes nárt upevnilly řemín-
kem). V pramenech se také objevuje termín sčibal, štival, což byly vyšší boty
z měkké kůže.

Mužská módní obuv - konec 14. století

Mužská obuv - nástěnná malba ve velkém sále paláce hradu Loket, konec 14. století

Krautstrunk s perličkovými nálepy

Krautstrunk s perličkovými nálepy

Lahvice

Číše s plastickými žebry a nálepy

Široká číše s perličkovými nálepy

Číše s nálepy z modrého kobaltového skla

Flétnovitá číše českého typu s perličkovými nálepy

Vysoká flétnovitá číše s klikatkami

Kyjovitá číše s perličkovými nálepy

KRÁŠLENÍ A HYGIENA

ZLATNICTVÍ

I když z písemných a ikonografických dokladů víme, že nejrůznější šperky byly ve 14. století oblíbeným doplňkem ženského i mužského oděvu, zlatých gotických šperků se dochovalo velice málo. Důvod je zřejmý, většina byla v průběhu staletí roztavena a znovu použita ke zlatnické výrobě (v pozdějších dobách věnovaly urozené dámy své šperky církvi, abv z nich byly zhotoveny liturgické předměty). Podstatně více se dochovalo prostších šperků ze stříbra nebo z obecných kovů, které nosily ženy na venkově a ve městech. Často je dostávaly do hrobu a dnes je nalézají archeologové.

Luxusní šperky byly ve středověku považovány za umělecké dílo a tomu odpovídala i prestiž špičkových zlatníků. Zlatník musel být zámožný muž (musel mít dostatek kapitálu na nákup surovin) a musel se umět pohybovat ve dvorském prostředí. Zlatníci, kteří žili ve 14. století v Praze, vlastnili kamenné domy, často srovnatelné s paláci šlechty, protože přijímali ty nejvznešenější zákazníky (v domě zlatníka Konráda zemřel v roce 1305 král Václav II.). Mnozí zlatníci byli rodem cizinci. Z počátku 14. století se v Praze dochovala jména Gotfrid a Jan Řek, v roce 1309 Thomlin a v roce 1316 Rudlin a Nicola. K obrovskému rozvoji zlatnictví (orientovaného nejen na výrobu šperků a klenotů, ale i liturgických předmětů a rozmanitých oděvních a interiérových doplňků) došlo za vlády Karla IV., kdy v Praze působili přední němečtí a italské mistři.

Šperk býval považován za ideální dar, neboť se s jeho vysokou cenou spojoval význam obdarování. Středověk si potrpěl na symboly. Drahý šperk stvrzoval věrnost, ať již šlo o spojení dvou panovníků, slib poslušnosti rytíře svému králi nebo věrnost manželů. V soukromém životě býval šperk (obvykle prsten) zasnubním nebo svatebním darem, z pramenů rovněž víme, že býval darem středověčerním. Špičkové zlatnické práce bývaly oficiálními darů při diplomatických jednáních.

PRSTENY

Nejčastěji doloženým gotickým šperkem je prsten, který byl univerzálním šperkem s mnoha významy. Potvrzují to i statuta pražských zlatníků z roku 1324, v nichž se určovaly ceny práce na prstenu „ze špatného zlata, z dvojitého zlata, s vyrytou pečetní ploškou nebo s kamínkem“. Prsteny jsou nejčastějším archeologickým nálezem v hrobech a ve studnicích či základech středověkých domů (jen v Brně se v posledních letech našly více než tři desítky gotických stříbrných, bronzových a železných gotických prstenů).

Žena ohřívající si ruce u ohně - alegorie měsíce únor.
Breviář svatojiřského kláštera, po roce 1400

Zlatý prsten
- s uzlíky a nápisem MAMA,
Čechy, 14. století

Stříbrné nákončí pásu
- s nápisem GOTT na přezce a AVE MA
na průvleku, Praha, 1370-1380

Prsten (zvaný pontifikální) dostával biskup a opat na znamení investitury do úřadu. Tyto prsteny bývaly vždy zdobeny drahými kameny; věřící libali prsten na ruce preláta na znamení věrnosti a pokory. V inventáři chrámového pokladu sv. Víta se v roce 1355 uvádí stříbrný prsten zdobený velkým granátem a kamejemi.

Podobné prsteny s velkými drahými kameny nosili i čeští králové (i v jejich případě patřilo za určitých situací k oficiálnímu rituálu políbit prsten na panovníkově ruce, např. při pasování rytíře).

Oblíbenými se podle italského vzoru staly ve 14. století pečetní prsteny, které se nejčastěji zhotovovaly ze stříbra anebo i ze železa. Měly třímenový tvar a do vyhlazené plochy na vrchu se negativně řezaly kontury šlechtického erbu, které se obtiskovaly místo podpisu do vosku. Zachoval se pečetní prsten se znakem havrana ve štítu a jménem „Girzi z Roztok“¹ (nalezený ve Zbečně). Někdy bývala do pečetního prstenu zasazena gema s rytým erbem.

Zvyk dávat prsten jako zasnubní dar z lásky byl zřejmě velice rozšířený. Přijaly ho i řeholnice (původně benediktinky, ve 13. století především členky terciářských větví městských řádů). Řeholnice nosily prosté kovové obroučky na znamení, že se zasnoubily s Kristem (některé prsteny mívaly nápisy, které oznamovaly, se staly Kristovými nevěstami). Podobné prsteny měly právo nosit jen pannv.

Prsteny dávali muži na znamení lásky dívkám, které tím, že prsten přijaly, se jim zaslíbily. Podobných gotických prstenů se dochovalo více a některé obsahují i věnování (které kromě jiného dokazuje, že dívky z vyšších kruhů musely umět číst). Dochoval se zlatý prsten se jménem „Zvenislava“. dále zlatý kroužek, na jehož vnější straně je nápis „buoh da“ a na vnitřní „dieveczka dobra bude lepsy“. Kromě klasických obrouček byly ve středověku oblíbené tvary prstenů s milostnými symboly - s uzlem lásky (zlatý litý prsten s nápisem MAMA) nebo se spojenými rukama (stříbrný prsten se jménem Maria). Zachoval se také figurální zlatý prsten s Adamem a Evou a s monogramem M na obroučce a další podobný, ale složitější, kde Adam a Eva drží ve zdvižených rukách dvě perličky.

Prsteny z obecných kovů, které nosily méně zámožné ženy ve městech i na vesnicích, byly mnohem jednodušší. Šlo většinou o obroučku kruhového průřezu (tyčinkové prsteny) nebo plochého (páskové). Oblíbené bývaly také prsteny spletané z několika silnějších drátů. Často bývaly prsteny zdobeny rytím na obroučce (geometrické ornamenty či různé značky, které zřejmě vyjadřovaly osobní věnování) nebo u prstenů třímenového tvaru na horní plošce (např. stylizované rozety). I v lidovém prostředí se objevovaly prsteny ve tvaru uzlu lásky a zdobené rostlinnými motivy či dekorem napodobujícím písmo. Vzácně se objevují prstýnky, které mají místo kamene malé skličko.

JINÉ ŠPERKY

Doklady o jiných špercích jsou jen sporadické. Víme, že dívky a ženy nosily vínky a čelenky¹ (navlékané přes zavinutí hlavy, někdy šlo jen o prosté kovové obroučky, které držovaly sklady na šlojiř). Dochovaly se na vyobrazeních (Madona zbraslavská po roce 1350, vyobrazení v Kodexu Jana z Jenštejna z konce 14. století). Čelenky bývaly

Pomandr
- pouzdro na voňavku, tzv. jablíčko,
Praha, 2. polovina 14. století

někdy zdobené perlami a drahými kameny. Chudší ženy nosily jednoduché obroučky spleťané ze stříbrných, měděných či železných drátků.

Náhrdelník (staročesky halze, z německého Halse - obojek) nebyl příliš rozšířeným šperkem (s ohledem na střih ženského oděvu upjatého vysoko ke krku). Jako výstřednost popisuje halze kronikář v roce 1376: „Okolo hrdla daly sobě dělati texty z liter (stříbrných a chudší z cajnových) a tak měly hrdla obklíčená jako pastejřovi psi okovy; aby jich vlci nezačávali.“

Ozdobou mužských i ženských výstředních šatů byly rolničky (móda vrcholila na konci 14. století), kdy jimi býval posítý někdy celý oděv (lemy pláště, špičky bot a klobouků, rukávy) a při chůzi zvonily. Šlo především o módu vyšších vrstev (německé přísloví: „Kde jsou páni, tam zvoní rolničky.“).

Někdy si ženy přivazovaly k pasu růženec, mnohdy poměrně honosný, který byl podle mravokárců spíše výrazem rozmařilosti než zbožnosti. Růženec z doby kolem roku 1340 (nález zlomku nedaleko Vyškova) byl ze skleněných perel a byl k němu přivěšen kovový závěs, na němž byla plasticky ztvárněna madona stojící na půlměsíci.

Jako šperk nosily ženy také honosné stříbrné či zlatené pásy (dochovala se zlatá nákončí s perlami a drahými kameny).

POUTNÍ ODZNAKY

S oblibou středověkých poutí souvisí móda poutních odznaků, které přinášel poutník po návratu domů jako znamení, že zbožnou cestu vykonal. Odznak se nosil zavěšený na krku, ale někdy se také přibil na dveře domu či ho poutník věnoval jako obětinu kostelu.

V českých zemích se našly odznaky, které si přinesli poutníci ze zahraničí - mořská mušle určená pro poutníky² do galicijského Santiaga de Compostella. dva odznaky od hrobu sv. Stanislava a další od hrobu Tří králů v Kolíně nad Rýnem. Poutní odznaky vznikaly i na českém území. Jako ojedinělý doklad se dochoval poutní odznak z roku 1354 nebo 1355 (s postavami Karla IV. a sv. Petra), který se prodával na Dobytčím trhu na Novém Městě pražském,

Poutní odznak - s postavou sv. Petra
a císaře Karla IV., cín, Praha, 1354

Poutní odznak - s postavou sv. Prokopa,
cín, Praha, 1354

kde nechal Karel IV. vystavit pro všechny lid na svátek sv. Longina insignie římského císaře a relikvie (mezi nimi i kopí sv. Longina). Další odznak (závěsný medailon na krk) z dobv kolem roku 1380 zobrazuje světce, pravděpodobně sv. Prokopa s ďáblem.

LÍČENÍ

S tím, jak se v oděvu zdůrazňoval rozdíl mezi mužskou a ženskou postavou, se začalo stále více prosazovat líčení ženských tváří. Ve středověku však nebylo líčení vnímáno jako atribut výhradně ženské módy, za určité situace se objevovalo i na tvářích mužů. To souviselo s genezí středověkých líčidel, která se zhotovovala výhradně z přírodních surovin a původně sloužila jako léčivé prostředky.

Středověká líčidla byla zhotovená na bázi mastí, ve 14. století se jim říkalo mazadla a podle Tomáše Štítného se připravovala ze sádla, mléka, olejů a výtažků bylin (cibule, kopru, kopřiv, libečku a dalších přísad). Kromě toho se do nich ještě míchala barviva, neboť krémy měly dvojí funkci - voněly a zbarvovaly tváře (oblíbená byla kombinace bílé, již se natíral celý obličej, a červené, která zdůrazňovala tváře). Dále si ženy černily řasy pomocí kousků dřevěného uhlí.

Tento způsob líčení tváří ostře odsuzovali mravokárci, jako ostatně každou novou výstřednost. Je totiž fakt, že zvláště ve druhé polovině 14. století se záliba v líčení nesmírně rozmohla. Některé ženy si barvily tváře s přehnanou vyzývavostí. někdy dokonce až pitoreskně. V divadelní hře Mastičkář se přehnané líčení ironizovalo a autor tvrdil, že „mast se k líčení dobře hodí, ale duši velmi škodí“. Stejný názor zastával i Tomáš Štítný, který ve spisu Desatero kázanie božie tvrdí o ženách, které se líčí, že se odivají do ďáblova pláště.

I když se líčily ženy všech společenských vrstev, obecně platilo, že nejvzývavější byly (už s ohledem na své řemeslo) nevěstky. V jedné středověké žakovské písni se veršovalo: „Utíkej před lehkou ženou - jak před smolou rozpálenou. - Žena líčí si vždy líce, - čímž oklame hlupců více, - vyprázdniť ti touží míšek - žena, to je bazilišek!“

Druhým oblíbeným prostředkem kráslení byly parfémové a toaletní vody. Vyráběly se destilací aromatických rostlin a jejich vlastní byly arabské země. První evropská destilovaná toaletní voda s levandulovou vůní se začala vyrábět ve 12. století v jižní Francii. Toaletní vody se přidávaly do koupelí, sloužily jako parfém a kvůli vůni se jimi rovněž vyplachovala ústa. O něco později začali na Kypru vyrábět ve středověku proslulý parfém Cyprus. V pramenech je doloženo, že ho běžně užívali rytíři i dámy na dvoře císaře Karla IV. Na konci 14. století se módním parfémem stala uherská voda.

OSOBNÍ HYGIENA

Móda 14. století přinášela velký odklon od kánonu odříkání, půstu a okázalého opovrhování péčí o tělo, který hlásala církev po IV. lateránském koncilu. Ani žebravé řády ve 14. století nebyly již tak horlivými propagátory otrhaných šatů a tělesné špíny jako kdysi. Minění zámožnějších vrstev se v tomto ohledu výrazně měnilo a označit někoho za špinavého či nemytého nebyla již pochvala jeho zbožnosti, ale společenské opovržení (podobné přívlastky se začaly objevovat v souvislosti s venkovany, i když zřejmě neprávem). Lidé se pravidelně myli, prali si šaty, česali se a upravovali si vousy. Pach těla se začal vnímat jako společensky nepřijatelný.

Ve druhé polovině 14. století působilo v Praze sedm mydlářů (výrobců mýdla). Nejednalo se však s největší pravděpodobností o mýdlo toaletní, ale technické (určené ke zpracování ovčí vlny).

Praní prádla – iluminace z Bible Václava IV., konec 14. století

LÁZEŇ

Ve středověkých městech se lázně (lazební) staly zcela běžným a obvyklým zařízením. Byly velice oblíbené, protože nabízely řadu požitků, přičemž očista těla byla zřejmě až na posledním místě. Lázně nabízely místo ke společenské zábavě, dalo se tam setkat s přáteli. Existuje všeobecné mínění, že důvodem obliby lázní byl fakt, že nabízely erotické služby lazebníků. Jenže je pravděpodobné, že to není tak úplně pravda. Podobnou zábavu totiž skýtaly i šenky, nevěstince, nevěstky se nabízely na ulicích. Je tedy otázka, proč by zrovna nevěstky měly být lákadlem k návštěvám lázní. Zdá se, že pravda je mnohem prozaičtější.

To, co návštěvníky lázní lákalo především, bylo zřejmě pohodlí a teplo. Je třeba si uvědomit, že interiér středověkých paláců a domů se dal vyhrát jen velice obtížně a nikde nebylo tak příjemné teplo jako ve vaně s ohřátou vodou, zvláště v zimních měsících. Z písemných pramenů víme, že v lázních hosté ve vanách seděli někdy celé hodiny (teplá voda se neustále doplňovala), přes okraj vany byl položený improvizovaný stůl a hodovali zde. rozprávěli, popíjeli, k tomu jim hráli hudebníci a obsluhování byli lazebníci v lehkých, fantazii podněcujících košíkách. Pokud bost chtěl, lazebnice vstoupila k němu do vany a poskytovala mu milostné potěšení, obvykle rozmanité erotické masáže (pozdější dřevoryt ovšem ukazuje i situaci, kdy společnost hodovala ve vanách a jeden její člen se stranou miluje s lazebníkem, aniž by se před ostatními skrýval).

Lázeňské řemeslo se od svého počátku řadilo mezi živnosti snižené na cti. V privilegii Jana Lucemburského z roku 1330, v němž udělil Starému Městu pražskému právo jmenovat městskou radu, se výslovně zakazuje, aby se konšelem stal lazebník, barbiř (holič), pištec nebo hudec, tedy lidé, kteří se živí nepočestně. V Kutné Hoře došlo k soudní při, neboť jeden z konšelů urazil souseda lazebníka slovy, že je „řitomyj“. Jiný kutnohorský konšel navrhol, aby lazebníci sedávali v šenku u stolu vedle dveří, který byl určený pro birče a další osoby snižené na cti. Teprve v roce 1406 vydal Václav IV. privilegium, jímž postavil lazebnickou živnost na roven ostatním řemeslům. Tato privilegia byla po husitských válkách opakovaně potvrzována.

Král v lázni
se dvěma lazebníci
– iluminace z Bible Václava IV.,
konec 14. století

Dokladů o existenci lázní máme ve 14. století celou řadu. Na Menším Městě pražském stála lázeň poblíž Juditina mostu (již tehdy zde existovala Lázeňská ulice podle domu V Lázni). Lázeň vlastnili zřejmě johanité. Lázeň v Podolí vlastnil v roce 1333 vyšehradský děkan.

Dům s lazebnou existoval v Brně poblíž Veselé brány. První písemná zmínka pochází z roku 1344, nedávno v tomto domě archeologové našli zasypanou studnu, odkud se voda k provozu lázní čerpala. Zprávy o lázních ve 14. století se dochovaly i z dalších měst. V Jihlavě existovalo několik lázní ve městě, ale i na předměstí (v roce 1385 před Brtnickou branou, 1392 před Špitálskou a 1395 před Českou). V privilegii města Český Krumlov z roku 1347 se uvádí lazebna na Latránu (dům se dnes označuje jako Lazebna), lazebna je doložena i v Chocni. Litomyšli, Kostelci nad Orlicí a také v menších osadách (např. Dubicku u Šumperka, v Bezměrově u Kroměříže, v moravských Tučapech). Lazebny se ve středověkých městech zřizovaly v měšťanských domech (nikoli ve speciální budově). V mázhauzu hosté odkládali oděv a pak vstupovali do vlastní lázně, která se nacházela v klenuté zděné místnosti s pecí, která ji vyhřívala. Uprostřed stály dřevěné vany naplněné teplou vodou. Teplá voda se průběžně dolévala. Někdy se ohřívala v železném kotli, ale častěji tak, že se do dřevěného vědra se studenou vodou vřazovaly rozžhavené kameny, které se rozpálily v peci. Někdy ještě stála na zadním dvoře velká kád se studenou vodou na ochlazování (kromě van na koupání nabízely některé lázně ještě komoru potní, podobnou dnešní sauně).

Vodnář – znamení zvěrokruhu.
Breviář svatojiřského kláštera,
po roce 1400

ZDRAVOTNÍ PÉČE

Úvahami, co je zdravý způsob života, se nikdo netrápil (obecné povědomí bylo, že tlustý člověk je zdravý, protože má stále co jíst, a to bylo snem všech lidí). V teologických pojednáních velice dlouho převládal názor, že nemoci se dělí na dva druhy. Prvními trěstá Bůh hříšníky, druhými zkouší pevnost víry svých věřících. Z dob náboženské exaltovanosti se dochoval výrok jistého pacienta: „Jsem rád, že jsem nemocný, neboť vím, že se to Bohu líbí.“ Většina lidí ve středověku však oceňovala zdraví jako významnou hodnotu pozemského bytí.

Když už nemoc propukla, obraceli se lidé s modlitbami k Bohu. Léky, pokud nějaké byly, představovaly v pojetí středověku jen podpůrný prostředek, neboť rozhodující bylo, zda Bůh nemocného uzdraví svou milostí. Funkce lékaře byla proto chápána spíše jako pomocná (zvláště u interních problémů), s jedinou výjimkou, a tou byla nejrůznější zranění (především z boje). Lékařů, kteří uměli napravovat kosti, léčit sečné rány a dokázali si poradit s horkostí (tedy záněty ran), si urození rytíři vážili.

Ne vždy však byla práce lékaře vděčná a bezpečná. Pokud můžeme věřit kronice; v roce 1337 král Jan Lucemburský, když začal mít problémy s očima, „začal povolávat pro zbystření zraku v očích pomoc lékařů. Jeden z nich, Francouz, který v onom léčení selhal, byl na rozkaz českého krále Jana ve Vratislavi vhozen v pytlí do řeky Odry. Po jeho záhubě přišel jiný...”

Různé zdravotní úkony nabízel ve středověkém městě více profesí. Lazebníci a také bradýři (holiči) trhali zuby, pouštěli žilou a prováděli jednoduché chirurgické zákroky. Univerzitně vzdělaných lékařů (fyziků) bylo ve 14. století velice málo (pohybovali se především v okolí panovnického dvora, nejbohatších velmožů a patricijů v Praze, Kutné Hoře, Brně a Olomouci). Na konci 14. století se ve městech vyskytovali také lékaři - samouci (které jeden lékařský spis té doby označil jako empiriky, neboť léčili jen podle svých zkušeností, aniž by dosáhli patřičného vzdělání). Lékařské honoráře zřejmě nebyly nijak vysoké, protože se lékaři neobjevují mezi zámožnými měšťany. Lékárníci (apatykáři) míchali léky pro různá vnitřní onemocnění. Lékárenské služby nabízely klášterní lékárny (často zdarma) stejně jako venkovské kořenářky. Ve 14. století zřejmě existovala lékárna v každém větším městě. Na Starém Městě pražském je jich doloženo deset. Luxusní lékárnu založil na Malém rynku v době vlády Karla IV. Angelo z Florencie a při ní zřídil malou botanickou zahradu s desítkami léčivých bylin. Lékárna je ve 14. století doložena také v Litoměřicích (1320), Brně, Litomyšli a Olomouci. Významné místo ve zdravotní péči sehrávaly špitály (latinsky hospital; hospes znamená host). Špitály sloužily původně k ubytování pocestných, ale časem se začaly starat především o nemocné a přestárlé. V královských horních městech (Kutná Hora, Jihlava) byly dokonce založeny městské špitály pro ty, kdo se při práci v dole zranili (léčili se zde, a pokud měli trvalé

následky, mohli zde s odpovídajícím zaopatřením dožít). Špitály stávaly v areálu prakticky každého kláštera a také ve městech, někdy za hradbami, často ale i na předměstí. Špitál zřizoval obvykle soukromý zakladatel (fundátor), který si většinou pojišťoval určitá práva (kromě jiného si vymíňoval, že pokud by jeho rodina zchudla či vymřela, může v něm dožít). Nemocní a chudí, kteří žili ve špitálech, dostávali zdarma stravu, za to měli povinnost modlit se denně za spásu duší dobrodinců, kteří špitál podporovali.

KOMUNÁLNÍ HYGIENA

Zatímco osobní hygiena lidí se zlepšovala, komunální byla na ofršené úrovni a s houstnutím městské zástavby se ještě zhoršovala. Problém byl v tom, že domy neměly kanalizaci. K domu v době románské patřil dvůr a tam se vyhazovala většina odpadků do vykopaných odpadních jam. Gotické domy měly v důsledku městské parcelace malé dvory, které sloužily především jako výrobní zázemí, a skladovat větší množství odpadků zde nebylo možné. Proto se veškeré nečistoty vyhazovaly na ulici (včetně fekálií).

Uklízet ulice se považovalo za ponižující. Pokud by se měšťan pokusil odklidit mršinu ležící před jeho domem, ztratil by čest (řemeslník mohl být wloučen z cechu, konšel zbaven úřadu na radnici). Odklizení mršin měl na starosti kat se svými pacholkami, někdy se staral také o celkový úklid ulic. Již ve 14. století však města úklid také zadávala. V roce 1340 uzavřelo Staré Město pražské smlouvu s Jindřichem Nithardem, že vyčistí ulice a po dobu jednoho roku je bude udržovat uklizené (pro neplnění záhy městská rada smlouvu zrušila). V roce 1357 začali staroměstští konšelé ve spolupráci s cechovými dohlížet v Praze na kvalitu prodávaných potravin. V roce 1364 zakázali novoměstští konšelé jirchářům v Podskali skladovat kůže mimo dům kvůli zápachu. V roce

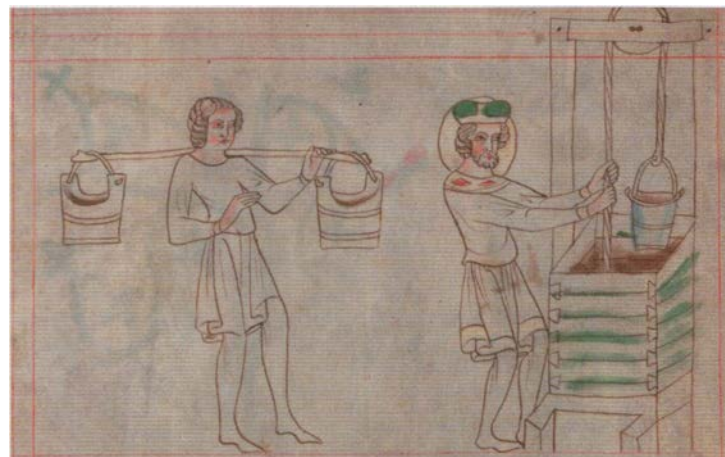

Prevét - Horní tvrz, Kestřany, 14. století

1380 vydali staroměstští konšelé (v obavách ze šířící se morové epidemie) zákaz vyhánět na ulici prasata, stejně jako vyhazovat či vylévat odpadky. Jedním z kroků, jak alespoň částečně zlepšit stav ulic, bylo dláždění (rynky a ulice k hlavním bránám byly ve velkých městech dlážděny již ve 14. století). Zásadním problémem byl dostatek čerstvé vody. Ve městech se na rynku a na dalších vhodných místech zřizovaly studny a později kašny, do nichž se potrubím přiváděla voda. Tam si mohly hospodně nabírat vodu pro domácnost. Pokud město leželo u vodního toku, bývalo obvyklé, že se v hradbách nacházela malá branka, kterou se chodilo k řece pro vodu. Kde to bylo možné, hloubily se rovněž studny přímo u domu nebo častěji ve sklepě.

Ideálem bylo přivádět vodu přímo od pramene, a proto se již ve 14. století výjimečně objevily první vodovody. Nejlépe je popsán ten, který si v roce 1333 zřídil klášter na Zbraslavi: „V září dokončen vodovod s olověnými rourami, a voda sebraná ze tří pramenů, byla dovezena až do umývárny, kde vytéká. Celkem má od prvního pramene na délku dva tisíce a šest set loket pražské míry (asi 1 300 metrů). Olova se při tom dle spotřebovalo na dvě stě centů (asi 12 tun) a cínu deset (600 kg).“

0 vodovodu v Praze existuje zmínka už v roce 1314. Vodovod v Jihlavě byl zřízen na základě privilegia markraběte Jošta v roce 1389. Jako vodní zdroj sloužila soustava rybníků na návrší nad městem, neboť tehdejší vodovody fungovaly jen na základě samospádu. Vodu vedly dvě řady rour (zhotovovaly se z provrtaných dubových kmenů). Celá soustava byla dlouhá asi tři kilometry a do města dodávala denně 4 400 věder vody (cca 270 tis. litrů, tedy asi 35 až 40 litrů na jednoho obyvatele). Většina městských vodovodů vznikla však až později, především v 15. a 16. století.

Čerpání vody - svatý Václav u studny, Velislavova bible, kolem roku 1340

OBSTARÁVÁNÍ POTRAVIN

Lov

Ve 14. století byl lov ještě více než v předchozích staletích především zábavou urozené společnosti, neboť faktický podíl masa divoké zvěře ve stravě byl zanedbatelný. Divočina se připravovala především na slavnostní tabule (hostině často předcházela hon za účasti hostů).

Lov pro zábavu měl dvě základní podoby. Především je nutno konstatovat, že štvaná zvěř se nestřílela (s luky to bylo technicky složité, ale nepoužívaly se ani kuše). Od nejstarších časů byl hon rituálním zápasem mezi lovcem a zvěří, kterou bylo nutno uštvat a zvítězit nad ní rytířsky, z očí do očí. Za nejčestnější se považovalo, pokud lovec uštvaneho jelena zabil mečem, výjimečně kopím (parforsní hon, z francouzského par force - tváří v tvář). Hon se uplatňoval při lovu vysoké, především jelenů, a byl až na výjimky záležitostí výhradně rytířů.

Zajíci, bažanti, koroptve a jiná drobnější zvěř se lovili pomocí vycvičených dravých ptáků (především sokolů, ale také jestřábů a poštolek). Sokolnictví byla lovecká zábava, již se mohly účastnit i urozené dámy. S formováním dvorské kultury podle francouzského vzoru proto rostla obliba lovu se sokoly. Vycvičený sokol se považoval za cennost a objevoval se dokonce mezi oficiálními dary, které si posílali panovníci.

Parforsní hon na kance - podle francouzské iluminace, konec 14. století

Štvance na jelena - podle francouzské iluminace, konec 14. století

Štvance na jelena - iluminace, kolem roku 1350

RYBOLOV

Ochlazení klimatu ve 14. století mělo v celé křesťanské Evropě vliv na charakter rybolovu. Již počátkem 13. století se začala ochlazovat moře na severozápadě Evropy a v důsledku toho se hejna tresků začala postupně stěhovat na jih. Sušené a nasolené tresky a sledě byly ve 13. století v českých zemích celkem běžnou stravou (nejen postní) a objevovaly se v četných církevních donacích špitálům. Mořské ryby se dovážely nejčastěji na lodích ze severu (po Labi). S poklesem rybolovu v severních mořích klesal rozsah dovozu do českých zemí. S nižšími zemědělskými výnosy současně stoupala poptávka po všech druzích potravin a tím rostla hodnota říčních ryb.

Zatímco dříve byl lov říčních ryb zřejmě svobodný (nanejvýš se z něj platily nevelké poplatky), ve 14. století význam řek rostl, neboť je začali využívat i lidé jiných profesí. V písemných pramenech jsou doloženy četné spory kvůli lovu ryb mezi mlynáři a rybáři. Rybáři tvořili ve 14. století poměrně početnou složku městského obyvatelstva a zdá se, že šlo o živnost výnosnou, protože rybáři nebyli řazeni mezi nejchudší měšťany. V letech 1348 až 1419 žilo v Praze 46 rybářů, kteří měli své vlastní domy. Dva z nich se uvádějí jako specializovaní rybáři - suniečníci. V řekách se nelovily jen rozmanité druhy ryb, ale také raci. Ve středověké stravě byli velice oblíbeni, stejně jako říční želvy (které tehdy žily na březích českých a moravských řek), neboť šlo o postní stravu. Zato žabí stehýnka a hlemýždi (časté v klášterních jídelnách) se ve staročeské kuchyni považovali jen za náhražku, k níž kuchařky sahly jen v době nouze.

RYBNÍKÁŘSTVÍ

Množství ryb lovených v řekách zdaleka nestačilo poptávce a v důsledku toho začal ve 14. století nebývalý rozmach rybníkářství jako tržního podnikání. První rybníky začaly ve 13. století zakládat především kláštery. Ty nejstarší byly průtočné, ale od poloviny 14. století se rybníky začaly zcela novým způsobem zakládat v plochých pánvích a v údolích s rozsáhlými tísínami. Velké rybníční nádrže byly vybavené pevnými hrázi. Některé rybníky zůstaly sice ještě průtočné, ale průtok zasahoval jen úzký okraj rybníka (ve zbytku měly ryby klidnou a stálou vodu). V rybnících se chovali především kapři (rvba původně v českých řekách cizí). Vlastní způsob chovu byl jednoduchý, v jednom rybníku se současně chovala násada i lovné ryby (s dělením chovu do různých nádrží podle stáří ryb se začalo až v 15. století).

V první polovině 14. století se změnila konstrukce rybníční hráze, která byla výrazně zpevněná, aby byla schopná udržet značné množství vody. Hráze se zakládala do výkopu až na pevný (obvykle skalní) nepropustný podklad. Hráze bývaly sypané z hlíny (obvykle jílovité), smíšené pro zpevnění se šterkem a kameny. Na návodní straně se hráze místo původního dřevěného obložení zpevňovaly kamenným tarasem. Zdokonalila se rovněž zařízení pro přepad vody a k vypouštění vody pomocí stavidel.

Cena stavby středně velkého rybníka se na konci 14. století pohybovala kolem 100 až 150 kop grošů (což byla cena výstavného městského domu). Z výnosu prodeje chovaných ryb se náklady vrátily během tří až pěti let a zisk z rybníka mnohonásobně převyšoval zisk z poplužního dvora stejné ceny.

„Všem stavům i městům nařízení dávám, pilně stavěti rybníky, jednak aby bylo postaráno o hojnost ryb pro potravu lidu, dále pak aby půda co nejvíce využita byla, zejména aby se voda z bahnisek a močálů v nich mohla shromažďovati, za účinku slunce a teplých větrů odpařovati a jako vodní pára blahodárně působili na okolní rostlinstvo. Mimoto má rybník ještě úkol v dobách rozliti vod trvalými dešti nebo táním sněhu velkou část vody zadržeti a tím náhlým povodním v krajinách níže ležících zabrániti.“
(Nařízení Karla IV.)

Karel IV. začal budovat rybníky na svých panstvích, o čemž Beneš Krabice z Veitmile napsal: „Vystavěl v rozličných místech rybníky mnohé a království tomuto velmi prospěšné. Což znamenajíce páni, rytíři, řeholníci i obecní lidé, zakládali všude vinice a zahrady a stavěli rybníky v Čechách.“⁴¹

Velkou rybníční soustavu vybudoval Karel IV. v severních Čechách. Základem byl Velký rybník u Doks (dnes Máchovo jezero), založený v roce 1366, který měl rozlohu 260 ha. Taras hráze byl pískovcový, vlastní hráz měla nepropustné čedičové jádro. U výpusti vyrostla obec Staré Splavy. Na tento rybník navazovaly další (Břehyňský, Novozámecký aj.).

Rybníční síť zřídil na svých statcích i arcibiskup Arnošt z Pardubic (Rožmitál pod Třemšínem. Kyje u Prahy, Rokycany. Horšovský Týn, Pardubice).

ZEMĚDĚLSTVÍ JAKO PRÁCE

Čtyři pětiny obyvatel země žily na venkově, ale kromě nich se zemědělstvím živil i někteří lidé na předměstích. Středověk byl společností rytířů jen při pohledu z vnějšku podle dikce kronik, umění a literatury. Pokud bychom se však podívali na vzhled krajiny, studovali mentalitu lidí, zkoumali zvyky a zábavu, ale především vnímali, jaký význam všichni (včetně urozených) kladli na zajištění stravy, pak bychom pochopili, že středověk byl společností ryze zemědělskou.

Podvědomé přezírání zemědělské práce souviselo do značné míry s církevní ideologií. Klíčem je výklad slova práce v latině (protože to byl jazyk ideologů středověku) a dále pojetí práce jako takové v evangeliích. Pro abstraktní pojetí práce existovaly v latině tři základní pojmy: „labor“ - práce, námaha, „ars“ - činnost (řemeslnická, ale též divadelní a hudební) a „opus“ - tvorba (architektonická, výtvarná, literární). Činnost, kterou vykonával panovník, šlechta a duchovní, se jako práce neoznačovala, neboť plnili vyšší poslání. Zemědělská práce se řadila do kategorie „labor“. Jež stála v žebříčku významu a prestiže na posledním místě.

Žádný text evangelia nezachycuje Krista při práci. Známé podobení se váže k jeho návštěvě dvou sester v Bethanii. Marta byla svědomitá a pracovitá, Marie upovídaná a líná, ale protože Marie oddaně poslouchala jeho kázání, zatímco Marta se starala o kuchyni, prohlásil Kristus, že Marie si vyvolila lepší cestu, neboť pečuje o svou duši. Slabou náplastí na ideologické vyznění tohoto příběhu jsou slova sv. Pavla v Listu Tesalonským, že „kdo nechce pracovat, ať nejí“. Tento rozpor v pohledu na práci přežíval

Velký rybník u Doks – dnes Máchovo jezero, založen 1366

zemědělství

v křesťanství velice dlouho, promítal se v různých blouzniveckých hnutích stejně jako v oficiální církevní doktríně a vrcholil ve 13. století činností žebrařských řádů, které odmítaly práci a majetek.

Reálným výsledkem církevní ideologie byl rozpor, že si vládnoucí vrstvy sice vážily potravin (tedy výsledků zemědělské práce), ale vlastní zemědělskou práci pohrdaly (neboť potraviny bylo možno podle ideologie jejich doby získat i jinak, třeba válkou jako kořist).

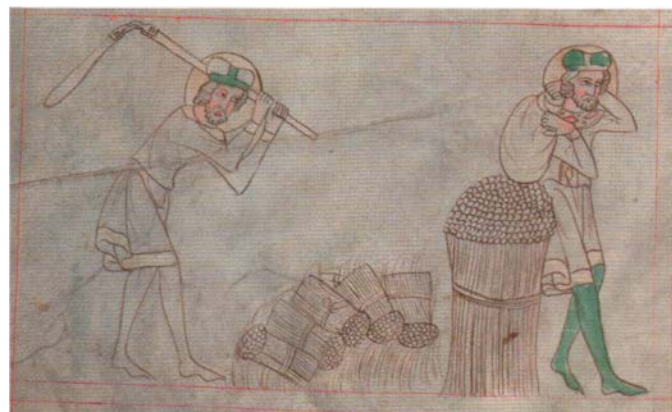
Ve 14. století se tento pohled na práci začal měnit, zvláště v západní Evropě, když v důsledku moru vymřela velká část populace a najednou chyběly pracovní síly. V Anglii došla situace tak daleko, že si nádeníci diktovali mzdu, a pokud ji nedostali, odešli jinam, kde jim rádi zaplatili víc. Nakonec vydal anglický král přísný zákaz podobných praktik. I když ne v tak ostré podobě, objevují se podobné problémy i v českých zemích (kolonizace lesních krajů začala váznout na nedostatku kolonistů, ve městech se čas od času projevovat nedostatek nádeníků). Práci na jediný spravedlivý a Bohem požehnaný zdroj obživy povýšilo v následujícím století husitství. K úplné satisfakci zemědělské práce tím sice nedošlo, nicméně posun byl zjevný. V renesanční satíře si autoři již nedělali posměšky ze zemědělské práce, ale z venkovanů. Práci (labor) jako společenský princip vyzdvihl pak protestantismus.

PROMĚNA ZEMĚDĚLSTVÍ

Zatímco snaha o zefektivnění zemědělství byla ve 13. století dána z velké míry přelidněním, nedostatkem půdy a rostoucí potřebou potravin, ve 14. století byly hnacím motorem zemědělských změn klimatické změny a upevňování feudálního vlastnictví půdy. Problémem již nebyla v tak velké míře snaha zvýšit efektivitu zemědělství jako snaha upravit agrotechnické postupy, aby rostlinná produkce i dobytek co nejlépe odolávaly nevyzpytatelným proměnám počasí.

Lidé začali hledat všemožné cesty, jak se vyhnout neúrodám a hladomorům. Příčinou hladomorů ve 14. století nebylo přelidnění, ale občasně katastrofální neúrody v důsledku kolísání počasí. Rolníci museli změnit zaběhnutý systém práce, aby se vyvarovali podobných nečekaných propadů. Místo prosa a pšenice začali pěstovat žito a ječmen, tedy odolnější obilí, které však vyžaduje hlubší výsev. V důsledku toho bylo nutno hlouběji orat. To vše samozřejmě znamenalo mnohem více práce, změnu ořebního nářadí, silnější potah a také lepší hnojení. Rolník musel věnovat svým polím více práce než dříve, což v důsledku znamenalo, že stihl na jaře obdělat menší plochu (neboť čas je v zemědělství na rozdíl od řemesla limitujícím faktorem pracovních cyklů). Změny v obilnářství měly ještě jeden důležitý rys. Výnosy žita a ječmene bývaly pravidelně nižší než pšenice a prosa. Celkové roční výnosy sklízni na konci 14. století klesly ve srovnání s počátkem téhož století. Každá venkovská usedlost měla přitom povinnost platit rentu vrchnosti a církevní desátky, jejichž výše bývala stanovena pevnou částkou z doby kolonizace, kdy byla rentabilita hospodaření vyšší. Nyní se výnosy snížily, ale platy nikoli. Rolník musel prodávat stále větší a větší díl své úrody a na obživu mu zbývalo stále méně a méně. Venkov chudl.

Problém změny klimatu se netýkal jen obilnářství. Ještě větší potíže nastaly v chovu dobytka. V předchozích staletích s teplejším klimatem se dobytek nechával volně pást venku po většinu zimních měsíců. S ochlazením to však již možné nebylo a bylo nutno zajistit pro dobytek dostatek píce na zimu a navíc ho ještě ustájit. I když je z dostupných písemných pramenů těžké přesněji spočítat hospodářský dopad této změny na rolnické usedlosti, byla nejspíše ještě tíživější než pokles rentability pěstování obilí. Rolníci se nemohli dobytka zbavit, potřebovali ho k provozu své usedlosti, ale uživit ho je zatěžovalo stále více a více. Problémy s chovem dobytka dále snižovaly rentabi-

Kníže Václav mlátí cepem obilí – Velislavova bible, kolem roku 1340

Kníže Václav žne obilí – Velislavova bible, kolem roku 1340

litu zemědělského hospodaření.

Začal se vytvářet bludný kruh feudálního zemědělství. Pole vyžadovala kvalitnější obdělávání a dostatečné hnojení. Aby rolník získal hnůj, musel chovat co nejvíce dobytka a dobytek držet co nejdéle během roku ve stáji (jen tak se dal z podestýlky získat hnůj). Aby mohl stájovým způsobem chovat dobytek, musel rozšířit plochu luk a pastvin, kde sklízel seno a další píci. Luční hospodářství a vůbec vše kolem píce a dobytka vyžadovalo značné množství práce, která pak chyběla při obdělávání polí. Na konci 14. století byla rentabilita zemědělství přes některá drobná technická vylepšení celkově nižší než na konci 13. století.

ZEMĚDĚLSKÁ PŮDA

0 rozložení polí v rámci pluziny jedné kolonizační vesnice nám skýtají dobrou představu předpisů z brněnské právní knihy ze 14. století. Podle ní měly mít všechny lány ve vesnici stejnou velikost a měly se spravedlivě skládat jak z dobré, tak i horší půdy. Lány se měly rozměřit provazcem a těm poddaným, kteří budou mít svá pole na okraji pluziny, mělo být dáno půdy o něco více než ostatním, neboť na okrajích je největší nebezpečí škod (lesní zvíř). V téže knize je řada ustanovení pro vnitřní chod vesnice, např. se uvádí, že se má při založení nového domu dbát pečlivě na to, aby nedošlo k poškození práv sousedů.

Zatímco poloha poddanských polí byla jasně daná, s ostatní půdou kolem vesnice to bylo z hlediska práv poddaných horší. Ve 13. století, kdy většina kolonizačních vesnic vznikala, si nikdo nedělal těžkou hlavu s tím, zda budou poddaní na přilehlých neobdělávaných pozemcích pást dobytek. Se zvyšujícími nároky na píci pro dobytek rostl ve 14. století význam luk a pastvin. Problémem bylo, že de iure okolní neobdělávané pozemky patřily vrchnosti a poddaní je užívali jen s tichým souhlasem svého pána.

BREVIÁŘ SVATOJIŘSKÉHO KLÁŠTERA (PO ROCE 1400)

Okopávání pole motykou

Setí obilí z rozsívky

Žetí obilí srpem

Výmlat obilí cepem

Dokud se na pastvinách a v lesích poddanský dobytek jen volně pásal, většina vrchnosti to tolerovala. Jenže teď se situace změnila. Poddaní začali pít sušit a shromažďovat ji na zimu. Intenzivnější exploatace přinášela lesům a pastvinám značné škody. To byl první důvod, proč začala vrchnost omezovat volnou pastvu dobytka svých poddaných. Druhým byla jejich vlastní hospodářská činnost. Dříve se jí věnovala jen církev, ale nyní začali podnikat i někteří šlechtici. Neobdělávané plochy začali využívat sami, ať již pro tehdy módní chov ovcí, nebo pro budování rybníků. Feudální majitelé statků začali omezovat vstup poddanského dobytka nejen do lesů, ale rovněž na ostatní neobhospodařovanou půdu.

Poddaní se rázem ocitli v komplikované situaci, neboť museli všechny své hospodářské potřeby realizovat jen na té půdě, kterou výslovně získali při zakoupení usedlosti. A ta jim s ohledem na změnu v chovu dobytka nestačila. Rolníci potřebovali louky a co nejvíce pastvin, jenže těch se jim nedostávalo. V emfyteutických zakupních smlouvách se obvykle definoval jen rozsah polí, zatímco vymezení pastvin bylo velice vágní. Většina feudálních majitelů sice nechala svým poddaným nějaké pastviny, ale většinou šlo o nejméně kvalitní pozemky, často od vesnice značně vzdálené. Ve většině případů to však stejně nebylo tolik, kolik bylo třeba k bezproblémovému zajištění chovu dobytka. Zemědělská půda, která zůstala poddaným k dispozici, byla mnohdy rozlohou nedostatečná a především právo pastvy poddanského dobytka se na mnoha panstvích stávalo předmětem ostrých sporů.

TROJHONNÝ SYSTÉM

S nedostatkem plochy pro pastvu poddanského dobytka se začala v rámci trojhonného systému osevu poddanských polí důsledně uplatňovat obůrová vázanost. Pole byla rozdělena na tři části - na jedné se pěstoval ozim, na druhé jař a třetí se nechávala ležet ladem, aby načerpala sílu. Na úhory se pásal dobytek, ovšem pastva to byla velice špatná, neboť zde rostly jen nahodile nekvalitní traviny a plevel (pícniny se zásadně nevysévaly). Jedinou výhodou bylo, že dobytek půdu hnojil svými exkrementy. Z hlediska pěstování obilí byl úhor řešením v dané situaci výhodným, ale z hlediska obživy dobytka šlo o řešení nouzové a nedostatečné.

K pastvě dobytka ovšem nestačily izolované úhory, obůr znamenal, že všichni rolníci ve vesnici se museli podřídit jednotnému plánu a úhor ponechávali na těch polích, která spolu sousedila. Tím se vytvořila velká spojená pastvina, na níž se společně pásal dobytek všech vesnických hospodářů (v té době vznikla profese obecního pastýře).

Obůr vnášel do života vesnice princip kooperace. Začaly se vytvářet nástroje společného hospodaření (plánování výsevu, obecní pastýř, koncepce mezí, využívání cest, sousedská výpomoc), které se ovšem promítaly do spolupráce i v jiných sférách života (obecní pekárna, pazderna, sušárna ovoce, vesnická lázeň).

ZÁHONOVÝ PLUH

Symbolem proměny zemědělské práce se ve středověku stal těžký záhonový pluh. K jeho rozšíření došlo již ve 13. století, neboť byl typem oradla, které se lépe hodilo pro orbu protáhlých polí kolonizačních vesnic.

Starší oradla měla symetrickou radlici, její tvar byl stejný na obou stranách od středové osy, vedené od špičky k tuleji, již se nasazovala na oradlo. Pluh měl radlici asymetrickou, na jedné straně osy širokou a zploštělou, na druhé krátkou a ostře ohnutou k zemi. Tvar plužní radlice umožňoval půdu nikoli jen rozhrnovat jako starší typy oradel, ale nadzvedávat a překlápět do strany. Tomu byla podřízena i celková konstrukce pluhu.

zemědělství

Na té straně, kam se půda zaklápěla, byla za radlici upevněna velká dřevěná odvalová deska, která zaklápění ornice ulehčovala. Pokud se oralo v tvrdých půdách, na hřidel pluhu se před radlicí upevnilo krojidlo (dlouhý ostrý plužní nůž), které brázdu „předkrajovalo“. Odklápění ornice na jednu (obvykle pravou) stranu, usnadňovala i konstrukce rámu pluhu. Hřidel (dlouhý trámek, k němuž se vpředu zapřahal dobytek, dále se k němu upevňovalo krojidlo, sloupek s radlicí, odvalovou deskou a plazem) byl na konci nasazen do levé kleče. Pluh měl kleče dvě a za ně vedl orač pluh. Pokud byla hřidel upevněna do levé kleče, pluh se při orbě automaticky nakláněl doprava a ornice se tedy lépe zaklápěla do strany. Z hlediska celkové konstrukce byl záhonový pluh dokonale vymyšleným oradlem a v tradičním zemědělství se udržel místy až do konce 19. století.

Záhonový pluh měl masivní dřevěnou konstrukci a byl těžký. To umožňovalo, aby při orbě pronikl do země hlouběji než lehká starší rádlá. Středověké záhonové pluhly oraly zhruba do hloubky 10 až 15 cm. Brázdy byly poměrně široké a technika orby spočívala v kupení skýv (plátů odorané ornice) do záhonů (proto záhonový pluh). Záhony se oraly obvykle na 5 až 9 brázd (v kvalitní půdě v rovinách jich bylo v jednom záhonu výjimečně i více). Tento způsob orby umožňoval sít obilí co nejhlouběji (neboť se na ornici při orbě vršila ještě další ornice a tím se prohlubovala využitelná půda). Mezi záhony (říkalo se jim také „hroby“) vznikaly současně mělké strouhy, které odváděly vodu v případě silných dešťů a snižovaly nebezpečí, že obilí bude na poli hnit. Orba do záhonů kvalitně provzdušnila ornici, snižovala hrozbu zaplevelení polí, byla výhodná pro manipulaci, ale současně znamenala další snížení využitelnosti plochy pole (každá zhruba desátá brázda představovala mezeru mezi záhony a neosévala se). Práce se záhonovým pluhem byla současně náročnější na tažnou sílu, vyžadovala pár silných volů nebo koní.

ZMĚNY ZEMĚDĚLSKÉHO NÁŘADÍ

Se změnou orby souviselo zavedení těžkých rámových bran se železnými zuby, především v rovinatých krajích s těžkými půdami. Na sprašových půdách se však nadále používaly brány se zuby z tvrdého dřeva.

Ke změně došlo i při sklizni. V předchozích staletích se sklízelo tak, že se obilí odřezávalo širokými noži těsně pod klasem, stonky se nechávaly na poli a spálily se (popel sloužil jako hnojivo). Od 13. století se obilí žalo co nejnižší u země, aby se dalo z pole svézt co nejvíce slámy. K žeti u země se objevily úzké a dlouhé srpy (typické pro 14. století). Sláma se po výmlatu zpracovávala na píci pro dobytek (řezací stolice).

Ze 14. století máme dochovanou první zprávu o sklizni obilí pomocí kosy. V Dalimilově kronice je o vpádu Albrechta Habsburského do Čech zapsáno: „Sedláci jdou za ním, kosa na rameni, že posečou pole, v úhor nivy změni, že Češi jak mouchy budou padat hlady.“ Šlo však o nouzový způsob sklizně (šlo o válku), jinak se ve 14. století kosa používaly výhradně k senoseči.

VINAŘSTVÍ

Ve 14. století začala zlatá éra českého vinařství, která trvala až do třicetileté války. O zavedení kvalitnějších odrůd vinné révy usiloval v polovině 14. století Karel IV. Nechal dovést z Francie a Porýní ušlechtilé odrůdy a povolal zkušené burgundské vinaře. Roku 1358 vydal viniční právo. Nařídil kácet lesy u Labe a Vltavy a na svazích zřizovat nové vinice. Dohled nad českým vinařstvím svěřil úřadu hor viničných, v jehož čele stál perkmistr. Nejvíce vinic se v Čechách nacházelo kolem Prahy a také u Mělníka a Litoměřic. Již ve 14. století se litoměřické víno vyváželo do severního Německa. Na Moravě se víno pěstovalo v tradičních oblastech na jihu a jihovýchodě.

BREVIÁŘ SVATOJÍŘSKÉHO KLÁSTERA (PO ROCE 1400)

Zahradní práce dřevěným rýčem se železným okutím

Senoseč dlouhou travní kosou

Ukládání vinných hroznů do putny

Zabijačka

Kuchyňská a stolovací keramika ze 14. století

KUCHYNĚ A STOLOVÁNÍ

STRAVOVACÍ NÁVYKY

Středověká společnost byla společností hladu. To samozřejmě neznamená, že by lidé hladověli neustále, přicházela období hladu, ale i hojnosti. V důsledku změn klimatu pronásledovaly ve 14. století evropskou společnost hladomory mnohem častěji než v předchozím století. Ale ani v úrodných letech neměla velká část obyvatel dostatek jídla po celý rok. Množství stravy a její kvalitu ovlivňovalo střídání ročních období. V létě a na podzim měli lidé dostatek čerstvých potravin, zvláště na počátku zimy bývala obvykle hojnost, protože po sklizni byly plné sýpky a před zimou se zabíjel mladý dobytek. Zato na jaře bývaly dávky jídla nízké, zásoby docházely a kvalitativně strava byla špatná. Tento nedostatek se do jisté míry vyrovnával padesátidenním půstem, který církev prosazovala po dobu šesti týdnů před Velikonocemi.

Pocit neustálého ohrožení hladem vedl k tomu, že lidé jedli rádi, a pokud měli možnost, přejedli se. V představách středověkého člověka se pojem štěstí spojoval s hojností jídla a pití. To odráží i zábavná literatura té doby. Typické bylo vyprávění o zemi hojnosti (původně francouzské fableau - tedy cosi jako bajka pro dospělé). Poutník se dostal do vzdálené cizí země, kde zdi domů byly z rybího masa, střechy ze šunky a sloupky z klobás. Obilná pole byla oplocena kusy pečeného masa, na ulicích se volně opékaly husy, jež se samy otáčely na rožních. Všude byly prostřeny stoly a každý tam mohl jíst podle libosti. V řece teklo víno ve dvou proudech, při jednom břehu bílé a u druhého červené. Vypravěč však musel tuto zemi opustit a pak již nenalezl cestu zpátky. Volná parafráze tohoto celoevropsky rozšířeného syžetu se objevuje i ve staročeských exemplech ze 14. století.

V protikladu k touze po dostatku jídla stála církevní nařízení o dodržování půstu. Vycházela nejen z náboženské praxe, ale i z praktické potřeby donutit prostý lid, aby jedl méně a dělal si zásoby na horší časy. I přes horlivou snahu prelátů se však dodržování půstu nepodařilo nikdy v plné míře prosadit. Kromě jiného proto, že sám farní klér půstu nechtěl. Přísné půsty dodržovala ve 14. století jen úzká vrstva lidí, především řeholníci v kláštorech a někteří představitelé šlechty. To potvrzuje horlení mravokárců, že prostý lid nedodržuje půst ani o nejvýznamnějších svátcích.

PÉČE O KUCHYNI

Protože vládl všeobecný nedostatek jídla, nemohli lidé plynout. Spotřebovali nejen vše, co vypěstovali, ale také co měli možnost nasbírat v okolí své usedlosti. Stejná zásada platila o živočišných produktech. V kuchyni se využilo do posledního zbytku vše včetně vnitřností, krve a dokonce i kostí.

To ovšem neznamená, že by lidé ve středověku neměli mlsné jazyky. Vždy se snažili, aby jídlo chutnalo podle jejich představ co nejlépe a přípravě stravy věnovali mnoho času. Zámožnější šlechta si zjednávala zkušeného kuchaře. Také v měšťanských domácnostech a větších statcích hospodyně či jiná žena z domu věnovala většinu času výhradně kuchyni. Pokud můžeme soudit z dochovaných zmínek v pramenech, i přes poměrnou jednotvárnost surovin se vařily rozmanité a na přípravu často náročné pokrmy. Protože neexistovaly obecně rozšířené kuchařské postupy, závisela příprava jídla a složení přísad na fantazii kuchařky a také na dostupných surovinách. Dochovalo se obrovské množství variant základních úprav. Problémem při rekonstrukci jídelníčku tehdejší společnosti je ovšem fakt, že se stejným názvem označovaly odlišné pokrmy. Navíc často známe jen složení, ale ne množství přísad a způsob, jak bylo jídlo upravováno.

MLETÍ MOUKY

Ve 14. století došlo k prakticky úplnému nahrazení ručního mletí mouky vodními mlýny. Ruční mlýnky sice v domácnostech zůstaly, ale používaly se jen v mimořádných situacích (např. v zimě, kdy zamrzla voda, mlýny nepracovaly a zásoby mouky došly). Ruční mlýnky se ve větší míře udržely v izolovaných horských oblastech především na samotách nebo tam, kde náhodou nestál v blízkém okolí mlýn.

Mlýny jsou ve 14. století doloženy ve stovkách písemných pramenů ve městech i na vesnicích. Zdá se, že se mlýny budovaly bez nadsázky všude, kde se nacházela tekoucí voda, neboť mlynářství se stalo výnosným podnikáním. Mlýny stavěl majitel panství (panovník, církev, šlechta, město), protože jejich výstavba byla vázána na vlastnictví příslušné části vodního toku. a ty pak za plat pronajímali. Na některých vodních tocích bylo mlýnů tolik, že si navzájem odebíraly vodu. což se samozřejmě stávalo předmětem sporů. V roce 1329 přý nařídila královna Eliška Přemyslovna zničit ohněm čtyři mlýny na Vltavě v Komořanech. neboť byly ke škodě zbraslavského kláštera.

Kvůli sporům bylo v Praze ve 14. století povoleno stavět mlýny „lodní“ (ty zbylé se nazývaly „břežní“). Lodní mlýn byl mobilní, stál na dvou spojených lodicích a podle výšky hladiny vody se uvažoval na různých místech u břehu. Lodice bylo ovšem nutno na zimu vytahovat na břeh, aby nebylo zařízení poškozeno.

Původní mlýny byly malé s jedním mlecím zařízením a mlýnským kolem. Starší kola byla konstruována na spodní pohon (lopatníky), ale ve 14. století se rychle šířila mlýnská kola na horní pohon (korečnický), která měla zhruba dvakrát vyšší výkonnost. Záleželo samozřejmě na místních podmínkách, protože k hornímu náhonu bylo třeba určitého sklonu terénu. Na mělkých vodách v rovinaté krajině se proto lopatníky objevují i v následujících staletích. Středověký mlýn nemohl pracovat celý rok (sezónní potíže s vodou, zamrzání toků, nutnost častých oprav). Odhaduje se, že pracoval průměrně jen 100 dní v roce.

V Příbrami, ve městě, které nebylo nijak významné a lidnaté, bylo na konci 14. století 10 mlýnů. Z nich sice 4 nepracovaly, ale zbývající měly dohromady 33 kol (tedy mlecích zařízení), což znamená, že všechno to byly poměrně velké mlýny. I z toho je zřejmé, jak rozvinuté bylo mlynářství už v předhusitské době. Ve 14. století se také objevují zprávy o stavbě jezů, které zvyšovaly hladiny řek pro potřeby mlynářů.

Mlýn korečnický - skanzen v Rožnově pod Radhoštěm

CHLĚB

Základem stravy byl chléb. Odpradáva mu lidé vyjadřovali úctu. což potvrzuje kromě jiného rčení běžné ve 14. století, že „jak kdo jedná s chlebem, tak jedná i s lidmi“. Chléb byl hlavní přílohou k většině jídel.

Pekl se převážně z tmavé, mnohdy jen hrubě semleté mouky, která někdy nebyla ani řádně čistěná, takže v ní zůstaly zbytky otrub. Při běžné konzumaci však nižší kvalita nevadila, neboť chléb se jedl jen v menší míře čerstvý. Na hradech, v kláštorech, ale také ve velkých zájezdních hostincích existovaly samostatné pekárny, na venkově existovala často jedna společná velká pec pro celou obec anebo pro několik sousedících usedlostí. Protože nebylo možné péct každý den (velká spotřeba dřeva, časově náročná práce), napadlo se větší množství bochníků na několik dnů dopředu. Proto se chléb jedl i ztvrdlý (namácel se do vody či vína), často se jedl sušený či opékaný (topénky). V pramenech se dokonce uvádí, že se jedly i tvrdé a plesnivě kůrky. Především pro církevní účely se pekl chléb z bílé mouky, která se před pečením pečlivě prosévala.

Významnou změnu přinesl ve 14. století rozvoj pekařského řemesla. Díky němu se zlepšilo zásobování obyvatel měst a nejbližšího okolí čerstvým chlebem. Pekaři pekli každý den, lidé ve městech si nemuseli dělat větší zásoby a jíst starý a okoralý chléb. I přes nesporné výhody se tato změna prosazovala pomalu, protože kupovaný chléb byl dražší. Proto se pekaři snažili prostřednictvím městských nařízení zakázat, aby hospodyně pekly chléb samy. Jenže zakázat vlastní zásobování bylo nereálné, proto usilovali alespoň o to, aby měšťanky neprodávaly svůj chléb sousedkám či si ho s nimi nevyměňovaly (jak se to dělávalo dříve). Radnice stávaly v podobných sporech na straně pekařů, neboť provoz domácích chlebných pecí představoval nebezpečí požáru (a bylo tedy v zájmu města, aby se chléb pekl na co nejmenším počtu míst).

Protože si lidé ve městech rychle na kupovaný čerstvý chléb zvykali, pekařské řemeslo si ve 14. století dokázalo vybudovat pevné postavení. Stalo se výnosnou živností, již se živil značný počet lidí. Jen v Praze působilo ve druhé polovině 14. století kolem sto padesáti mistrů (počet učedníků a tovaryšů se neuvádí). Kromě pekařů, kteří nabízeli chléb, existovali i speciální výrobci - koláčníci, oplatečníci a mazanečníci.

Chléb se tradičně jedl tak, že si lidé rukou odlamovali z bochníku kusy a ty vkládali do úst. Ve 14. století se sice objevilo také krájení, ale jeho smyslem nebyla přímá konzumace, nýbrž šlo o připrání krajíců k sušení nebo opékání. Připravené krajice se pokládaly na stůl na způsob talířů a na ně se servírovalo maso. Stolovník mohl chléb sníst, ale na hostinách bohatších lidí se obvykle dával psům. Někdy se vracel do kuchyně, kde se pak nastrouha, rozdobil a použil k zahušťování omáček a kaší.

PEČIVO

Již ve 14. století lidé jedli perníky. Tomáš Štítynský kritizoval, že se konzumují i během půstu. I když se v té době objevují vzácné zprávy z Prahy o existenci pekařů perníků - pernicatores, perníky se v českých zemích pekly jen v malém množství, většina se dovážela (z nejvýznamnějšího tehdejšího střediska - Norimberku). Mezi nejoblíbenější sladké pečivo patřily tradiční koláče (podle zpráv víme, že se bez nich ve středověku neobešla žádná svatba). Existovaly také oplatky plněné povídly.

Vzhled dalšího pečiva nemůžeme určit přesně, neboť některými dnes běžnými názvy se ve středověku označovaly úplně jiné druhy. V pojednání benediktinského mnicha o Vánocích v Praze se píše o vánoče, což však bylo pečivo podobné bílé housce. Doložený je i název knedlík (knedlíky z mouky jako

Kníže Václav peče oplatky – Velislavova bible, kolem roku 1340

příloha k jídlu se vařily až od 17. století). Ve 14. století se knedlíkem nazývaly masové noky (podobné dnešní sekané). Jan Hus v jednom ze svých traktátů horlí proti názvu knedlík, že je německého původu, a doporučuje používat staročeské označení šiška.

KAŠE

Nejběžnějším vařeným jídelm byly rozmanité kaše. Obvykle se dělávaly slané a téměř vždy se do nich přidával starý chléb. Podle přísad existovaly desítky druhů kaší a časté byly také zvláštní kaše s mletým masem (hovézím, vepřovým, ale i se zvěřinou a rybami), jimž se říkalo varmuže (dnes bychom je mohli přirovnat k masové haši). Do kaší se často přidávala vejce, slanina, kroupy, zelenina a rozmanité koření. Protože však měli lidé ve středověku rádi rovněž sladké chutě, i do slaných kaší se někdy přidával med. Kaše byly podle použitých přísad často velice nákladným jídelm a takové se běžně podávaly na stolech nejbohatších lidí.

Sladké kaše bývají vzácností. Hlavním sladidlem byl med, ale přidávalo se i rozvařené ovoce a povídla, často také ovoce máčené ve víně. Protože sladká kaše byla považována za slavnostní jídlo, dbalo se i na její vzhled, především na barvu. Do černých kaší se přidávaly švestky, červená se dělala z malin, jahod či višní. Pokud se dělala z brusinek, říkalo se jí „brunátná“. Pomocí petržele se zhotovovaly kaše zelené, přidáním šafránu žluté. Bílá kaše se dělala z jablek se šlehanými bílky.

OMÁČKA A POLÉVKA

Obľíbené byly rozmanité omáčky. Byly poměrně husté a většina byla sladkých a silně kořeněných. Někdy se v pramenech označují podobně jako kaše podle barvy (přísady byly v podstatě totožné - černá omáčka ze švestek, bílá z rozvařených jablek apod.). Omáčky se nepodávaly s přílohami, jak je tomu dnes, ale sloužily k ochucení masa (na způsob dnešních dresingů).

Způsob konzumace omáčky byl dvojitý. Na stůl se servírovala v misce či hrnci a naběračkou se jí polil plátek masa položený na chlebu. Pak vzal stolovník chléb do ruky a jedl. Druhou možností bylo namáčení odkrojených kousků masa či chleba přímo v omáčce.

Polévky se dělaly nejčastěji jako hovězí vývar, který se různě zahušťoval. Ve středověku šlo o samostatné jídlo (po něm už další chod nenásledoval). Pokud se polévka objevila mezi jinými pokrmy na hostinách, zřídka byla prvním chodem.

MASOVÁ JÍDLA

Užití masa ve středověké kuchyni bylo poměrně běžné. Nejvíce lidé jedli hovězí maso. Skopové a vepřové se považovalo za podřadné a objevovalo se především ve stravě venkova. Za nejlepší se považovala zvěřina, která se předkládala na tabulích šlechty. Ryby byly nejen postním jídlem, ale některé z nich se objevovaly i v běžné stravě (zvláště lepší říční ryby). Jako drůbež se v kuchyni téměř bez výjimky užívaly jen slepice.

Příprava všech druhů masa byla v podstatě stejná. Nejčastěji se vařilo či dusilo, pečení a grilování se užívalo méně. Maso se podávalo nakrájené na plátky (většinou s omáčkami); mleté či nadrobno rozkrájené sloužilo jako přísada do kaší (varmuží). Oblíbeným tukem bylo vepřové sádlo, k maštění pokrmů, zvláště kaší, sloužila rovněž slanina.

Vepřové maso bylo oblíbené na venkově a ve středověku se bez něj neobešla žádná slavnost, zvláště o masopustu ho musel být na stolech dostatek. Z vepřového se vyráběla oblíbená jelička a klobásky (v dobové satirě se jelička objevují jako symbol obžerství prostého lidu). Často se nabízela i hostům v zájezdních hostincích. Protože se však ve vyšších vrstvách vepřové považovalo za maso podřadné, na stolech šlechty se klobásky objevovaly jen výjimečně (a některé byly zhotoveny spíše ze zvěřiny).

Jelička se ve středověku připravovala tak, že se maso nasekalo a okořenilo, směs se zašila do vepřové kůže a uvařila se ve směsi vody s vínem a octem. Po vychladnutí se krájela na plátky podobně jako tlačěnka. Kromě toho ovšem existovala i jelička zhotovená z krve a krup (i zde bylo staročeské názvosloví nejednotné).

ZELENINA A OVOCE

Důležitou roli hrála v kuchyni 14. století zelenina. Část sloužila k ochucování na způsob koření, část jako příloha a někdy se dokonce objevovala jako základ samostatných jídel. Škála zeleniny byla široká, protože kromě druhů užívaných dnes sbírali lidé ve středověku nejrůznější byliny či divoce rostoucí druhy rostlin, kterými nahrazovali zahradní zeleninu. I v případě zeleniny platí, že některé názvy jsou odlišné od dnešních, např. zelená kaše z rozvařených listů a bylin se nazývala špenát (i když kuchařský předpis na skutečnou úpravu špenátu známe až ze 17. století).

Saláty se považovaly za nejlepší prostředek k dobrému trávení. Podávaly se nejen na hostinách, ale i v každodenním jídelníčku. Ochucovaly se octem, který si lidé zhotovovali sami z vína, piva nebo trnek. Kromě hlávkového salátu se k přípravě salátů užívaly také mladé kopřivy, listy lebedy a merlíku. Černobýl, řericha, plicník, rozrazil potoční, kostival, ohnice, šťovík a desítky dalších.

Kuthan
– rendlík k vaření
na otevřeném ohni

Jednou z nejdůležitějších surovin středověké kuchyně bylo zeli. Lidé ve středověku ho považovali za lék a připisovali mu schopnost zabránit otravě houbami, ochránit před uhranutím, léčit malomocenství, otoky či prášivinu. Nakládali ho na zimu, kdy nebude k dispozici čerstvá zelenina. Hlávky se ukládaly spařené (v českých zemích se na trzích prodávaly již ve 12. století). Častější bylo konzervování zeli nakládáním (kysáním), způsob ve 14. století běžně rozšířený. Zeli jedli bohatí i chudí, patřilo ke stravě čeledí, studentů, objevuje se i jako postní jídlo. Běžně se prodávalo na trzích, objevuje se v celních seznamech ze 14. století (zeli v soudcích zvaných tunky či tuncy). Zeli se jedlo vařené i smažené, ochucovalo se smetanou, slaninou a máslem. Ze zeli se vařila polévka či zelná omáčka (s kousky chleba, mandlí a rozinek), také se zapékalo do chleba a placek.

Stejně důležitá byla ve středověké kuchyni cibule. Jedla se syrová s chlebem a sýrem, přidávala se do omáček a užívala se při přípravě masa. Česneku se připisovaly léčivé schopnosti a od nejstarších časů se konzumoval v různých vývarech, ovšem lidé ho brali spíše jako lék než potravinu. O tom, že by se přidával ve 14. století do jídla, doklady chybějí.

Poměrně často se jedla dýně. Běžně se také konzumovaly okurky (četné archeologické nálezy jejich semen ve středověkých městech). Celer se pěstoval stejně jako petržel jen pro nať (bulvy celeru a kořeny petržele se obvykle nejedly). Nať sloužila k ochucování a barvení kaší a omáček do zelena. Mrkev se ve 14. století užívala k vaření sladkého „mazu“, tedy jakési marmelády (nikoli však k vaření polévek). Ze 14. století je doloženo i používání hořčice, kopru a křenu.

Kromě medu, jímž se sladily některé kaše a omáčky, se za sladkosti považovalo rovněž ovoce (jablka, hrušky, višně, třešně, švestky, meruňky, broskve a kdoule) a lesní plodiny (maliny, ostružiny, jahody a šípky). Ovoce se jedlo čerstvé, sušilo se a různě se upravovalo. Považovalo se za dobrý zákusek (je doložena zpráva, že si společnost sedící večer u piva poslala pro jablka a hrušky). Oblíbené byly vařené ovocné kaše, do nichž se přidával strouhaný chléb (obvykle bílý), někdy vejce, med, koření, rozinky. Kaše se podávaly teplé či studené (tzv. kyselice). Podobné byly i omáčky s ovocem. Někdy se ovoce připravovalo pečené nebo nadívané (s náplní ořechů, medu, koření apod.).

KOŘENÍ

Původně nebylo jen přísadou k ochucení jídla, ale lidé ho považovali za účinný lék (prodávalo se v klášterních lékárnách). Pro svou vysokou cenu bylo dovážené koření také prostředkem, jak na hostině ukázat zámožnost a prestiž. Kuchaři ho někdy přidávali do jídla tolik (aby hostitel ukázal, že mu na ceně nezáleží), že pokrm pak skoro vůbec nebyl k jídlu. I když doklady o podobném plýtvání máme především z jižní Evropy, objevují se ve 14. století vzácně i v českých zemích. Silně kořeněné pokrmy se považovaly za lepší než starší jídla mdlé chuti. Kromě jídla se hojně kořenilo i víno a především pivo.

Kníže Václav přijímá sv. Michaelovi – Velislavova bible, kolem roku 1340

Mezi tradiční koření (levnější, používané všeobecně i na venkově), které se pěstovalo v českých zemích, patřil kmín, kopr, šafrán, koriandr, dobromysl, majoránka, anýz, fenykl a desítky divoce rostoucích bylin (sléz, třezalka, vlaštovičník, divizna, prvosenka). Mezi nejdůležitější dovážené patřil pepř, hřebíček a skořice.

VYBAVENÍ KUCHYNĚ

Ve středověku se jídlo vařilo na otevřeném ohništi, v létě někdy přímo venku, jinak v domě. Ohniště bývala umístěna na podlaze z udusané hlíny nebo na místě vyloženém (někdy navíc ohrazeném) kameny. Někdy se v jizbě zřizoval pro oheň nízký kamenný stupeň, nad kterým byl ve stropě dýmnik (kónický nástavec vedoucí nad strop). U domu se také zřizovaly malé kamenné pece, v nichž se pekl chléb, sušil se len, ovoce apod.

Na hradech, tvrzích a také v měštanských domech existovaly speciálně zařízené prostory nazývané černá kuchyně. Šlo o kuchyňský prostor, v němž bylo otevřené ohniště a ve stropě široký dýmnik. Prostor byl od ostatních oddělen zdi a vcházelo se do něho dveřmi. Název dostal podle toho, že stěny i strop byly černé a mastné od sazí. Černé kuchyně se zřizovaly obvykle v přízemí domu nebo paláce.

Vybavení kuchyně ve 14. století bylo velice prosté. Nad ohniště se na kovový hák pomocí řetězu zavěšoval železný kotlík na ohřívání vody. Sloužila obvykle jako užitková. Někdy stála u zdi velká dřevěná kád s víkem jako zásobárna na studenou vodu. K peci patřilo dlouhé dřevěné hráblo (na vyhrabování popela) a kovová vidlice či kleště, jimiž se během topení manipulovalo s poleny v ohni. Na venkově patřil k vybavení kuchyně ruční mlýnek na obilí. Obvykle nechýběla stoupa či různá drtidla.

Zásoby se v kuchyni neukládaly, protože místnost byla špinavá a zakouřená. Navíc zde hrozilo kvůli otevřenému ohni větší nebezpečí požáru, proto se v kuchyni nechávaly jen keramické hrnce a kovové nářadí. To se ukládalo do výklenku ve zdi nebo se zavěšovalo na háky k trámovému stropu. Police či

jiný nábytek v kuchyni nebývaly. Nebýval zde ani stůl, na kterém by hospodyně mohla pracovat. Vše připravovala mimo kuchyni, která sloužila výhradně k vlastní tepelné přípravě stravy.

Chléb a placky se pekly v peci, která se nejprve vytopila, pak se oheň uhasil, popel se vymetl a do horkého prostoru se naskládaly bochníky kynutého těsta. Ostatní jídla se vařila či pekla na malém otevřeném ohni před čelustmi pece (byla nižší spotřeba dřeva). Větší kusy masa (velké kýty, jehně nebo sele apod.) se často pekly venku na otevřeném ohni na rožni.

Při vaření používaly hospodyně nízké kovové podstavce (nejčastěji trojnohé či čtyřnohé), které umístily do ohně a na ně stavěly keramické hrnce a rendlíky. V nich se vařila kaše, polévky a omáčky. Hrnce na vaření byly keramické, obvykle baňatého tvaru (pro otevřené ohniště byl tento tvar výhodnější než pozdější válcovité hrnce s plochým dnem). Hrnce nebyly velké, jejich obsah se pohyboval kolem 1,5 až 2 litrů, větší nacházejí archeologové zřídka (pokud najdou větší keramické nádoby, pak nejde o hrnce na vaření, ale krájáč na mléko či zásobnici).

Velice oblíbeným typem byly rendlíky zvané kuthany s nožkami přímo na spodku. Kuthany mívaly po straně tulejku, do které se zasunovala dřevěná tyč, pomocí níž se dal rendlík zasunout hlouběji do pece. Pokud se vařilo v kuthanu, pak se rendlík zakrýval pokličkou. Protože se dal zasunout hlouběji do pece, jídlo uvnitř se prohřálo rovnoměrněji ze všech stran (nikoli jen dnem jako na trojnožce postavené v otevřeném ohni), proto se kuthany používaly především k pečení (způsob, který můžeme přirovnat k dnešním pekáčům v troubě).

Běžným vybavením byly také keramické cedníky - baňaté hrnce s jedním velkým uchem napříč přes ústí, které měly po celém těle otvory. K vybavení kuchyně patřilo také rozmanité drobné náčiní - dřevěné kvedlačky (zhotovovaly se ze samorostu, který měl na konci dřevěného držadla krátké pahýly), veliké lžice (naběračky dlabané ze dřeva), nože a kovové vidličky (dvojzubé vidlice na manipulaci s masem), dřevěná míchadla (často jen silnější klacky zbavené kůry), palice a další pomůcky. Někdy tu také stával špalek s malou sekerkou, aby bylo možno při rozdělávání ohně naštipat třísky.

STRAVOVÁNÍ

Ve 14. století se obvykle jedlo ve všední dny dvakrát denně a obě jídla byla vařená nebo alespoň ohřívána. Dopoledne se jedlo kolem desáté hodiny po mši, toto jídlo se označovalo jako oběd. Jíst až po mši vycházelo z církevních nařízení, že přijímat smí věřící pouze na lačný žaludek. Druhé jídlo se nazývalo večere a odbývalo se odpoledne mezi čtvrtou a šestou hodinou podle roční doby (v zimě se chodívalo dříve spát, a proto se dříve večerelo). Jen výjimečně se jedlo ještě brzy ráno (zvláště v létě, kdy lidé vstávali kvůli práci na poli velice časně). Ranní jídlo bývalo lehké a studené, aby se ohříváním neztrácel čas. Nazývalo se snídaně a obvykle se snídal chléb, ovoce nebo studená kaše, pilo se mléko. Výjimku tvořily svátky, kdy se jedlo s přestávkami celý den.

Jist více než dvakrát denně bývalo předmětem kritiky církevních mravokárců. I Tomáš Štítný považoval za řádná jen dvě jídla denně. Pouze děti a staří lidé mohli podle jeho traktátu dostávat tři a někdy dokonce čtyři jídla denně. Obě hlavní jídla měla podle dobových popisů dva nebo tři chody. Ty si ovšem nesmíme představovat jako tři odlišná jídla. Chodem se obvykle označoval pokrm, který bylo možno jíst samostatně. V pramenech se uvádí oběd o třech chodech, který se skládal z hrachové kaše, kusu masa a malého bochníku chleba. Zatímco oběd býval jednodušší, večere měla být podle představ lidí bohatší a měla trvat déle. Šlo o tradiční názor, jehož původ tkvěl nejspíše v evangeliích (vyprávění o Poslední večeři Páně).

Ruční mlýnek - slezská iluminace, polovina 14. století

V traktátu o rozmarilosti omlouvá Jan Hus chudé žáčky, že často myslí na jídlo, vzpomínkou na své mládí: „Když jsem byl žáčkem lačným, udělaje lžici z chleba, potud jsem jedl hrách, až jsem i lžici snědl.“

O králi Rudolfovi Habsburském napsal Dalimil: „Rudolf žije z mnišské stravy, kuchař mu jen kaši vaří. Snad mu řekli mastičkáři, že si posílí tak zdraví.“

Svatební hostinu Jana Lucemburského s Eliškou Přemyslovnou ve Spyru popisuje Zbraslavská kronika: „Posazován byl u oněch stolů každý jednotlivec na jednotlivá místa jemu příslušná. Stoly totiž králů byly podle onoho pořádku na levici (císaře Jindřicha - pozn. autora), stoly královen na pravici. Když byl už předložen chléb a oba králové, římský a český, si před hostinou omývali podle obvyklého obyčeje ruce, vznikl spor mezi arcibiskupy mohučským a kolínským, kdo z nich se zdá větším. Neboť pan Petr Mohučský chtěl být po pravici římského krále, aby pan Jan Kolínský musel sedět na levici: naproti tomu pravil pan Jan Kolínský: „Mně právem patří odedávna po pravici.“¹ Tímto způsobem se velmi hádavě přeli před králem. Právě tento spor byl by se stal skoro pokažením veškeré radosti, neboť četní z jejich přátelů a služebníků začali běžeti do zbraně, takže náhle vzniklo v onom městě prudké pobouření. Proto římský král věda, že příčina sporu oněch arcibiskupů bude z dřívějšíka, vzal oba za ruku a dovedl je mile do svého bytu, kde byla vystrojena soukromá hostina, a hned přestala ona bouřlivá hádka.“ Po usmíření arcibiskupů popisuje Zbraslavská kronika průběh hostiny: „Rytíři pak, kteří obsluhovali u králova stolu, sedíce na ocabrakovaných mimochodnicích, přinášeli, velmi obřadně zachovávajice pořádek, jakákoli jídla za doprovodu a hlaholu trub. rohů. bubnů a kórů.“

Ve Zbraslavské kronice se popisují špatné mravy mužů, které hostili mniši v sedleckém klášteře. Hosté svůj nevděk vyjádřili slovy: „Přines mi, bratře, vína co nejrychleji, sic jinak ti omáčku vleju na hlavu oholenou...“ nebo „Přines mi chutnější chleby, neboť mi nechutná věru chléb posluhů anebo chlapců, chci mít opatský chléb.“

STOLOVÁNÍ

K jídlu se scházeli všichni členové rodiny i s čeledíny, tovaryši a někdy také s hosty. Zámožnější lidé, zvláště o velkých svátcích, přizvali na znamení milosrdenství chudé žáky, žebráky, městské služebníky a někdy místního duchovního. Šlechtici večereli se svou často velice početnou družinou a král

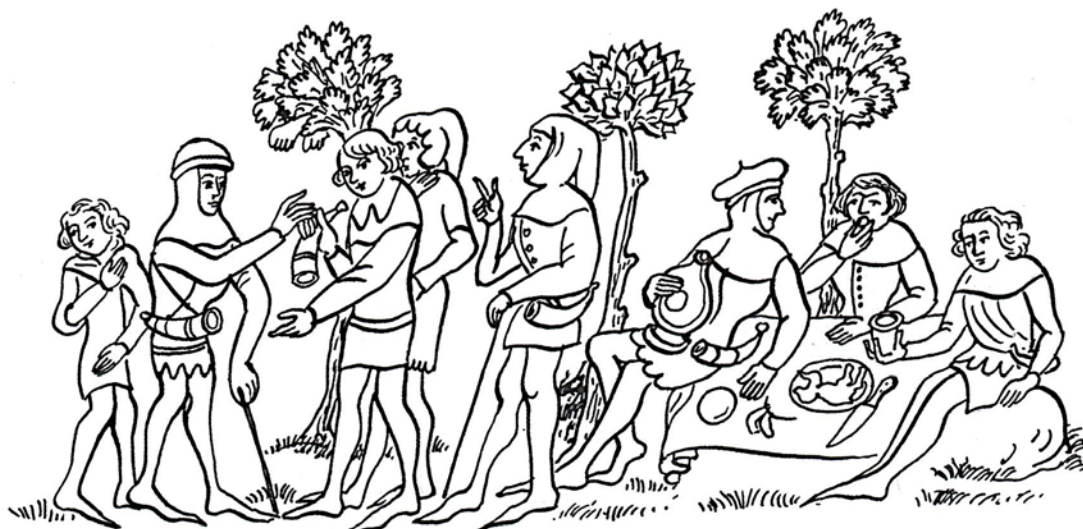
Poslední večeře – kostel sv. Markéty v Loukově, konec 14. století

s nejvýznamnějšími představiteli země. Zásadu společného stolování ctily i církev. Od nejstarších časů zasedali k jídlu v refektářích klášterů pohromadě všichni mniši i se svými služebníky, spolu jedli členové kapitul a preláti, v univerzitní koleji mistři vysokého učení pražského se svými žáky. Setkání u stolu mělo ve středověku významnou společenskou a komunikační funkci. Místa při jídlu měla svou symboliku a vyjadřovala prestiž každého ze stolovníků. Na čestném místě (obvykle uprostřed) seděl nejvýznamnější muž - panovník, majitel hradu, nejvyšší prelát, mistr řemeslnické dílny, majitel venkovské usedlosti apod. Jemu se podávaly misy, aby si mohl nabrat první. Po něm následovali další lidé podle významu. Na krajích stolů, nejdále od něho, seděli nejméně významní stolovníci, obvykle svobodní členové domácnosti, čeledě a děti.

O způsobech stolování ve 14. století máme jen málo autentických zpráv. Mravy ve středověku byly ovšem prakticky v celé Evropě totožné (s výjimkou kultivovanějšího prostředí italských měst a oblastí, kde se uplatňoval byzantský a islámský vliv).

Důležitým rysem stolování bylo mytí rukou před jídlem. Tento zvyk neměl ovšem důvody jen hygienické, ale především symbolické. Vycházel z křesťanské (a judaistické) tradice, odvozené z Poslední večeře Páně, kde mytí rukou představovalo podmínku, aby se člověk mohl dotýkat božího daru - pokrmů. Před každým jídlem se všichni lidé u stolu společně také modlili.

Většina jídla se konzumovala přímo rukama. Sousto směl ve vychované společnosti člověk uchopit jen do tří prstů - mezi palec, ukazovák a případně

Stolování během honu – francouzská iluminace, 2. polovina 14. století

Pohoštění poutníka v benediktinském klášteře – kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci, 14. století

ještě prsteník. Tato zásada, rozšířená na šlechtických dvorech, se mezi prostým lidem dodržovala jen zřídka (proto bývaly mravy sedláků pranýřovány v satirách - „jíst plnými hrstmi“). Sousto masa či jiného jídla lidé nekladali přímo do úst, ale položili ho na kousek chleba a s ním ho snědli. Kouskem chleba se také vytírala omáčka či kaše z misky nebo se přidržovalo větší sousto masa.

Vzhledem k tomu, že se jedlo rukama, patřil v lepší společnosti k vybavení hodovní tabule látkový ubrousek. Používal se nejen po jídle, ale i během něho (např. pokud se připijelo ze společné číše). V takovém případě bylo slušné otřít si nejen ruce, ale i ústa. Kde nebyl ubrousek k dispozici, považovalo se za zdvořilé, aby si člověk otřel ruku o okraj velkého ubrusu (na stolech zámožnějších lidí bývaly běžné) nebo o lem svého oděvu.

Ke krájení masa sloužil jídelní nůž (používat u stolu dýku se považovalo za nezdvořilé). Lžice se užívala jen na polévky a řídké kaše. Ve středověku měla odlišný tvar než dnes. Byla mělká a opatřena byla kratší a širší rukojetí, protože se držela v zatnuté pěstí. Stolovník byl při jídle skloněný těsně nad

Městská hostina – rekonstrukce dle českých a německých iluminací, 14. století

mísou a pokrm si rychlými pohyby vkládal lžicí do úst.

Nejstarší se dlabaly ze dřeva, ve 14. století se však běžně objevovaly i lžice odlévané z bronzu a mosazi. Od 13. století se lžice zhotovovaly i ze stříbra, na stolech velmožů se objevovaly také lžice vyřezávané ze slonoviny a kosti, prameny se zmiňují dokonce o zlatých lžicích, užívaných při výjimečných událostech na královských tabulích. Bývalo zvykem, že každý člověk měl vlastní osobní lžici, kterou nosil s sebou (i když byl pozván na hostinu). Pokud však přišel host, který ji neměl, bylo povinností hostitele zapůjčit mu ji (stejně jako nůž). Totéž platilo v šenku a klášterním špitále. Poutníci mívali vlastní příbor, ale šenkýř musel zdarma poskytnout svůj tomu, kdo by ho neměl při sobě.

Ve 14. století neměli stolovníci na stole před sebou vlastní talíř nebo misku. Pokud si nabírali pokrm z velké společné misky, kladli ho na chléb a ten při jídle odkládali před sebe na desku stolu. To je ovšem omezovalo, že si nemohli vzít příliš velkou porci, ale neustále si přidávali. Každý stolovník se obsluhoval sám. Na tabulích zámožných lidí bylo více mis (každá často s jiným pokrmem), ale na stolech prostých lidí jen jedna.

Hodovní tabule – iluminace z Bible Václava IV., konec 14. století

NÁPOJOVÉ SKLO

V chudších domácnostech se pilo z velkého hrnce či keramického poháru, někdy se nápoj nabíral dřevěnou naběračkou z vědra a pilo se z ní. Při hostinách zámožnějších lidí rychle zdomácněly skleněné číše. Ve 14. století se k připitku používala velká číše, která kolovala kolem stolu. Proto jsou gotické číše mimořádně velké, mnohé mají obsah větší než jeden litr. Jako první připil hostitel a pak podal číši tomu z hostů, kterého považoval za nejváženějšího. V jednom z italských spisů se uvádí, že hostitel pil první nejen proto, že si to vyžadovaly dobré mravy, ale také proto, aby hostům dokázal, že víno není otrávené.

Charakteristická byla číše českého typu. Šlo o štíhlou a vysokou flétnovitou číši (výška dosahuje až 60 cm), zdobenou perličkami či radýlkovaným dekorem. Dýnko bývalo velice široké, jeho průměr se pohyboval kolem 15 cm.

V domácích nálezech reprezentují převážnou většinu veškerého středověkého nápojového skla. Kromě nich se objevují i široké válcovité číše, většinou zdobené malými skleněnými perličkami, někdy také límcem (ovínutým sklem, pomocí kovové pinzety vytaženým do špičatých hrotů). Časté byly i menší soudkovité krautstrunky.

Obvyklým zdobením českého středověkého skla byly drobné perličky, kapkovité nálepy hustě pokrývající stěnu číše. I když byl tento dekor pro české sklo charakteristický, pochází pravděpodobně z Palestiny a Sýrie. Jeho oblibu kromě atraktivního vzhledu podtrhoval fakt, že byl praktický (jedlo se rukama a číše s perličkami nevklouzly z mastných rukou).

SUROVINY A ŘEMESLA

TECHNICKÉ NOVINKY

Důsledkem příznivého hospodářského rozvoje v předchozím století byl nesporný technický pokrok v získávání surovin a také energie. Na počátku 14. století se objevilo hned několik novinek, které vtiskly ráz výrobě vrcholného středověku. Rozšíření vodních kol s horním náhonem vyřešilo problém pohonu většiny mechanických zařízení (obilní mlýn, pila, stoupa, hamr). V hornictví se začalo s hlubinným dolováním, které znamenalo zvýšený přísun nerostných surovin (především stříbra, ale i zlata, cinu a železa).

Tyto novinky se promítly do všech sfér řemeslné výroby, neboť rázem byl dostatek materiálu, který si dříve řemeslníci museli připravovat sami. Nyní ho mohli kupovat a věnovali se jen vlastnímu zpracování. Dostatek surovin znamenal jejich zlevnění. Na počátku 14. století se v českých zemích objevila rámová pila na vodní pohon (stavební dřevo, materiál pro truhlářské zpracování), v polovině 14. století začal pracovat první hamr (železo pro všechny druhy výrob), běžné byly stoupy (zpracování sukna, drcení rudy) a obilní mlýny (mouka pro pekařskou výrobu), žentoury a vodní kola sloužily při dolování (rychlejší manipulace s rudou a lepší odvodňování), vodní kola poháněla měchy při tavbě v rudných pecích.

Stavba babylonské věže
– použití kola k pohonu kladky,
iluminace z Bible Václava IV.,
konec 14. století

DOLOVÁNÍ

Ve 14. století převládlo hlubinné dolování. Netýkalo se jen těžby stříbra (Kutná Hora, kde však po roce 1300 objem vytěženého stříbra neustále klesal), ale též zlata (Kašperské Hory, Jílové u Prahy, Knín) a cinu (Krupka, Krásná u Slavkova a další místa Cechtálu, jak se označovalo údolí od Slavkova k Lokti). Pouze železná ruda se nadále dobývala povrchově (její cena byla nízká, takže se těžbařům nevyplatilo investovat do nákladného hlubinného dolu). Pro provoz hlubinného dolu byla důležitá nová mechanická zařízení - vrátek (točidlo, hašpl), žentour (poháněný koňmi nebo voly) a vodní kolo. Žentoury a kola poháněná vodou sloužily k vytahování rudy, která se ukládala do necíček (troky), truhel (kaštny), okovů nebo kožených vaků. V kožených vacích se také vytahovala z dolu voda při odvodňování. Na počátku 14. století se začala při hlubinném dolování používat pevnější konopná lana nebo řetězy. O využití vodního kola máme zprávy z Kutné Hory - v roce 1311 (jáma s vodním kolem), stejně tak několik zpráv z let 1336 až 1347.

Důlní jámy byly i nadále úklonné (svislé jsou v předhusitském období doloženy jen na severní Moravě ve Zlatých Horách a v Horním Městě u Rýmařova). Sklon úklonné šachty byl nepravidelný a obvykle kopíroval směr rudné žíly. Profil šachty byl co nejmenší, ovšem musel být tak veliký, aby se do ní vešlo provozní zařízení, k němuž patřily schody (leiterwerk) a okov s tažným lanem

Hornický vrátek - rekonstrukce (muzeum Kutná Hora)

(seilricht). Z této úklonné šachty vybíhaly vodorovné štolý ve směru žíly. Štolý se zpevňovaly masivní výdřevou. Na konci 14. století jsou doloženy štolý dlouhé až 1 400 metrů.

Ve 14. století bývala obvyklá hloubka těžby kolem 20 metrů, ale výjimečně se objevovaly doly hlubší. V takovém případě bylo nutno zajistit odvětrání pomocí slepých štol (šachtic). Staré horní řádky rozlišovaly mezi štolou hledačí (taková sloužila k průzkumu či odvodnění) a dědičnou (sloužila k větrání a odvodnění a měla mít hloubku větší než 21 metrů). Dědičná štola vznikala obvykle tak, že těžář vyvážil štolu po směru rudné žíly, kterou vytěžil, a zbyla jen jáma. Protože však stříbrné žíly (zvláště v Kutné Hoře) ležely blízko sebe, často dědičnou štolu využíval sousední těžář. V takovém případě měl majitel dědičné štolý nárok na určité dávky z výnosu dolu, který jeho štola pomáhala odvodnit či větrat.

Havíři do šachet sestupovali po schodech (byly vytesané do skály nebo výdřevy), někdy také sjížděli dolů šikmým dnem šachty na kusu kůže (zvaném flek). Ovládat jízdu vsedě na fleku bylo věcí stavovské cti horníků a často se objevuje na dobových vyobrazeních.

Těžilo se tradičním způsobem: do puklin ve skále zarážel havíř pomocí kladívka (mlátku) železné klíny (želízka). Podoba mlátku se zachovala na kutnohorské městské pečetě z roku 1308. Mlátek byl zakřivený, čelo bylo mírně vyklenuté a násada byla krátká. Želízko muselo být ostré a tvrdé, proto bývaly u šachet kovárny, v nichž kováři neustále želízka ostřili, kalili či překovávali. Práce havíře byla namáhavá a zdoluhavá. Uvádí se, že kolem roku 1300 mohl havíř v průměrně tvrdé hornině při šestihodinové směně odkutat jen asi jednu šedesátinu krychlového látra (53 dm³); při profilu štolý 2 x 1 metr, to je postup pouhých 2,5 centimetru.

Necíčky s odtěženou rudou - rekonstrukce (muzeum Kutná Hora)

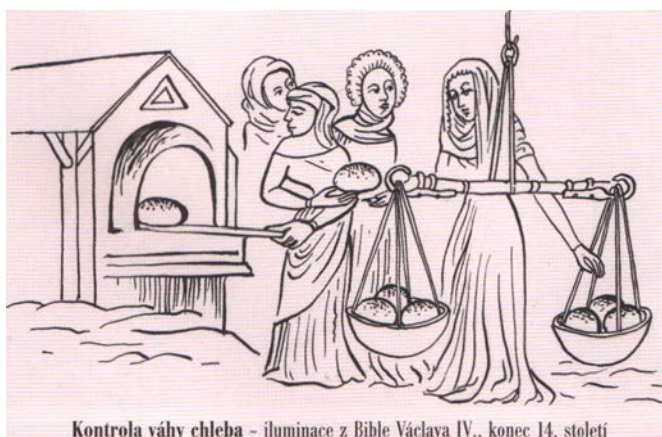
CECHY

Většina řemesel se od dob hradisti soustřeďovala v tržních osadách. Se vznikem měst se přesunula do nových středisek a samozřejmě se objevil problém, jak zajistit jejich hospodářskou prosperitu (neboť většina měst byla královských a výnosy představovaly příjem panovníka). Logickým krokem bylo, že panovníci začali řemeslníkům prodávat různé hospodářské výhody. Ve 13. století jsou ojediněle doloženy výsady individuální, které si mohl koupit jeden konkrétní výrobce.

Od 13. století se začali řemeslníci ve městech sdružovat v bratrstva, která měla zpočátku cíle společenské, náboženské a charitativní. Členové platili příspěvek do společné pokladnice a bratrstvo podporovalo nemocné a přestarlé členy, vdovy, sirotky a pořádalo společné oslavy. Záhy začala tato bratrstva usilovat o získání hospodářských privilegií, která by neposkytovala výhodu jedinci, ale kolektivně všem členům bratrstva. To byla cesta, již se utvářely cechy.

Městské spolky řemeslníků začaly vystupovat proti původní svobodě řemesel, která platila v nově zakládaných královských městech. Důvodů bylo hned několik. Základní podstatou jejich zápasu byla relativní přesycenost městského trhu. Do měst se stahovali řemeslníci ze širokého okolí anebo tu výrobci, kteří pracovali na vesnicích, prodávali své zboží. Bouřlivý hospodářský vzestup českých zemí k němuž došlo ve druhé polovině 13. století, ve 14. století ustal. Trh stagnoval a odbyt klesal (zvláště se snižoval počet velkých stavebních zakázek placených panovníkem). Města se neustále rozrůstala, rostl počet městských obyvatel a také řemeslníků. Nabídka (na rozdíl od 13. století) začala rychle převyšovat poptávku. Ideou cechů bylo ochránit své členy před konkurencí ostatních výrobců systémem regulace trhu.

Postupně se formovaly zásady cechovní hospodářské politiky, jejímž základem pilířem byl princip monopolizace. Ve městech směli vyrábět a prodávat jen členové cechu, členství v cechu se stalo povinným, cech určoval cenu výrobků a snažil se také určovat cenu, za jakou bude nakupovat suroviny (tady ovšem narážel na zájmy jiných cechů nebo obchodníků a tento princip se nikdy nepodařilo prosadit trvale). Cechy určovaly pravidla svého vnitřního života - způsob výběru mistrů, výchovu tovaryšů (určovaly také, jaká práva mají mít tovaryši - někdy jim přiznávaly řadu výhod) a učňů, pořádaly společné oslavy a pečovaly (stejně jako původní bratrstva řemeslníků) o přestarlé a zchudlé mistry ve městě, o vdovy a sirotky po svých členech. Principy cechovní ochranné politiky¹ se rodily pomalu a časově se neprosadily všude stejně rychle. Nejstarší řemeslnické organizace vznikaly v Praze. Pražští řezníci se ve 14. století dovolávali svých statut z časů Přemysla Otakara II. Na konci 13. století se zmiňují také cechovní statuta ve Znojme. První skutečně dochovaná pocházejí z roku 1318 a náležela pražským krejčím.

Kontrola váhy chleba - iluminace z Bible Václava IV., konec 14. století

Městští řemeslníci - podle německé iluminace, konec 14. století

Teprve ve druhé polovině 14. století však cechovních statut přibývalo a vzácně se objevují i v menších městech. Skutečná cechovní struktura však byla dotvořena až v 15. století.

POSTAVENÍ ŘEMESLNÍKŮ

Řemeslník se stal typickým představitelem středověkého města. Tím, že se stal členem městské komunity, získal osobní svobodu (na rozdíl od řemeslníků na knížecích hradisti). Stal se živnostníkem, drobným podnikatelem, někteří vlastnili dům (ve 14. století však mnozí řemeslníci vlastní dům neměli a žili a pracovali v nájmu v domě některého ze zámožnějších patricijů) nebo měli alespoň dílnu (ve 14. století byla často spojená s obytnou jizbou). Vlastnili potřebné nástroje, sklad materiálu a výrobků, zaměstnávali několik pracovníků (tovaryše a učedníky), prodávali své zboží, byli členy cechu a podíleli se na správě města. Řemeslník vytvořil typ měšťana, který na celá další staletí ovlivnil podobu městské společnosti.

Vznik vrstvy městského řemeslnictva měnil jejich psychologii. Byli svobodní, na rozdíl od patricijů a kupců však nebyli nijak zámožní. Výnosy z řemeslnické práce nebyly zpravidla velké a udržet si je mohli jen za předpokladu spolupráce se svým cechem. Proto se u nich vytvářelo mnohem silnější povědomí kolektivního prosazování svých zájmů. Původně byl však podíl řemeslnictva na řízení města zanedbatelný. Od poloviny 14. století začal ve větších městech zápas řemeslníků o to, aby zasedali v městské radě. V roce 1366 zorganizovali pražští soukeníci ozbrojené spiknutí, které bylo krvavě potlačeno. Řemeslníci podnikli bouře i v dalších městech (1378 v Brně, 1391 v Jihlavě). V průběhu druhé poloviny 14. století se řemeslníci začali pozvolna objevovat vedle patricijů v městských radách, ale teprve v husitských válkách získali větší vliv na chod města.

Pracovní rytmus a způsob života řemeslníků upevňoval jejich svěbytnost. Ve své podstatě šlo o uzavřenou komunitu. Sňatky se uzavíraly obvykle na základě profesního výběru, neboť se od nevěsty většinou očekávalo, že bude nejen rozumět způsobu života řemeslnické dílny a ve shodě s ní povede domácí hospodářství, ale většinou musela být schopna pomáhat svému manželovi i v dílně anebo ho podle potřeby dokonce zastoupit. Proto se prvorození synové (dědicové živnosti) z řemeslnických rodin ženili s dcerami z rodin řemeslníků stejného oboru.

Mnohá řemesla měla svá výrobní tajemství, která se předávala z otce na syna (nešlo jen o receptury či výrobní technologii, ale také o informace, kde získat nejlepší suroviny, kterým obchodním partnerům může důvěřovat a kterým ne, kterému trhu se má vyhnout). Řemeslníci se nejraději stýkali s řemeslníky příbuzných oborů, především proto, že si měli o čem povídat a mívali obvykle na městské problémy stejné názory (které vyplývaly z jejich hospodářských zájmů). Řemeslníci stejné profese se často usazovali společně v jedné ulici či blízko sebe. Tak už ve středověku vznikaly uličky specializované na určitý

řemeslná výroba

druh zboží, podle něhož dostávaly svá pojmenování (Masná, Platněská, V Jirchářích, Kožná).

Řemeslníci nebyli až na výjimky bohatí. Často bývají ztotožňováni s městskou střední vrstvou, ale to neplatilo pro všechna řemesla a pro všechny řemeslníky. Někteří žili na samé hranici bíd. Navenek řemeslníci vystupovali důstojně jako měšťané, doma však často museli být úzkostlivě šetrní.

Psychologii řemeslníka formovala snaha vydělat v podmínkách středověkého města co nejvíce a to nebylo s ohledem na tehdejší systém vůbec snadné. Kupec měl situaci

jednodušší. Jinde levně nakoupil, doma se ziskem prodal. Zisk byl něčím, co k obchodování legálně patřilo. Ale v případě řemesla to tak jednoduché nebylo. Nesmíme se na středověkou ekonomiku dívat dnešními očima. Řemeslník měl v očích společnosti především zajistit potřeby svých sousedů, zisk měl být až na druhém místě.

V případě řemeslníků plynul zisk ze zhodnocení práce (neboť na nákupu surovin vydělávali jen minimálně a někdy vůbec ne). Problémem jejich hospodaření byla řada omezení, která jim bránila vydělat více. Cech chránil řemeslníky před konkurencí ze strany fušerů, tedy necechovních výrobců. Ale před omezeními danými městskou hospodářskou politikou je většinou ochránit nemohl.

Na různé zboží (především potraviny) stanovovala městská rada závazné ceny (středověk nebyl vůbec prostředím volného trhu). Městská rada měla za úkol zajistit klid ve městě, proto dbala na to, aby byly potraviny cenově dostupné i pro chudé (ceny bývávaly často stanoveny i na jiné výrobky a dokonce i na služby, třeba užití lázně).

Konšelé určovali závaznou váhu chleba a cenu, za kterou směl být prodáván.

V situaci, kdy byl dostatek obilí, to nebyl pro pekaře problém, jenže pokud mouka podražila, městská rada nutila pekaře prodávat chléb stále levně. Ti se logicky bouřili. Záhy přišli pekaři s požadavkem, aby byly stanoveny závazné výkupní ceny obilí a mouky (jedině pak mohou garantovat cenu chleba). Tomu se ovšem městská rada bránila (protože v ní zasedali kupci, kteří na obchodu vydělávali). Podobné to bylo i s řezníky, ševci (potřebovali kůže) a dalšími řemesly. Chod středověkého města byl složitý a hospodářsky provázaný mechanismus, v němž se každá skupina snažila přenést tíži nákladů na ostatní. Patricijové využívali svou politickou moc a řemeslníci zase sahali k praktikám, o kterých se psalo jako o šizení. Pojem šizení zákazníků byl v prostředí středověké společnosti nový, v dřívějších dobách prakticky neznámý (zvláště v prostředí naturální směny nebo sousedské výpomoci). K šizení sahali řemeslníci zvláště v časech, kdy je městská rada nutila prodávat s minimálním ziskem.

Od 14. století se ve městech pravidelně kontrolovala kvalita prodáváného chleba a dalších potravin, kontrolovaly se váhy a míry. Na radnici se upevňoval železný prut, jehož délka byla přesně jeden loket, aby si každý mohl ověřit, zda koupil správně změřenou látku. Stejně tak byla lidem k dispozici nádoba s oficiálně schválenou mírou jednoho věrtele a váha s kalibrováním závažím. I když řemeslníci oficiálně vystupovali proti šizení zákazníků, v praxi se mu nevyhýbali (a mezi sebou se zřejmě na podobné praktiky dívali velice shovívavě). V cechovních statutech se stanovovaly přísné tresty za šizení zákazníků, ale v praxi řemeslníky kontrolovaly a trestaly spíše radnice než sám cech (pověst o Václavovi IV., který osobně trestal nepoctivé řemeslníky). Řemeslnický stav vytvořil specifickou subkulturu středověkého města, která

Řemeslník – podle iluminace z 2. poloviny 14. století

byla předmětem zájmu chudších měšťanů, ale současně terčem posměchu, jak dokládají četné středověké satiry. Nejznámějších je sedm satir o řemeslnících a konšelech z poloviny 14. století, dochovaných v Hradeckém rukopisu. Autorem byl nejspíše nemajetný klerik, proto odsuzuje hromadění majetku, popisuje nešvary řemeslníků a hrozí jim peklem.

MĚSTSKÁ ŘEMESLA

Jako řemeslo se ve středověku označovala obvykle výroba provozovaná ve městech. Výrobci na venkově se za řemeslníky v písemných pramenech neoznačovali (neboť se na ně nevztahovaly cechovní předpisy). Výjimkou byli venkovští kováři, neboť jejich existence na vesnici byla nezbytná. Všechny ostatní výroby však bylo možno podle dobového názoru měšťanů přenést za městské hradby. Venkovští výrobci se obvykle označovali jako „fušeři“.

Něco jako klasifikaci řemesel středověk samozřejmě neznal. Proto byla ve velkých městech mnohem větší specializace než ve městech menších. V písemných pramenech z Prahy se ve druhé polovině 14. století uvádí celkem 225 různých druhů řemesel.

Mezi jednotlivými obory existovaly třetí plochy, které bývávaly neustálými předměty sporů, co vlastně patří do kompetence jednotlivých řemeslníků. Šlo o to, že mnohá řemesla se překrývala. I když jsou podobné kompetenční spory typické spíše až pro renesanci, dochovaly se i ze 14. století. Doloženy jsou stížnosti jirchářů na ševce, že sami nakupují kůže a zpracovávají je, i když by je správně měli kupovat od jirchářů. Stejně tak si řezníci stěžovali na ostatní měšťany, že sami poráží svůj dobytek a přebytky prodávají, i když by měli porážku a prodej masa svěřit řezníkům.

V souvislosti s tím, co je řemeslo, platil ve středověkém městě názor, že to jsou veškeré dovednosti, které konají měšťané. Tento postoj vycházel z chápání pojmu označujícího latinsky práci (labor - ars - opus). Slovo „ars“ znamenalo totiž nejen rukodělnou činnost, ale rovněž produkci divadelní a hudební. Jako řemeslníci se proto označovali také malíři, kejklíři, pístci, notáři a písaři. I o prostituci se hovořilo jako o řemesle.

Ve 14. století, kdy začaly vznikat, cechy nezastupovaly obvykle jen jedno řemeslo jako později (s výjimkou velkých měst). V menších městech vznikl původně jeden cech, později tu byly dva či tři, přičemž každý sdružoval nejrozličnější řemesla, často svou povahou naprosto odlišná (je třeba doložen cech, v němž byli pekaři, ševci a hodinář). V případě malých měst se cechy mnohdy ustanovovaly především na základě osobních sympatií členů a hájily postavení řemeslníků jako celku. Pouze ve velkých městech nabyly cechy již ve 14. století povahy výrazně profesní a každý hájil speciální zájmy jednoho konkrétního řemesla.

Řemeslníci budují městské hradby – iluminace z Bible Václava IV., konec 14. století

PEKAŘI A ŘEZNÍCI

V první polovině 14. století ve většině měst často převládal při pečení chleba ještě tradiční samozásobitelský charakter hospodaření jednotlivých domácností. Zpočátku se proto jen pomalu zvyšoval počet pekařů, ale i poté, co se pekaři stali všeobecně přijímanými dodavateli chleba, nadále část pečivá zhotovovaly hospodyně samy (zvláště sváteční koláče, koblihy, mazance apod.).

V letech 1348 až 1419 bylo v Praze zapsáno 157 pekařů, kteří vlastnili domy. Kromě nich zde působili další pekaři, kteří pracovali v nájemných dílnách (podruzi, jimž „byla přána živnost“). V roce 1334 byly v Mladé Boleslavi na 300 domů čtyři chlebná krámy, chlebné lavice se připomínají v Hradci Králové a v Lanškroune. První artikule pekařského cechu pocházejí z roku 1338 z Netolic. Znění si sepsali sami pekaři a cisterciácký opat ve Zlaté Koruně (jejich vrchnost) je potvrdil „skrze svou milost a přízeň“¹¹. Základním ustanovením bylo nařízení, podle něhož nesměli ostatní měšťané péct chléb na prodej (pro svou potřebu ale směli). Současně se nařizovalo, že chléb se smí prodávat jen v krámech. Dále je zde ustanovení, jak velika směla být pekařská pec (tím byla dána kapacita, kolik chleba mohla jedna dílna denně upéct). Ve 14. století se začali vydělovat specializovaní pekaři - koláčníci, mazanečníci a caletníci. Jako caletníci se označovali perníkáři. V roce 1335 se v Turnově uvádějí výrobci medového perníku. Své sdružení měli kolem roku 1348 pražští caletníci (v té době ulice Caletná).

ROK 1370 PRAŽSKÝ CALETNÍK (V TĚ DOBĚ ULICE CALETNÁ).

Caletníci - pekařská pec, podle iluminace z konce 14. století

Mezi nejvýnosnější městská řemesla patřila řeznická živnost. Zatímco měšťané pěstovali drůbež a vepře, jejichž maso zpracovávali sami, řezníci se zabývali především porážením skotu, prodejem hovězího masa a také masných výrobků. Řezníci existovali již ve 13. století a záhy měli v Praze své bratrstvo. V roce 1310 hájili pražští řezníci město a za svou statečnost obdrželi do znaku stříbrného lva v červeném poli (někdy se sekerou v tlapě). Měli zřejmě také nejstarší cechovní statuta. V roce 1337 obdrželi budějovičtí řezníci statuta podle „práv řezníků pražských“¹¹. V roce 1343 byla práva cechu pražských řezníků potvrzena a v roce 1357 obdrželi nové artikule. Měly šest článků; první o přijímání do cechu, druhý o řízení cechu (v čele stáli dva zvolení starší), třetí určoval zásady slušného chování (tresty za nestydatosti vůči ženám), čtvrtý zaváděl monopol prodeje (zákaz, abv maso prodávali huntýři, tedy měšťané porážející vlastní dobytek; maso nesměli prodávat ani řezníci, kteří nebyli členy cechu, a Židé), pátý zakazoval, aby řezníci mezi sebou soutěžili cenami při nákupu dobytka. a v šestém se stanovily zásady pro jakost masa (zakazovalo se prodávat maso „nečisté“ a „vlkohryzné“¹¹, tedy maso uhynulého a zadáveného dobytka).

Na konci 14. století bylo v Praze 214 masných krámů (jeden tedy připadal na necelých 200 obyvatel). Poměrně vysoký počet masných krámů je doložen i v dalších městech (v roce 1329 v Litoměřicích 40, v roce 1334 v Mladé Boleslavi prodal Ješek z Míchalovic řezníkům 30 krámů). Již ve 14. století existovali v Praze specializovaní řezníci - uzenáři. Podle celních sazebníků se v té době uzené maso z Cech dokonce vyváželo.

Středověká jatka - rekonstrukce podle dobové iluminace

PIVOVARNÍCI A PÁLENKA

Snad nejvýnosnějším potravinářským řemeslem středověku bylo vaření piva. Slad se vyráběl z pšenice nebo ječmene a ve 14. století si ho obvykle připravovali pivovarníci sami (teprve později došlo k vydělení specializovaných sladovníků). Pivo se původně varilo v klášterech, v knížecích dvorcích a také v šencích. V Praze jsou pivovarníci doloženi již v roce 1082.

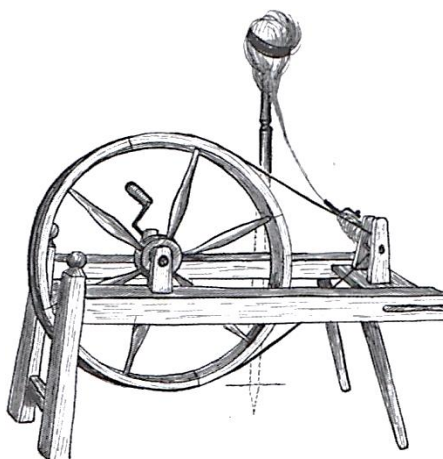
Po založení města získali právo vařit pivo všichni majitelé domů. Jejich domy se později označovaly jako právovárečné (z jejich majitelů se stala zámožná vrstva městských právovárečníků). Ovšem měšťané, kteří si domy postavili později, toto právo již nezískali. Právováreční měšťané si již koncem 14. století nechávali pivo vařit od pivovarníků a sami se věnovali jen šenkování piva, někdy právo šenku pronajímali šenkýřům.

Lihoviny (pálení, tzv. zžené víno) a destiláty vyráběli od 14. století apatvkáři a prodávali je jako lék.

SOUKENÍCI A PLÁTENÍCI

Od 13. století se v textilní výrobě prosazovala specializace. Podle zpracovávaného materiálu se řemeslníci dělili na výrobce plátna (lněný textil), sukna (vlněný textil) a barchetu (textil s lněnou osnovou a bavlněným útkem). Jednotlivé operace bývaly rozděleny mezi specializované řemeslníky - tkalce, valcháře, postřihovače, barvíře apod. Důvodem byla snaha zvládnout velký objem výroby. Žádné středověké řemeslo nemělo tak propracovanou organizaci jako právě výroba textilu (především sukna).

Plátenictví se jako městské řemeslo objevuje ve 14. století jen ojediněle (přízi předtý ženy tradičně doma a dávaly ji zpracovat venkovským tkalcům). Plátno se užívalo k šití košil a spodního prádla, nemuselo být proto příliš kvalitní. Pláteníci patřili mezi chudé městské řemeslníky. Hotové plátno se obvykle

Spřádací kolo - podle vlámské iluminace z poloviny 14. století

řemeslná výroba

ještě bělilo (jedno z prvních bělidel je doloženo roku 1379 v Krnově, kde se za vybělení jednoho kusu platilo 6 grošů).

Pravým opakem byli z hlediska zámožnosti soukeníci. Ze sukna se šil vrchní oděv, a proto se dbalo na jeho kvalitu.

Čím jemnější sukno, tím dražší (nejluxusnější se ovšem dovážela z Flander).

I v českých zemích se ve 14. století vyrábělo poměrně kvalitní sukno, které se dokonce vyváželo do okolních zemí (již Přemysl Otakar II. pozval do země flanderské soukeníky, aby zde předávali své zkušenosti).

Jedním z největších soukenických středisek byla Chrudim, kde kolem roku 1400 pracovalo 150 soukenických dílen.

Proslulé bylo rovněž hradecké sukno, které se vyrábělo v Jindřichově Hradci a označovalo se pečeti (s nápisem „Nova domus“), které potvrzovaly jeho

původ. Podle počtu pečeti se určovala jakost (u nejlepších jich bylo osm na jedné roli). Role sukna zvaná postav mívala délku 30 až 40 loktů, tedy 15 až 20 metrů. Významným střediskem soukenictví se ve 14. století stala Jihlava (v roce 1360 doložen nejstarší soukenický cech, další pak 1378 v Rychnově nad Kněžnou). V Jihlavě se po úpadku dolování stříbra začali měšťané věnovat soukenictví a od 14. století se tu vyrábělo kromě jiného i vojenské sukno. Po vzoru zahraničí byla výroba sukna rozdělena mezi několik profesí. To vyplývalo z velkého množství pracovních operací, které byly při výrobě sukna nezbytné (s tím souvisela rozmanitá zařízení a nástroje a také nezbytné zkušenosti, které jeden výrobce sám nedokázal zvládnout).

První etapu zajišťovali vinaři. Vlnu kupovali od velkých producentů (světské i církevní vrchnosti chovaly velká stáda ovcí, která jim přinášela slušné příjmy, a proto omezovaly pastvu poddanského dobytka). Vinaři surovou vlnu odmašťovali, pak ji mykali, česali a sprádali. Někdy však totéž dělávali tovaryši tkalců vlněných látek.

Tkalcí vlnu soukali, snovali a tkali. Utkanou látku prodávali valchařům. Původně se vlněná látka plstila šlapáním ve vodních nádržích, ale ve 14. století se již užívala valcha. Valchu tvořil dřevěný žlab, v němž byla ve vodě rozložená látka, do které pravidelnými údery tloukly stoupy (vertikálně

Přádlena - podle iluminace z 2. poloviny 14. století

postavené dubové trámce, které se zvedaly pomocí palců hřídele, již otáčelo kolo s vodním pohonem).

Zplstěná látka se napínala na rám, pak se jí ujímali postřihovači (jejich úkolem bylo srovnat nestejně dlouhý vlas na povrchu tkaniny pomocí velkých postřihovacích nůžek). První zpráva o postřihovačích je z roku 1353 z Prahy, v roce 1399 jim byl potvrzen cech. Méně kvalitní sukno se prodávalo nebarvené (v šedé rezně barvě), ale to, které bylo určeno na šití lepších oděvů, barvili ještě barvíři.

Vzhledem k tomu, že se na výrobě sukna podílelo několik profesí, vedli řemeslníci mezi sebou neustálé spory o ceny, za které si výrobky mezi sebou prodávali, přičemž největší zisk mívali obvykle ti, kteří stáli na konci výrobního řetězce (postřihovači a barvíři).

KOŽELUZI A KOŽEŠNÍCI

I při zpracování kůží se objevovali specializovaní řemeslníci (tříselníci obstarávali měkčení kůží, barvíři kůže barvili). Podle technologie existovaly dva typy zpracovatelů kůží. Koželuzi zpracovávali všechny druhy kůží, které byly určeny hlavně pro řemenáře a sedláře. Používali rostlinná trísla, která zachovávala hnědovou barvu kůží. Jircháři zpracovávali jemnější kůže pro ševce, rukavičkáře, pasíře a výrobce oděvních součástí pomocí draselných solí (kamence, alúnu), po jejichž použití kůže zbělala. Bělené kůže se daly dobře barvit. Je možné, že tuto technologii přinesli do Čech vlaští koželuzi, které z Kalábie pozval Karel IV. Koželuzi a jircháři však nebyli početní, neboť většina řemeslníků, kteří vyráběli zboží z kůže, si surovinu ve 14. století zpracovávala sama.

Mnohem početnějším řemeslem byli kožešníci, neboť rozmanité kožešiny patřily k dobové módě. Kožešiny sloužily ke zhotovení kožichů a samostatných oděvních součástí (čepic, halen) i k lemování a podšíť pláště a kabátů. Na konci 14. století působilo jen v Praze 136 kožešníků. Mnozí z nich ovšem kožešiny nejen zpracovávali, ale také dováželi a podíleli se i na výrobě oděvů z kožešin. Za nejdražší se považovaly kožešiny kuní a sobolí (neboť byly malé a na zhotovení šatu jich bylo třeba velké množství). Vysoko ceněné byly i kožešiny liščí a jehněčí (zvláště tzv. šeriinka, kožešina z jehněte ještě před první stříží).

ŠEVCI A KREJČÍ

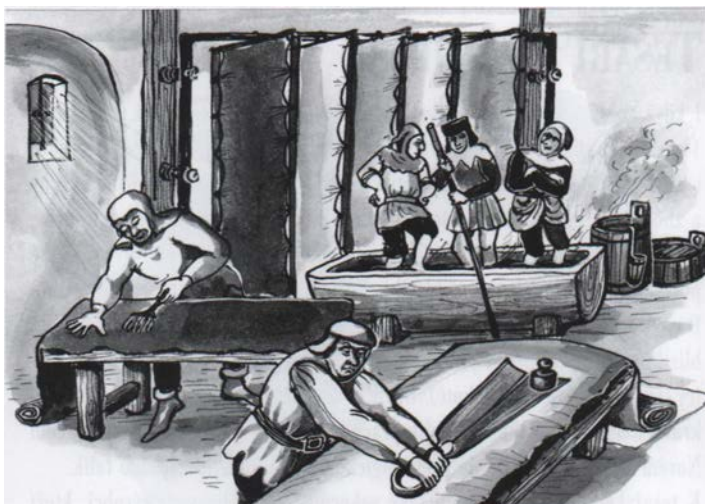
Krejčí a ševci se rozdělovali na noviníky (šili nové šaty a obuv) a vetešníky (spravovali starší kusy).

Ušit pěkný oděv vyžadovalo spoustu zkušeností a s ohledem na módní výstřelky, které se objevily ve 14. století, se většinou vyžadovala precizní práce, aby šaty dobře padly (módní kánon byl založený na těsném obepnutí postavy). V důsledku toho

se krejčí specializovali a dělili se na kytléře, pláštníky, kabátníky a hacníky (šili kalhoty). V letech 1344 až 1353 je jen na Starém Městě pražském doloženo 42 krejčích a jejich počet se neustále zvyšoval (v letech 1354 až 1393 zde obdrželo měšťanství dalších 92 krejčích). Krejčí museli pracovat na zakázku, vyrábět „na sklad“ bylo zakázáno (skladem směli mít nejvýše dva oděvy). Záhy se začali krejčovští mistři specializovat na šití oděvů mužských a ženských. Při šití ženských oděvů musel asistovat žena (bralv zákaznicím míru, bylo nepřipustné, aby se žen dotýkal muž - krejčí). Těmto pomocnicím se říkalo švadlí či švadleny (zdá se, že někdy šily celý šat). Krumplěr se zabýval vyšíváním oděvů, šlojiřník nabízel ženské zavinutí hlavy, existovali specializovaní kloboučníci, biretníci, rukavičkáři.

Krejčovský bronzový náprstek - nález z hradu Vížmburk, konec 14. století

Postřihovačská dílna - rekonstrukce podle iluminace z konce 14. století

Kovolitecká dílna - rekonstrukce (muzeum Kutná Hora)

KOVÁŘI, NOŽÍŘI A PLATNĚŘI

Kovárna byla nezbytná všude tam, kde se pracovalo se železnými nástroji, ať už to bylo ve venkovském zemědělství, městských řemeslech, při stavbách a dolování nebo na hradě (potřeby vojenské družiny). Kovárny stávaly téměř všude. Jejich počet byl ve 14. století obrovský, neboť v důsledku rozvoje hospodářství byla velká poptávka po železných nástrojích a dalších výrobcích. V Praze je ve 14. století doloženo celkem 128 kovářů.

Dílny, kde se pracovalo s otevřeným ohněm, považovali lidé ve středověku za potenciální zdroj požáru, a proto se kovárny musely stavět mimo dosah obytných domů (na předměstí či v předhradí, ale častěji na volném prostoru před hradbami). Přesto mivali kováři statut městských řemeslníků (kovář měl někdy dům ve městě a před hradbami jen dílnu s výhní). Nejstarší cech, v němž bylo kovářské řemeslo zastoupeno, vznikl v Jihlavě v roce 1349 (řád spojeného řemesla kovářů, sedlářů, kotlářů, ostrožníků a brnířů). První výhradně kovářský cech je doložen až v roce 1418 na Starém Městě pražském. Díky rozvoji dolování a vzniku hamrů vzrostla produkce surového železa, kováři ovšem také zpracovávali staré železo (polámané kusy se běžně překovávaly na nové výrobky), železo se rovněž dováželo, stejně jako ocel. Surové železo nakupovali kováři přímo v hamrech nebo častěji na trzích. Základním tvarem surového železa byl šín (ploché železo určené hlavně na výrobu plechu) nebo štáf (tyčové železo na výrobu nástrojů, podkov a hřebíků). Oboje se prodávalo na váhu.

Kováři vyráběli obvykle jen základní tvar - zhotovovali různé zemědělské a řemeslnické nářadí, hřebíky, skoby, mříže, ostřili starší nářadí a věnovali se podkovářství. Již ve 14. století se ve větších městech objevovali specializovaní kováři. V předhusitské Praze je doloženo 17 jehlařů, 7 pílařů a 5 hřebíčníků. V Hradci Králové pracoval na konci 14. století dráteník (výrobce drátu). Výroba podkov a kování koní nebyla naproti tomu ve středověku

výrobní specializací jako později, neboť podkovářství se věnovali všichni kováři (v pramenech z předhusitských Cech nejsou podkováři jmenovitě doloženi). Kovářství se zabývalo obvykle jednoduchým zpracováním železa. Existovala však specializovaná odvětví, která rovněž pracovala se železem, ale nabízela výrobky náročnější. Ve větších městech byli běžní nožíři (kteří zhotovovali výrobky s kaleným ostřím). V Praze ve 14. století působilo 110 mistrů, doloženi jsou i v jiných městech (Kutná Hora, Chomutov, Locket, Mělník, Jindřichův Hradec). Zvláště v Praze existovaly i další odvozené specializace (nůžkaři, břitváři). Početní byli mečíři (latinsky gladiatores), v letech 1324 až 1393 je jich v Praze doloženo 15.

Jinou kovářskou specializací, pracující především s plechem, byli platněři (ze železných plátů vyráběli zbroj). V Praze již v roce 1328 utvořili svůj cech a v roce 1351 se platněř Rudl objevuje poprvé mezi staroměstskými konšely. Platněři jsou doloženi i v jiných městech (Kolín, Beroun, Chrudim). K nim se podle používané výrobní technologie řadili i helměři.

ZÁMEČNÍCI

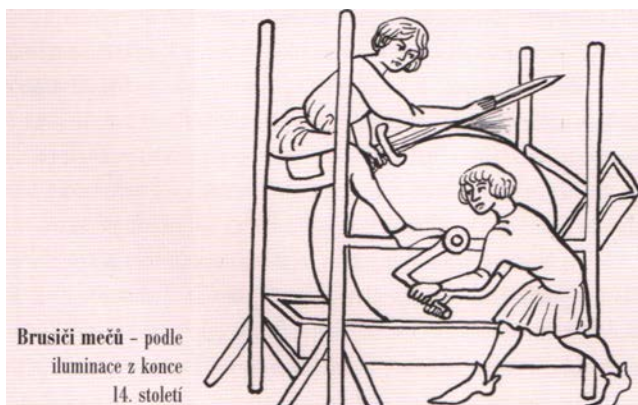
Zámky na klíč byly obvykle ve všech domech, nejen ve městech, ale i na vesnicích. Zámečnictví bylo proto řemeslo velice rozšířené. V menších městech a na vesnicích zřejmě zámky vyráběli šikovnější kováři, ale ve velkých městech se výrobou jemných mechanických zařízení zabývali specializovaní zámečníci. V Praze jich působilo v předhusitském období 49, doloženi jsou i v Příbrami, Litoměřicích a Hradci Králové. Mezi zámečnický je zapsán i hodinář neboli orlojník (v roce 1376 císařský hodinář orlogista Martin).

Detail klepadla - muzeum Hradec Králové, přelom 14. a 15. století

TESAŘI A TRUHLÁŘI

I když se dřevem uměl pracovat každý hospodář, bylo tesařské řemeslo ve 14. století velice rozšířené, zvláště ve velkých městech, kde vznikaly nové stavby a opravovaly se ty starší. Gotické stavby mivaly vysoké a špičaté střechy a zhotovit je vyžadovalo zkušenosti. Proto měli tesaři stále dostatek práce. V Praze působilo ve 14. století 71 tesařů, ale všichni sídlili na Novém Městě pražském, pouze jediný se přihlásil k měšťanství na Starém Městě pražském. Důvody byly dva. Tesaři byli chudí řemeslníci, svým postavením se často blížili nádeníkům, neboť pracovali obvykle za sjednanou mzdu pro jiné mistry (stavitele a kamenické hutě). Druhým důvodem byl fakt, že nikde v českém království nebylo pro tesaře tolik práce jako právě ve velkoryse budovaném Novém Městě pražském. Je proto logické, že jich tu bylo zapsáno tolik. K tesařskému řemeslu patřili také sekerníci, specializovaní výrobci, kteří stavěli mlýnská zařízení. Ve 14. století se však tato profese objevuje zřídka.

Brusiči mečů - podle iluminace z konce 14. století

řemeslná výroba

Dřevorubec - Breviář svatojiřského kláštera, po roce 1400

Miska z dřevěných dýh - muzeum Hradec Králové, přelom 14. a 15. století

neboť většina mlynářů si zařízení svých mlýnů zhotovovala sama (sami je také opravovali). Jinými specialisty byli rounníci či trubáci (provrtávali dřevěné kmeny pro vedení vody), mostníci (v roce 1374 se jeden připomíná v Hradci Králové), kotečníci (stavěli krámy a boudy pro obchodníky) a lodnáři (zhotovovali čluny a prámy).

S proměnou interiéru se osamostatnilo řemeslo truhlářů (ve středověku označované spíše jako řemeslo stolařské). V předhusitské Praze je doloženo jen 18 mistrů stolařů. dále jeden truhlář (vyráběl truhlice), objevovali se i lavičníci, postelníci a pokladníci (zhotovovali dřevěné pokladnice). Důvodem menšího počtu truhlářů byl fakt, že ve 14. století neexistovala ještě těsná hranice mezi řemeslem truhláře a tesaře a mnoho nábytku pocházelo proto z tesařských dílen.

HRNČÍŘI

Hrnčířství bylo tradičním řemeslem, jehož technická úroveň se v předhusitských Čechách oproti 13. století nijak podstatně nezměnila. Pokud chtěli zámožní zákazníci luxusní keramiku, kupovali dováženou zahraniční (především z Itálie). Hrnčíři zhotovovali obyčejný a levný kuchyňský sortiment na rychle rotujícím kruhu, nádoby polévali hnědými a zelenými engobami a glazurami. Jedinou výjimkou z tohoto běžného zboží byly loštické poháry, které se začaly vyrábět na konci 14. století (v 15. století se pak vyvážely do celé Evropy, jak dokládá vyobrazení na malbě Hieronyma Bosche).

Hrnčíři patřili k chudším řemeslníkům a působili rovnoměrně rozmístěni ve městech i na venkově. V roce 1332 odváděli hrnčíři v Lanškrouně hrnce jako platby tamnímu rychtáři. Známí hrnčíři pracovali v Berouně a v České Lípě (prodávali do širokého okolí). V Praze je doloženo 35 hrnčířů, ale k měšťanství se na Starém Městě pražském přihlásil v roce 1382 jediný (jako jediný měl tedy dům a mohl se stát měšťanem). Zvláštní hrnčířskou profesí byla výroba kamnářských kachlů.

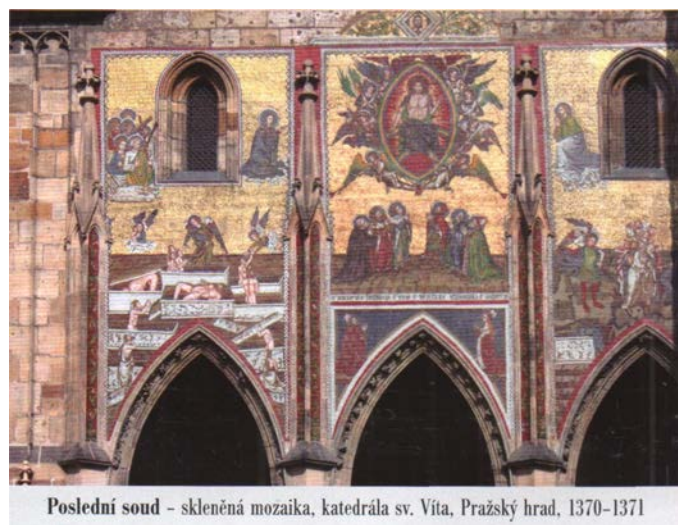
Středověká keramika

SKLÁŘI

I když jsou sklářské hutě v českých zemích doloženy již v polovině 13. století, skutečný rozmach výroby spadá až do druhé poloviny 14. století, kdy se toto podnikání intenzivně rozvíjelo v pohraničních podhorských krajích. Staré sklářské hutě se budovaly poblíž potoků, v nichž byl dostatek křemičitého pisku, a současně v blízkosti lesů. Důvodem byla obrovská spotřeba dřeva, nutného nejen k vytápění pece, ale také na výrobu potaše. Potaš (salajka) se vyráběla z popela listnatých stromů (nejlépe buků), který se louhoval v kotli s vařící vodou. Odhaduje se, že na jeden kilogram potaše se spotřebovalo několik kmenů vzrostlých stromů.

Pokud se les v okolí sklářské hutě vykácel (někdy to trvalo jen několik měsíců), sklárna se zrušila a přesunula na jiné místo. Staré sklářské pece mívaly poměrně jednoduchou konstrukci a jejich životnost se počítala na měsíce. Stavby nutné k provozu hutě bývaly obvykle jen přístřešky. Proto se sklárny mohly stěhovat podle potřeby za lesem stále výše a výše do hor. Mýtiny, které po sklářích zůstaly, často umožnily založení nové osady. Obce Drnovec, Horní a Dolní Světlá a Trávník v Lužických horách, připomínané roku 1391, vznikly pravděpodobně ihned po odchodu sklářů.

Někdy se v odborné literatuře píše, že sklárny existovaly i ve středověkých městech. S ohledem na velkou spotřebu dřeva je to však nepravděpodobné. I když archeologové objevili v Praze malou pec se zbytky sklovin a zlomkem hliněné pánve, těžko šlo o pozůstatek hutě, v níž by se sklo tavilo ze základních surovin, ale šlo spíše o zapalovací pec pro zhotovování okenních vitrají (z předem utavené skelné suroviny). Také písemné zmínky o sklářích v Praze

Poslední soud - skleněná mozaika, katedrála sv. Víta, Pražský hrad, 1370-1371

hovoří o řemeslnících zabývajících se výrobou okenních tabulí (z předhusitské Prahy jich známe celkem 24). Nejstarší je zpráva z roku 1314, kdy se mezi věřiteli krále Jana Lucemburského uvádí „Weigandus glazer“.

Výroba foukaného skla byla soustředěna na lesnaté úpatí hor (Krušné a Lužické hory, Šumava, Českomoravská vrchovina, Jeseníky). I když máme ze 14. století doloženo kolem 20 skláren, jejich počet byl ve skutečnosti mnohem vyšší, což dokazuje četnost nálezů českého gotického skla. Koncem 14. století se užívalo nejen v prostředí panovnického dvora a velmožů, ale běžně i v měšťanských domácnostech (rozsáhlé soubory nalezeny kromě Prahy i v Plzni, Sezimově Ústí, Mostu, Pardubicích, Hradci Králové, Kutné Hoře, Brně, Olomouci a v dalších královských městech).

Česká sklářská produkce se prodávala do zahraničí, jak dokazují nálezy z Bavorska, Saska, Slezska i z Anglie. Kromě nápojového skla se mezi exportem objevují také alchymistické baňky a křivule, lékařské sklo a urinaly (baňky na zkoumání moče), neboť české sklo bylo oblíbené pro čistotu sklovin.

Česká sklářská huť - iluminace v Mandevillově cestopisu, kolem roku 1400

Vybavení středověké sklářské hutě bylo velice jednoduché, jak ukazuje unikátní iluminace z doby kolem roku 1400 v Mandevillově cestopisu. Tuto podobu si české sklářské hutě udržely až do baroka. Pod otevřeným dřevěným přístřeškem stála vlastní sklářská pec. Byla kruhového půdorysu, spodek se stavěl z kamenů a jílů a na něm se ze žáruvzdorných jílů vvdusala kupolovitá klenba s jedním nebo dvěma pracovními otvory. Uvnitř pece stála hliněná nádoba zvaná pánev, v níž se sklo tavit. Pod pecí byl systém komor, jímž se pec vytápěla. Systém ohřevu byl založen na tom, že se z komor vhněl horký vzduch kanálky do prostoru, kde stála pánev a tavit se sklo (tím bylo možno dosáhnout tavičí teploty kolem 1 200 °C). Z boku pece býval výklenek na chlazení skla (tamprovna), do něhož se hotový výrobek ukládal a nechal se pomalu chladnout. Poblíž pece stály přístřešky na ukládání surovin a hotových výrobků a také jednoduché chatrče sklářů. S ohledem na vzhled středověkých sklářských huteí lze předpokládat, že se v nich pracovalo jen od jara do podzimu, pak se pec vyhasila, skláři chatrče opustili a uchýlili se do lepších příbytků, které stály jinde. Skláři totiž nebyli chudí, šlo o vysoce kvalifikované řemeslníky. Sama výroba skla byla po dlouhá staletí tajemstvím, které se předávalo z otce na syna, a každý mistr si pečlivě střežil recepty, podle nichž sklo tavit.

Sodnodraselná sklovina, z níž se ve středověku foukalo nápojové sklo, se nazývá „lesní sklo“ (z německého Waldglas). Název ovšem nesouvisí s tím, že sklovina má nazelenalou barvu, ale byl ve středověku odvozen od toho, že

sklářské hutě stály v lesích. Ne všechno středověké sklo je nazelenalé. Základní surovinou pro tavbu je písek, což je sediment, který kromě křemičitých složek obsahuje kysličníky kovů, které způsobují zabarvení skla. Protože písek má v různých oblastech odlišnou kvalitu, býval odstín zelené v různých hutích odlišný. Zatímco české středověké sklo má špinavě našedlou či nažloutlou barvu, bavorské sklo je tmavě zelené, sklo z Porýní šedavé, vlámské zelenomodré. Lesní sklo obsahuje bublinky, nedotavené vinty a nečistoty.

Výroba okenního skla je v českých zemích starší než produkce nápojových číší. Již ve 13. století se objevují četné zmínky o okenních sklech. Pro běžné použití se používaly terčíky („kolečka prohlédací“). Šlo o kolečka z lesního skla, která se zhotovovala tzv. korunkovou metodou. Sklář na píšťale vyfoukl malou baňku, tu pak roztočil, aby se protilehlé konce slepily, a tím vzniklo kruhové ploché kolečko. Jím se zasklívala okna obytných místností.

Pro reprezentační prostory, paláce a především chrámy, se používal jiný způsob zasklívání. Do oken se vsazovaly různé tvarované destičky barevného skla. Zhotovovaly se ze širokého vyfouknutého válce, který se podélně rozstříhl kovovými nůžkami, pak se nahřál a roztáhl, aby vytvořil rovnou desku. Barvit sklo bylo technicky složité a tuto znalost ovládalo jen několik mistrů. Pro vtraj se sklo také různě malovalo. Technologickým vrcholem výroby barevného skla v českých zemích byla skleněná mozaika Poslední soud nad jižním portálem katedrály sv. Vítů na Pražském hradě. Mezi lety 1370 až 1371 ji na objednávku císaře Karla IV. zhotovili čeští mistři pod dohledem benátských sklářů. Chemický rozbor skla prokázal jeho domácí původ.

DOLOŽENÉ SKLÁŘSKÉ HUTĚ

Datované

- 1348 - Huť (u Jindřichova Hradce)
- 1359 - Sklenářova Lhota a Právník (u Vimperka)
- 1373 - Skláře u Hořic v Pošumaví
- 137(i) - Sklenařice nad Jizerou a Vysoké (u Jilemnice)
- 1379 - Skelná huť u Vítkova Hrádku
- 1380 - Prachatice
- 1399 - Moldava (Krušné Hory)
- kolem 1400 - Dolní Krupá

Nedatované (druhá polovina 14. století)

- Lužické Hory - Drnovec, Horní a Dolní Světlá, Rozhled pod Jedlovou, Trávník, Svor, Vlčí hora
- Šumava - Mizava u Volar, Skláře, Hutní Dvůr, Nýrsko
- Krušné hory - Jilmová
- Českomoravská vrchovina - Počátky, Sklené (u Svitav), Skelné (u Velkého Meziříčí)
- Slezsko - Žulová, huť u Skorošice

OBCHOD A DOPRAVA

MINCOVNÍ REFORMA

S kvalitou mince, která zásadním způsobem ovlivňovala výnosy ze zahraničního obchodu, zápasili čeští králové po celé 13. století. S ohledem na rostoucí provázanost evropského peněžnictví se objevily již na konci 13. století nejprve v Itálii a později i ve střední Evropě snahy o mincovní reformu. Na dvoře Václava II. se záhy prosadil názor, že nesmírné bohatství českých zemí, plynoucí z těžby stříbra, může ovlivnit hospodářský rozmach, pokud bude provedena radikální reforma. Král byl držitelem horního a mincovního regálu, který se však tradičně obhospodařoval neefektivními nájemnými zamožnými nákladníky. Pokud mělo dojít k zásadní reformě, bylo třeba změnit celý systém mincovnictví.

Václav II. se inspiroval praxí francouzského dvora a k realizaci si pozval italské odborníky (italské peněžnictví bylo nejlepší v křesťanském světě; slovo banka je ostatně odvozeno z italského slova banco - lavice, na níž se vyplácely mince při směnárnickém podnikání).

Základem české reformy měl být přímý dohled nad ražbou mincí. Před rokem 1300 byly zrušeny všechny dosavadní české a moravské mincovny (uvádí se, že jich bylo 17 a rozmístěny byly v původních správních střediscích). Ražba měla být nadále soustředěna do jediné státní (královské) mincovny, již se stal Vlašský dvůr v Kutné Hoře (středisku dolování stříbra). Tím, že panovník převzal ražbu mincí, se vzdával každoročního nemalého příjmu, který mu plynul z pronájmu regálů, ovšem získal nástroj přímé kontroly nad kvalitou mince.

PRAŽSKÝ GROŠ

Pro středověký obchod bylo důležité, aby se neměnila hodnota mince (tedy aby mince obsahovaly stále stejné množství stříbra). Základem mincovní reformy Václava II. se tedy stal přechod k „věčné“ minci, spočívající v zavedení nové mincovní jednotky, již byla pražská hřivna o hmotnosti 253,17 gramu. V létě roku 1300 se začaly razit pražské groše. Na jejich rubu byl po obvodu nápis „GROSSI PRAGENSES“ a ve středu obraz lva. Na lící straně se na obvodu nacházelo jméno panovníka a jeho tituly, ve středu královská koruna. Název groš byl odvozen od francouzského tourského groše. Původní váha pražského groše byla 3,975 gramu (z jedné hřivny se razilo 64 kusů). Protože groš byl mincí s vysokou nominální hodnotou, razila se současně drobná mince zvaná denár nebo parvus (latinsky znamená malý). Jeden groš měl 12 denárů, základní početní jednotkou byla kopa (60) grošů, která měla 720 denárů. Groše se staly platidlem celé střední Evropy, nejen proto, že je

Ražba pražských grošů - rekonstrukce (muzeum Kutná Hora)

Kutná Hora - nádvoří Vlašského dvora

obchodníci vyváželi do zahraničí, ale v okolních zemích se začaly jejich ražby napodobovat.

Je samozřejmé, že se v průběhu dalších let nepodařilo udržet „věčný“ charakter pražských grošů a obsah stříbra postupně klesal. V polovině 14. století klesl obsah stříbra v minci pod 3 gramy a po roce 1370 se pohyboval kolem 2,2 gramu. I tak ale patřil pražský groš ve 14. století k nejstabilnějším evropským měnám. Z hlediska míry znehodnocení se mezi léty 1300 a 1400 pohyboval s mírou znehodnocení 1,7 na 5. až 6. místě spolu s florentským solidem (nižší míru znehodnocení měly jen benátský solid, hanzovní feník, aragonský sueldo a nejmenší 1,1 anglický šilink).

Ve druhé polovině 14. století došlo ke změně v ražbě drobných mincí, které tvořily základ každodenního platebního styku. V roce 1384 došlo k zavedení dvou typů černých čtvehranných mincí s následující relací: 1 groš = 7 penízů (nummi) = 14 haléřů = 28 obolů.

FLORÉN

V roce 1325 došlo k první české ražbě zlaté mince. To byl významný krok k upevnění českého zahraničního obchodu, neboť od 13. století se italská města snažila převést úhrady velkých kontraktů na zlatý standard (1252 florentský a janovský zlatý). Tento krok měl samozřejmě význam i politický a prestižní. K realizaci této změny pozval Jan Lucemburský do Cech italské finančníky (Anastasius de Florentia, Balbinus Lombardus a Cyno Lombardus). Záhy se začaly razit florény, ale jak se ukázalo, domácí produkce nebyla tak velká, aby stačila potřebám mincovnictví. Florény se sice razily ještě za Karla IV., ale v poměrně malém množství. V polovině 14. století se v českých zemích objevily další zlaté mince - dukáty, které razil Karel IV. v Lucembursku. Zlaté mince si udržely významné místo, neboť se jimi odváděly platy papežské kurii, byly garantem českých kupců v mezinárodním obchodu a hrály důležitou roli v platbách spojených s politikou (rozličné „dary“ německým kurfiřtům a velmožům za podporu císaře Karla IV.).

OBCHOD

Většina obchodu se ve středověku vázala na směnu zboží mezi městem a zemědělským venkovem. Na venkově nakupovali pekaři obilí, řezníci dobytek, soukeníci vlnu, pláteníci len. Rolníci sami prodávali na městských trzích

Kupec na cestách – německá iluminace, 2. polovina 14. století

ovoce a zeleninu, sýry, vejce a drůbež, za stržené peníze nakupovali nářadí a nástroje, látky⁷, sůl a další zboží.

Většina středověkých řemeslníků byla současně obchodníky. Sami si opatrovali suroviny a zboží prodávali ve svých dílnách nebo domech, kde měli zřízené krámy (s výjimkou řemeslníků, kteří museli zboží vystavovat na určeném místě, jímž byly pro pekaře chlebné lavice, pro řezníky masné krámy). Do rámce místní směny vstupovali i další drobní výrobci - uhlíři, kteří vyráběli v miliřích dřevěné uhlí pro kovářské výhně, mlynáři, hutníci, těžaři dřeva, lamači kamene a další. Obchod mezi městem a okolními vesnicemi byl regulován městskými privilegii, mezi která patřilo především milové právo.

KUPCI

Kromě obchodu spojeného bezprostředně s chodem řemeslnické dílny a zemědělské usedlosti existovala obchodní činnost ve velkém, které se věnovali obchodníci nazývaní kupci. Toto označení však zahrnovalo širokou škálu obchodních činností. Aby mohl kupec obchodovat, musel vlastnit kapitál v podobě volných finančních prostředků. Kupec musel být zámožný. Základem obchodu ve velkém byl nákup výrobků místních řemeslníků, zemědělských přebytků od rolníků a nákup zboží od cizích kupců. To vše pak kupci se ziskem prodávali doma nebo na jiných trzích.

Taková činnost ovšem vyžadovala precizní znalost cenových poměrů na různých trzích, obchodního ducha, kreativitu a někdy i ochotu riskovat. Kupci bývali zámožní, ale riziko obchodní ztráty⁷ bylo mnohem větší než v případě řemeslnického podnikání. Podle městských zápisů prodávali kupci v důsledku neúspěchu v podnikání své domy častěji než řemeslníci.

Kupce mohla ohrozit spousta událostí. Krach mohl způsobit špatný odhad, ale také přepadení vozu s jeho zbožím nebo různé neočekávané okolnosti. Středověký svět byl totiž prostředím hospodářsky velice nejistým. V první polovině 14. století byli někteří pražští patricijové, kteří odjeli za obchodem, uvězněni v Porýní a ve Florencii jako rukojmí za neplacené dluhy krále Jana Lucemburského. Podobná praxe existovala i v českých zemích, neboť platilo

právní ustanovení, že kupec, ale i kupující, pokud přijde do města na trh, může být potahován za dluh, který má jiný příslušník obce, z níž pochází. To samozřejmě komplikovalo obchod, a proto v roce 1323 uzavřeli Zatečtí a Mostečtí dohodu, že mezi sebou nebudou toto ustanovení uplatňovat. Podobné dohody uzavírala i jiná města. V roce 1351 vydal Karel IV. pro České Budějovice nařízení, že smějí urozené dlužníky držet jen v případě, že dluh bude vyšší než pět hřiven. Na druhou stranu však víme, že Karel IV. sjednal v roce 1349 a 1350 českým kupcům volné obchodní cesty v Bavorsku a v rakouských zemích, v roce 1358 sjednal ochranu s Benátkami.

Stanovit poměr kupců k ostatnímu městskému obyvatelstvu je ve středověku velice obtížné, protože se dá jen těžko hospodářsky definovat obchodník. Těch, které můžeme označit za zámožné kupce a kteří se věnovali obchodování ve velkém, nebylo mnoho, ovšem kromě nich existovali ve městech drobní kramáři, obchodníci, kteří pracovali pro zámožné kupce nebo pro řemeslníky. V Brně se v roce 1365 uvádělo, že ve městě žije 649 řemeslníků a 334 obchodníků.

PLACENÍ ZBOŽÍ

Za obchodováním ve velkém (a příjmy kupců) stál nedostatek hotových peněz, jímž trpěla většina středověké společnosti. Platby, které museli poddaní odvádět vrchnosti a církvi, se obvykle platily v určitých termínech, ovšem ne vždy se lidem podařilo právě k tomuto datu prodat tolik zboží, aby peníze získali. Stejně tak potřebovali lidé čas od času peníze na vyplacení sourozenců, peníze na to, aby mohli poslat dítě na studia či do učení, na nákup nezbytných nástrojů, nářadí, dobytka, osiva či surovin. Lidé měli majetek, ale ne hotovost.

Získat půjčku v hotovosti nebylo snadné, neboť půjčování peněz se považovalo za smrtelný hřích. V českých zemích neexistovaly peněžní ústavy jako třeba v italských městech. Peníze půjčovali jen Židé, kteří měli lichvu jako zdroj obživy povolenou (v duchu znění evangelii). Jejich půjčky bývaly ovšem velice nevýhodné kvůli vysokým úrokům a také proto, že dlužník musel dávat zástavu (šperk, dobytek, dům). V pozadí pogromů na židovské obyvatelstvo stála ve středověku téměř vždy snaha zbavit se těch, kterým měšťané dlužili (je dokázáno, že dlužníci často pod náboženskou zástěrkou pogromy vyvolávali).

Většina lidí potřebu peněžní hotovosti řešila jinak než půjčkou. Obvyklou praxí bylo prodávat kupcům své produkty či výrobky za cenu nižší, než byla na trhu. Běžnou praxí bývalo, že rolníci, pokud potřebovali v létě peníze, prodávali obilí stojící na poli dříve, než ho sklídili. Stejně tak prodávali někteří řemeslníci výrobky dříve, než byly dokončené. Tento mechanismus

Italští bankéři – podle nástěnné malby v klášteře San Francesco v Hato, autor Niccolò di Pietro Gerini, kolem roku 1395

Pražský groš Václava II.

Florén Jana Lucemburského

Půlgroš Jana Lucemburského

Malý peníz Jana Lucemburského

Malý peníz, halěr Karla IV.

Pražský groš Václava IV.

Družina urozené dámy na cestách - iluminace z rukopisu Liber depictus, Český Krumlov, po polovině 14. století

představoval jednoduchý způsob úvěrování drobných výrobců. Vydělávali na něm kupci, kteří mohli na základě velkých nákupů spekulovat s cenami. Téměř pravidelně se objevovaly stížnosti, že zámožní kupci skoupili všechno obilí v okolí města, pak ho drželi ve skladech, odmítali ho prodávat pekařům a čekali, až stoupne cena. V důsledku toho rostla ve městě cena chleba, což samozřejmě vyvolávalo nespokojenost a někdy dokonce bouře chudiny.

Právo skladu stanovovalo cizím kupcům povinnost, aby po příjezdu do města vystavili své zboží, ovšem nakupovat ho mohli především městští kupci. Místní obchodník skoupil větší množství určitého zboží (většinou šlo o suroviny, které ve městě nebyly snadno dostupné) a to pak se ziskem rozprodával v malém třeba po celý rok místním řemeslníkům. Obdobný mechanismus platil v případě, že místní kupec určité zboží dovezl odjinud.

Pokud se naopak ve městě vyrábělo nějaké zajímavé zboží a bylo ho víc, než se dalo doma prodat, nakoupil některý z kupců se slevou tyto přebytky a odvezl je prodat tam, kde byl podobného zboží nedostatek. Zvláště výnosný pak byl dovoz luxusního zahraničního zboží (drahé látky, koření, parfémy, keramika, zbraně, knihy). Mezi nejzámožnější kupce patřili ve 14. století kráječi suken (neboť stáli na konci výrobního řetězce a profitovali z práce ostatních, kteří se na výrobě podíleli).

SVOBODNÝ TRH

Trhy se ve středověkých městech konaly pravidelně proto, aby bylo možno provádět směnu zboží. Prodej řemeslnických výrobků si totiž nemůžeme představit jako dnešní obchod. I když si řemeslníci prodávali své výrobky sami, až na pekaře a řezníky neměli, řečeno dnešním jazykem, otevřen svůj krám denně. Během týdne vyráběli, a pokud si chtěl zákazník něco objednat, zašel prostě do dílny (většina zboží se vyráběla na zakázku - oděvy, obuv, zbraně, zbroj, šperky). Ve dnech, kdy řemeslník neměl konkrétní zakázku, vyráběl dobovým jazykem „na sklad“, tedy zboží, které později nabízel hotové. Prodej tohoto zboží se řemeslníci zabývali obvykle tehdy, když se do města sjeli lidé ze širokého okolí na trh.

Většina měst konala trh jednou týdně, ve větších se trhům věnovaly dva i tři dny týdně. Trhy trvaly od rána do večera a své zboží tu mohl nabízet kdokoli. Proto se sem sjížděli vesničané ze širokého okolí se svými zemědělskými produkty, nabízely se tu výrobky, které nebyly předmětem místní cechovní ochrany a které vyráběli lidé za městskými hradbami. Své zboží tu nabízeli místní řemeslníci a obchodníci a často sem přijížděli kupci z měst v okolí. Za účast na trhu se platil poplatek (většinou velice nízký), který kdysi patřil panovníkovi (tržní regál), později se stal příjmem městské pokladnice. Prodej se odbyval v krámcích, které stály na rynku. Šlo o provizorní dřevěné boudy; někdy měly tržní krámky jen dřevěnou konstrukci potaženou látkou. Někteří prodejci si přivázeli i vlastní stánky anebo prodávali zboží přímo z kárky nebo z vozu.

Právo pořádat pravidelné trhy získala většina měst v průběhu 14. století. Mezi nejstarší patřily masné trhy, konané většinou v sobotu. Někdy se na nich prodávaly i pekařské výrobky a mnohá města usilovala o svolení, aby se tam mohly prodávat i výrobky ostatních řemeslníků. V roce 1380 povolil panovník městu Zatec samostatný chlebný trh „na polepsení města a prospěch chudin“. V roce 1385 povolil městu Kolín pondělní trh masný a chlebný. V roce 1398 obdrželo město Louny „právo svobodného trhu čtvrtčního, aby na něm řezníci, pekaři a jiní řemeslníci přespólní odkudkoli přichozí, přes celý den stáli a prodávali“.

Městský trh - rekonstrukce podle dobových iluminací

Týdenním trhům se říkalo svobodné (freimarkt), v česky psaných písemných pramenech se dochovalo slovo „frejmarkcit“, které znamenalo svobodně prodávat. Svobodné trhy se konaly v přesně stanovený den. Předmětem sporu mezi městy, která ležela blízko sebe, bývalo, pokud se ve dvou sousedních městech konal trh ve stejný den (protože tím se snižoval počet zákazníků a také cizích kupců). V roce 1321 musel Jan Lucemburský změnit dny konání trhu kvůli sporům, které mezi sebou vedl Chomutov a Most. Stejně musel řešit podobný spor v roce 1373 mezi Ústím nad Labem a Pirnou Karel IV.

Výjimkou z hlediska četnosti byly svobodné trhy v Praze a Kutné Hoře, které jako velká města potřebovaly mnohem důkladnější zásobování. V Praze se proto konal prakticky každý den nějaký trh, většinou ovšem specializovaný jen na určitý druh zboží. Ze 14. století máme zmínky o trhu na živé ryby, ovocném, kurném, masném, žitném, dobytčím, koňském (od roku 1348 na Novém Městě pražském), svinském, na dřevo, na dřevěné uhlí, u svátého Havla se dokonce konal trh na dřevěné nádoby. V Praze i v Kutné Hoře se konaly také tarmarky, což byly trhy, kde se prodávala „veteš“, tedy použité zboží.

Jako každý trh, i ty středověké byly místem, kde se prodejci hádali mezi sebou o zákazníky, smlouvalo se a šidilo. V řadě měst platilo proto ustanovení, že místní mají dostávat lepší místa pro své krámy než přespólní, kteří „byli na trhu stavění na místa zadnější“. V roce 1337 nařídil Jan Lucemburský na základě stížnosti českobudějovických řezníků, aby přespólní řezníci, kteří prodávají na svobodném trhu, nenabízeli své zboží před masnými krámy (kde pochytili více zákazníků než domácí), ale aby prodávali uvnitř masných krámů spolu s ostatními (ovšem tam dostávali právě ona „místa zadnější“).

JARMARK

Nejvýznamnější trhy byly trhy výroční, které se konaly jednou za rok - jarmarky (z německého Jahrmarkt). Trvaly jeden nebo i dva týdny. Pro kupce, který jel na jarmark, platila zvláštní ochrana - většinou byl osvobozen od mýta během cesty, měl také zaručen svobodný průchod.

Základu volnosti po dobu jarmarku definoval v privilegiu na konání výročního trhu v Kadani v roce 1367 Karel IV.: „Kdožkoli a odkudkoli k trhu přijdou, za osm dní takových nechť požívají pokoje a bezpečnosti kromě těch, kteří dopustili se zločinů velikých nebo byli vypovězeni z města; žádný kupec ani jiná osoba kteréhokoli stavu a stupně nechť jiného kupce ani žádný jiné osoby pro dluh kdekoliž dělaný neobstavuje ani k soudu nehoní, leč by dluh vznikl právě na trhu.“

Na jarmark se sjížděli kupci prakticky z celé země a jezdili i obchodníci z ciziny. Jarmarky bychom mohli přirovnat k dnešním obchodním veletrhům. Šlo o společenskou událost, kupci se ubytovali ve městě i se svými družinami. Na jarmark nepřijížděli ovšem jen oni. Do města se sjeli kejklíři, zpěváci, herci, nevěstky i zloději, neboť ti všichni zde očekávali příjem. Za zboží kupci platili mýto v městské bráně, to pak vystavovali na určeném místě. Tady se konal obchod ve velkém („na baliky“).

V roce 1340 byli v Praze poprvé zapsáni litkupníci, což byli přísežní obchodníci znalci, volení vždy pro určitý jarmark. Bez jejich dohledu nesměla být koupě s cizími kupci uzavřena, litkupníci obchod zprostředkovávali a v případě pozdějšího sporu svědčili. Doložení jsou litkupníci nad krámnými věcmi, nad sukny, nad zlatem a stříbrem, v roce 1349 nad plátnem, v roce 1350 nad medem a řadou dalších druhů zboží (mědi, voskem, kůžemi, koňmi, chmelem, dřívím).

Města se obvykle snažila cizím kupcům zabránit, aby prodávali své zboží také v malém, protože tím rostla konkurence domácím obchodníkům. Často

Praha - Karlův most, založen 1357

se o to vedly spory, někde měl kupec právo teprve poslední den nebo dva rozprodat v malém zbylé zboží. V roce 1384 si plzeňští kupci stěžovali, že jim v Domažlicích nařizují, aby na jarmark přijeli už o týden dříve (tím Plzeňské nutili, aby zboží prodali přednostně za výhodné ceny jim, než se sjedou ostatní obchodníci). Václav IV. tuto praxi zakázal.

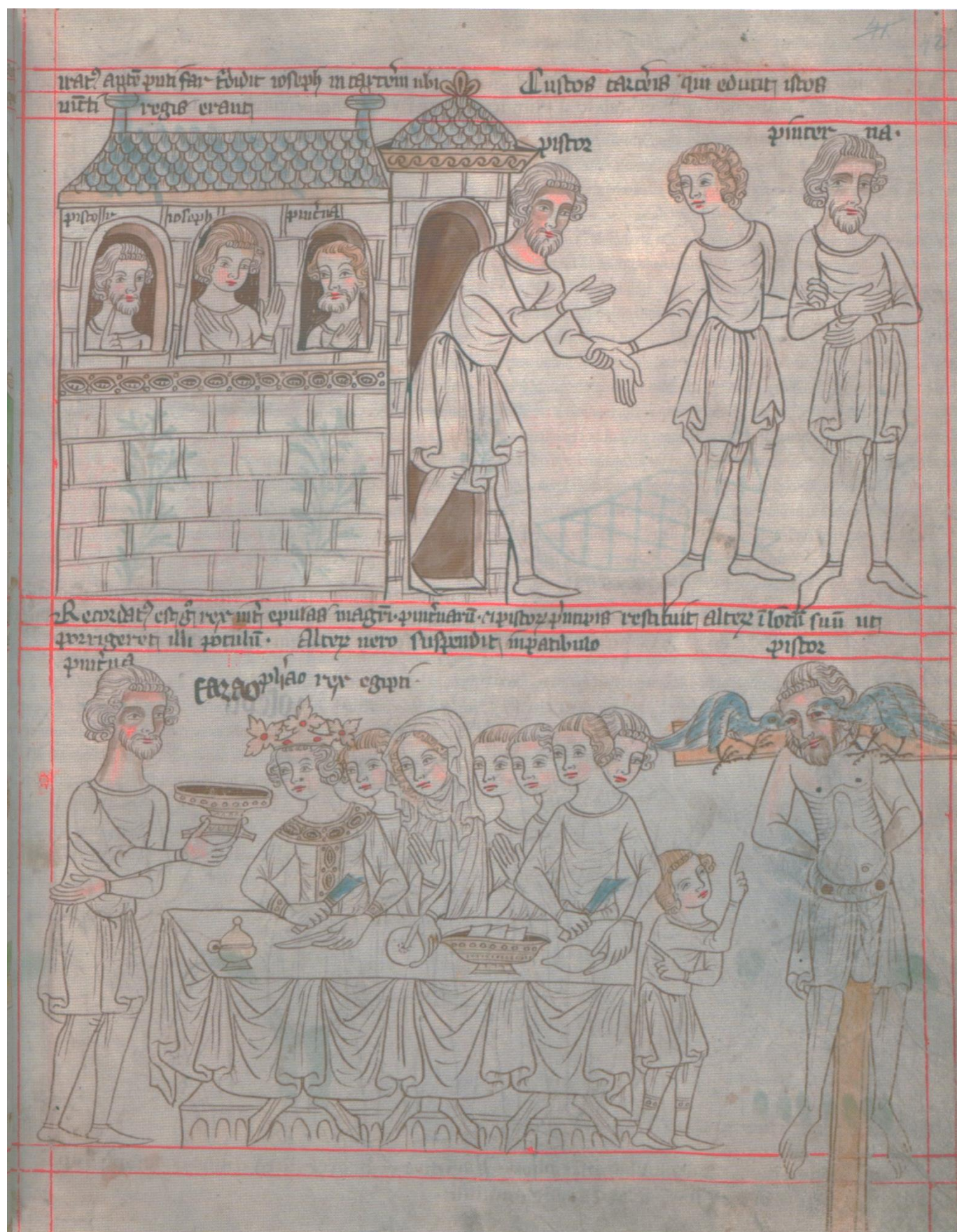
Často se v rámci jarmarků konaly i svobodné trhy, kde mohli prodávat lidé z okolí. Jarmarky byly událostí, na kterou se všichni nesmírně těšili, neboť byly vytržením z diodu všedního života. Na jarmarcích bylo možno také vydělat peníze a současně si nakoupit potřebné věci (při šetrnosti tehdejších lidí se mnohé věci nakupovaly na celý život).

Konání jarmarku patřilo vždy k nejvýznamnějším hospodářským právům a v průběhu 14. století ho získala většina královských měst. Ve druhé polovině 14. století získala některá velká města právo dvou jarmarků ročně. Za udělení podobného práva muselo ovšem každé město zaplatit vysokou částku do královské pokladnice.

Listin, kterými byly jarmarky povoleny, se dochovala celá řada. Mezi nejstarší patří privilegium z roku 1310, jímž byl čtrnáctidenní bartolomějský trh povolen městu Kolín. V roce 1315 byl v Mostě jarmark přeložen ze sv. Jana Křtitele na letnice a trhovci byli osvobozeni od cla. V roce 1331 obdrželo osmidenní trh na letnice město Zatec. Při založení Nového Města pražského nařídil v roce 1347 Karel IV., aby se sem přenesl svatovítský jarmark, konaný původně na Starém Městě pražském, jemuž zbyl jen druhý jarmark svatováclavský. V roce 1363 byl Plzeňským vysazen čtrnáctidenní trh. Jarmark získala i menší města (1390 Stříbro, 1406 Vodňany a Sušice). Dva výroční trhy měli např. v Mostě (od roku 1370), v Písku (od roku 1398) a v Litoměřicích (od roku 1372 čtrnáctidenní trh jakubský a druhý svatováclavský, který se však konal od roku 1384 až v listopadu, aby trhy nebyly krátce za sebou).

Rabštejn nad Střelou - gotický most, 1335-1340

Rukopis – Bible Václava IV., konec 14. století

VZDĚLANOST A PÍSEMNICTVÍ

NOMINALISMUS A SCHOLASTIKA

Pochopit středověkou vzdělanost nelze, pokud ji neanalyzujeme z pohledu víry. Základním problémem, kolem něhož se veškeré vědecké poznání točilo, byla totiž otázka, do jaké míry lze poznat svět. To mělo z hlediska původní středověké víry (odlišné od pozdějšího pojetí po tridentském koncilu) dva základní aspekty.

Tím prvním bylo dogma, že vše, co Bůh chtěl, abychom o světě věděli, je v evangeliích. Proto hledat odpovědi mimo ně je kacířství. Svět lze poznávat jen skrze slova boží a vlastní víru. Tím druhým bylo přesvědčení, že poznání má být jen vznešenou rekapitulací slova božího, neboť realitu kolem sebe nemůžeme my sami nijak změnit. Vše, co se děje, je z úradku božího. Pokud chceme cokoli změnit, cesta nevede skrze naše poznání, ale skrze upřímnou modlitbu.

Ke cti středověkých učenců nutno říci, že i v rámci těchto bariér dokázali uvažovat o světě s dychtivostí, bez jaké poznání není možné. Mnozí se proto ocitli v nemilosti a někteří skončili před inkvizičním tribunálem. I ty nejabsurdnější úvahy totiž vedly k pragmatické otázce, jaké má církev místo v křesťanském světě. Je třeba si uvědomit, že víra nebyla nijak přesně vymezena, neboť šlo o čistě iracionální a mystickou kategorii.

Ve 14. století začalo docházet k individualizaci víry. Celý proces začal ovšem již dříve, kdy se učenci (především vzdělání dominikáni a františkáni) pokoušeli objasnit smysl svátosti. Na nich byla postavena celá legitimita církve. Původně měly svátosti povahu mystické a blíže nespecifikované boží milosti, již se věřící podrobovali. Pierre Abélard přišel na počátku 12. století s koncepcí rozumu a teologií úmyslu (podle něj věřící svátosti přijímali, nikoli se jim fatálně podrobovali). Jeho myšlenky rozvinuli v polovině 13. století dominikáni Richard Fishacre a Robert Kilwardby radikální hypotézou, že svátost je smlouva mezi Bohem a lidmi. Takové pojetí samozřejmě relativizovalo zprostředkovatelskou úlohu církve. Šlo o to, že člověk se měl podle učeneckých teologických úvah podřizovat boží pravdě dobrovolně na základě vlastního poznání a přesvědčení. Dovedeno do důsledku tyto úvah znamenaly, že člověk věřil, protože hledal a poznával boží pravdu (čímž se zcela popíral starší princip bezpodmínečného přijetí boží pravdy, o níž se nepochybuje a věřící není oprávněn hledat, ale poslouchat).

Příklon k individualizaci víry vedl na počátku 14. století k posilování vlivu nominalismu. Teorie poznání Williama Ockhama (asi 1300-1350) upřed-

nostňovala jednotlivé (nomen) jako předmět poznání a zpochybňovala veškerou univerzálnost pojmů (tedy abstraktní kategorie). Posledním kritériem jistoty se měla podle něj stát evidence osobního poznání, vlastní každému subjektu. Scholastickému světu vrcholného středověku vládl nominalismus, který vytvářel spojení intelektuálního skepticismu a spirituálního fideismu. což je pojetí, z něhož se rodila víra moderní doby.

Právě v této době se také rodila specifická scholastika lékařů, přírodovědců, astronomů a alchymistů, kteří si osvojili přísný naturalismus. Na rozdíl od staršího pojetí, že se veškeré bytí rozpouští v nevýslovné boží skutečnosti, přijímali exaktně myslící učenci teorii o vitální energii, která naplňuje vesmír, oživuje věci a způsobuje, že tyto mají podíl na přírodě, jež je živým organismem a již lze ovlivnit, pokud ji poznáme. Zatímco ve 13. století došlo mezi učenci k revoluci v poznání metafyzickém, ve 14. století začala revoluce v poznávání exaktním.

DVORSKÁ VZDĚLANOST

Dvůr českých panovníků se stal ve 14. století významným centrem vzdělanosti a přitahoval učence všech oborů. Na dvoře Karla IV. se pohybovali italsí humanisté Francesco Petrarca, Cola di Rienzo, Antonio a Niccolò Beccariové a další. Prinášeli s sebou nové filozofické myšlení a kultivovanou latinu. Spolu s mistry pražské univerzity vytvářeli učeneckou atmosféru tehdejší Prahy, označované zajedno z hlavních center západního raného humanismu. Dvorské prostředí ovlivňovalo domácí vzdělanost a humanistické tendence se promítly v literárních dílech řady domácích autorů, k čemuž osobně přispíval sám Karel IV.

ŠKOLA

Městské školy existovaly ve 14. století s největší pravděpodobností ve všech 40 velkých královských městech, doloženy jsou ve značném počtu (zatím víme o 103 školách) i v menších městech a ve městech poddanských (např. Bělá pod Bezdězem, Český Brod, Horažďovice, Neveklov, Rakovník, Žlutice). Jen v Praze fungovalo něco kolem 28 farních a řeholních škol. V součtu je z předhusitských Čech doloženo zhruba 170 škol, což je ovšem s ohledem na torzovitý stav písemných pramenů jen část skutečného stavu. Ve stejné době je na Moravě doloženo 80 škol.

Školstvím se zabývala výhradně církev. O základní školy se starali faráři, některé byly zřizovány také kláštery (pak vyučovali řeholníci). Pokud se v pramenech hovoří o škole, míní se tím školní výuka, nikoli školní budova. Ve 14. století se výuka obvykle odehrávala v bytě faráře nebo pověřeného učitele (podobná praxe platila i na univerzitě, i Jan Hus přednášel studentům ve svém bytě). Teprve koncem 14. století se začaly zřizovat školy, v nichž byl významný vliv světských zřizovatelů (město, vrchnost). Mezi nejstarší doložené školní budovy patří dům pražské staroměstské týnské školy, otevřený v roce 1394.

Zatímco se děti v nejstarších školách učily především základy křesťanské víry (neboť byly vychovávány jako kněžský dorost), ve 14. století měli měšťtí řemeslníci a obchodníci zájem, aby se jejich děti učily číst, psát a počítat. Do školní výuky se v městských školách stále více prosazovaly předměty užitečné pro praktický život (odpovídající zaměření artistické fakulty).

Skriptorium s bibliotékou - podle francouzské iluminace

Žáci pařížského vysokého učení – francouzská iluminace, 1346

UNIVERZITA

Univerzita představovala nejvyšší možné církevní vzdělání, ovšem to neznamená, že současně neexistovaly jiné církevní školy, které seji kvalitou výuky neblížily. Univerzity měly zvláštní postavení díky svobodám, které jim udílel papež (středověké univerzity podléhaly přímo papežské kúrii). Kvalita školy záležela na tom, jací mistři v ní působili. I před založením pražské univerzity působili v zemích na sever od Alp učenci špičkové úrovně.

Církevní škola v Erfurtu se v první polovině 14. století úrovní výuky i rozsahem privilegií téměř vyrovnala západoevropským univerzitám (i když tento statut oficiálně neměla). Nesmírně vysokou úroveň měly i pražské církevní školy, ať již to byla katedrální škola při sv. Vitu, kapitulní škola na Vyšehradě či některé školy klášterní (augustiniánů - eremitů u sv. Tomáše, minoritů u sv. Jakuba, dominikánů u sv. Klimenta). Po založení pražského vysokého učení (studium generále) se lekce četly v prostorách těchto škol a přednášeli téměř výhradně učitelé původních pražských škol (neboť univerzita neměla vlastní prostory, chyběly koleje a neměla ani vlastní mistry). První přednášky v roce 1347 se konaly v chrámu sv. Vít a v pražských klášterních školách. Pro první léta existence pražské univerzity platí, že nešlo o kvalitativní zlepšení výuky, ale o zvýšení prestiže pražského školství. Poměrně záhy se však v Praze objevili vyučující ze zahraničí (přešla sem část mistrů vyšších latinských škol z Erfurtu).

Pražská univerzita, založená v letech 1347-1348, měla ambice stát se jedním z center evropské vzdělanosti. Od počátku byla vybavena čtyřmi fakultami (stejně jako nejlepší západoevropské univerzity) - artistickou čili sedmera svobodných umění (později filozofická), lékařskou, právnickou a teologickou (v hierarchii fakult nejváženější). Vnitřní chod určovala statuta z roku 1360, podle nichž řídil chod univerzity rektor a jeho rada. Podle vzoru pařížské Sorbonny bylo nejvyšším orgánem shromáždění univerzity (mistrů, bakalářů, doktorů, studentů a služebníků). Členové univerzity byli rozděleni do čtyř národů (český, saský, bavorský a polský, kam patřili rovněž studenti ze Slezska a Lužice), z nichž každému připadal při rozhodování o záležitostech školy jeden hlas. Univerzita byla vyhrazena jen mužům a až do 17. století museli profesori dodržovat celibát. Od ostatních obyvatel města se členové univerzitní obce odlišovali oděvem - nosili černý nebo modrý plášť a dlouhou pláštěnku. Učitelé nosili zvláštní biret a prsten (který obdrželi při mistrovské promoci). Jako první získala vlastní prostory pro výuku fakulta svobodných umění na konci padesátých let 14. století. Ze sbírky českého duchovenstva a daru Jana ze Středy byl zakoupen dům Matěje od Věže na Starém Městě pražském (zpočátku tu sídlila celá univerzita). První kolej zvanou Karlova (Collegium Caroli) založil v roce 1366 Karel IV. v někdejší domě Žida Lazara (v dnešní Široké ulici). Kolej měla sloužit 12 mistrům svobodných umění, z nichž dva měli být schopni přednášet i teologii. Pro jejich hmotné zabezpečení byly vyčleněny příjmy ze šesti vesnic, které univerzita získala. S mistry žili v koleji studenti (famuli), kteří mistrům sloužili. Byla tu také knihovna, jejíž základ

tvorilo asi 20 rukopisů. V roce 1370 knihovnu rozšířil nákup 114 knih z pozůstatosti děkana vyšehradské kapituly Viléma z Lestkova.

K významnému rozšíření prostor došlo v roce 1383, kdy Václav IV. daroval univerzitě dům patricijského rodu Rotlevů na Starém Městě pražském (dnešní Karolinum). Bvta tu zřízena kolej a také prostory pro rektora a jeho úřady. První mistrovský titul na pražské univerzitě byl udělen na artistické fakultě až v roce 1359. O nesmírném rozsahu studia v dalších letech svědčí počet absolventů artistické fakulty, kterou v letech 1367 až 1409 absolvovalo 1 498 studentů (z nichž 811 se hlásilo k českému a 829 k polskému národu).

V roce 1372 se kvůli neshodám se členy ostatních fakult osamostatnila právnická fakulta a vytvořila vlastní univerzitu (trvala jen do roku 1419). Právníci přijali bolognský model a vybírali rektory z řad studentů či bakalářů. zatímco ostatní fakulty se přidržely vzoru pařížské Sorbonny (tam stál v čele rektor volený z profesorů).

Nejmenší fakultou byla lékařská, která získala kolej sv. Valentina na Starém Městě pražském. Mezi mistrů zaujímali čelné místo osobní lékaři Karla IV. a Václava IV.

Na teologické fakultě přednášeli přední mistři pražských klášterních škol. Kolej pro 12 členů - kanovníků vznikla v domě svatovítského probošta Bohuty na Malé Straně u sv. Mikuláše. Teologickou fakultu mohl začít studovat student teprve po získání magisterského titulu na artistické fakultě. Teologická fakulta se zpravidla studovala dvanáct let. Po šesti letech získal uchazeč titul bakaláře, po skončení titul mistra či doktora teologie (tohoto gradu však nemohl dosáhnout student mladší 32 let).

K posílení pražské teologické fakulty mohlo dojít po vzniku papežského schizmatu v roce 1378. kd v se pařížská Sorbonna přiklonila na stranu avignonského papeže. Stoupenci papeže římského odešli do Prahy. Šlo o slovnuté mistry, jenže záhy se dostali do sporu s domácími vyučujícími (kteří jim nechtěli přiznat odpovídající počet profesorských míst v koleji, jež reprezentovala hmotné zabezpečení), a tak znechuceni odešli z Prahy na nově založené univerzity ve Vídni a v Heidelbergu, další se odebrali do Krakova a Erfurtu.

ČEŠTINA V LITERATUŘE

Ve 14. století došlo v literatuře k významnému posílení národních jazyků, českého i německého. I když se v historických studiích tvrdí, že k posílení češtiny docházelo zásluhou rozvoje českého živlu ve městech, není to tak do celá pravda, neboť autoři drtivé většiny děl psaných česky pocházeli z cír-

kevního, tedy latinského

prostředí. Příklon k češtině a němčině souvisel s hnutím v samotné církvi, která v důsledku snahy působit na náboženské citění věřících začala klást veliký důraz na kázání v národních jazycích. S tím souvisely překlady církevních legend do češtiny a němčiny, vznik náboženských písní, dramát, stejně jako děl naučných a polemických.

V myšlení středověku však existovala jen jedna vzdělanost a ta byla latinská. Proto byla díla teologická a vědecká psaná v latině. Průlomem se

Mistr se svými žáky - německá iluminace, 1. polovina 14. století

v českých zemích stala druhá polovina 14. století, kdy se v českém jazyce objevuje překlad bible, vznikají české náboženské polemiky a také odborné názvosloví. A poprvé se objevuje žánr literatury zábavní.

Na dvoře Karla IV. působila skupina učenců, označovaná jako Klaretova družina, která pracovala zřejmě přímo pod vlivem Karla IV. Claretus (vlastním jménem zřejmě Bartoloměj z Chlumce, zemřel 1370) získal titul mistra svobodných umění na pražské univerzitě. Jeho nejvýznamnějším dílem jsou tři latinsko-české slovníky (Vokabulář gramatický, Bohemář a Glosář). Hesla nebyla řazena abecedně, ale v duchu své doby (pro lepší zapamatování) byla psaná ve verších a uspořádaná podle oborů. Poprvé se zde objevuje česká odborná terminologie (řadu názvů vytvořil Claretus spolu se svými druhy). Nejrozsáhlejší je Glosář, který obsahuje na 7 000 hesel.

Kolem poloviny 14. století začala práce na systematickém překladu bible. Podílelo se na ní asi deset autorů a vycházeli z verze latinské Vulgáty (bible užívané ve 13. století na pařížské univerzitě jako vzorový biblický text). Dílo bylo dokončeno kolem roku 1360 a známe ho z rukopisu Drážďanské neboli Leskovecké bible. S tímto rukopisem se z velké části kryje i Olomoucká bible. Totéž platilo o jazyce německém, i on se emancipoval ve vztahu k latinskému písemnictví (překlad Starého zákona v rukopise Bible Václava IV. patřil k nejstarším biblickým překladům v němčině).

LEGENDY

Pro český psané legendy 14. století je nesmírně zajímavý jeden společný rys. Latinsky skládané legendy jsou zasazeny do českého prostředí a vyprávějí o domácích světcích (z té doby pocházejí latinské legendy o Anežce, Hroznatovi, Prokopovi i Václavovi). Legendy psané česky se naopak snažily vyhovět

Rukopis – Tomáš ze Štítného, Knížky o obecných věcech křesťanských, 1376

Sv. Barbora – plastika, konec 14. století

vkusu rytířské společnosti, vyprávěly o cizích světcích a děj se odehrával v exotickém prostředí. Literárně se přímo podobaly čtenářům a na rozdíl od latinsky psaných legend mnohem více reagovaly na současné politické dění (v legendě o umučení Ježíše Krista je v apokryfu o Jidášovi zmínka o zavraždění českého krále Václava 111.).

Z první poloviny 14. století se dochovalo několik českých veršovaných legend - o svätém Alexiovi, o Ježíšově dětství, o Adamovi a Evě, o svätém Jiří. Složitější formu dialogu má Rozmluva Panny Marie se svätým Anselmem. Z druhé poloviny 14. století známe pak Život svaté Kateřiny,

legendy o svaté Markétě a o svaté Dorotě (stala se základem pozdějších zlidovělých her o svaté Dorotě). Legenda o svátém Prokopu (jedna z mála zasazených do českého prostředí) vypráví o osudu svěťce a slovanské liturgie v Sáazavském klášteře. Prokopa líčí jako bojovníka češství proti cizincům.

RYTÍŘSKÉ EPOSY

V první polovině 14. století dominoval u čtenářů v tomto žánru český překlad Alexandreidy (v dalších opisech se objevují aktuální dodatky, např. nářek nad vraždou Václava III.). Ve druhé polovině 14. století vznikly další rytířské eposy, literární úrovní sice ne tak kvalitní, ale přesto nesmírně čtené. K nejoblíbenějším námětům středověku patřil motiv osudné lásky, v české verzi se veršovaný epos jmenuje Tristram a Izalda. Oba požíjí omylem nápoj lásky, který byl určený pro Izaldu a jejího manžela krále Marka. Propadnou hřísné lásce, která skončí tragicky. Báseň Tandariáš a Floribella (přeloženou do češtiny) složil německý autor Pleier, který se v úvodu dovolával francouzského vzoru, nicméně zdá se, že šlo o mystifikaci, neboť žádný takový neexistoval (autor chtěl zřejmě v duchu dobové představy o výjimečnosti francouzské literatury vzbudit zájem o své dílo). Z němčiny byla přebásněna i Růžová zahrada (Dětrich a Siegfried zápasí se svými družinami o růžovou zahradu princezny Kremhildy ve Wormsu) a Malá růžová zahrada (boj Jetricha s králem trpaslíků Laurinem, který má růžovou zahrádku v Tyrolích). Všechny eposy mají společné to, že popisují boj o lásku zadané ženy (v duchu trubadúrské lyriky oslavují nevěru).

MILOSTNÁ LYRIKA

Milostné písně v duchu innesangů skládali autoři v českých zemích v německém jazyce běžně již ve 13. století. Nejstarší doklady v českém jazyce pocházejí z první poloviny 14. století (např. píseň Kudy sem já chodila, tudy tráva zelená), ale ke skutečnému rozvoji české milostné lyriky došlo až za vlády Karla IV. Její základní rysy obecně korespondovaly s vývojem českého písemnictví - autoři napodobovali západoevropské literární vzory a duchovní témata nahradilo zesvětštění poezie. Významným rysem lyriky bylo spojení se zpěvem (nešlo primárně o básně, ale o písně). Tím lze vysvětlit, proč je v mnohých středověkých skladbách nevýrazná metrická výstavba a ochuzený rým, což bylo nejspíše důsledkem nápěvu. Nápěvem se totiž srovnávaly drobné nepřesnosti v počtu slabik verše.

Gotické písmo - Breviář svatojiřského kláštera, po roce 1400

Rozpětí námětů a pohledu na lásku bylo velice široké, od dvorské milostné lyriky, opěvující vazalský vztah k milované dámě, až po prostou poezii žakovskou a měšťanskou, vyjadřující niterný milostný cit. Mezi nejlepší patří tzv. Závěšova píseň (napsal ji nejspíše nějaký žák), v níž autor nařiká nad neoblomností milované dívky. Typicky městskou skladbou je píseň Měj se dobře srdčko, v níž se zrcadlí nový dobový pohled na lásku. Zatímco starší milostná poezie vypráví o lásce z pohledu muže, tato je napsána z pohledu dívky (začíná slovy „Ztratilať jsem milého“). To byl mimořádně významný posun.

Milostná lyrika ovlivnila i poezii duchovní, která přebírala četné motivy světské erotiky. Objevuje se např. v písni Píseň Slovece M (M značilo začátek jména Marie), stejně jako v písni Otep myrhy (parafrázující Šalamounovu milostnou píseň).

Oblíbeným žánrem se staly alby (později nazývané „svitánicka“), což byly písně, v nichž se milenci ráno loučí po společně prožité noci. K lyrickému žánru patřila také forma milostného listu (dochovaná skladba začíná slovy „Láska s věr...“).

PÍSNĚ ŽAKOVSKÉ

Rozmanité popěvky, které reagovaly na nejrůznější životní trable, lidské prohřešky či hloupost církve, vládců, ale i prostého lidu, zahrnujeme do jedné kategorie, označované jako písně žakovská (autorem většiny z nich bývali studenti). Podobných písní se dochovalo desítky a mnohé vynikají širavým sarkasmem. Píseň veselé chudiny (začíná veršem „Již nám zima přišla“) zobrazuje se šibeničním humorem nouzi chudých studentů. V písni Sedláci se autor vysmívá selskému lidu.

Typickými žakovskými skladbami se staly písně makarónské, v nichž se střídaly verše latinské a české. Takové se mohly uplatnit samozřejmě jen v prostředí vzdělaných posluchačů. Píseň Detrimentum patior (Trpím bolesti) parodovala milostný nárek. Další (Carmen praestet Deus coeli) byla studentskou žebrovou písní.

SATIRA

Oblíbeným žánrem v městském prostředí byla ve středověku satira. Většina děl byla psána ve verších a často ostře pranýřovala soudobé morální a náboženské nešvary. Na dobovou morálku bylo zaměřeno české zpracování oblíbených Katonových průpovědí (Dionysii Catonic disticha moralia - Mravní dvojverší Dionysia Katona z 3. nebo 4. století) a Ezopových bajek. Pro dnešní spisovatele by mohl být zajímavý úvod díla, v němž si středověký autor stěžuje na nezajím publika o básnická díla.

Kolem poloviny 14. století vznikla satira o řemeslnících a konšelech a Desatero kázanie božie. Jde o první české dílo, které veřejně hájí zájmy měšťanstva a chudiny. Těsně před rokem 1400 vznikla satira Podkoní a žák, v níž si navzájem stěžují na svůj úděl chudý univerzitní student a služebník rytíře. Nová rada (autorem byl Smil Flaška z Pardubic) byla veršované dílo, které mělo nejspíše připomenout Václavovi IV. tradice české šlechty. Jde o alegorii, v níž zvířata radi svému vládci mladému Ivovi, který právě nastoupil na trůn, jak správně vládnout. Objevují se rady miněné vážně, ale i satirické šlehy. Stejný autor napsal i Rady otce synovi, v nichž starý rytíř radi synovi, aby ctil staré pořádky otců.

ZÁBAVNÁ PRÓZA

Oblíbené byly příběhy rytířské. Nejoblíbenějšími byly ve 14. století dvě na sebe navazující povídky Stilfrida a Bruncvíka (jde o parafrázi německé předlohy, kterou autor přizpůsobil českému prostředí a vložil do ní heraldický výklad o původu lva v erbu českého krále). Ve vypravování o Apolloniovi, králi tyrském, se popisoval rytíř, který nezvítězil zbraněmi, ale důvtipem. Valter a Griselda byl příběh oslavující věrnou ženu (zpracoval i Boccaccio). V próze se objevila i povídka o Alexandru Velikém (na rozdíl od veršované Alexandreidy zde není hrdina pojímán jako vzor rytířských ctností, ale jako dobrodruh z oblíbených fantastických příběhů). Nesmírně oblíbená byla Trojanská kronika (pro svou oblibu se stala v 15. století první česky tištěnou knihou). Vypráví o bojích pod Trójou (popisovanou jako typické středověké město) a o plavbě Argonautů. Kolem roku 1400 byl do češtiny přeložen také cestopis Marka Póla Milion. Mnohem oblíbenější byl však překlad cestopisu tak řečeného Mandevilly, který popisuje vymyšlené události ve fantastických východních zemích.

Kolem roku 1400 vzniklo také literárně dosti komplikované dílo Tkadleček (určené svým stylem jen vzdělaným čtenářům). Námětem je spor se zosobněným Neštěstím, které bylo příčinou nevěry dívky Aničky, kterou Tkadleček miloval. Jde o složitou alegorii, jejíž smysl dnes těžko chápeme, nicméně vyústění je zřejmé a končí obecnou otázkou, zda může člověk svobodně určovat svůj osud a do jaké míry je omezován boží vůlí (spor končí vítězstvím Neštěstí, tedy popřením svobodné vůle).

Objevilo se rovněž značné množství prozaických legend, které ovšem byly zpracované jako světské a často dobrodružné nebo milostné povídky. Zvláštní oblíbené se těšila starozákonní témata - Život Adama a Evy líčí jejich osudy po vyhnání z ráje, dochoval se i Život Josefův (Josef, syn Jákobův, byl prodán s bratry do Egypta; povídka líčí, jak ho sváděla Putifárovova žena). Na toto dílo navazuje Asaneth (do Josefa se zamiluje Putifárovova dcera Asaneth, ale on

odmítá její polibek, neboť líbala modly, pak anděl Asaneth poučí o víře a ona se posléze stane Josefovou ženou). Ze Starého zákona vycházela i povídka Poručení dvanašti patriarch (synové Jakubovi na smrtelném loži nabádají své potomky, jak správně žít), Tobiáš (ve stáří oslepl a byl uzdraven svým synem radami anděla Rafaela) a legenda o dřevu Kristova kříže (fantastické příhody stromu, z něhož byl zhotoven Kristův kříž).

Mezi nejoblíbenější díla s eschatologickými náměty (o posledních věcech člověka a životě posmrtném) patřilo Jiříkovo vidění. Vypráví o vidění uherského rytíře Jiřího, který během poutě do Irska poznal peklo, očistec i ráj (téma zpracované i v Dantově Božské komedii). Pekelná muka ličí dílo Jmě o svätém Pavle (též Apokalypsa sv. Pavla).

Dochovala se dokonce tři díla označovaná jako pekelné romány, inspirovaná latinským spisem italského právníka Bartola di Sassoferrato nazvaným Traktát zplnomocněnce, to je zástupce ďáblů před božím soudem. Téma bylo ve středověké evropské literatuře mnohokrát použito, jeho základním motivem je spor ďáblů s Bohem. České romány se jmenují Solfernus (rozepře mezi ďáblem a Bohem po svržení vzpurných andělů z nebe do pekla), Belial (spor s Kristem, že vysvobodil duše sv. otců z předpekli) a Súd Astarotův (ďáblové si stěžují na to, že Kristovo umučení je zbavilo práva trýznit v pekle lidské pokolení).

Oblíbeným žánrem byla exempla, která představují přechodný žánr mezi moralistním kázáním, bajkou a pohádkou. Mezi nejznámější patřila Gesta Romanorum (Příběhy Římanů), ve druhé polovině 14. století přeložená i do češtiny. Významnou sbírkou exemplů je Klaretův soubor Exemplarius auctorum, kde je více než 200 příběhů. Většina z nich jsou zřejmě původně české pohádky a bajky přeložené do latiny.

HISTORICKÉ KRONIKY

Zcela unikátní místo v české literatuře zaujímá kronika tak řečeného Dalimila. Její význam není ovšem jen v rovině historického pramene, neboť autor zpracovával především zprávy starších kronik; historicky autentické zprávy se týkají jen konce vlády Václava II. a počátku kralování Jana Lucemburského (do roku 1314), jsou však částečně znehodnoceny autorovým nekritickým protiněmeckým postojem. Významné je, že šlo o první historické dílo napsané v českém jazyce. Pro pozdější vlasteneckou historiografii byla důležitá svým konzistentním národním postojem, neboť ličí dějiny z pozice českého šlechtice. I když je autor neznámý, podle rozborů se její autorství připisuje vzdělanému velmoži Petrovi 1. z Rožmberka.

Kroniky doby Karla IV., k jejichž napsání dal podnět sám panovník, byly psány latinsky. Kanovníkovi svatovítské katedrály Benešovi Krabice z Veitmile uložil panovník přepracovat starší kroniku Františka Pražského (ta vznikla ve třicátých letech 14. století), neboť byl nespokojený s ostrým tónem tohoto díla proti jeho otci Janu Lucemburskému. Tak vzniklo dílo Chronica ecclesiae Pragensis, která však nemá valnou literární ani historickou úroveň. Na další kronice, jejímž autorem byl Přibík Pulkava z Radenína, Karel IV. osobně spolupracoval. Jde o historický spis, který měl oficiálně prezentovat české dějiny a dobu jeho vlády.

Nejvýznamnějším historickým spisem je osobní biografie Vita Caroli (Život Karlovův), kterou sepsal o svém mládí sám Karel IV. Jde o memoárové dílo v rámci středověké literatury naprosto výjimečné, které vyniká na rozdíl od dobových kronik skutečně individuálním pohledem (a dokonce jistou mírou objektivitou, neboť Karel IV. nelíčí jen své úspěchy, ale i neúspěchy).

Císař, papež a služebník – francouzská satirická iluminace, konec 14. století

*Střez se toho každý člověk,
bud' kněz, žák neb ktož kolivěk;
žádá-li mleti dlhý věk,
varuj se ženské chytrosti.*

*Neb mnoho písma o tom jest,
že mnohé zklamá ženská lest;
stratili pro ni moudří čest,
zapomněvše své moudrosti.*

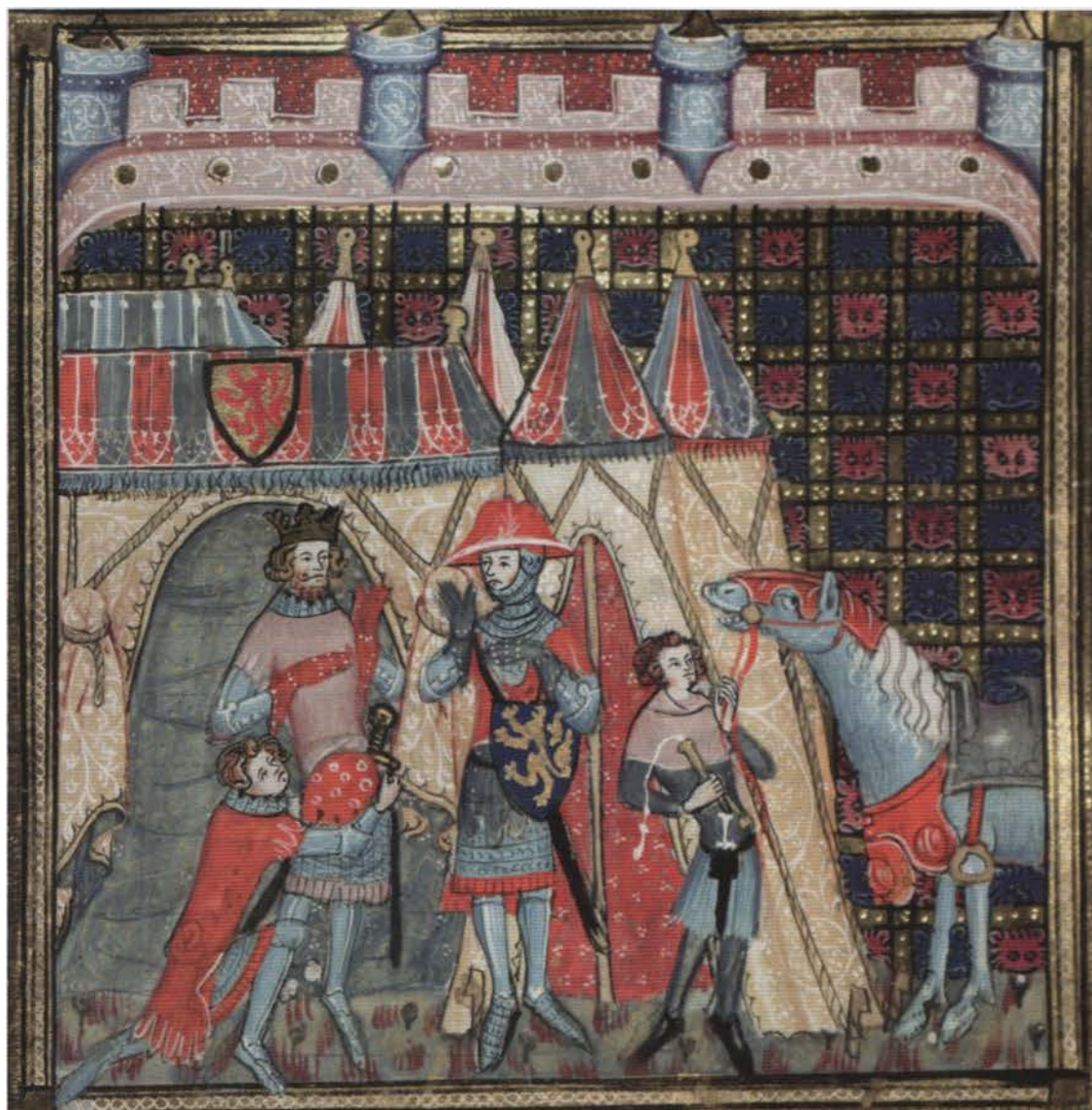
*První příklad o tom máme,
jakož o Evě slýcháme,
kterak Adama zklamala,
když mu jablka shrýztí dala.*

*Proti moli Buoha svého
poslechla hada chytrého,
v němž jest seděl skrytý d'ábel.
Protož jim kázal ven anděl.*

*Druhý příklad jistý vieme,
jakož od knězi slýcháme,
že krále Da vida ctného
a Salamúna múdeho.*

*Samsona velmi silného,
Absolona přepěkného,
všecky ženská lest zklamala,
nic jim moudrost nepomohla.*

(Ukázka z Písň o ženách - 14. století)

Vojenský tábor - francouzská iluminace, polovina 14. století

Kachel s turnajovým motivem - hrad Kyšperk, mezi léty 1335 a 1343

„Léta Páně 1337... český král Jan... táhl pod vedením bratří křižovníků z Německého domu do Prus mužně bojovat proti Litoanům. A protože mírnost zimy nedopouštěla, aby se utvořil led na místech bažinatých a vodnatých, jichž je tam hojně, aby vojsko křesťanské přešlo po ledě jako po mostech proti nepřátelům Kristovým a vhodněji a prudčeji je napadlo na jejich území, tehdy všichni křesťané zklamáni v naději na válku pro ráz povětří, nedosáhli tam velikého úspěchu a byli nuceni vrátit se domů.“
(Zbraslavská kronika)

VÁLEČNICTVÍ A ZBRANĚ

VÁLKA

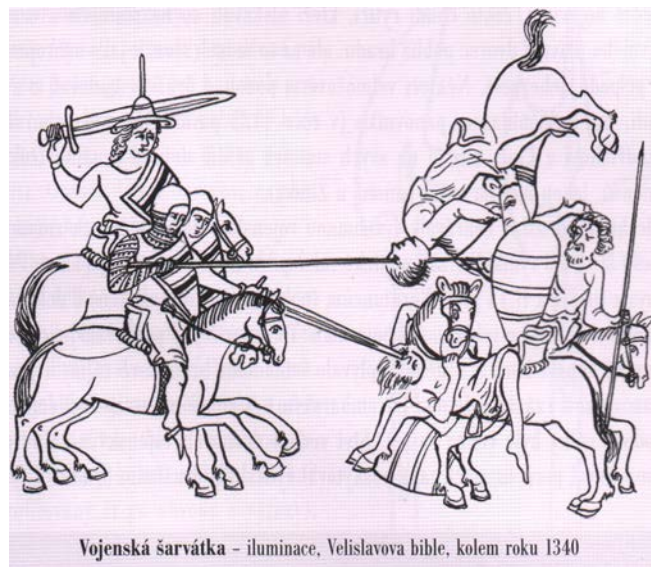
Charakter rytířského vedení války se ve středověku postupně a nenápadně měnil. V bitvě se stále více a více uplatňovaly střelné zbraně, které se ukázaly účinnější než sevrená řada rytířů na koních. Začalo to použitím samostřelů (které pro jejich nebezpečnost dala církev už ve 12. století do klatby a zakazovala křesťanům, aby proti sobě podobné zbraně používali). Skutečným zlomem v koncepci vedení války se však staly dlouhé luky (zvané anglické), které jednoznačným způsobem rozhodly v polovině 14. století počátek stoleté války.

Ve válkách, které vedla bohatá italská a flanderská města, se stále více uplatňovala strategie založená na využití pěších oddílů. V první polovině 14. století začal význam rytířské jízdy ustupovat do pozadí. Původní podoba rytířské války, založené na krátkých bitevních střetech na širokých pláních, v nichž se téměř neumíralo, vzala za své. Za své vzala i určitá ohleduplnost válečných stran vůči sobě. K zásadám rytířské cti patřilo považovat za bratra ve zbrani všechny křesťanské rytíře (tedy i nepřítel). Tím bylo dáno, jak se k sobě rytíři v bitvách chovali. Místo snahy soka zabit dávali přednost jeho zajetí, aby ho později propustili za výkupné. Bitvy podobající se velkému turnaji se pomalu stávaly přežitkem. Vedení války se objektivně měnilo, ale rytíři to dlouho odmítali uznat (výsledkem konzervativního lpění na rytířském vedení války později byly katastrofální porážky křížáků od husitských polních vojsk). Válka od 14. století nebyla již výlučnou věcí feudálních rytířů. Města získala rozmanitá práva, měla vlastní opevnění (hradby je v očích středověku považovaly na roven majitelů hradů), měšťané měli právo nosit zbraně, města zabezpečovala vlastní obranu, snažila se rovněž mocensky chránit obchodní zájmy. I když česká města neměla ve 14. století prestiž měst italských a nestavěla vlastní armádu (tou se staly až v 15. století oddíly městských svazů), měla vlastní birice a měšťané se cvičili v boji pro případ obrany. Nový typ měšťanského vojska, v němž bojovali neurození válečníci, neměl ohledv vůči svým sokům jako rytíři.

Pro konstituování měšťanských ozbrojených sil byla důležitá ještě jedna věc. Původně měl povinnost účastnit se obrany města každý měšťan (proto měli povoleno nosit zbraně). Další povinnosti měšťanů bylo střídání se v pravidelných strážních službách (v noci na hradbách a u bran). Někteří měšťané se však raději věnovali práci nebo odpočinku a na tuto službu si najímali chudší sousedy, kteří strážní povinnost odsloužili za ně. Tak se v podmínkách českých měst začal v rámci zbrojní služby vytvářet nájemný vztah (pozdější žoldnéřství).

Přes změny, jimiž procházel charakter vedení války, byl dopad vojenských operací na venkovský lid vždycky neštěstím. Vojsko jen zřídka vezlo s sebou zásoby. Stravu a pít si vojáci opatrovali na místech, kterými procházeli. Přitom bylo většinou jedno, zda jsou na domácím, nebo cizím území. Když v roce 1304 vyslal římský král Albrecht na Moravu své spojence Kumánv, jeho syn Rudolf jim dal písemný reverz, že smějí místo žoldu v českých zemích pálit vesnice, odvádět křesťany do otroctví a zachovávat na výpravě své pohanské pověry a oběti. Jejich řádění bylo zřejmě bestialní i v očích otrlého středověku.

Štěstím pro české země bylo, že po dvou desetiletích zmatků a vnitřních bojů, které následovaly po vymření Přemyslovců na počátku 14. století, se situace uklidnila a na rozdíl od západní Evropy se české země nestaly válečným polem. Lidé žili v relativním míru a bezpečí (ve 14. století se na území Čech a Moravy kromě místních ozbrojených šarvátek neodehrála žádná krvavá bitva za účasti početných vojsk).

Vojenská šarvátka – iluminace, Velislavova bible, kolem roku 1340

VÁLEČNÁ STRATEGIE

Na rozdíl od západní Evropy česká vojska stavěla na strategii klasické rytířské války (nic na tom nezměnila ani zkušenost z bitvy u Kresčaku v roce 1346, kterou rozhodli angličtí lučištníci a v níž padl Jan Lucemburský). Základem vojska byla těžká rytířská jízda, podporovaná nevelkými pěšími oddíly (složenými obvykle z hradních služebníků a případně z nevycvičených poddaných). Proto býval počet kvalitních lukostřelců ve vojsku malý, neboť lukostřelba vyžadovala pravidelný výcvik. Ti, kdo byli schopni válečníci, se ovšem raději cvičili v boji s mečem a v jízdě na koni, protože to jim otevíralo cestu k rytířství. Lučištnictví tu nemělo (na rozdíl od Anglie) tradici. Panovník sám vlastní vojsko v podstatě neměl. Pod jeho korouhvi bojovali jemu věrní velmožové se svými družinami. Každý rytíř měl povinnost pomáhat svému králi, ovšem i zde byla omezení (tato povinnost se vztahovala na obranu země, ale nikoli na útok proti zahraničnímu nepříteli, doba pomoci králi bývala omezena počtem dnů). Pokud král potřeboval nadstandardní pomoc svých velmožů, musel šiji „koupit“. Za vojenskou pomoc platil penězi, ale častěji zástavou majetku, vydáním nových výsad apod. Proto Jan Lucemburský zastavil téměř veškerý královský majetek, když potřeboval další a další peníze pro válečné výboje v zahraničí (česká šlechta mu nebyla povinná pomáhat, ovšem mnozí čeští rytíři se jich účastnili, ale za „mzdu“).

Od 13. století si ozbrojené družiny rytířů (jako základ vlastního malého soukromého vojska) budovali i bohatí velmožové. Napodobovali manský systém.

Rytířský turnaj – filmová rekonstrukce (Three Brothers Production)

který se ve 13. století uplatnil v okolí královských hradů. Manové byli svobodní bojovníci, často chudí rytíři, kteří získávali do bezplatného a často trvalého užívání dvorec poblíž hradu, ale za to museli sloužit jako ozbrojenci v případě nebezpečí. Někteří velmožové si podobné družiny budovali o své vůli, jiní se souhlasem panovníka (v roce 1322 povolil Jan Lucemburský Jindřichovi z Lipé, aby si na svých statcích zřídil stejnou družinu těžko-oděnců, jakou měl na svém panství u Žitavy).

Šlechtické družiny sehrávaly významnou vojenskou úlohu v časech zmatků. Čeští šlechtici vynikali v záškodnické válce proti Braniborským (po smrti Přemysla Otakara II.) i proti Korutancům (po vymření Přemyslovců) a dokázali odolávat i oddílům vyhlášených bojovníků. To samozřejmě posilovalo jejich stavovské sebevědomí a z něho vyplývalo odhodlání bránit své zájmy i proti panovníkovi (zápas s Janem Lucemburským) či mocnému sousedovi (místní rodové války byly velice časté). Styl vedení drobných vojenských šarvátek umocňoval pocit bezpečí, jaké poskytoval rytířským družinám hrad.

Rytíř - nástěnná malba, kostel sv. Markěty v Loukově, konec 14. století

DOBÝVÁNÍ HRADEB

Obléhání hradu či města klasickým způsobem, tedy vyhladověním a opakovanými útoky se žebříky na hradby, bylo zdoluhavé, a tedy nesmírně nákladné (nešlo jen o zásobování vojska, ale rytíři často dostávali odměnu podle počtu dnů strávených ve vojsku). Rytíři mivali nárok na podíl z kořisti. Když v roce 1310 dobýval Jan Lucemburský Prahu, vlivní velmožové si dopředu zajišťovali, které domy po ztečení hradby dostanou k vyplnění (neboť město znali a věděli, které rody jsou zámožné a kde je čeká nejlepší kořist). Přesto po dobytí města sám panovník s početnou družinou věrných rytířů jezdil městem a volal „mír“ na znamení, že další plenění je zakázáno. Poněkud zábavně působí v této souvislosti kronikářova zpráva, že rytíři Jindřicha Korutanského při drancování Prahy „kliči, na hospodyních násilím vynucenými, otvírali místnosti a ponechali si, cokoliv tam spatřili pěkného“.

Aby útočící rytíři dobyli město co nejrychleji, začala se masivně používat rozmanitá obléhací technika. Ve Zbraslavské kronice se uvádí, že Albrecht Rakouský napadal město Kolín ohněm, mečem a obléhacími stroji. Místo zdoluhavého útoku pomocí žebříků na hradby se útočníci snažili udělat v opevnění průlom. Ten většinou nedokázaly vytvořit středověké katapulty a balisty, neboť jejich účinnost nebyla tak velká, aby rozvalily silnou kamennou hradbu. Užívaly se spíše k ostřelování obránců na cimbuří a ochozech a k celkovému narušení obrany.

Panovník povyšuje bojovníka na rytíře - podle miniatury z počátku 14. století

Mnohem účinnější a oblíbenější bylo ve 14. století při obléhání budování štol vedených pod základy hradby. Zbraslavská kronika popisuje, jak král Jan Lucemburský obléhal v roce 1312 hrad Račice u Vyškova, který vlastnil lupič a zemský škůdce Fridrich z Lindavy: „Když měly všechny způsoby dobývání malý úspěch, vymyslili jiný způsob. Ti, kteří usilovali hrad získat, povolali některé horníky, kteří dolovali kovy v dolech, a ti za odměnu vykopali podzemní průchody a podkopali v několika dnech zeď hradu, takže zároveň v jedné hodině spadly s částí zdi i některé bašty.“

Protože bylo budování podkopů oblíbenou strategií, dokázali se obránci bránit podobným způsobem - vykopali vlastní štolu proti podkopu útočníků. V Dalimilově kronice se popisuje obléhání hradu Matúše Čáka Trenčanského za vlády Jana Lucemburského: „Už se jeho vojsko pod Holíčem řadí, už rozbíjí velký tábor u podhradí. Král se domnívá však, že mu postačí, když hrad podkopají jeho kopáči. Ale chytrý Matěj tu lest pochopí a rozkáže hloubit vlastní podkopy. Tak se králi záhy z rukou vymkne vše, Uhři prokopou se přímo nad naše, a když naši chtějí na hrad proniknout, vyvalí se na ně mocný vodní proud. Nezískali Češi žádné vavříny, málokdo se spasil z kalné bařiny.“ Obléhání středověkého města v českých podmínkách si však nesmíme představovat jako „totální“ válku. Něco jiného bylo, pokud francouzský král dobýval pevnosti katarů (které potom popravil), a něco jiného, pokud čeští páni zápasili se svým králem o moc. V takovém případě se jejich spor měšťanů téměř netýkal a jediné nebezpečí, které jim hrozilo, bylo drancování majetku. V ohrožení života však určitě nebyli. I v obleženém městě šel život dál svým denním rytmem. Lidé pracovali, hospodyně dál vycházely před hradbami k řece pro vodu. město navštěvovali trhovci (které tam obránci klidně vpouštěli).

Pasování - symbolické připnutí pásu s mečem novým rytířům, podle miniatury z počátku 14. století

zbraně

Ve Zbraslavské kronice se popisuje událost z roku 1310, kdy Prahu obléhal Jan Lucemburský. Do města chodil totiž pravidelně jeho zvěd: „Kněze Berngera, kaplana královny Elišky, napadl chytrý způsob, aby mohl bezpečněji vcházeti do města a vycházeti z něho. Neboť vzal do rukou nějaké své listiny, v kterých byla zapsána soudní akta za nějaký kostel, přistoupil k strážcům městských bran a pravil: ‚Vy mě, páni, dobře znáte, že jsem synem tohoto města, podívejte se na mé listiny a přečtete si je, že mám ukončiti spor o kostel. Žádám, kdykoli přijdu a požádám vás o vstup a odchod, vpusťte mne a vypusťte, neboť nemám v úmyslu někomu škoditi.‘ Strážní tak učinili a tak tento vcházel a vycházel a sem tam přinášel tajné rady ne pro kostel, nýbrž pro celé Čechy a také odnášel, byla pak tato vůle libá Bohu.“

Boj před městskými hradbami býval dokonce pro nezúčastněné zajímavým divadlem. Zbraslavská kronika popisuje boj mezi lucemburskou stranou a Korutanci: „Mezi oběma stranami se strhl prudký boj na předhradí, spojujícím Hrad s klášteřem Strahovským, které bylo tehdy ještě nezastavěno a odděleno od vlastního hradu trojím příkopem. V ostré srážce byl Jindřich z Aufensteina raněn a zajat a Korutanci ve zmatku utíkali přes hradní mosty, takže Čechové by byli skoro zároveň s nimi vnikli do Hradu, kdyby se pod nimi neprolomil dřevěný most. Boj pozorovali diváci z malostranských střeš.“

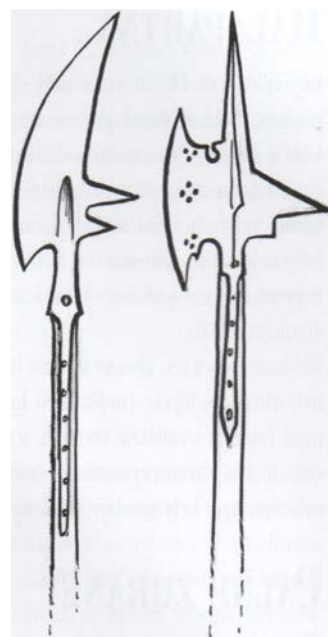
Meč - detail unikátního autoportrétu malíře, kaple dominikánského klášterního chrámu sv. Václava v Opavě, před rokem 1336

MEČ A TESÁK

Počátkem 14. století vznikly specializované meče, které se odlišovaly tvarem (meče sečné a bodné). Sečný meč se v průběhu 14. století prodloužil, byl masivní a velice těžký, aby dokázal prorazit nový typ pevnější zbroje. I tak se účinnost meče jako zbraně snižovala. Bodný meč byl dlouhý a měl extrémně štíhlou čepel zakončenou velice ostrou špičkou, kterou se rytíř snažil zbroj nepřítele nikoli proseknout, ale probodnout. S bodným mečem se pravděpodobně zacházelo podobně jako s kopím, rytíř si jej při útoku opíral o rameno. Někdy vozili rytíři do boje oba meče najednou. Ani jeden typ nebyl po všeobecném rozšíření plátové zbroje příliš účinný, a tak se rytíři na přelomu 14. a 15. století vraceli ke klasickému meči dlouhému asi 100 cm, který se však směrem ke špičce zužoval. V boji byl univerzální a užíval se k sekání i bodání. Záštitu měl rovnou nebo mírně prohnutou směrem ke špičce. Aby se dalo mečem pohodlněji bodat, byla rukojeť prodloužená (asi na délku jednoho a půl úchopu dlaní) a hlavice byla oproti starším zvětšená (vyvažovala meč v ruce). Kromě jezdeckých mečů se objevily i kratší meče pro pěchotu. Pro české země se ve druhé polovině 14. století stal typickou zbraní jízdy i pěchoty tesák. Šlo o sečnou zbraň délky čepel asi 50 cm a šířce 5-6,5 cm. Tesák mívával někdy čepel zakřivenou a vzdáleně připomínal orientální šavli.

Protože byl levnější než meč, byl oblíbenou zbraní pěchoty.

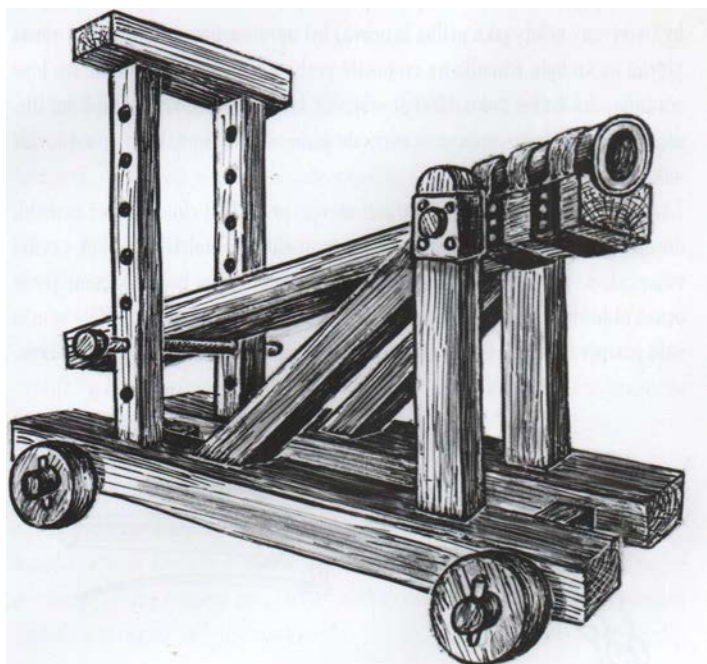
Meče i tesáky se nosily zavěšené na levém boku (pokud byl bojovník pravák) v pochvě ze dřeva potažené kůží nebo silnou ozdobnou látkou (aksamit). Opasek býval barevný, nejoblíbenější barvou byla červená. Oblíbené byly rovněž dýky. Ve 14. století se délka čepel pohybovala kolem 30 cm a čepel byla oboustranně broušená. Existovala široká škála tvarů, k nejoblíbenějším patřily dýky s „terčovou“ záštitou (tak se označoval plochý kruhový štítek, někdy ozdobně profilovaný či po obvodu s výřezy). Jako ruční zbraň jízdy se rovněž užívaly oblíbené palčáty jednoduchých tvarů.

Halapartny - dva základní typy používané ve 14. století

KOPÍ

Na vývoj zbroje reagovala i změna velikosti kopí. Starší kratší a lehčí nahradilo kopí delší (4 až 4,5 metru) se zesíleným ratištěm. Hrot byl kratší, masivnější, často kosočtverečného průřezu. Větší hmotnost kopí nutně ztížila jeho ovládání. Proto se ve štítech objevily výřezy, do nichž se kopí zakládalo (štítek tak kopí podepíral). Na ochranné zbroji, kterou měl rytíř na svém těle, se od sedmdesátých let 14. století objevil ještě „dřevcový hák“. Šlo o hákovitě prohnuté železo připevněné na pravé straně předního plátu zbroje. Do háku rytíř zakládal stejně jako do výřezu štítu kopí. Kovový kotouč upevněný na konci ratiště se opíral o dřevcový hák a znemožňoval po nárazu zpětný pohyb zbraně. Koncem 14. století se na ratišti objevil ještě jeden zesílený kotouč, který chránil ruku držící kopí (zvláště u turnajových dřevců). Na konci kopí bývaly upevněny malé obdélníkové nebo trojúhelníkové praporce.

Puška na kolečkové lafetě - konec 14. století

HALAPARTNA

Objevila se ve 14. století a záhy se stala jednou z nejpoužívanějších zbraní pěchoty. Byla oblíbená pro své univerzální použití, protože spojovala funkci kopí a sekery. Pro snadné ovládání mělo ratiště délku kolem 2 metrů. Tvar ostří a hrotu byl velice rozmanitý. Původně šlo o dva samostatné díly, které časem splynuly v jeden, jenž kompaktně spojoval hrot kopí s ostrím sekery (objevuje se na přelomu 14. a 15. století). Kromě halapartny používali pěši bojovníci i jiné podobné zbraně s hroty, háky a ostrými různými tvary na dlouhém ratišti.

Oblíbené byly i tzv. zbraně úderné (vycházející z principu kyje). Zvláště účinné byly zbraně s bijáky (nejčastější byly kulaté dřevěné opatřené hřeby) spojenými řetězem s ratištěm (řemdiň, v německých zemích „morgenstern“). Používání těchto zbraní vyžadovalo ovšem dlouhý výcvik a zručnost (na stejném principu boje byly později založeny husitské cepy).

PALNÉ ZBRANĚ

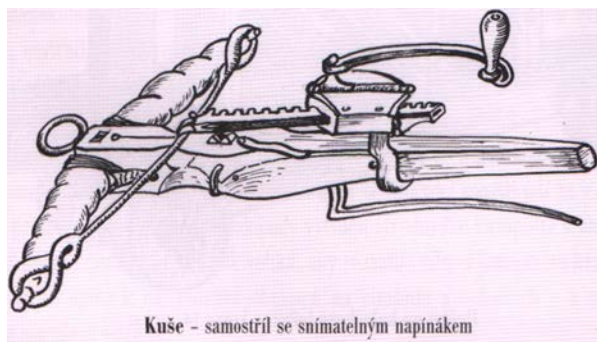
Ve druhé polovině 14. století se v českých zemích objevily první palné zbraně, které využívaly ke střelbě střelný prach. Obecně se nazývaly pušky, bez ohledu na to, zda šlo o ruční zbraň, nebo dělo. Jednou z nejstarších zpráv je zmínka v životopisu pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna, že se při plenění jeho statků v Kyjích v roce 1383 v rukách jednoho služebníka roztrhla „zbraň zvaná puška“ a způsobila mu tak těžké zranění, že mu střelec podlehl. Počet palných zbraní rychle rostl a na přelomu 14. a 15. století se již začalo v názvech diferencovat mezi ručnicemi (ručními střelnými zbraněmi) a puškami (děly). Přesto se však ještě na počátku 15. století považoval luk za zbraň účinnější než puška.

ZBROJ

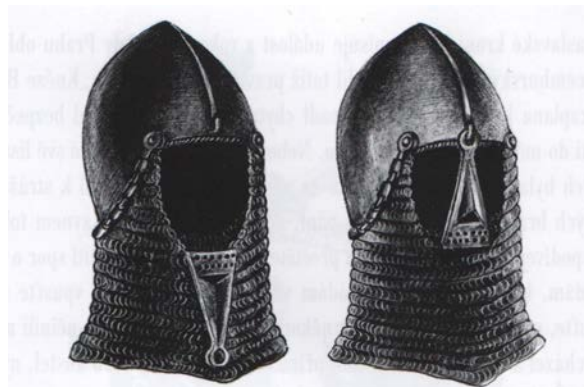
Proces zesilování ochrany těla rytíře pokračoval intenzivně i ve 14. století. Původní ochrana, založená na použití drátěné košile a nohavic s dalšími ochrannými doplňky, byla nahrazena plátovou zbrojí, která zajišťovala ochranu prakticky celého trupu, končetin i hlavy rytíře.

Ve výzbroji rytířů měla dominantní postavení přilba. Starší typ kbelcové přilby (nazývaný někdy jako přilba hrncová) byl upraven tím, že se původní rovná plocha na vrcholu změnila na zvonovitě prohnuté zakončení, které hlavní lépe chránilo. Již kolem roku 1300 se objevily kbelcové přilby se sklápěcím hledím (nebylo původně upevněno nýty, ale pomocí dvou čepů, které umožňovaly odklopit hledi vzhůru).

Kbelcová přilba byla drahou součástí zbroje, proto šiji chudší rytíři nemohli dovolit. Je však pravděpodobné, že ji v průběhu 14. století odkládali i rytíři zámožní, neboť kbelcová přilba byla sice praktická v boji s kopím, jenže právě to hrálo na přelomu 13. a 14. století stále menší význam (nadále se užívalo jen při turnajích). Proto kbelcovou přilbu nosili rytíři při klání dřevcem.

Kuše – samostřel se snímatelným napínákem

Přilba – tzv. šlap s kružkovým závěsem a nánosníkem, 2. polovina 14. století

ale v bitvě, kdy se boj vedl převážně mečem, ji odkládali, neboť sice dokonale chránila, ale i na místech, kde to nebylo nezbytné, a přitom byla zbytečně těžká a omezovala výhled. V dobových iluminacích se setkáváme s vyobrazením rytířů, kteří mají hlavu chráněnou drátěnou kapucí a některým z typů lehčích přileb. Podobné se užívaly i ve výzbroji pěchoty. Oblíbeným tvarem se ve druhé polovině 14. století staly tzv. železné klobouky. Jiným typem byly lehčí polokulovité vejčité přilby (nazývané „lebká“), kryjící horní část hlavy. Užívaly se i starší kónické přilby s nánosníkem.

Přilby bývaly obvykle zdobeny klenotem na vrcholu a textilními přikrývadly, která splývala na ramena a záda rytíře. Bývala obvykle v heraldických barvách rytíře. Někdy bývalo zesílení v obličejové části zlacené nebo stříbřené. Lehčí a jednodušší typy přileb byly někdy pestře pomalované (heraldickými barvami rytíře).

Ostruha – z majetku českého rytíře, zhotovená pravděpodobně v Anglii, 2. polovina 14. století

Na počátku 14. století chránila rytíře kromě přilby kružková zbroj (košile a nohavice) s dalšími součástkami, k nimž patřily holenní pláty, nákolenníky, chrániče loktů, někdy také nástehenky (prošívané kalhoty) a kožený kabátec (lentner), který vytlačil starší varkoč. Kabátec býval zesílen plátováním nebo prošíváním. Stal se vývojovým stupněm nového typu ochrany trupu, který v průběhu 14. století směřoval ke vzniku plátové zbroje.

Na kožený podklad kabátce se řadami nýtů upevňovaly kovové lamely různých tvarů (byly na vnitřní straně a na vnější byly viditelné jen hlavy nýtů, tvořící dekorativní řady a ornamenty). V českém prostředí je tato zbroj doložena na soše sv. Jiří na Pražském hradě, na některých pečetích Jana Lucemburského či v iluminacích rukopisů z doby Václava IV. Pod kožený kabátec se oblékala většinou ještě drátěná košile. Ochranu trupu zlepšoval velký kovový prsní plát, který kryl bojovníka od pasu až ke klíčnímu kostem (býval upevněn řemeny kolem těla nebo přinýtován ke kabátci). Z tohoto typu se vyvinula celoplátová zbroj, složená z několika dílů, užívaná v 15. století.

Od poloviny 14. století bylo obvyklé také plátové krytí celé paže. Běžně se začaly používat prstové kožené rukavice pokryté kovovými plátky nebo rukavice plátové (kombinace kůže a kovových lamel). Plátová krytí se upevňovala i na nohy. Holeně se chránily celé (tzv. nohavice nebo plechovice). Stehna se chránila jen z vnější strany (vnitřní byla přitisknutá k boku koně) pomocí plátových nástehenků.

SPRAVEDLNOST

TRESTNÍ PRÁVO

Po celý středověk vycházela iniciativa k potrestání zločince v rozhodující míře ze strany poškozeného (i když tato praxe nebyla nikde právně zakotvena a neplatila bez výjimky). Ve 14. století se však začala veřejná trestní iniciativa přesouvat na stát především zásluhou královských měst. Kromě deliktů vraždy se podstatně větší ochrana začala věnovat hospodářství (loupeže na kupeckých cestách, znehodnocování mince, používání nepoctivých měr a vah, krádeže na trzích).

Podle všeobecně přijatého právního názoru měli být delikventi trestáni bez ohledu na jejich původ. De iure bylo tedy povoleno trestat i urozené, mělo to však háček, neboť něco takového musela povolit šlechtická obec (reprezentovaná dvorskými úřady) a panovník. I tady však záleželo na okolnostech. Ve zjevných případech (jako bylo olupování a vraždění kupců či pocestných) bývali loupeživí rytíři prohlášeni za psance a vydáni k potrestání (často proti nim zakročil sám panovník). Složitější bylo, pokud se nějakého prohřešku (jako bylo výtržnictví nebo rvačka) dopustil urozený rytíř ve městě. V takovém případě často unikl potrestání, neboť nebylo z hlediska práva zcela zřejmé, zda se na něj vztahuje pravomoc městské rady. Ve vlivných městech (jako bylo Staré Město pražské) si však městská rada často dovolila potrestat i rytíře s odvoláním na ustanovení, že v obvodu města mají konšelé „právo trestat všechna neřádstva“. To poznal v roce 1320 i král Jan Lucemburský, který podle kronikáře ve městě bezuzdně hýřil, a protože se na ulici choval hluchně, rychtářovi biřici ho málem ubili, protože ho nepoznali.

Významnou kategorií při posuzování zločinu byla okolnost, zda k němu došlo při opověděném nepřátelství, či v míru. Pokud došlo k opovězení (tedy vyhlášení osobní války), což mohl učinit každý rytíř, pokud mu bylo ublíženo, pak byly z právního hlediska všechny jeho činy proti životu a majetku beztretné (středověké pojetí války). Naproti tomu v míru se stejné činy posuzovaly jako trestné delikty (proto se v žalobách často uvádělo, že ke skutku došlo „na mírném místě“).

MSTA

Ve zvykovém domácím právu v 11. a 12. století platila zásada, že se poškozený může pomstít. Ve 14. století se tato zásada ještě do jisté míry udržovala, ale dostala přesnější právní rámeček, neboť msta muselo předcházet rozhodnutí

Pranyř - rekonstrukce, hrad Loket

soudu, který potvrdil, že poškozený má na mstu skutečně nárok. Často se tato zásada uplatňovala v případech, kdy proti sobě stály dvě strany, které dokazovaly svou pravdu božím soudem. Při sporu dvou rytířů se boží soud prováděl soubojem a vítěz mívával právo sám obviněného „svů ruků stieti“.

Je doložen případ, kdy byla rytířem unesena a zneuctěna žena, která u soudu dokázala pachatele usvědčit a soud rozhodl, „aby jemu svů ruků hlavu stala“.

A NÁSILÍ

V roce 1305 vlivný královský podkomoří Tas z Vízburka vyhnal chudého zemana Jana Vlka a vzal si jeho statek. Jan Vlk mnohokrát žádal královské úřady o nápravu, ale nikdy se jí nedočkal. Nakonec Jan Vlk přepadl veřejně a před všemi lidmi před kostelem sv. klimenta na Starém Městě pražském Tase z Vízburka, strhl ho z koně a dýkou na zemi ze msty ubil. Pak proběhl zástupem přihlížejících, a protože mu nikdo v útěku nebránil, zmizel. K tomu Zbraslavská kronika souhlasně podotýká: „A tak ať vědí mocní, že žádná osoba není tak nízká nebo pokořená, že by neměla dosti síly k záhubě cizí.“

PRÁVO HRDELNÍ

Systém prosazování zákonů a trestání zločinů významně upevnila hrdelní pravomoc královských měst. Téměř všechna získala právo poprav, jímž mohla veřejně deklarovat, že zajistí bezpečí městským obyvatelům (ale především obchodníkům, řemeslníkům, studentům a dalším, kteří do města přicházeli). Hrdelní právo patřilo k těm privilegiím, jimiž se města veřejně honosila. Šibenice stávala na viditelném místě před bránou (nejraději poblíž hlavní příjezdové cesty), aby odradila případné zločince („u nás milost nečekejte“) a současně vzbudila důvěru v samotné město u návštěvníků. To, že šibenice není jen ozdobou, podtrhoval fakt, že se popravení zločinci nechávali na šibenici viset prakticky tak dlouho, dokud se jejich těla nezačala rozpadat.

Trest vězení středověk neznal (společnost neměla prostředky na to, aby živila vězně). Navíc byl soudní systém založen na zásadě, že „zlý“ člověk se nepolepší a je lepší zbavit ho života, neboť Bůh posoudí, zda má být spasen. Obecně platilo, že každý křesťan byl odpovědný za svou duši a převychovávat ho nebylo záležitostí ostatních, ale výhradně věcí každého jedince. Vězení proto sloužilo jen k internaci zločinců do doby soudu (který zločince poslal na popraviště nebo vynesl peněžitý či jiný lehčí trest). S průběhem soudu a vykonáním rozsudku se nedělaly žádné průtahy; poprava se většinou konala hned následujícího dne po vynesení rozsudku.

Na konci 14. století se poprvé objevily na Starém Městě pražském dva odlišné typy vězení - „horní“ (běžná místnost na radnici), určené pro měšťany (sem byli zavíráni pro drobné prohřešky), a „dolní“ či „zadní žalář“ (podzemní kobka), kam byli zavíráni zločinci, jejichž cesta vedla po skončení soudu obvykle na popraviště.

„Roku 1349 spuštěna ženština jakási s kamenem na hrdle do Vltavy, protože utopila dítě své, roku 1374 utopena jest taktéž ve Vltavě Kateřina Šíňková, na kterou se proneslo, že vhodila dítě své do roztočené pece.“

„Roku 1360 v Praze kněz Martin z duchovenstva kostela metropolitního sv. Víta se domáhal u staroměstské rady podílu za otcovský dům strženého a na radnici uloženého. Rychtář a konšelé, kteří se však zdráhali peněz oněch mu vydati, dali jej, když jim příkrými slovy vytýkal nespravedlivé jednání toto, zajmouti a do žaláře uvrci, načež byl druhého dne na to do pytle vstrčen a s mostu do Vltavy shoben.“

„Roku 1366 dal Karel IV. oběsit rytíře Soitáka a deset jeho pomocníků, že v den P. Marie Narození přepadl času nočního klášter Skalický u Kouřimě a zabiv opata, klenoty kostelní pobral: loupežný rytíř byl krátce na to jat a vyznav se na trápení ze zločinu svého, skončil v Praze na Šibeničném vrchu i s tovaryši svými v oprátce.“

Stětí svaté Barbory – nástěnná malba, kostel sv. Markéty v Loukově, konec 14. století

SOLIDNÍ JEDNÁNÍ

Ve 14. století se především v královských městech (ale také u královských soudů) formuje nový systém nazírání na soudní proces. Jeho významným prvkem se stala tortura, která se v českých zemích objevuje podle italského vzoru na konci 13. století. Tortura neboli mučení byla nástrojem k tomu, aby se na obviněném zločinci vynutilo přiznání (pokud odmítal mluvit). Pouze ten, kdo se přiznal, mohl být souzen. Smyslem soudního jednání nebylo zločinci dokazovat spáchaný zločin (ten byl dokázán přiznáním, ať již dobrovolným, nebo vynuceným). Soud se zabýval jen tím, jak má být zločinec potrestán.

V českých zemích působili již ve 13. století vynikající právníci (o čemž svědčí fakt, že se česká právní díla překládala i do němčiny), a to ještě podtrhla vysoká úroveň českého školství, zvláště po založení pražské univerzity. U královských soudů (ať již na panovníkově dvoře, nebo ve městech) vždy působili vzdělání notáři, písaři a soudci. Výkon práva ztrácel prvky původní zvůle, typické pro knížecí soudy, neboť tam často rozhodovala „přímůva přátel“. Soudy ve 14. století se vždy zabývaly okolnostmi spáchaného zločinu a posuzovaly, jaká újma se stala poškozenému a co je zločinec vůbec za člověka.

V soudnictví se uplatňoval princip, že soudce vychází ze znění právních autorit, ale protože má osobní odpovědnost před Bohem, soudí především „podle svého svědomí a srdce“. Proto se rozsudek nazýval dobovým jazykem „nález“, neboť soudce hledal skutečnou spravedlnost. Rozsudky měly tedy povahu značně subjektivní, což ovšem v mnoha případech vedlo paradoxně k výsledkům pragmatictějším a spravedlivějším, než jsou rozsudky vyhlášené jen podle formálních principů.

V případě soudců je třeba vědět, že věřili stejně jako všichni lidé, že se odpovídají přímo Bohu, a mira vůle jednat čestně a spravedlivě byla mnohem vyšší než dnes. Soudci byli současně pod veřejnou kontrolou, neboť lidé se navzájem dobře znali a vládlo tedy obecné přesvědčení, kdo je nenapravitelný lump a zaslouží přísný trest a kdo není v jádru zlý člověk a může se napravit. Obecné mínění hrálo vždy významnou roli (protože obec rozhodovala, koho mezi sebou chce a koho nechce).

Soudnictví 14. století znalo pojem soudit s milostí (cum gratia), což byl princip, který bylo možno uplatnit na všechny zločiny (kromě těch, které spáchal

zločinec prohlášený za psance). Podstatou soudu s milostí bylo, že delikvent mohl nahradit škodu, kterou svým zločinem spáchal, a tak si zachránit život. Až do renesance bylo běžné, že se „přátelé a přímůvci“ obou stran (nahrazovali advokátní kanceláře, které dnes účastníky sporu zastupují) mohli dohodnout na mimosoudním vyrovnání.

Toto vyrovnání bylo možné i v případě vraždy („pokuta za prolitou krev“). Pokud pozůstali přijali, byl vrah osvobozen. V literatuře se někdy opakuje klišé, že bohatí si mohli za peníze koupit beztrestnost, a právě to je v rozporu s tím, že středověcí soudci soudili „podle svědomí a srdce“. Jenže na tehdejší společnost se nemůžeme dívat dnešními očima. To, co se zdá správné nám, nemuselo být správné ve středověku.

Pokuta za prolitou krev dávala vdově a dětem po zavražděném finanční prostředky, aby přežili po smrti muže, živitele rodiny. Co by bylo platné vdově, že by vrah visel, pokud by umřela hladu? Přesně tak argumentovali soudci, neboť smyslem soudu bylo napravit škody, které zločinec spáchal. Trestu navíc podle dobového názoru zločinec stejně v krátké době neunikne, neboť na pravdě boží se bude ze všech zločinů zodpovídat znovu. Pokuta za prolitou krev byla dohodou, kterou musely přijmout dobrovolně obě strany. Pokud ji poškozená strana nepřijala, byl bohatý trestán jako každý jiný zločinec (i urození končili na popravišti).

Zatímco historické zprávy uvádějí datum smrti krále Rudolfa Habsburského (zemřel na úplavici u Horažďovic) 3. července 1307, dochovala se poslední Rudolfova listina ještě ze 4. července. Podle kronikáře Františka Pražského bylo královo úmrtí zatajeno. Když přišel pan Bavor ze Strakonice do tábora prosit o milost (byl nucen kapitulovat), dovedli ho páni do temného stanu, kde leželo tělo už mrtvého krále. Tam se pan Bavor, dohnán strachem, zřekl Zvíkova (šlo o královský hrad, který držel jen v zástavě) v domnění, že stojí před živým králem. Hned poté sepsal notář listinu, v níž (tehdy již mrtvý) král hrad Zvíkov postoupil do zástavy Jindřichovi z Rožmberka do té doby, dokud mu nebude vráceno hrabství Raabs v Rakousku. A protože nebylo potřeba královského podpisu, ale jen pečeti, notář listinu zpečetil a věc byla vyřízena,

Dobeš z Bechyně, který trpěl dnou, se nechal v době zápasu mezi Jindřichem Korutanským a Albrechtem Habsburským donášet na loži na schůzky velmožů. Když se ho pan Oldřich z Lichtenburka zeptal, jak dlouho jim chce vnucovat za krále cizince a vrahy českých králů (Dobeš stál v čele habsburské strany), odpověděl mu jízlivě, že má-li být král domácí, bylo by nejmoudřejší poslat do Studie, odkud pocházel Přemysl, a z tamních sedláků dát některého Eliše za manžela a povolat ho na trůn, jak učinila Libuše. Tato uštěpačná slova vzbudila pobouření a jeden z Lichtenburků podle kronikáře Beneše Krabice z Veitmile nemocného maršálka ubil přímo na loži, vedle něhož nečinně seděl biskup Jan z Dražic a přihlížel.

Podle Dalimila došlo roku 1315 (o stejné události píše kronikář Neplavil, který ji datuje 1316) v blízkosti Chlumce nad Cidlinou k složitému sporu dvou urozených rodů. Rudolf z Kosic zabil syna svého souseda Věňka z Třesic. Ten mu na oplátku zabil jeho syna. Rudolf z Kosic pak zabil dalšího muže z rodu pánů z Třesic. Protože oba rody stály na svém, že jen brání svou čest, protože utrpěly škodu, bylo rozhodnuto, že spor se vyřeší souborem, Byly stanoveny podmínky a všichni bojující museli mít stejné zbraně. Každý rod postavil šest jezdců, páni z Kosic měli na sobě zelená sukna a jejich sokové páni z Třesic červenou barvu. Páni z Třesic zvítězili a spor byl rozhodnut v jejich prospěch.

ZÁBAVA A SLAVNOSTI

KRÁLOVSKÝ DVŮR

Ambicí všech panovníků bylo, aby jejich dvůr měl co největší lesk. Ten získával přítomností významných osobností, okázalými ceremoniemi a možností bavit se. Nejinak tomu bylo se dvorem lucemburských králů. Z hlediska provozu se dvořané dělili do dvou skupin. Velký (neboli úplný) dvůr tvořili lidé, kteří zastávali politicko-správní místa (královská rada, dvorští úředníci, vysocí církevní hodnostáři a stálí hosté, jimiž byli přední velmožové, umělci, učenci apod.). Malý dvůr byl v podstatě soukromou domácností panovníka, ovšem i ten byl velice početný a z hlediska obsazení nesmírně různorodý. Sem patřili všichni lidé, kteří zajišťovali denní potřeby krále a královny - od ranní toalety a vstupu do audienciho sálu přes stravování, denní zábavu (vyjížďku, lov, hru, rozpravy s učenci, četbu), zdravotní péči a hygienu, výchovu dětí, modlitby a zpověď až k večernímu odstrojení a ulehnutí. Zatímco panovníkovi sloužili urození rytíři či univerzitně vzděláni preláti, společnost královny tvořily dvorní dámy (často šlo o manželky dvořanů či vdovy po nich), měla však také mužské služebníky (hofmistr, šenk, kuchař).

Členové velkého dvora byli vybíráni na základě dohody s církví a domácí šlechtou a jejich statut byl velice různorodý (některé úřady byly dvorské, jiné čestné). Jejich přítomnost na královském dvoře se vyžadovala jen v případě významných audiencí anebo oslav hlavních svátků. Šlo o osobnosti, které měly i jiné povinnosti a část života žily jinde.

Malý dvůr si vybíral král sám (šlo obvykle o osoby, které mu byly lidsky blízké a sympatické). Lidé, kteří malý dvůr tvořili, mu museli být neustále nablízku. Statut členů malého dvora nebyl striktně vymezený a závisel většinou na momentální panovníkově přízni. V pramenech se objevují označení domácího společníka (familiaris nebo familiaris domesticus), stejně jako každodenního společníka, spolustolovníka, ale také falckrabě (comites palatini caesarei), což byl titul, který se uděloval umělcům či učencům (doložen i titul poeta laureatus). Titul dvorského falckrabě udělil Karel IV. Francescu Petrarconi. Významnému právníkovi Bartolovi de Sassoferrato (autorovi románu o sporu ďábla s Bohem) udělil titul dvorského rady a šlechtický titul (erb s dvouocasým lvem ve zlatém poli). Zaznamenáni jsou i čestní dvořané (rekrutovali se z řad nižší šlechty a měšťanstva). 1. ty Karel IV. po skončení služby zaopatřil. Kuchaři Budikovi, který nosil titul familiaris a měl tedy blízko ke Karlovi IV., věnoval krčmu na Poříčí na Novém Městě pražském s právem vařit a prodávat pivo a navíc ho osvobodil od berně. Dveřník Dětvín obdržel na stáří zaopatření v novoměstském konventu křižovníků Na Zderazi.

Dvůr českého krále byl současně dvorem římského císaře a patřil mezi největší v křesťanské Evropě. Odhaduje se, že malý dvůr tvořilo v šedesátých letech 14. století asi 120 osob a celý dvůr čítal až 350 osob (pro srovnání - papežův dvůr v Avignonu tvořilo asi 700 osob).

DVORSKÉ CEREMONIE A ZÁBAVA

Autorita středověkého panovníka musela být neustále všem na očích. Každý královský akt představoval slavnostní obřad podobný divadlu, v němž panovník hrál hlavní roli a členové dvora byli staty. Je proto obtížné určit hranici mezi oficiálními akty a dvorskou zábavou, neboť se navzájem prolínaly. Jedním z nejvýznamnějších aktů byla veřejná audience, která se konala ve velkých sálech paláců. Král byl obklopen svými dvořany. Herold ohlásil jménem a hodností hosta, který přicházel za zvuků trub. Panovník vyslechl jeho žádost, případně převzal dary nebo listiny. Poté poděkoval a pozval hosta k další návštěvě a rozhovorům na soukromou audienci (na veřejných audiencích se složitě problémy většinou neřešily).

Florentský kronikář Matteo Villani popsal audienci u Karla IV.: „Bylo jeho zvykem držet v ruce hrst proutků a malý nůž a jemně je vyřezával pro své potěšení. Při této ruční práci, zatímco lidé klečeli před ním na kolenou a přednášeli své prosby, rozhlížel se po okolostojících, jako by neposlouchal ty, kteří k němu promlouvali, a nevěnoval pozornost jejich slyšení. Nicméně poslouchal a rozuměl výborně a málo slovy, ale výstižně odpovídal na to, co chtěl." Nejoblíbenější dvorskou zábavou byly bezesporu turnaje. I když jejich sláva v Evropě pomalu ustupovala, v českých zemích šlo o kratochvíli velice rozšířenou (díky oblibě ze strany lucemburských panovníků). Protože na Pražském hradě nebyl vhodný prostor pro kolbiště, konaly se tradičně ve městě na Staroměstském náměstí a často se jich účastnil sám panovník. Karla IV. káral papež Kliment VI., že příliš holduje této „lucemburské“ zábavě.

Za zmínku jistě stojí turnaj, který uspořádal ve Francii Jan Lucemburský u příležitosti oslav sňatku se svou druhou manželkou. Zbraslavská kronika o tomto turnaji rozmrzele poznamenává, že vedl k mnoha zraněním. Protože se konal bez výslovného souhlasu francouzského krále (který si vymínil turnaje povolovat), byli rytíři uvězněni a propuštěni až na přímluvu krále Jana Lucemburského.

K dvorským kratochvím patřily také zápasnické a silácké soutěže. Jejich ozdobou bývala podle kronikářů císařovna Alžběta Pomořanská, známá svou silou (podkovy a železné předměty prý ohýbala výhradně na výslovný pokyn svého manžela císaře Karla IV.).

Oblíbené byly ve středověku hony. Pro ten účel sloužila panovníkovi obora Stromovka nedaleko Pražského hradu, stejně jako rozsáhlé lesy v okolí Krivokláta. Pro pobavení dvora se na Pražském hradě nacházel již ve 14. století zvěřinec s cizokrajnými šelmami a obrovskými hady, chováni tu byli i lvi. Slavnostní hostiny měly rovněž podobu ceremoniálu. Ve Zlaté bule pro říši z roku 1355 stanovil Karel IV., že stůl císaře či krále má stát o šest stop výše

Oslava v městském šenku – rekonstrukce podle dobových iluminací

než stoly ostatních hostů, stůl císařovny má být o tři stopy níže než císařův, ale o stopu výše než stoly kurfiřtů. Kurfiřti mají tři sedět po pravici panovníka, tři po jeho levici a sedmý proti němu. Hostiny bývaly veřejnou slavností, již se kromě členů dvora účastnili i pozvaní hosté, kterých bývalo často tolik, že se nevešli do paláce, a proto stávaly stoly pro méně významné hosty i venku na nádvoří či na městském rynku. Někdy se hostina konala pod stany nebo dřevěnými přístřešky na pláni před hradbami.

Od hostin nelze oddělit zábavnou produkci, která se během hostin konala k obveselení hostů. Během královských hostin (ale i na hostinách velmožů a bohatých patriciů) vystupovali básníci, hudebníci, kejklíři a také šaškové. Mnozí z nich byli literárně vzděláni a kultivovanost zábavy, kterou provozovali, ocenil i papež Urban V. (v roce 1365 před ním v Avignonu vystupovali šašci z družiny Karla IV.).

VEŘEJNÉ SLAVNOSTI

Mezi významné veřejné slavnosti patřilo uvítání panovníka při jeho příjezdu do města, konaného za nejrůznějšími účely (vysvěcení kostela, předání nových privilegií nebo prostě jen při cestě kolem). Bývalo zvykem, že představitelé města a lid vyšli před bránu panovníka uvítat. Na Novém Městě pražském se konalo vždy před Strahovskou bránou. Aby měšťané zdůraznili, jak velice si krále váží, vyšli mu někdy vstříc na poměrně velkou vzdálenost. Místo bývalo předem dohodnuto a král se těsně předtím na vhodném místě (klášter, kostel) převlékl z cestovního šatu do slavnostního (někdy i s korunou na hlavě).

O příjezdu Jana Lucemburského do Brna v roce 1311 napsal kronikář: „Nebot židě v průvodu vyšli dále od města Brna a první se potkali s přicházejícím králem. A když jsem spatřil neobvyklý průvod židovský, nesoucí s uctivostí desatero, zabalené do kmentu, a vítající krále hebrejským zpěvem, rozplývala se duše má...“

Při uvítání panovníka nechyběli v průvodu měšťané s korouhvemi a duchovní, kteří nesli relikviáře s ostatky. Představitelé města předali symbolicky králi klíče od městských bran, král pak vsedl dle zvyklostí na bílého koně, kterého za uzdu vedli konšelé do města. Někdy nesli nad panovníkem baldachýn (ten, který nesli nad Karlem IV. v Římě při jeho císařské korunovaci, daroval později v roce 1368 svému věrnému služebníkově Zbyňkovi z Házmburka). Průvod doprovázela hra hudebníků a někdy se konaly zastávky, při nichž lidé vyjadřovali panovníkovi svou úctu. V roce 1311 po korunovaci Jana Lucemburského procházel podle kronikáře průvod Prahou „za zvuku trub, louten a píšťal, bubnů a kórů i hudby všeho druhu“. Elišku Přemyslovnu mu rvířili „spolu s harfami, bubny a trubkami při hlaholu rohů vjasotu přivedli“, a když

Oslava kanonizace sv. Hedviky v Třebnici – iluminace z rukopisu sv. Hedviky, 2. polovina 14. století

Hudebnice – iluminace, Velislavova bible, kolem roku 1340

se blížili k vozu, v němž čekal mladý Jan Lucemburský, „předcházel ji břeškný a silný hlas hudby a hlahol trub a zvěstoval, že je nablízku“.

Při podobných aktech nešlo jen o uvítací ceremoniál, ale často býval spojen s přísahou věrnosti a poddanství. Pečlivě se dbalo na to, aby byl v holdu panovníkovi spatřován akt boží vůle. Proto se ceremoniál konal na otevřených prostranstvích v blízkosti chrámu (nejčastěji na rynku, někdy ale také před městskými hradbami). Pro podobné příležitosti se obvykle stavělo lešení, které bylo pokryté purpurově zbarvenými látkami a zlatým brokátem. Na pódiu stál pod baldachýnem trůn, na který zasedl král v plném majestátu (s korunou na hlavě a se žezlem a jablkem v rukách). Po boku mu stál dvorský maršálek s taseným mečem. Při lenním holdu předstupovali lenici s praporci, které skládali k nohám krále. Po složení přísahy jim je vracel na znamení, že jejich slib přijímá.

Zajímavé svědectví o vstupu Václava IV. v roce 1370 do Norimberku zapsal kronikář Beneš Krabice z Veitmile: „Přitáhl s velkým vojskem a při svém vjezdu dal podle obyčeje svých předků zapálit na dvou místech mohutný oheň, aby všichni věděli o příchodu českého krále. Česká knížata a králové mají totiž od pradávna obyčej, že povolání k císařskému dvoru, přicházejí v plameni a ohni. Proto také nosili od starodávna černou orlici v plameni ohně na bílém poli.“ Tento zvyk vysvětluje tím, že český panovník nemá být císařem povolán z malicherných důvodů.

K veřejným slavnostem patřilo za vlády Karla IV. rovněž svěcení významných církevních svátků. Od roku 1347 (kdy slavil vánoční svátky v Basileji) osobně čítal vstupní slova evangelia během vigilie Narození Páně (24. prosince). Významnými slavnostmi bylo rovněž svěcení oltářů a kostelů, stejně jako investitura mohučského arcibiskupa (Karlova příbuzného) v roce 1371 v Praze (investitura v Praze vyjadřovala růst prestiže sídla českého krále). Oblíbenými se staly rovněž poutě, především každoroční vystavování říšských insignií a relikvií o první neděli po Velikonocích v kapli Božího těla na Novém Městě pražském, které přilákalo tisíce návštěvníků.

Veřejnými slavnostmi byly také korunovace, sňatky a pohřby členů panovníckého rodu, ale o žádné se nám nezachovaly zprávy.

LIDOVÁ ZÁBAVA

Všední den byl věnován práci. K zábavě byly vyhrazeny sváteční dny a neděle. Církev se úporně bránila, aby se nevázané lidové veselí pojilo se svátečními dny (šlo o významné události liturgického roku). Přesto se o posvícení a během církevních svátků lidé bavili po svém. Jiný čas na zábavu neměli, a proto se církvi ve středověku nikdy nepodařilo prosadit ideál svěcení svátků půstem a okázalou zbožností.

Neděle, podle božího úradku chápána jako „den Páně“ (dies dominica), měla být určena ke komunikaci věřících s Bohem. Prostředkem byla návštěva

Hra na varhany – miniatura
v iniciále z Breviáře křižovnického
velmistra Lva, 1356

kostela s bohoslužbou a kázáním, případně zpověď a svatě přijímání. Návštěva kostela v neděli byla více méně povinností, jejíž nesplnění však nebylo trestáno (jako později v baroku), ale lidé ji dodržovali sami (kázání v kostele bylo pro ně zábavou a vytržením ve všednosti života). Následoval nedělní, obvykle bohatý oběd a odpoledne se konaly různé zábavy (oběd se často protáhl až do večera, lidé přitom pili alkoholické nápoje, zpívali a tancovali). O skutečnosti, že lidé velice neradi přerušovali zábavu, svědčí popis potopy v roce 1310 v Dalimilově kronice: „Velká voda - v Heřmanicích, v malé více - poblíž Litomyšle, píště - s chasou vzala při muzice.“

Lidové oslavy některých církevních a kalendářních svátků v sobě nesly pozůstatky pradávných pohanských rituálů. O páté postní neděli se na venkově vynášela Smrt či Morana (na znamení konce zimy). Doložen je církevní zákaz tohoto zvyku z roku 1366 a 1384. Svíce žehnané v kostele používali lidé podle Tomáše ze Štítného z roku 1376 jako ochranu proti hromu (z těchto svící se později vyvinuly hromničky) a proti ďáblu. Během svátků na počátku léta (na sv. Filipa a Jakuba, na sv. Jana Křtitele) se páliły ohně. Ve tmě, osvětlované jen matnými plameny, se lidé oddávali bez zábran erotické zábavě, neboť věřili, že v tyto dny vstupuje do člověka životodárná síla přírody. Totéž se odehrávalo při oslavách letnic. Během podobných zábav, zvláště s ohledem na množství vypitého alkoholu, existovalo cosi jako „erotický pardon“; nevěra byla při podobné zábavě na venkově do jisté míry tolerována.

Bozpustilá zábava provázela zvláště zimní čas (krajina ležela pod sněhem, proto bylo méně práce a lidé se tedy bavili). Rozverně obchůzky mikulášských masek jsou v českých městech doložené již ve 14. století (i když byly určité staršího data). Mikulášské masky se nepochybně lišily od dnešních, ale byly stejné jako středověké masopustní. Také středověcí koledaři byli rozpustilou zábavou dospělých. V předhusitské Praze chodili po koledě především městští služebníci, tovaryši, žáci církevních škol, biřicové a také nevěstky. Během zimních večerů bývaly městské šenky vždy plné.

O tom, jak vypadala oslava Vánoc, víme z podrobného Pojednání o Štědrém dnu, které ve druhé polovině 14. století sepsal benediktinský mnich Jan z Holešova pro Karla IV. Popisuje v něm zvyky, jak mu je prý vyprávěli staří lidé. Díky tomuto spisku víme, že lidé v Praze drželi půst, dávali si dárky, pekli vánočky (pečivo podobné housce) a podle možností obdarovávali chudé. To byly zvyky, které autor chválil. Většina spisku obsahuje kritiku nešvarů, jako bylo věštění, čarování a obětování bůžkům. Autor podrobně popisuje, jak se lidé oblékali do zvířecích masek a dělají na ulicích povyk, hrají kostky, opíjejí se a přejídají.

Z hlediska rozpustlosti (k níž patřilo opijení a erotická zábava, ale také bezuzdné veselí, při němž se lidé často veřejně vysmívali církvi, někdy i vrchnostenským úředníkům, rychtářům a lidské hlouposti) byl masopust asi tou nejrozvernější zábavou, v satirické literatuře též „hod opilecký“ anebo „svátek bláznů“. O inasopustním rejji na českém venkově máme zprávy již ze 13. století. Lidé se oblékali do prostých masek z kůže a kůry stromů, do

pytlů posíté hrachovinou, tváře si černili sazemi či malovali barevnými hlinkami, na hlavy si stavěli směšné čepice a klobouky. Masky obcházely vesnici či městem, tancovaly, zpívaly, pronášely žertovné a někdy i hanlivé průpovídky. Za to bývaly pohoštěny pivem, koláči či jitrnicemi.

Masopust nebyl ovšem zábavou jen prostého lidu. Ve středověku se mu s plným nasazením oddávali i lidé urození. Oblíbené byly údajně masky divých mužů a lazebníků. O účasti předních mužů českého království v masopustním veselí se zmiňují české kroniky. Mezi známé historiky, které se na středověkých dvorech tradovaly, patřila událost z oslav masopustu v roce 1382, kdy se zřítlo lešení s přihlížejícími hosty a zabilo magdeburského arcibiskupa. V lednu 1393 se ve Francii konal maskarní ples, při němž byli urození tanečníci oblečení do masek divých mužů se srsti přilepenou smolou, ta se vznášela od louče a mnoho mužů uhořelo (život francouzskému králi Karlovi VI. zachránila věvodkyně Jana z Berry, která plameny na panovnickové oděvu uhasila svou těžkou vlečkou).

Součástí lidových zábav byly také různé soutěže. Při korunovaci Václava II. v roce 1298 provozoval lid pro obveselení „zápas pěsmi nebo běhy o závod s obnaženým tělem“. V Tovačově soutěžili během jarmarku v běhu muži a dokonce i ženy. Běh o závod se konal také v Jemnici (barchan, konaný údajně od roku 1315 na oslavu vítězství Jana Lucemburského nad Matúšem Čádem Trenčanským) a v Žatci (doloženo vyhrazené místo, cosi jako závodistiště). Na venkově i ve městech se soutěžilo také v házení kamenů, vzpírání břemen, v zápasu a existovala dokonce hra s primitivním míčem (šitým z kůže a plněným hadry nebo pilinami).

HRY

Šachy byly hrou rytířů, ale zpráv o nich není tolik jako o hrách hazardních. I když se hazardní hry (především kostky) hrávaly spíše mezi prostým lidem, existují zmínky i z dvorského prostředí. V Dalimilově kronice se dochoval povzdech: „Chytili se čeští páni špatných mravů - a vrhábý začali hrát pro zábavu. - Dřív pán vyčítal své chasy, - že se chová čeládka - jak ta boží hovádka - a nyní sám na hru dal se. - Ve hře v kostky ubožáci - vidí pěknou oblektaci (tj. potěšení).“ O mladém Janovi Lucemburském napsal kronikář: „Hraje v kostky a neplní povinnosti, hněvá se a při hře trpí sprostá slova.“ Hráti hazardní hry zakazoval o Vánocích v roce 1357 pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic. Po celé Evropě tradovaný skandál se stal v roce 1372 v Mohuči, kde hráli místní měšťané kostky s dvorany císaře Karla IV. a přistihli je při falešné hře. Osízení měšťané se zbraněmi v rukách pronásledovali dvorany až do císařovny ložnice, kde jednoho z hráčů zabili.

Šachová hra – francouzská iluminace, polovina 14. století

Hry v kostky byly oblíbeným námětem písní středověkých „žáků darebáků". V jedné se zpívá: Já jsem opat všude známý - stýkám se jen s mazavkami, - mé srdce ke hře v kostky tihne. - Kdo v hospodě mě ráno stihne, - jde po nešporách nahý domů." Ve Zpovědi Archipoetově si autor dokonce libuje, že prohrál v kostkách šaty. díky tomu dostal inspiraci a složil lepší verše: „Dále mi vytýká, - hazardně že hrávám. - Když však posléze od stolu - šatů zbaven vstávám, - údy sice zebou mě, - duch však plane žárem, - a já básně, verše své - kuji s větším zdarem."

Nezodpovědné rozhazování peněz však neoslavovala jen žákovská poezie. Dvorský básník Guillaume de Machaut v básni „Le Comfort d'ami" (Přátelská útěcha) vypráví o bezmezném štědrosti krále Jana Lucemburského, kterému v jednom dni rozházal dvě stě tisíc liber a ubíral se dál bez groše. Podle něj nebyly Janovi peníze ničím, rytířská čest mu byla nade vše, když projížděl světem na jednom koni bez peněz, v prostém kabátci z laciného sukna, spokojen kusem chleba a hrstkou bobů, s veselou myslí a úplnou bezstarostností o vše, co nepatřilo ke slávě rytíře.

TANEC

Žádná zábava ve středověku, dvorská ani vesnická, se neobešla bez křepčení a tance. V prostředí venkovského lidu se tančily jednoduché řetězové či koloové tance (chorea), při nichž se tanečníci často sami doprovázeli zpěvem. Tanečníci se drželi za ruce a podle rytmu hudby postupovali vpřed (jako při vytvoření „hada") nebo se točili v širokém kruhu (u Slovanů kolo - chorea, chorovod). Chorea se tančila pomalu i rychle; v otevřeném řetězci stával v čele předtanečník, který určoval rytmus a směr pohybu. Býval jím buď nejlepší tanečník a zpěvák, ale někdy také nejváženější osoba (rytíř, duchovní správce obce, rychtář). Ve druhé polovině 14. století se objevují výslovné církevní zákazy, aby se duchovní účastnili podobných tanečních zábav. Tanečník někdy sám předzpíval verš a ostatní mu odpovídali buď opakováním stejného verše, nebo refrénem. Smyslem venkovských tanců nebyl kultivovaný pohyb, ale živelná potřeba vybit přirozenou touhou po pohybu a smíchu. Lidé se předváděli, prováděli různé rozpustilé kousky (součástí taneční zábavy byly i krátké pantomimické scény, někdy značně nemravné).

Párové tance (ballatio) se od 12. století rozšířily ve dvorském prostředí, neboť byly kultivovanější a dávaly více vyniknout jednotlivým tanečníkům. Dvorský tanec vyjadřoval elegantním pohybem milostnou výzvu, symbolizoval lásku, neboť rytíř se kořil své dámě. Taneční pohyb byl volný, páry pomalu postupovaly sálem, dáma po boku tanečníka, společně prováděli improvizované

figury. Ve středověkém dvorském tanci šlo ovšem jen o náznak milostné výzvy, neboť tanečník se nesměl při tanci tanečnice dotýkat (nejvýše špičkami prstů lemu jejího rukávu). Součástí tance však byla mimika a gesta, kterými mohl tanečník vyjadřovat své taneční obdiv.

Dalším typem dvorského tance byl tanec procesionální, založený na přesně propracovaném pohybu párů v prostoru, který byl komponován tak, aby páry vytvářely rozmanité, často velice elegantní skupinové figury. Tento tanec se obvykle předváděl při hostinách

k zábavě urozených hostů (a často ho předváděli profesionální tanečníci a tanečnice).

Již ve 14. století je však v Praze doložen taneční mistr, který učil měšťany tanci podle dvorského způsobu.

Ve 14. století se ve městech objevily mečové tance, jež bývaly jakousi obřadní variantou cechovních tanců.

Cechovní tance nacvičovali společně řemeslníci a předváděli je při městských slavnostech. V roce 1308 vitali Jindřicha Korutanského řezníci a kožešníci s meči v rukách tancem v dlouhých řadách. Každý cech si vytvářel svou vlastní variantu podobných tanců. V roce 1350 udělil Karel IV. nožířskému cechu privilegium, že

smí o masopustu tančit mečový tanec.

Ve 14. století se především v západní Evropě šířily tzv. morové tance. Lidé tančili až do zemlání, mnozí upadali do extáze, někteří se hroutili na zem s pěnou u úst. Tančilo se často poblíž hřbitova nebo kostela. Podle světců se někdy nazývaly tanec sv. Jana nebo sv. Vity. Tyto tance byly ve 14. století oblíbené zvláště v Itálii a Německu, neboť se věřilo, že zabraňují proniknutí moru do lidského těla. Podle lidí byl tanečník v transu imunní vůči nákaze. V Itálii lidé věřili, že tanec léčí následky kousnutí jedovatým pavoukem tarantulí (taneční běsnění se nazývalo tarantismem a je možné, že odtud je odvozen název tance tarantella). V českých zemích jsou tzv. morové tance doložené až počátkem 15. století (z nich zřejmě vycházely extatické tance husitských blouznivců).

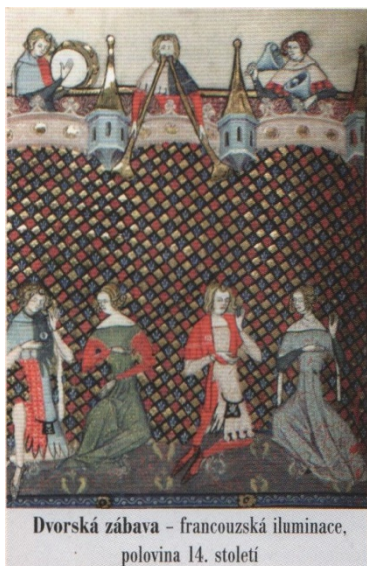
DIVADLO

Divadlo patřilo od počátku křesťanství k oblíbené zábavě, spjaté s náboženským životem. Pomocí různých divadelních scén seznamovala církev prosté věřící s událostmi z bible (především scény ze života Krista). Původní představení se zřejmě hrála v chrámech anebo před nimi a vystupovali v nich klerici a žáci církevních škol. Jenže ti si k textu přidávali své nápady a žerty, takže hry postupně ztrácely vypjatě náboženský obsah. Již ve 13. století bylo provozování her vytlačeno z chrámů a ve 14. století se divadlo stalo z větší části zábavou ryze světskou, a to i v případě, že námět hry vycházel z církevní legendy nebo z evangelia. Zájem o divadelní představení byl obrovský a někdy se představení hrála i několik dnů za sebou (v této době se objevují družiny profesionálních herců). Divadelní hry byly veršované. Založené byly na jednoduchém ději bez větších zápletek s dlouhými dialogy a monology, v nichž se uplatňovaly moralizující sentence v duchu dobového kázání. Nejstarší českou hrou je dílo nazvané Mastičkář (i když jde ve skutečnosti jen o jednu scénu z mnohem rozsáhlejší velikonoční hry, nejspíše o třech Mariích). Pochází zhruba ze 40. let 14. století a vypráví o tom, jak se tři zbožné ženy (Marie) zastaví cestou k božím hrobům u prodáváče mastí, aby koupily prostředky na balzamování Kristova těla. Mastičkář s nimi ve stylu trhovce žertuje a snaží se jim vnutit co nejvíce svého zboží.

Z druhé poloviny 14. století známe poměrně velké množství českých her (i když většinou jen ve zlomcích). V různých rukopisných sbornících se dochovalo několik her o třech Mariích, hry velikonoční, pašijové, zlomek hry vánoční, Hra o veselé Magdaléně, stejně jako hra určená k oslavám svátku Květné neděle či Božího těla.

Dvorská zábava během královské hostiny – francouzská iluminace, 1380

Dvorská zábava – francouzská iluminace, polovina 14. století

RODINA A DĚTI

POJETÍ RODINY

Chápání středověké rodiny vycházelo od 13. století důsledně z konceptu křesťanství. Původní slovanskou velkorodinu, tvořenou lidmi na základě široce pojímaného příbuzenství, nahradila rodina založená na příbuznosti v první linii (rodiče - děti). Jejím vzorem se stala Svátá rodina.

Statut rodiny byl dán církevními předpisy o manželství; realizace této normy však měla řadu úskalí. Na venkově i ve městech žili totiž v domácnosti s rodinou další lidé - příbuzní anebo čeleď, tovaryši a služebníci. Proto je třeba rozlišovat užší rodinu z hlediska církevního a právního a širší z hlediska hospodářského, kulturního a sociálního.

Z římské tradice vycházel vznik manželství na základě manželského slibu. Církevní kanonické právo doplňovalo tuto povinnost obrádem v kostele za účasti kněze (až do 16. století však nebylo složení manželského slibu v kostele povinné).

Na základě římského práva v praxi platilo, že manželský slib bylo možno uzavřít i v soukromém prostředí za přítomnosti svědků. Existoval však i další způsob vzniku manželství. Za legální se všeobecně považovalo soužití neoddaného páru (zvláště pokud se ženě narodilo dítě). Ve středověkém právu se to označovalo jako „cesta faktu“. V situaci, kdy spolu žili muž a žena, aniž by vyslovili manželský slib, ať už v kostele, anebo před svědky, ale žili „na způsob manželů“, je lidé jako manžele brali a jejich vztah mohl být po určité době jako manželský uznán.

V předhusitských Čechách bylo chápání manželství zřejmě volnější než v zemích západní Evropy a počet párů, které žily bez uzavření manželského slibu v kostele, byl poměrně veliký¹ (zvláště na venkově a předměstích). Tento stav byl dán kromě formálních omezení, která některým lidem bránila ve vstupu do manželství, také peněžní úhradou, kterou bv lidé museli za složení manželského slibu v kostele zaplatit (mnohé chudé páry prostě na církevní legalizaci manželství peníze neměly). Koncem 14. století vybízel k legalizaci manželství Tomáš ze Štítného, který jako poučení svým dětem napsal: „Kdož chcete v manželský stav, vstupte; dobrý jest.“

Za legální považovali život muže se ženou bez vyslovení slibu manželství v kostele sami prelāti. Ještě ve druhé polovině 14. století žila asi třetina českého a moravského farního kléru v partnerském svazku se ženami (ve vizačních protokolech pražského arcibiskupství se označovaly jako konkubiny). Protože prelāti museli složit slib celibátu (tedy slib, že nevstoupí do svazku manželského), žili se ženami bez manželského slibu (často ovšem ve standardním rodinném poměru). Jejich věřící to nepovažovali za nic hříšného či nemravného a lze předpokládat, že se ke konkubinám farářů chovali stejně jako k manželkám sousedů. Prostý lid byl v názoru na manželství značně tolerantní a bez předsudků (jaké se objevovaly v pozdějších staletích).

Tomu napomáhal fakt, že se o uzavření manželství nevedly písemné záznamy, neboť neexistovaly matriky či oddací listy. Manželství vznikalo na základě ústní dohody mezi mužem a ženou a jeho platnost se případně potvrzovala svědectvím nebo dobrovolným přiznáním. Proto se prostí lidé (zvláště ti nemajetní) dívali na manželství jako na něco, co je jejich věc a do čeho ostatním nic není.

V prostředí urozených se naproti tomu dbalo, aby byly dodrženy všechny formální procedury, které předepisovala církev, neboť šlo o nezpochybnitelnou legitimitu svazku a dětí, které se z manželství narodí. Pouze legitimní původ zaručoval synům cestu k rytířství, dcerám výhodný sňatek, a legitimní původ dětí byl většinou také podmínkou bezproblémového dědictví pozemkového majetku rodičů.

KANONICKÉ MANŽELSKÉ PRÁVO

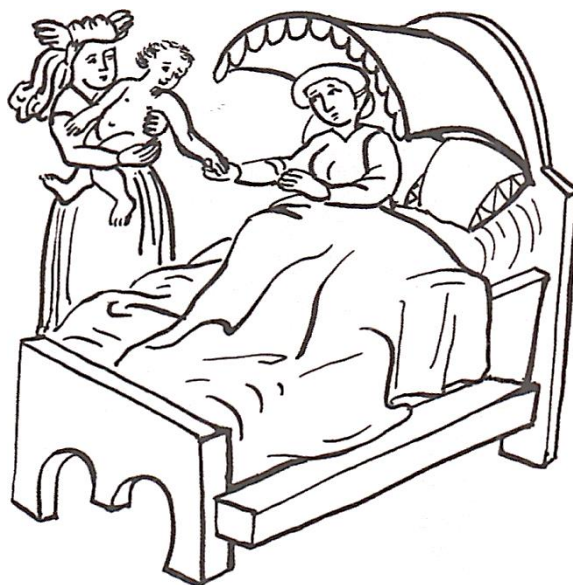
Manželství se od antiky chápalo jako dobrovolný svazek mezi mužem a ženou. V určitých případech však existovaly překážky, které uzavření podobného svazku znemožňovaly. Většina z nich byla definována již v římském právu, jehož znění často téměř doslova převzalo středověké kanonické právo. Základní normou se stal Gratianův dekret. Šlo o dílo mnicha a profesora bolognské univerzity Gratiana, který na počátku 12. století sestavil sbírku příkladů pro své studenty nazvanou Concordia discordantium canonum (Usmíření rozporných kánonů). Tímto dílem se pojetí kanonického práva jasně oddělilo od obecné teologie a současně vymezilo hranici mezi právem církevním a světským. Bologna se stala ve své době nejvýznamnějším centrem studii práva římského i kanonického, tedy obojího - ius utrumque. Církevní podmínky k uzavření manželství byly souhrnně definovány ve sbírce papežských dekretů, které vydal kolem roku 1190 Bernard z Pavie pod názvem Compilatio prima (o manželství pojednává čtvrtá kniha). Bernard z Pavie přesně definoval „impedimentum“ neboli překážku, což bylo právní kritérium stanovující, kdy jsou muž a žena nezpůsobilí uzavřít manželství.

PŘEKÁŽKY V MANŽELSTVÍ

Tyto překážky⁷ byly ve středověku rozděleny do dvou kategorií. Absolutní byly takové, které bránily člověku uzavřít manželství s jakoukoli osobou bez výjimky (nedostatečný věk, impotence, předcházející manželství), relativní vylučovaly sňatek jen s konkrétní osobou (pokrevní příbuzenství, únos ženy, spáchání vraždy, švagrovství, překážka veřejné počestnosti).

Podmínkou formálního potvrzení sňatku bylo jeho „naplnění“, muselo tedy dojít k pohlavnímu styku v manželském loži. Pokud byl muž impotentní a tuto podmínku nemohl splnit, bylo manželství prohlášeno za neplatné. Stejně tak neměl muž o manželství žádat, pokud předem o své impotenci věděl. Pokud však k ní došlo až po uzavření sňatku (úraz, zestárnutí), nebyla impotence důvod k rozluce manželství.

Zákazy sňatků na základě kanonického práva se daly prosadit jen v případě sňatků uzavíraných v kostele. Lze předpokládat, že v jiných případech nebyla kritéria tak přísná. Společnost se sice bránila incestu, ale manželské soužití vzdálenějších příbuzných bylo zřejmě zcela obvyklé.

Mateřské lože - německá iluminace, konec 14. století

Královská svatba – římský král Jindřich VII. žehná mladým snoubencům Janovi Lucemburskému a Elišce Přemyslovně, iluminace po roce 1310

VĚK MANŽELŮ

Středověké kanonické právo převzalo z římského jako minimální hranici pro uzavření manželství dosažení puberty, pro kterou stanovilo u dívek hranici dvanáct let a pro chlapce čtrnáct let. V tomto případě šlo o věk, kdy bylo možno manželství legálně uzavřít a „plně ho konzumovat“, kdy tedy byl povolen tělesný styk manželů. Ovšem v praxi se spíše uplatňoval pragmatičtější názor, že právo uzavřít manželství by se mělo řídit podle individuálně dosažené puberty muže a ženy a nikoli podle obecně stanoveného věku. Datum narození lidí se nikde neevidovalo a většina proto nebyla schopna říci své stáří. V praxi se proto vycházelo z vizuálních znaků, které určovaly, zda je mladý člověk již schopný tělesného styku (který byl předpokladem uzavření legálního manželství). Dívka se obvykle považovala za ženu, když se u ní poprvé objevil její měsíční cyklus, u chlapců bylo kritérium vágnější. Objevuje se tvrzení, že z dítěte se stává muž ve chvíli, kdy je schopen vládnout mečem, orat pole nebo uspokojit v lůžku ženu. Z této dílky vyplývá, že církev nebránila uzavřít sňatek mladším lidem, pokud byli dostatečně vyspělí a dosáhli puberty, nebo naopak nutila posečkat, pokud nebyl jedinec fyzicky vyzrálý. Bránila ovšem rozhodně manželství skutečných dětí. To byl případ především sňatků dětí z panovnických rodin. V takovém případě se rozšířila praxe, že došlo k formálnímu sňatku (často v zastoupení; dítě zastupoval vyslanec panovníka), který měl platnost oficiálních zasnub. Druhý krok, nezbytný z církevního hlediska k legalizaci sňatku, tedy jeho naplnění v manželském loži, byl vykonán až v době, kdy to povolovalo kanonické právo (tedy po dosažení puberty). Často se pak konala svatba ještě jednou, s hostinou a oslavami.

Ve Zbraslavské kronice se o svatbě Václava II. s dcerou polského krále Eliškou Rejčkou píše:

„A třebaže byla v té době dívka způsobila pro styk s mužem, protože totiž už žila ve čtrnáctém roce svého věku, přece se král s ní nestýkal, nýbrž ji dal na vychování na tři léta.“

Znění kanonického práva však nemuselo být v případě věku snoubenců uplatňováno všude doslova. Na Starém Městě pražském se povolovalo od roku 1350 manželství pouze plnoletým, muž musel dosáhnout věku osmnáct a žena patnáct let.

ÚNOS ŽENY

Manželství muselo vzniknout na základě svobodného rozhodnutí muže a ženy. Proto bylo vyloučeno, aby manželství vzniklo tak, že muž unese ženu (obrácenou situací, kdy by žena unesla muže, kanonické právo nedefinovalo). Únosy žen byly ve středověku časté a patřily k tradičním zvyklostem jak v ger-

mánské, tak i slovanské společnosti. Někdy šlo o akt jen symbolický, který patřil k dobovému rituálu (což byl třeba únos Jitky z kláštera knížetem Břetislavem), jindy šlo o únos skutečný.

Bojem proti únosům bránila církev praxi tajných sňatků. Určit míru nedobrovolnosti odchodu mladé dívky z domova bylo často velice obtížné, proto se současně začala uplatňovat praxe rodičovského požehnání, které bránilo tomu, aby si dítě zvolilo partnera samostatně. Ve 14. století mělo rodičovské požehnání právní ráham. Pokud se dívka vdala bez něho, mohla ztratit nárok na dědický podíl a věno. Tato praxe se samozřejmě uplatňovala především v zámožných vrstvách společnosti.

Třetí absolutní podmínkou bylo ustanovení, že nelze uzavřít manželství mezi lidmi, kteří již jednou v manželství žili, pokud jejich partner zemřel násilným způsobem a oni měli na této smrti podíl (především pokud šlo o vraždu). V kanonickém právu se uvádělo, že se ovšem za překážku nepovažuje zabít v boji či v čestném souboji.

PŘÍBUZENSTVÍ

Nejkomplikovanější relativní překážkou v uzavření manželství bylo pokrevní příbuzenství. Už v římském právu se definovaly stupně příbuznosti, z nichž se počítala pokrevní příbuznost v přímé i ve vedlejších liniích, stejně jako příbuznost daná adopcí a dalšími úkony, jimiž se cizí člověk stával členem široce chápané rodiny (švagr, kmotr). V raném středověku přijala křesťanská církev koncepci zvykového germánského práva, kde se příbuznost počítala až do sedmého stupně bočních linií. Šlo o systém tak komplikovaný, že ho bylo možné ve vyšších vrstvách plnit jen velice obtížně a v prostředí prostého lidu prakticky vůbec ne. Proto IV. lateránský koncil v roce 1215 zmínil tuto překážku a zakázal manželství jen do čtvrtého stupně v boční linii.

Příbuzenský vztah vznikl v pojetí středověkého kanonického práva na základě narození, sňatku anebo osvojení. Na základě těchto vztahů se pak počítaly stupně příbuznosti. Platila latinská poučka „quod partus, tot gradus“ (kolik porodů, tolik stupňů). Středověké kanonické právo vycházelo (stejně jako germánské) z tzv. parantelního systému. Základní jednotkou vzdálenosti mezi příbuznými byla parantela. Z hlediska konkrétního člověka, jehož příbuznost se počítala, patřili do první parantely potomci (dětí a potomci dětí), do druhé rodiče a potomci jeho rodičů (tedy sourozenci a děti sourozenců), do třetí prarodiče a jejich potomci a do čtvrté praprarodiče a všichni jejich potomci. Parantely tvořily stupně příbuznosti, ale teprve z nich se počítala vzdálenost příbuzenství jak v rámci jednotlivých parantel, tak i křížem mezi parantelami ke společnému předkovi. Podle tohoto systému výpočtu platilo, že vnuk, který náležel do první parantely, byl bližším příbuzným než vlastní bratr nebo bratranec (kteří patřili do druhé parantely). V případě sňatku mezi příbuznými ve třetím nebo čtvrtém stupni mohla být udělena papežská dispens, která takové manželství povolovala.

Překážka příbuznosti se dala v určité situaci také využít. Jan Lucemburský v roce 1330 ovdověl (to mu bylo pětatřicet let). Podle starších diplomatických dohod si měl vzít Elišku, dceru někdejšího římského krále Fridricha Sličného z habsburského rodu. Protože se však český král dozvěděl, že nevěsta má tuberkulózu, sňatek začal oddalovat. Podle zprávy kronikáře se vymlouval, že jeho schopnost manželského styku je zlomena zlým ocarováním a následkem pokusu o jeho otrávení. Ke zrušení zasnoubení mu nakonec pomohl papež tím, že v květnu 1333 odepřel dispens k tomuto sňatku pro příbuzenský poměr obou snoubenců (zřejmě po dohodě s ním a s francouzským králem). Tím byla otevřena cesta k tomu, aby se Jan Lucemburský oženil s dívkou z vedlejší větve francouzského královského rodu.

ŠVAGROVSTVÍ

Zákaz manželství se podle kanonického práva vztahoval v rámci parantel nejen na pokrevně příbuzné, ale i osoby „sešvagřené“, tedy na příbuzné manžela ženy a manželky muže. Na ně se nahlíželo stejně jako na pokrevně příbuzné. Obdobná omezení platila pro kmotry, kteří měli z kanonického hlediska podobné postavení jako otec (neboť byli „otcové při křtu“).

Do komplikovaného systému příbuznosti vstupovala ještě podmínka veřejné počestnosti (*impedimentum publicae honestatis*), která z možného sňatku vylučovala další osoby na stejném principu jako v případě švagrovství. Pokud spolu žili muž a žena jako manželé, ale formálně neuzavřeli podle kanonického práva sňatek a později se rozešli, platil na ně stejný princip příbuznosti podle parantel (muž si nesměl vzít matku či dceru ženy, s níž žil). Někdy dokonce k vytvoření podobné překážky stačilo, že si muž a žena manželství slíbili, ale sňatek nakonec neuzavřeli a dokonce spolu nikdy ani nežili, přesto bylo možno na jejich vztah použít ustanovení o veřejné počestnosti.

SVATBA

Svatba byla největší a nejvýznamnější událostí v osobním životě prostého člověka. Tomu odpovídal průběh svatebního veselí. Složení manželského slibu bylo svým významem zřejmě jen okrajovým rituálem obřadu, jeho nejdůležitější částí byl okamžik, kdy otec nevěsty vložil ruku dcery do ruky ženicha. Pak obvykle následovalo odevzdání prstenu, který ženich navlékl na prst nevěsty. Často ještě následoval připitek ze společné číše (ve středověku se používaly speciální svatební číše, dochoval se známý brněnský pohár, na němž je na jedné straně tvář ženicha a na protilehlé nevěsty). V den svatby odkládala nevěsta vínek či věnec a zakryla si vlasy loktuš jako jiné vdané ženy. Pozdější symbolika vínku, spojovaná s panenstvím, ve středověku neplatila (věnce se např. objevují u vyobrazení lazebnic). Vínek byl symbolem svobodné dívky obecně (neboť v prostředí prostého lidu nebylo panenství nevěsty nezbytné a jen část nevěst vstupovala do manželství v panenském stavu). Hlavní součástí svatby byla ve středověku hostina s bujarým veselím, která v prostředí prostého lidu trvala několik dní. Nesměli chybět hudebníci, při svatebním veselí se zpívalo, tancovalo, hojně jedlo a pilo, lidé se s rozkoší oddávali lascivní a necudné zábavě. Právě proto církev zakázala konat svatby v ty dny, kdy se věřící měli ve zvýšené míře oddávat rozjímání a zbožným modlitbám. Svatby se nesměly pořádat v sobotu a o vigilích (tj. v předvečer hlavních církevních svátků), dále osm týdnů před Velikonocemi, tři týdny před letnicemi a deset týdnů před Vánocemi. Výjimku měli jen panovníci, kteří mohli pořádat svatby kdykoli (neboť šlo o prospěch celé země).

SVATEBNÍ A TOBIÁŠOVY NOCI

kněz se obvykle účastnil svatebního veselí (zvláště na venkově), i když snoubenci neskládali manželský slib v kostele. Často mu připadala významná role, již bylo požehnání a případně vykrojení svatebního lože (což ovšem církev oficiálně zakazovala). Svatební noc měla zvláštní význam, neboť potvrzovala platnost manželství. Impotence byla jedním z církevně uznaných důvodů neplatnosti sňatku. V lidovém prostředí byly ovšem obavy o schopnosti muže většinou liché. Větší význam mívala tato podmínka jen u nerovných měšťanských sňatků (kdy si starší zámožný vdovec bral mladší dívku), ale ani tam nejsou známy případy, kdy by průběh svatební noci zpochybnil platnost manželství (nerovné sňatky byly obvykle smlouvou výhodnou pro obě strany a nevěsta ani její rodiče by nikdy nepochybnili výhodné manželství kvůli neúspěchu během svatební noci).

V případě svatební noci urozených a především panovníků šlo o záležitost mnohem delikátnější. V některých případech bylo totiž nutno ověřit nejen to, zda panovník splnil svou manželskou povinnost, ale bylo také nutno stvrdit nevěstino panenství. V kronice se uvádí, že císař Jindřich VII. sice slavnostně uvítal Elišku Přemyslovnu, ale vznesl námitku proti jejímu sňatku se svým synem Janem Lucemburským. Údajně se totiž objevily pomluvy zpochybňující její panenství. Tyto pomluvy prý nakonec vyvrátila sama Eliška žádostí, aby její panenství bylo zjištěno odborným vyšetřením. Zda k prohlídce došlo, nevíme. Podobné prohlídky však byly odůvodněny zvykem francouzského dvora, podle něhož se mělo u každé nevěsty zjistit, zda je zdráva a schopna mít děti.

Jedním z církevních doporučení, týkajících se vyvrcholení svatebního obřadu, byly tzv. Tobiašovy noci. Odvozeny byly z legendy o sv. Tobiašovi, který se oženil s vdovou Sárrou. Ta byla ovšem prokletá, neboť se do ní zamiloval démon a během předchozích svatebních nocí zabil všech sedm jejích manželů. Tobiaš se proto se Sárrou během svatební noci nemiloval, ale modlil se a nakonec se mu podařilo demona zbavit. Přitom prý své ženě řekl: „Modleme se k Bohu, dnes, zítra a pozítří, poněvadž v těchto třech nocích se spojíme s Bohem; po třetí noci dokonáme manželství.“ Na základě této legendy církev doporučovala, aby i novomanželé strávili první tři společné noci na lůžku v cudnosti a modlitbách. Ovšem už ve 12. století vydávala ve Francii církev oficiální odpustky pro novomanžele, aby mohli Tobiašovy noci porušit.

PRÁVO PRVNÍ NOCI

Do 14. století se právo první noci objevuje v ústní tradici, v rytířských románech a milostné poezii a výjimečně i v zemských zákonících. Nešlo však o fak-

tické právo rytířů, aby směli trávit první noc se všemi nevěstami na svém panství (jde o pozdější renesanční mýtus, který měl pranýřovat zvůli rytířstva). Toto právo existovalo zřejmě v omezené míře a vztahovalo se na určitý druh nájemců ve francé-cké říši. Na některých panstvích ve francé-cké říši se dalo právo první noci (*ius primae noctis*) vykoupit penězi a později se tento poplatek platil za povolení k sňatku. Někdy se také právo

Smrt – nástěnná malba, kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci, 14. století

první noci zaměňovalo s poplatkem, který v německých zemích plativali poddani jako příspěvek na svatbu dětí své vrchnosti. V 15. století všechny zákoníky právo první noci s ohledem na křesťanskou morálku přísně zakazovaly. O tom, že by bylo někdy podobné právo v českých zemích uplatňováno, doklady nemáme.

ŽIVOT RODINY

Oproti 13. století se každodenní život rodin nijak podstatně nezměnil. Rodinný život byl ve středověku založen podstatně více na pragmatismu než na sentimentu. To byla také jediná možnost, jak překonávat všechny katastrofy, které život přinášel (mor, vysoká dětská úmrtnost, hladomory).

Přes nejistotu, v jaké lidé ve středověku žili, je nesporné, že žili vyrovnaným a v mnoha ohledech celkem spokojeným rodinným životem. Všichni členové domácnosti věděli, jaké je jejich místo, a nikdo se netrápil tím, zda nestojí níže než ten druhý. Lidé věděli, že musí spolupracovat a každý si musí plnit své úkoly, jinak budou mít hlad všichni. Právě tento pocit smířoval lidi s jejich postavením.

Pochopit psychologii života středověké rodiny je obtížné, protože do svého pohledu vnášíme dnešní pocity a problémy. Lidé ve středověku byli možná v rodinném životě šťastnější, než si dnes připouštíme, neboť jim byly cizí abstraktní problémy, jako jsou ambice, zneuznání, rovnoprávnost, frustrace. Je trápily starosti mnohem důležitější - aby měli dost jídla, pití, aby měli otop na zimu, aby jim neshořel dům. nevydrancoval je nepřítel, aby se vyhnuli moru. I v rámci skutečné hmotné nouze si lidé dokázali najít prostor pro zábavu. Uměli se bavit, srdečně se smát. I ve středověku se rodina považovala za oporu každého člověka. Tomáš ze Štítného ve svém poučení na konci 14. století uvádí, „čeho se mají manželé vystříhati, aby neztratili vzájemnou lásku a důstojnost“.

Jinak ovšem platilo, jako v každé době, že spolu v manželstva žili lidé laskavi a tolerantní, stejně jako nespolehliví a zlí. V pramenech se ovšem uvádějí jen případy těch druhých, které musely řešit městské úřady. Na konci 14. století měšťan Jiří Eisner opakovaně týral svou manželku, a když se ji v hněvu pokusil uškrtit a pak ji zavřel na záchodě, odkud uprchla k rodičům, nařídila městská rada vsadit ho do vězení a donutila ho, aby se rozešel se svou ženou a vyplatil ji zpět celé věno. V pražských staroměstských knihách je zapsáno několik případů žen, které opustily svého manžela údajně pro manželské neshody (např. Kateřina zvaná Zlaté kolo) a věnovaly se raději prostituci.

DĚTI A HRY

Rodiny ve středověku netoužily po ničem tolik jako po dětech. Děti byly smyslem manželství a rodit děti byla základní povinnost ženy. Zvláště v urozené společnosti se budoucí nevěsty často neposuzovaly ani tak podle celkové krásy jako podle toho, zda mají dostatečně široké boky a mohou bez problémů rodit. Snad v žádné oblasti rodinného života neexistovalo tolik pověr, magických praktik, modliteb a církevních obětí jako v tom, co mělo pomoci ženě otěhotnět a zdárně porodit. V listu u příležitosti narození syna (Václava IV.) napsal Karel IV. svým

poddaným: „Nebesa konečně vyslyšela naše vroucí přání a císařovna, naše manželka, nám porodila dědice a následníka trůnu, vyprošeného od Hospodina! Máme syna, jásejte, věrní milí!“

Na nemanželské děti názírala středověká společnost nesrovnatelně laskavěji než měšťanská v 19. století. Děti byly požeňáním a většina panovníků, urozených rytířů i prelátů se vždy snažila své

nemanželské děti legitimizovat a zajistit jim co nejlepší postavení. Na venkově se podobnými problémy lidé zřejmě netrápili vůbec. Pokud se vdané ženě narodilo dítě, její manžel nezpochybňoval své otcovství (i když s ohledem na způsob lidové zábavy otcem byt nemusel). Dítě přijali rodiče vždy vděčně, ale to, co známe dnes, tedy přehnanou rodičovskou péčí o nemluvně, to si středověk nemohl dovolit. Neměl ani prostředky, jak udržet při životě slabé dítě. Vše se nechávalo na boží vůli. Pokud dítě zemřelo, křesťansky ho pochovali (máme doloženy případy, kdy dítě dostalo do rakve drobnost - šperk, hračku), ale jinak lidé zřejmě nijak okázale netruhlili.

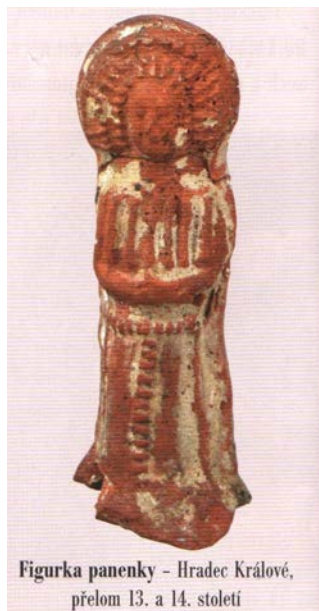
Smrt patřila k životu a zdá se, že malé děti nechávali rodiče prostě růst a věnovat se začali až těm, které přežily kritická první léta. V některých odborných studiích o psychologii lidí ve středověku se uvádí, že se citové rodičovské vazby vytvářely většinou až k dětem starším, teprve když dosáhly zhruba šestého roku. Teprve tehdy jako by rodiče (zvláště otec) začali své děti více respektovat.

V díle Tkadlecěk (z počátku 15. století) se píše: „Múdrí lidé stav lidský děle na šest kusův a na šest rozdielov. První čas jest dětinstvo; v tom času člověk pokrmu tělesného materina požívá. Druhý čas jest ten, v němžto člověk v kázeň lidskú jest poddán k navedení a k naučení, co má činiti a co má nechati.“

Ve svých pěti nebo šesti letech se dítě začleňovalo do každodenního chodu rodiny, začalo dostávat drobné úkoly a je pravděpodobné, že dostalo také své místo u stolu (do té doby ho krmila matka či dostávalo odděleně, co zbylo nebo co bylo určeno pro něj).

Fragment figurky konika s jezdcem - Hradec Králové, konec 14. století

Figurka panenky - Hradec Králové, přelom 13. a 14. století

Figurka panenky - Hradec Králové, 14. století

Postoj dospělých k malým dětem (stejně pragmatický jako k celému životu) ovšem neznamenal, že by děti neměly svůj dětský svět. Děti si ve středověku hrávaly a zlobily jako v každé historické době. Z ojedinělých zpráv víme, že si hrály na honěnou, na schovávanou, chlapci si dělali dřevěné meče a zápasili spolu, měli hračky v podobě rytířů, vojáků či koníků, holčičky měly panenky a malé nádobičko. Děti se praly, s dospělými křepčily a zpívaly, hrály si s domácími zvířaty. Běžnými stolními hrami byly dáma, mlýn, vrheáby, i na venkově se zřejmě hrávaly šachy. Známa byla také míčová hra varda, při níž se holemi poháněl malý míček.

LÁSKA A EROTIKA

SEXUALITA

Cesta k církevnímu zatracení sexu byla dlouhá a její kořeny lze sledovat již ve spisech antických lékařů a filozofů. V antice se sexuální rozkoše nespojovaly se zlem, pouze se je tehdejší lékaři snažili korigovat, neboť první starostí měla zůstat péče o zdraví. Na ně navázali rané křesťanství myslitelé, kteří jako jednu z uznávaných hodnot zbožného života vyzdvihovali sexuální zdrženlivost (Augustin, Ambrož, Jan Zlatoústý), což bylo logické s ohledem na to, že většina z nich se stala mnichy. Protože nebylo možno sexualitu zcela přehlížet, přišlo rané křesťanství s teorií, že rozlišení pohlaví je následkem vyhnání z ráje a pádu andělů. Po Vzkříšení bude toto rozlišení zrušeno a bude obnovena původní božská jednota. V raném křesťanství se však podobné úvahy pohybovaly jen v rovině fidozofické, ještě neobsahovaly onen nenávistný odpor k uspokojování sexuální touhy, typický pro církevní teorie vrcholného středověku.

Teorie, která činila ze sexuality důsledek božího trestu, však nutně vedla v průběhu staletí k církevnímu odsouzení sexuality. Sex se stal v úvahách teologů protikladnou kategorií k čistému a posvátnému. V hierarchii dokonalosti zaujaly nejvyšší místo panny a odmítání sexu (teology nazývané život andělský) bylo povýšeno na cestu k Bohu. Na IV. lateránském koncilu (konaném v roce 1215) byl nařízen celibát, který měl být projevem nadřazenosti kněží nad ostatními věřícími. Pohlavní zdrženlivost jim měla přinášet morální autoritu (teorie o tom, že celibát byl zaveden proto, aby se nerozměloval majetek církve možným dědictvím, není nejspíše korektní). V průběhu 13. století teologové definovali (v rámci všeobecné tendence prosazovat zbožnost, odříkání a umrtvení) sexualitu jako smrtelný hřích a s tím byla odsouzena i žena, která „tělesný chtíč provokuje a vyvolává“¹¹.

Většina spisů církevních učenců a teologů ze 14. století v sobě nese často téměř patologickou frustraci z pouhé existence sexuality. Sex směl být podle nich provozován jen v loži manželském a výhradně proto, aby se ze spojení muže a ženy narodil potomek (pokud by se manželé milovali jen pro uspokojení své touhy, i to byl hřích). Odsouzení sexuality se přeneslo v hysterické urážky ženství. Běžnými se staly příměry, že ženy jsou „hadí plémě“, „bezbožnice“, „zurivě zmije“.

Staročeská píseň o ženách začíná slovy: „Zena jest počátek zlého.“ Jako odstrašující příklad se uvádí pramáti Eva, „kterak Adama zklámala, když mu jablko shrýzti dala“. Latinská píseň pražského univerzitního scholastika Vojtěcha Raňkův z Ježova začíná: „Zalně, ach. má loutna nyje“ a následuje varování před tělesnou láskou. Lstivost a nestálost ženy se objevuje jako hlavní příčina hříchu v latinských exemplech (krátké moralistní příběhy). A žena

Milenecký pár – minesengr s dámou, německá iluminace kolem roku 1320

Leďňáček – milostný symbol doby krále Václava IV.

jako nástroj ďábla se začala objevovat nejen v kázáních, ale co bylo nebezpečnější, i v teoriích inkvizitorů.

S největší pravděpodobností však nešlo o většinový církevní názor, ale šlo o názor nejhlasitější vyslovovaný a podporovaný autoritou papeže a některých vlivných řádů. Jenže právě tyto extrémní názory určovaly dikci písemných pramenů církevní provenience a zkrslují naši představu středověké reality.

Světské prostředí tuto filosofii zjevně

nesdílelo. Svědčí o tom dochované lyrické milostné písně, oslavující lásku a ženskou krásu, které vznikaly ve všech vrstvách tehdejší společnosti, od urozených až po prostý lid. Skládali je i středověcí žáci (a ti studovali církevní školy a mnozí se později stali preláty). S rytířstvím se formovala dvorská kultura, která vytvářela nové, mnohem jemnější a sofistikovanější způsoby jednání se ženami, které byly zcela v rozporu s církevní doktrinou hříchu.

Jana Lucemburského doprovázel proslulý francouzský básník Guillaume de Machaut. V básni „Jugement dou Roy de Bahaingne“ (Rozsudek českého krále) oslavuje českého panovníka, který v rámci dvorského soudu lásky rozhoduje otázku, zdaje nešťastnější dáma, které zemřel milenec, nebo milenec, kterého zradila milénka. Král Jan nakonec vynáší rozsudek, že nešťastnější je zrazený milenec, neboť zrada v lásce je horší než smrt.

Na středověkou sexualitu se nemůžeme dívat pohledem nenávistných církevních sentencí, různých zákazů a hrozeb věčným zatracením. Z dikce těchto písemných pramenů vznikl mýtus o tom, že lidé ve středověku odmítali tělesné hříchy a přísně trestali erotické projevy. Opak je pravdou. Z náznaků v některých písemných pramenech (i církevní provenience) se dozvídáme, že prostý lid se choval nerudně a hříšně, jinak na tom byli lidé ve městech a dokonce i lidé urození. Své sexuální touhy neskrývaly ani zástupy vysvěcených osob.

Na Starém Městě pražském žila v Dlouhé ulici měšťanka Mařka se svým manželem a s nimi tam bydlel i její milenec Henslin, který byl oltářníkem u sv. Haštala. Poté, co byl jejich poměr prozrazen, zasáhl úřad pražského arcibiskupa a pod hrozbou exkomunikace Henslina donutil, aby dům v Dlouhé opustil. O dva roky později (v roce 1377) však Mařčin manžel zemřel. Henslin koupil polovinu jejího domu a měl tedy právo se do něj nastěhovat a dál mohl žít se svou milenkou pod jednou střechou. Takových příkladů bychom našli víc a svědčí o tom, že církevní teorie byla jedna věc a praxe středověké společnosti věc druhá. Ani mladý Karel IV. se nevyhýbal milostným dobrodružstvím (dochovala se zpráva o konfliktu s jistým měšťanem, jemuž zřejmě svedl manželku). Pověst vynikajícího milovníka měl i jeho otec Jan Lucemburský. Karlov syn Václav IV. byl zase známý svými pletkami s neurozenými ženami (dochovala se pověst o jeho lásce k labeznici Zuzaně).

POSTAVENÍ ŽENY

Přesně definovat postavení ženy ve středověké společnosti je poměrně obtížné, protože si protirečí nejen obecné zprávy, ale dokonce i právní normy. Podle církevní teorie by měla být žena podřízena svému muži. Teologové se opírali o texty evangelií, kde se říká: „Ženy, podřízujte se svým mužům, jak se sluší na ty, kdo patří Pánu.“ Tuto ideu vysvětluje list apoštola Pavla

Efezským: „V poddanosti Kristu se podřizujete jedni druhým: ženy svým mužům jako Pánu, protože muž je hlavou ženy, jako Kristus je hlavou církve, těla, které spasil. Ale jako církev je podřizena Kristu, tak ženy mají být ve všem podřizeny svým mužům. Muži, milujte své ženy, jako si Kristus zamiloval církev a sám se pro ni obětoval.“

Církevní pojetí bylo tradiční a nepřinášelo nic nového. Zajímavější bylo právní postavení ženy. Už v raném středověku měly ženy pojištěny určitá majetková práva (navazovalo na znění římských zákonů). Rodinný majetek se dědil v mužské linii, ovšem dědic měl povinnost vyplatit, případně zabezpečit své sestry. V případě, že nebyl mužský dědic, dědily automaticky dcery (a měly tak přednost před jinými mužskými příbuznými svých rodičů). To výslovně uváděla Statuta Konráda 11. Oty již v roce 1189. Ochranu ženy definoval dokonce zákoník knížete Břetislava I. v roce 1039 (žena, „jž muž nesplácí stejnou láskou a nemilosrdně ji bije“, se mohla obrátit na soud).

Obecně však platilo, že rozsah většiny rodinných práv nebyl dán zákony, ale šlo o vzájemnou dohodu manželů. Panovník často svěřoval své manželce některé vladařské povinnosti (nebo dohled nad nimi), pokud odjížděl na delší dobu ze země. Stejně si počínali v jiných rodinách. Dochovala se soudní dohoda, v níž měšťan z Kolína nad Rýnem v roce 1218 před cestou do Svaté země svěřil veškerá majetková práva své manželce („cokoliv podnikne s domem a pozemkem v nepřítomnosti manžela Renarda, má mít stejnou platnost, jako by se tak stalo v jeho přítomnosti a jeho rozhodnutím“).

Systematicky se majetkovým právům žen věnovala městská společnost. V augsburském městském právu stojí: „Co učiní žena, která sama obhospodařuje otevřený obchod nebo dílnu, nebo jiným způsobem provozuje obchod bez manžela, platí.“ Bavorská městská právní kniha z roku 1347 určuje, že trhovkyně má stejná práva jako její muž, pouze nesmí majetek nebo dědictví prodat. Podobných příkladů nalezneme v německých zemích řadu.

Opačný právní názor zřejmě platil v českých městech. V Praze se výslovně uvádělo, že kramářka a soukenice, stejně jako manželku, jež sedí každý den na trhu a zadluží se, zastupuje v případě žaloby před soudem její manžel.

V roce 1380 bylo v pražských městských právech ustanoveno: „Žádná žena nesmí nic odkazovat, žádnou věc, velkou ani malou, ať je to klenot, oděv nebo statek, bez vůle jejího muže.“ Vyjmut byl pouze osobní majetek, který si žena přinesla do manželství. Ve sporných případech musela listinou doložit, co bylo skutečně její, proto se ve městech ve 14. století prosazovalo uzavírání manželských smluv písemně.

Podobné striktní právní názor však zřejmě neplatil všeobecně, protože urozené ženy běžně věnovaly nebo odkazovaly majetek církvi či z něho rozdělovaly almužny chudým (ve smlouvách měly často pojištěn svůj majetek, který přinesly věnem a k němuž si podržely určitá dispoziční práva).

Lazebnice – Bible Václava IV., konec 14. století

Rytíř a jeho dáma – německá iluminace, 1. polovina 14. století

Ještě vágní, i práva měla žena v oblasti sexuality. V tomto ohledu platila církevní teorie, že žena v sobě nosí náklonnost k hříchu, snáze podléhá touze, a proto je třeba její vášně mírnit a ženu umravňovat a případně i trestat. Podle církevní doktríny neměla být žena v milování aktivní (neboť její vášně jsou neukojitelné). Muž měl ženu pomilovat rychle, aniž by ji laskal a něžnostmi podněcoval její hříšný chtíč (který by mohl u žen vyvolat nevázanost, již by bylo těžké ovládnout). Žena měla být uspokojena především tím, že otěhotní. Z dikce této doktríny vyplývalo, že žena má být za sexuální prohřešky trestána nesrovnatelně přísněji než muž.

V reálném rodinném životě podobné teorie neplatily. Ve středověké literatuře i ve výtvarném umění se ve 14. století běžně objevovaly motivy zobrazující ženskou něhu, stejně jako mužská láskyplná gesta. V reálné sexualitě šlo vždy o individuální vztah mezi mužem a ženou a záleželo na naturelu obou, jakou míru iniciativy žena při milování měla.

CIZOLOŽNICTVÍ

Mnohem složitější byla ovšem práva žen v případě předmanželského nebo mimomanželského sexu. Záleželo ovšem na společenské vrstvě, k níž žena patřila. Čím výše byla postavená, tím více byl omezován její sexuální život (ženy chudobné měly naopak v tomto ohledu svobodu).

Dominantní postavení muže se ve sféře sexuality promítalo právě v případě cizoložnictví. Pokud byl přistizen nevěrný muž (zvláště pokud zhrěšil s nevěstkou či svobodnou ženou), obvykle ho netrestali (nebo jenom symbolicky pokutou). Pokud však byla nevěrná manželka, měl muž právo potrestat ji na místě (mohl manželku přistizenou in flagranti dokonce vlastní rukou zabít). Mohl ji také pohnat před soud, kde bývala jako cizoložnice odsouzena v lepším případě k trestu pranýřování či mrskání, v horším k trestu smrti zahraňbáním zaživa, zazdřením nebo uskrcením. Tak zněla dikce zákona.

V praxi se hrdelní tresty uplatňovaly v případě ženiny nevěry jen výjimečně, protože si podobné prohřešky vyřídili manželé doma sami. I v případě předmanželského sexu byly svobodné dívky trestány jen výjimečně (pranýřováním, bitím). K trestání totiž mohly úřady přistoupit teprve tehdy, pokud na nevěrnou ženu či provinilou dívku vznesl žalobu manžel nebo otec. Na venkově se cizoložné ženy úředně netrestaly vůbec (poddané trestala vrchnost za „tělesný hřích“ mnohem později, nejčastěji až po třicetileté válce).

V rámci historické pravdy je třeba definovat, co se ve středověku minilo tím, že si podobné prohřešky vyřešili manželé mezi sebou. Určitě nešlo o slovní pokárání. Lidé ve středověku byli všestranně odolnější a fyzická bolest patřila k životu. Výprask nebyl z pohledu středověku ničím fatálním (a byl daný, kterou byli lidé ochotni za poklesky platit). Stejně jako zranění v boji patřilo k údělu rytíře, byl výprask údělem žen (zvláště nevěrných). Jsou ovšem doloženy i obrácené případy, kdy si žena vyřídila problémy se svým manželem

Manželské lože – německá iluminace, konec 14. století

a sama ho zblila, případně se jí zastal některý příbuzný. Pč i -bná forma rodinných trestů však měla svou míru. Výprask býval většinou „výchovný“, neboť muž ženu potřeboval, aby se starala o domácnost, a nemohl si dovolit ji zranit či zchromit.

Obecně pro 14. století platilo, že postavení ženy bylo ve společnosti obtížnější než postavení muže, ale nebylo zřejmě tak fatálně pasivní a bezprávné, jak se v literatuře uvádí, zvláště v oblasti sexuality vládla značná míra svobody.

MILOSTNÉ PRAKTIKY

Středověká populace byla nesmírně vitální. S tím souvisela i vysoká potřeba sexuálního uspokojení. Arnold z Villanovy na počátku 14. století doporučoval ve svém spisku o uspokojování tělesných potřeb dva až tři styky týdně; přitom napsal, že praxe, kdy se muži uspokojují mnohem častěji, je nezdravá pro tělo a škodlivá pro duši. Podobnou frekvenci doporučovali i jiní učenci (objevuje se i později, dokonce v díle Martina Luthera). Z díkce je však zřejmé, že šlo o spodní hranici, kterou většina mužů i žen mnohokrát překračovala (realitě se spíše blížila vyprávění Boccacciova Dekameronu).

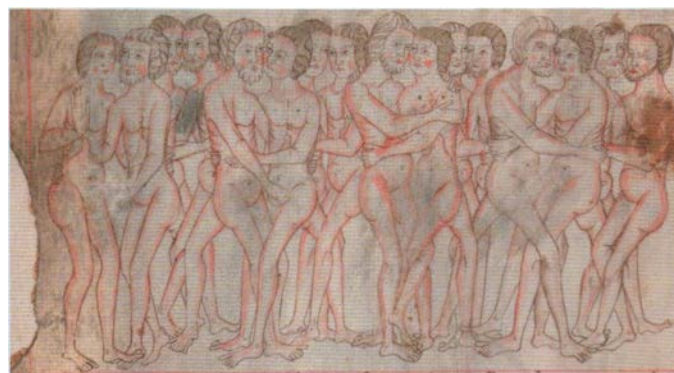

Milenci – sv. Jakub a Ráchel na loži, Bible Václava IV., konec 14. století

Z důvodu nezbytného uspokojování tělesných potřeb mužů tolerovala středověká církev existenci nevěstinců a prostituce vůbec. Šlo o prosperující živnost, již se ve městech věnovalo značné množství žen. V předpisech pro provoz pařížských nevěstinců se uvádělo, že byly zřízeny proto, aby zde mohl muž uspokojit své tělesné potřeby, ale bylo zakázáno nevěstky líbat, neboť lásku je muž povinen odevzdávat své manželce.

Rafinovanost v milování církevní doktrína tvrdě pranýřovala. Milovat se měli manželé proto, aby zplodili potomka, ne proto, aby cítili rozkoš. Jediná církví tolerovaná byla poloha klasická (popsaná již v bibli), kdy žena ležela na zádech pod mužem. Vše ostatní mělo být trestáno a bylo hříšné. Z praxe víme, že jiné milostné polohy pařížské nevěstince zakazovaly (a je tedy zřejmé, že je zákazníci požadovali). Do jaké míry byla součástí milostného aktu předehera a jaké milostné praktiky lidé znali, ovšem netušíme; lze však předpokládat, že zcela bez znalostí nebyli (už s ohledem na to, že se v rámci některých svátků oddávali milování veřejně, před očima svých sousedů).

O některých urozených dámách se vzácně objevuje pochvalná zmínka, že „byla oddaná v milování“ či dokonce „že byla proslulá milostnice“. 1 když se sňatky urozených a zvláště panovníků uzavíraly především na základě diplomatických dohod, zcela bez významu krásy nevěsty nebyla. Král Jan Lucemburský dohodl sňatek jedné ze svých dvou sester do Uher. Proto se do Prahy dostavilo uherské poselstvo, aby jednu z nich vybralo. Celou událost popisuje Zbraslavská kronika: „A tak stáli Uhři po vyslyšení svých přání - byl jsem při lom a viděl jsem to - před oběma dívkami, upírajíce na ně s tichou myslí oči otevřené. Bedlivě prohlížejí půvabné tváře těchto panen, probírají urostlost, popisují chůzi a bystře zkoumají, kterou by měli spíše vybrati.“ Nakonec vybrali tu mladší (ještě jí nebylo ani 14 let).

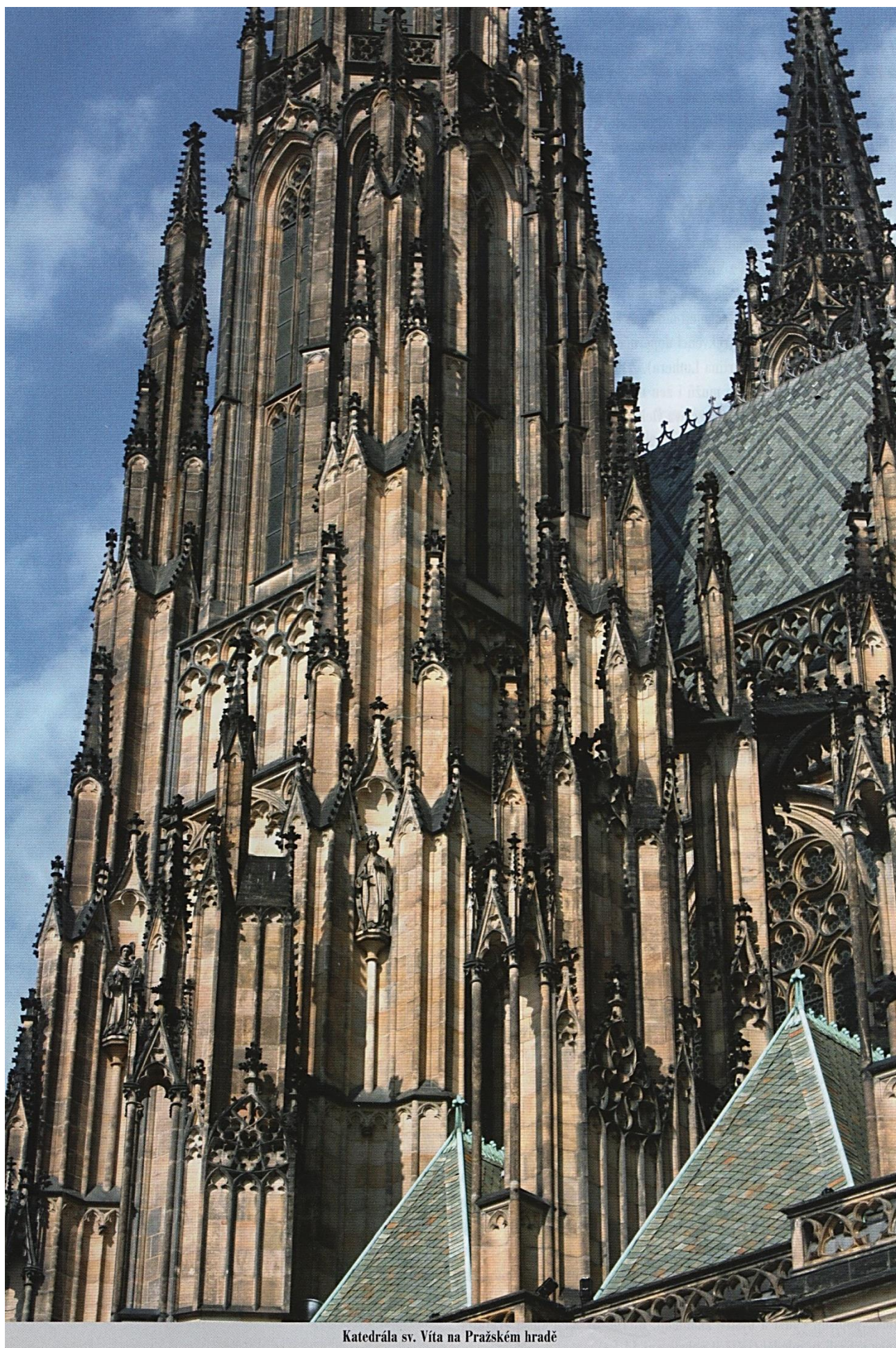
Erotické hry – bezuzdná zábava izraelitů, Bible Václava IV., konec 14. století

Ach, toľ těžkú žalost jmám,
žeť tebe načasto vídám,
než túhú lkám,
toľ jmám za utěšenie.
Tož mi zlí lidé činie,
žeť mě tak bezprávně vinie.
Jázt mám nynie,
nemilost krásné panie.
Všakť jieť chci s věrú přieti,
sobě za milú jmieti,
zať dá viery užiti,
nedát děle slůžiti.

(Staročeská milostná lyrická píseň)

Lázeň – tzv. banket nahých, německá iluminace, 14. století

Katedrála sv. Víta na Pražském hradě

STÁT A NÁROD

CORONA REGNI BOHEMIAE

Pojem země Koruny české nebo jen Koruna česká vznikl ve 14. století. Označení Koruna použil v tomto smyslu poprvé Jan Lucemburský roku 1329 (po vzoru Anglie, Francie, Polska a Uher). Programové však toto označení přijal až Karel IV., důsledně ho užívala jeho kancelář.

Nové označení vyjadřovalo fakt, že základem panovníkovy vlády zůstalo české království a královská hodnost, ovšem mocenská sféra jeho vlivu se podstatně rozšířila. Za faktický počátek pojmu Corona regni Bohemiae lze považovat listinu z roku 1348 pro Moravu, Slezsko a Horní Lužici. Ustanovení o svrchovanosti českého krále a nezcižitelnosti zemí připojených ke Koruně české prosadil Karel IV. i do textu Zlaté buly pro říši z roku 1355.

Spojitost vedlejších zemí s Čechami se Karel IV. snažil vyjádřit i prostřednictvím symbolů. Český dvouocasý lev se objevil v městských erbech některých hornofalckých měst, která v té době ovládal. Lev se objevil na výzdobě veřejných budov (Sulzbach, Vratislav), stejně jako plastiky sv. Václava a nová zasvěcení chrámů tomuto světi.

K bezprostředním držávám českého krále patřilo za Karla IV. kromě vlastních Čech Vratislavsko, polovina Hlohovska, Horní Lužice, Dolní Lužice (od 1368), valná část Horní Falce. Lenním poutem byla s Korunou českou spjata většina slezských piastovských knížectví (od 1327-1329), opavské vévodství (od 1318), moravské markrabství (formálně od 1348), lucemburské hrabství (od 1354 vévodství), dále k ní patřilo zastavené území Chebska, lénem se mělo stát i markrabství braniborské (koupené v roce 1373) a vévodství zhořelecké (zřízené 1377).

ÚTLAK A VYKOŘIŠTĚVÁNÍ

Termín „vykořisťování“ získal v důsledku ideologie podobu, která ovlivňuje i dnes představy o životě ve středověku. Neustále žije představa o tom, že světské i církevní vrchnosti nedělaly nic jiného, než neustále omezovaly práva svých poddaných a braly jim vše, co jen mohly. To samozřejmě není ani v nejmenším pravda.

Vrstva feudálních vlastníků byla ve 14. století celkem stabilní a v českých zemích nedocházelo k excesům známým z některých německých či francouzských zemí v důsledku neustálé výměny majitelů panství. Vztah mezi feudálním majitelem a zakoupeným rolníkem měl podobu specifické formy pronájmu s dědičným právem. Rolník odváděl feudálnímu majiteli každoročně dohodnutou rentu (obvykle v penězích), robota se objevovala jen naprosto výjimečně a její rozsah byl naprosto minimální. Povinnosti rolníků se v průběhu 14. století v drtivé většině případů nezvyšovaly. To, co bylo stanoveno ve smlouvě o emlyteuzi, platilo (právní rámec středověku byl paradoxně často

jistější a stabilnější, než je dnešní právní prostředí).

J. Čechura analyzoval archiv cisterciáckého kláštera v západočeských Plasech a dospěl k závěru, že pro druhou polovinu 14. a počátek 15. století není k dispozici žádný dokument dokládající snahy klášterní vrchnosti o zhoršení právního postavení poddaných. Ba dokonce se zdá, že poměry vedly k postupnému zlepšování hospodářského, sociálního a také právního posta-

Svatováclavská koruna – česká královská koruna z poloviny 14. století, považovaná odborníky za nejkrásnější klenot svého druhu na světě

vení poddaných kláštera. Podobné závěry platí (i když z dokladů podstatně torzovitějších) i pro některá jiná panství, církevní i světská.

Vztah vrchnosti a poddaných byl založen na ekonomickém pragmatismu. Sedlák mohl svůj statek prodat, ale podle listiny sedleckého kláštera „to může učiniti s naším odpuštěním, ale takovému muži, který by užitečný byl nám a jenž by se líbil všem sedlákům¹¹. Pozoruhodný doklad o tom, že vrchnosti záleželo i na dobrých sousedských vztazích v jejich vesnicích.

Při pohledu na život středověké venkovské populace nesmíme směšovat dva pojmy - poddanství a nevolnictví. Nevolnictví známé po třicetileté válce v předhusitských Cechách neexistovalo. Středověký rolník byl poddaným, což vyjadřovalo pouze fakt, že hospodaří na půdě vrchnosti. Skládal vždy slib (zvaný člověčenství), což byl symbolický akt, který se uzavíral podáním ruky poddaného svému pánovi.

V průběhu 14. století se v porovnání s předchozími staletími vztah poddaného k vrchnosti významně uvolňoval (poddaný získal v určité míře svobodu). Poddanské povinnosti byly vázány na usedlost. Hospodář nemohl libovolně statek opustit (pokud ho neprodal), ale jeho druhorozené děti, sourozenci a další členové domácnosti mohli, a to většinou bez souhlasu vrchnosti. Jedinou striktní povinností bylo placení renty (srovnatelné s dnešním nájemným). Postavení rolníků ve 14. století bylo tedy z hlediska právního i sociálního nesrovnatelně lepší než v 17. a 18. století. Útlak, jak ho popisoval A. Jirásek a další tzv. pokrokoví autoři, 14. století neznalo.

Karel, z boží milosti král římský, vždy rozmnožitel říše, a český král na věčnou paměť. Obzvláště touží srdce naše a zvláštní starostlivost stále doléhá na královskou naši mysl a k tomu zejména náš duch obrací svůj zřetel, jak by naše království České, jež nad ostatní důstojenství a državy, ať dědičné, či šťastně získané, ve větší náklonnosti myslí své chováme, o jehož povýšení všemožnou pilností pečujeme a k jehož cti a blahu vším usilováním svým směřujeme, jak by toto království, jako se řízením božím od přírody raduje z hojnosti potravy tělesné, tak aby po příkazu naší prozíravosti za našich časů uměle ozdobené bylo velkým počtem moudrých mužů. To má býti proto, aby se nemuseli naši věrní obyvatelé království, kteří bez přestání lačněji po plodech věd, doprošovati v cizích zemích almužny, ale aby nalézali v království stůl k pohoštění připravený a aby ti, které vyznamenává důvtipem vrozená chápavost vloh, stali se vzdělanými znalostí věd a netoliko již nebyli nuceni, leč i za zbytečné považovali mohli k vyhledávání věd kraj světa obcházení, k cizím národům putování, nebo, aby jejich dychtění bylo uspokojeno, v neznámých krajích se doprošovati, nýbrž aby sobě měli za slávu, že jiné z ciziny zváti mohou k lahodnosti vůně a k účasti na takovém vědku.

(Bula Karla IV., již zakládá pražskou univerzitu podle vzoru univerzity v Paříži a Bologni)

ČECHY

EVROPA

Václav II. (1283-1305)

- 1302 - bula Unam sanctam papeže Bonifáce VIII., nárok nadřazenosti papeže
- 1302 - ve Francii poprvé svolány generální stavy (sněm šlechty, duchovenstva a měšťanů)
- 1302 - bitva u Courtrai, první velké vítězství měšťanů (Flandry) nad rytířským vojskem (Francie)

Václav III. (1305-1306)

- 1306-1307 - v severní Itálii povstání sekty apoštolských bratří v čele s Fra Dolcinem

Jindřich Korutanský (1307-1310)

- 1307 - vzpoura švýcarských kantonů proti habsburské nadvládě, pověst o Vilému Tellovi
- 1308-1312 - nápor Braniborů na polské území, odtržení západního Pomořanska
- 1309 - počátek tzv. avignonského zajetí papežů

Jan Lucemburský (1310-1346)

- 1312 - zrušení templářského řádu a konfiskace jeho majetku
- 1314 - vítězství Skotů nad Angličany u Bannockburnu. uhájení skotské nezávislosti
- 1314 - Ludvík Bavor římským králem a císařem
- 1328 - na francouzský královský trůn nastupuje rod Valois
- 1337 - počátek stoleté války mezi Anglií a Francií

Karel IV. (1346-1378)

- 1346 - vítězství Angličanů nad Francouzi v bitvě u Kresčaku
- 1347 - lidové povstání v Římě pod vedením tribuna Coly di Rienzo
- 1347 - Karel IV. římským králem
- 1348-1349 - černá smrt. morová epidemie v západní Evropě
- 1353 - dobytí Callipole na evropském břehu Dardanel, počátek tureckých výbojů na Balkáně
- 1356 - Zlatá bula císaře Karla IV. pro říši
- 1356 - vítězství Anglie v bitvě u Poitiers, zajetí francouzského krále Jana II. Dobrého
- 1358 - povstání pařížských měšťanů vedené Etienne de Marcelem, povstání na francouzském venkově zv. jacquerie
- 1360 - mír v Brétigny, Anglie získává část západního pobřeží Francie s přístavem Calais
- 1360-1361 - Dánové dobývají ostrov Gotland, začátek války s hanzou, svazem severoněmeckých kupeckých měst

Václav IV. (1378-1419)

- 1378 - konec církevního schizmatu, návrat papežů z Avignonu do Říma
- 1381 - povstání Wata Tylera v Anglii za zmírnění nevolnictví a roboty
- 1386 - polsko-litevská unie, panovníkem se stává kníže Jagello
- 1389 - bitva na Kosově poli, legendární porážka srbských, chorvatských a albánských vojsk Turky
- 1389 - mír Habsburků se Švýcary
- 1396 - porážka císaře Zikmunda u Nikopole, Turci obsazují Bulharsko

ČECHY

- 1300 - zahájena ražba pražských grošů
- 1300 - Václav II. korunován polským králem
- 1301 - Václav III. korunován králem uherským
- 1306 - vražda krále Václava III.
- 1306 - český veršovaný epos Alexandreida
- *
- 1314 - dokončena česká veršovaná kronika, tzv. Dalimilova
- 1318 - nejstarší cechovní řád pražských krejčích
- 1319-1320 - Jan Lucemburský získává Horní Lužici
- 1320 - pasionál abatyše Kunhuty
- 1322 - k Čechám definitivně připojeno Chebsko
- 1325 - ražba zlatých florénů
- 1327 - k českému státu připojeno Horní Slezsko a část Dolního Slezska
- 1334 - Karel IV. získává titul markraběte moravského
- 1339 - na Jindřichohradecku povstání sekty valdenských
- 1344 - začátek stavby katedrály sv. Víta na Pražském hradě
- 1347 - Karel IV. zakládá v Praze klášter Na Slovanech (Emauzy)
- 1348 - založení Karlovy univerzity
- 1348 - v Brně a Olomouci založeny desky zemské
- 1350 - vznik Velislavovy bible
- 1356 - příchod Petra Parléře do Prahy
- 1357 - dokončen Karlštejn
- 1357 - zahájena stavba Karlova mostu
- 1367 - knížka o Antikristu Jana Miliče z Kroměříže, počátek českého reformního hnutí
- 1384 - konflikt pražského biskupa Jana z Jenštejna a krále Václava IV.
- 1389 - Matěj z Janova donucen odvolat své reformní učení
- 1391 - v Praze založena Betlémská kaple
- 1393 - utopen biskupův generální vikář Jan z Pomuku
- 1394 - spiknutí šlechty proti králi Václavovi IV. a jeho zajetí
- 1400 - Václav IV. sesazen z říšského trůnu jako „neužitečný a líný“

EVROPA

- 1300 - první doložená zmínka o brýlích
- 1305-1309 - cyklus fresek od Giotta v padovské kapli Aréna, jedno z prvních raně renesančních děl
- 1312-1314 - Peklo, první část Božské komedie od Danta Alighieriho
- 1324 - polemický spis Defensor pacis od Marsilia z Padovy, ostrá kritika církve, idea suverenity lidu
- 1328 - smrt německého mystika Ekehartta
- 1349 - zemřel William Ockham, nejvýznamnější představitel pozdního nominalismu
- 1351 - smrt Jana de Muris, autora proslulé příručky Musica
- 1353 - Giovanni Boccaccio dokončil Dekameron
- 1364 - založení univerzity v Krakově
- 1365 - založení univerzity ve Vidni
- 1366 - irsko-normanské povstání proti anglickému nařízení, jež zakazovalo galštinu a smíšená manželství
- 1374 - umírá básník Francesco Petrarca (autor sonetů opěvujících Lauru)
- 1377 - umírá Guillaume de Machaut, francouzský básník, představitel nového hudebního projevu ars nova
- 1381 - Benátky poráží Janov a ovládají obchod ve Středomoří
- 1384 - umírá John Viklef, oxfordský profesor a reformátor
- 1387 - začínají vznikat Canterbury povídky Geoffreyho Chaucera, první velké dílo anglické renesance
- 1388 - založení univerzity v Kolíně nad Rýnem
- 1394 - dokončení katedrály v anglickém Exeteru

výběr základní literatury

- Bažant, J.: Umění českého středověku a antika, Praha 2000.
- Beranová, M.: Jídlo a pití ve středověku, Praha 2005.
- Beranová, M.: Zemědělská výroba v 11.-14. století na území Československa, Praha 1975.
- Beranová, M.: Zemědělství starých Slovanů, Praha 1980.
- Bergolt, K.: Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku, Praha 2002.
- Bláhová, M.: Slavnosti v Praze v historiografii doby Karla IV., In: Documenta Pragensia 12, 1995, s. 65-73.
- Bláhová, M.: Možnosti a formy cestování ve středověkých Čechách a jejich odraz v soudobé historiografii, In: Cesty a cestování ve společnosti. Acta Univ. Purkinianae, Philosophica et historica II, 1995, s. 39-53.
- Bobková, L.: Velké dějiny zemí Koruny české IV.a (1310-1402), Praha - Litomyšl 2003.
- Bobková, L.: Velké dějiny zemí Koruny české IV.b (1310-1402). Praha - Litomyšl 2003.
- Boháč, Z.: K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách, In: Historická geografie 17, 1978, s. 3-63.
- Boháč, Z.: Národnostní poměry v zemích Koruny české v době předhusitské a do třicetileté války, In: Husitství - Benesance - Reformace. Praha 1994, s. 123-132.
- Boháč, Z.: Vesnice v sídelní struktuře předhusitských Čech, In: Historická geografie 21, 1983, s. 37-116.
- Breuers, D.: Na hradech, v klášterech a v podhradí. Středověk, jak ho neznáte, Praha 1999.
- Cách, F.: Nejstarší české mince I.-IV., Praha 1970-1982.
- Castelin, K.: První mincovní reforma Karla IV.. In: Numismatické listy 4, 1949, s. 80-84.
- Cibulka J.: Český řád korunovační a jeho původ, Praha 1934.
- Čechura, J.: České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I, Praha 1999.
- Čechura, J.: České země v letech 1378-1437. Lucemburkové na českém trůně II.. Praha 2000.
- Čechura, J.: Rolnictvo v Čechách v pozdním středověku (perspektivy dalšího studia), In: Český časopis historický 88, 1990, s. 465-498.
- Černý, V.: Staročeská milostná lyrika, Praha 1948.
- Československá historická města. Praha 1974.
- Člověk českého středověku, redakce M. Nodl - F. Šmahel, Praha 2002.
- Dějiny české literatury I, Praha 1959.
- Dějiny českého výtvarného umění 1/1. Od počátků do konce středověku, Praha 1984.
- Dějiny hmotné kultury 1/1, Praha 1985.
- Dějiny uměleckého řemesla a užitého umění v českých zemích. Od Velké Moravy po dobu gotickou, Praha 1999.
- Dějiny Univerzity Karlovy I, redakce M. Svatoš, Praha 1995.
- Dlabal, S.: Nábytkové umění. Vybrané kapitoly z historie, Praha 2000.
- Durdík, T.: Česká hradní architektura doby Jana Lucemburského, In: Castellologica Bohemica 6, 1998, s. 7-68.
- Durdík, T.: Encyklopedie českých hradů, Praha 1995.
- Durdík, T.: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha 2000.
- Encyklopedie českých tvrzí I, Praha 1998.
- Fiala, Z.: Předhusitské Čechy 1310-1349. Praha 1968.
- Fiala, Z.: Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století, In: Sborník historický 3, 1955, s. 64-88.
- Flodrová, M.: Brno v době Lucemburků, In: Moravští Lucemburkové, Brno 2000, s. 253-284.
- Flori, J.: Rytíři a rytířství ve středověku. Praha 2008.
- Goff, (le Goff) J. - Schnitt, J.-C.: Encyklopedie středověku, Praha 1999.
- Graus, F.: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské 11., Praha 1957.
- Gurevič, A.: Kategorie středověké kultury, Praha 1987.
- Heers, J.: Svátky bláznů a karnevaly. Praha 2006.
- Hlaváček, I.: Rukopisy, jejich funkce a čtenáři v českém státě od nejstarších dob do husitství, In: Studie o rukopisech 14, 1975, s. 33-51.
- Hlaváček, I.: Úvod do latinské kodikologie, Praha 1978.
- Hlaváček, I.: Z každodennosti Karla IV. a jeho dvora, In: Český časopis historický 90, 1992, s. 33-42.
- Hlaváček, I. - Krása, J.: Naše knihy a knihovny ve středověku, In: M. Bohatcová a kol., Česká kniha v proměnách staletí, Praha 1990, s. 46-69.
- Hledíková, Z.: Biskup Jan IV. z Dražic, Praha 1991.
- Hledíková, Z.: Česká vizitační interrogatoria do počátku 15. století, In: Československý časopis historický 16, 1968, s. 71-98.
- Hoffmann, F.: Bydlení chudých vrstev ve středověkých městech, In: Ponižení a odstrčení, Documenta pragensia 16, 1998, s. 17-26.
- Hoffmann, F.: České město ve středověku, Praha 1992.
- Hrabová, L.: K problémům německé kolonizace ve střední Evropě, In: Historický sborník 9, 1962, s. 67-94.
- Hrčková, N.: Dějiny hudby I. Evropský středověk, Praha 2005.
- Choc, P.: S mečem a štítem, Praha 1967.
- Iwańczak, W.: Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století, Praha 2001.
- Janáček, J.: Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu, Praha 1963.
- Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin I, Řím 1987.

výběr základní literatury

- Kalista, Z.: Karel IV. Jeho duchovní tvář, Praha 1971.
- Kavka, F.: Život na dvoře Karla IV., Praha 1993.
- Kavka, F.: Čtyři ženy Karla IV. Královské sňatky, Praha - Litomyšl 2002.
- Kejř, J.: Dějiny pražské právnické univerzity, Praha 1995.
- Kopičková, B.: Historické prameny k postavení ženy v české a moravské středověké společnosti, Praha 1992.
- Kořán, J.: Přehledné dějiny československého hornictví 1, Praha 1955.
- Krása, J.: České iluminované rukopisy 13.-16. století, Praha 1990.
- Krása, J.: Rukopisy Václava IV., Praha 1971.
- Krejčíková, J. - Krejčík, T.: Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky, Praha 1987.
- Křížek, L. - Čech, Z.: Encyklopedie zbraní a zbroje, Praha 1999.
- Kybalová, L.: Dějiny odívání. Středověk, Praha 2001.
- Lehár, J.: Česká středověká lyrika, Praha 1990.
- Lehár, J.: Nejstarší česká epika, Praha 1983.
- Libal, D.: Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948.
- Libal, D. - Muk, J.: Staré Město pražské, Praha 1997.
- Macek, J.: Česká středověká šlechta, Praha 1997.
- Malý, K. - Sivák, F.: Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1988.
- Markov, J.: Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.-XVII. století, Praha 1967.
- Menclová, D.: České hrady I, Praha 1972.
- Mezník, J.: K národnostnímu složení předhusitské Prahy, In: Sborník historický 17, 1970, s. 5-30.
- Montanari, M.: Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě, Praha 2003.
- Morant de, H.: Dějiny užitého umění, Praha 1983.
- Nekuda, V.: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno 1975.
- Nekuda, V.: Msténice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek - tvrz - dvůr - předsunuté opevnění, Brno 1985.
- Nodl, M. - Šmahel, F.: Člověk českého středověku, Praha 2002.
- Nohejlová-Prátová, E.: Krása české mince, Praha 1955.
- Nový, L. a kol.: Dějiny techniky v Československu (do konce 18. století), Praha 1974.
- Ohler, N.: Cestování ve středověku, Praha 2003.
- Olivová, V.: Lidé a hry, Praha 1979.
- Otis-Cour, L.: Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku, Praha 2002.
- Petráň, J.: Český znak, Praha 1970.
- Plaček, M.: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hradečků a tvrzí, Praha 2001.
- Plocek, V.: Nejstarší doklad velikonočních slavností v Čechách, In: Uměnovědné studie 1, 1978, s. 97-152.
- Richterová, J.: Pražské středověké hrací kostky a kameny, In: Archaeologica Pragensia 4, 1983, s. 201-223.
- Ringdal, N. J.: Nejtěžší povolání světa. Kapitoly z dějin prostituce, Brno 2000.
- Říhová, M.: Dvorní lékař posledních Lucemburků, Praha 1999.
- Sedláček, A.: Hrady, zámky a tvrze království českého I.-XV., Praha 1882-1925.
- Seibt, F.: Lesk a bída středověku, Praha 1999.
- Semotanová, E.: Historická geografie českých zemí, Praha 1998.
- Smetánka, Z.: Hledání zmizelého věku. Sondy do středověkých Čech, Praha 1987.
- Smetánka, Z.: K problematice energetiky v období středověku, In: Archeologické rozhledy 14, 1989, s. 95-106.
- Smetánka, Z.: Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách, Praha 1992.
- Spěváček, J.: Karel IV. Život a dílo (1316-1378), Praha 1979.
- Spěváček, J.: Král diplomat (Jan Lucemburský 1296-1346), Praha 1982.
- Spunar, P.: Kultura českého středověku, Praha 1987.
- Šmelhaus, V.: Kapitoly z dějin zemědělství a lesnictví, Praha 1980.
- Vaněček, V.: Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1975.
- Vařeka, P.: Čas kontinuální proměny a čas diskontinuity. Proměny tradičního obydlí ve středověké Evropě, In: Archeologické rozhledy 49, 1997, s. 294-303.
- Velimský, T.: K nálezům středověkých poutních odznaků v českých zemích, In: Archaeologica historica 23, 1998, s. 435-457.
- Velimský, T.: K problematice počátků českých měst - prostorový vývoj a nejstarší zástavba, In: Archeologické rozhledy 14, 1989, s. 67-94.
- Verdon, J.: Volný čas ve středověku, Praha 2003.
- Vlček, P. - Sommer, P. - Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997.
- Vojenské dějiny Československa 1, Praha 1985.
- Vondruška, V.: Intimní historie od antiky po baroko, Brno 2007.
- Vondruška, V.: Sklárství, Praha 2002.

Krajina a lidé			
Klima	5	Svět farářů	40
Vzhled krajiny	5	Svět řeholníků	41
Rozloha země	5	Faráři proti řeholníkům	42
Počet obyvatel	6	Svět církevních kapitul	44
Mentalita člověka	6	Kláštery	44
Věk obyvatelstva	6	Kostel	45
Mory a hladomory	7	Katedrála sv. Víta	49
Závěr kolonizace	7	Okenní skla	50
Národnostní vývoj	7	Malba	50
Jazyk	8	Nástěnné malby	50
		Oltář a desková malba	53
		Plastika	54
Sídla a stavby		Madona	54
Vrcholná gotika	9	Ukřižovaný a světci	55
Věk katedrál	10	Náhrobky	56
Věk hradů	10	Portrétní plastika	56
Hrad, hrádek, tvrz, dvorec	11	Ostatky a relikviáře	58
Hrad	12	Liturgické předměty	58
Tradiční typy hradů	13		
Nové typy hradů	14	Odívání a móda	
Tvrz	14	Proměna hodnot	59
Typy tvrzí	16	Tradice a móda	59
Město	17	Barevnost oděvů	60
Emancipace měst	18	Módní trendy	61
Velikost města	19	Kabátec	62
Městský rynek	20	Kalhoty	62
Městské ulice	20	Cotte a surcot	62
Měšťanské domy	22	Pokrývka hlavy	63
Městské opevnění	23	Obuv	63
Radnice	25		
Nové Město pražské	26	Kráslení a hygiena	
Vesnice	27	Zlatnictví	65
Typy vesnic	27	Prsteny	65
Vesnický dům	27	Jiné šperky	66
Návštěva středověké vesnice	28	Poutní odznaky	66
		Líčení	66
		Osobní hygiena	66
		Lázeň	67
		Zdravotní péče	67
		Komunální hygiena	68
Interiér a bydlení		Obstarávání potravin	
Způsob bydlení	29	Lov	69
Denní a noční prostor	30	Rybolov	69
Vytápění	30	Rybníkářství	69
Kachlová kamna	31	Zemědělství jako práce	70
Interiér šlechtického paláce	32	Proměna zemědělství	71
Interiér vesnického domu	32	Zemědělská půda	71
Nábytek	34	Trojhonný systém	72
Truhlice, kredenc, skříň	34	Záhonový pluh	72
Stůl, pulpit	34	Změny zemědělského nářadí	73
Sedací nábytek	36	Vinařství	73
Lůžko	36		
Interiérový textil	36		
Víra a chrám			
Prestiž církve	37		
Papež a provize	39		
Majetek a mnohoobročnictví	39		
Kacířství a inkvizice	39		

Kuchyně a stolování

Stravovací návyky	75
Péče o kuchyni	75
Mletí mouky	75
Chléb	76
Pečivo	76
Kaše	76
Omáčka a polévky	76
Masová jídla	77
Zelenina a ovoce	77
Koření	77
Vybavení kuchyně	78
Stravování	78
Stolování	79
Nápojové sklo	80

Technické novinky	81
Dolování	81
Cechy	82
Postavení řemeslníků	82
Městská řemesla	83
Pekaři a řezníci	83
Pivovarníci a pálenka	84
Soukeníci a pláteníci	84
Koželuzi a kožešníci	85
Sevci a krejčí	85
Kováři, nožíři a platněři	84
Zámečníci	86
Tesaři a truhláři	86
Hrnčíři	87
Skláři	87

Obchod a doprava

Mincovní reforma	89
Pražský groš	89
Florén	89
Obchod	89
Kupci	90
Placení zboží	90
Svobodný trh	92
Jarmark	93

Vzdělanost a písemnictví

Nominalismus a scholastika	95
Dvorská vzdělanost	95
Škola	95
Univerzita	96
Čeština v literatuře	96
Legendy	97
Rytířské eposy	97
Milostná lyrika	97
Písň žákovské	98
Satira	98
Zábavná próza	98

Historické kroniky

Válečnictví a zbraně

Válka	101
Válečná strategie	101
Dobývání hradeb	102
Meč a tesák	103
Kopí	103
Halapartna	104
Palné zbraně	104
Zbroj	104

Spravedlnost a násilí

Trestní právo

Právo hrdelní	105
Soudní jednání	106

Zábava a slavnosti

Královský dvůr	107
Dvorské ceremonie a zábava	107
Veřejné slavnosti	108
Lidová zábava	108
Hry	109
Tanec	110
Divadlo	110

Pojetí rodiny	111
Kanonické manželské právo	111
Překážky v manželství	111
Věk manželů	112
Unos ženy	112
Příbuzenství	112
Švagrovství	113
Svatba	113
Svatební a Tobiášovy noci	113
Právo první noci	113
Život rodiny	114
Děti a hry	114

Láska a erotika

Sexualita	115
Postavení ženy	115
Cizoložnictví	116
Milostné praktiky	117

Stát a národ

Corona regni Bohemiae	119
Útlak a vykořisťování	119

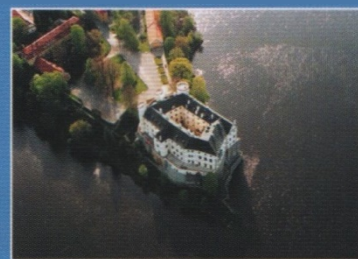
Přílohy

Chronologická tabulka	120
Výběr základní literatury	122

Autor a nakladatelství MOBA děkují odborným institucím, které umožnily reprodukovat fotografie a kresby originálů ze sbírek, rekonstrukce exponátů či staveb a další ikonografický a archivní materiál (v závorkách uvedeny strany). Stejně tak děkují odborníkům zmíněných institucí za cenné odborné konzultace a rady.

České muzeum Stříbra Kutná Hora (81, 86)
Hrad Houska (40, 51, 52)
Hrad Karlštejn (54, 55)
Hrad Loket (12, 32, 63, 105)
Hrad Velhartice (12)
Královská huť Doksy (88)
Město Krnov (43, 52, 80, 113)
Město Opava (52, 53, 103)
Muzeum středního Pootaví Strakonice (52, 53)
Muzeum východních Čech v Hradci Králové (31, 34, 58, 74, 86, 87, 114)
Národní knihovna v Praze (8, 30, 33, 61, 62, 65, 67, 68, 71, 72, 73, 76, 77, 87, 94, 97, 98, 117)
Oblastní muzeum Praha-východ v Brandýse nad Labem (9, 29, 30, 35)
Biskupství českobudějovické (46)
Římskokatolická farnost - arciděkanství Chrudim (42, 46)
Římskokatolická farnost Bavorov (9)
Římskokatolická farnost Kašperské Hory (45)
Římskokatolická farnost Lipnice nad Sázavou (40, 43, 51, 52, 60, 79, 102, 106)
Římskokatolická farnost Morašice u Litomyšle (46, 51, 53)
Římskokatolická farnost Proseč u Skutče (47, 52, 53)
Three Brothers Production Praha (101)
Vlastivědné muzeum dr. Hostaše v Klatovech (31, 55, 74, 91)
Valašské muzeum v přírodě Rožnov p. Radhoštěm (75)
Vlašský dvůr Kutná Hora (29, 89)
Západočeské muzeum v Plzni (23, 64)

LETECKÉ FOTOGRAFIE Patrik Sainer
www.airfoto.cz / tel: +420 602 420 260

PŘIPRAVUJEME:

Vlastimil Vondruška

ŽIVOT VE STALETÍCH

15. STOLETÍ

Další díl ojedinělého projektu známého historika a oblíbeného spisovatele, který představuje život v českých zemích od doby knížecí až do konce feudalismu. Kniha popisuje, jak se proměnil život všech vrstev tehdejší společnosti v 15. století.

I nadále autor vychází z dostupných historických pramenů a spojením odborné erudice a svého vypravěčského umění vytvořil ojedinělé dílo, které všem zájemcům přehledně a současně zajímavě přehlíží jedno z nejvýznamnějších období českých dějin. Text opět doprovází řada fotografií, kreseb, plánek a ukázek z dobových pramenů.

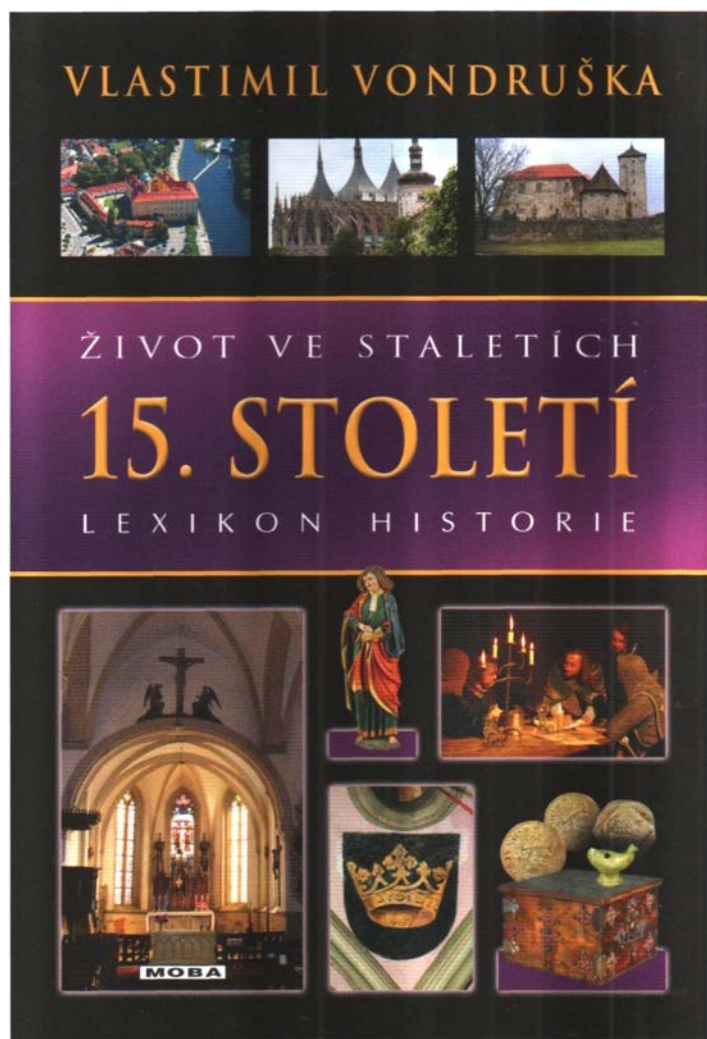
VYBRANÉ KAPITOLY

Lidé * Sídla * Interiéry * Zemědělství * Kuchyně

* Výroba * Obchod * Víra * Spravedlnost * Vzdě-

lání • Instituce * Společenský život * Rodinný život * Intimní život * Móda

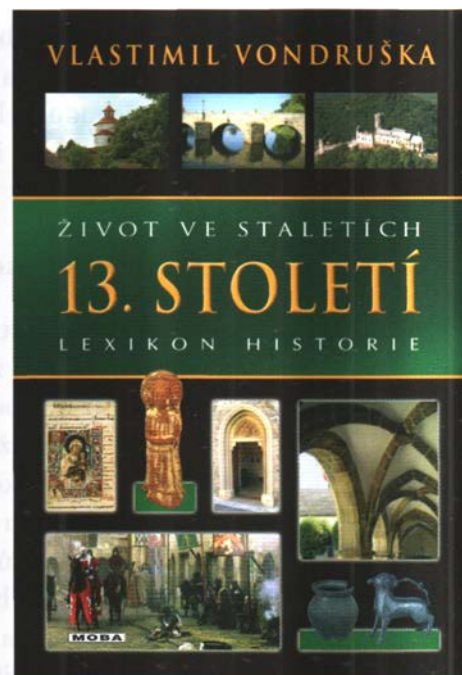
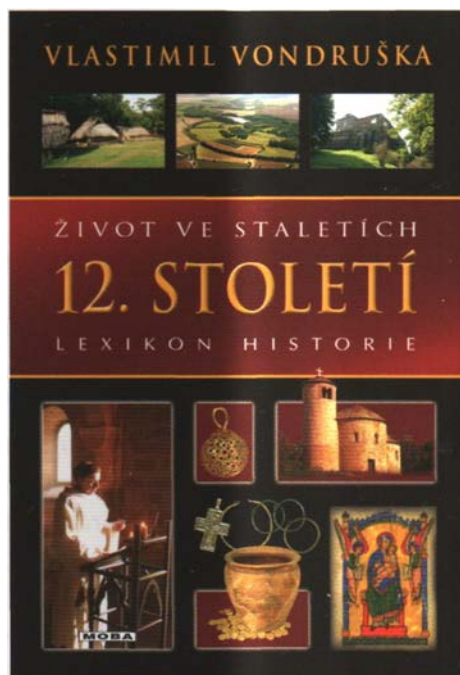
Více informací najdete na www.mobaknihy.cz

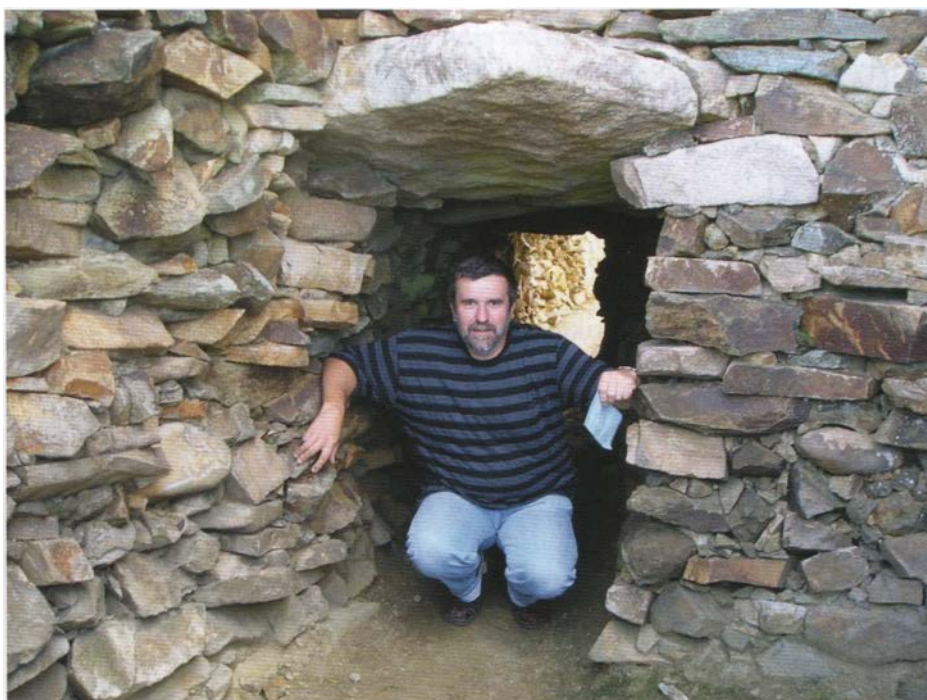
NEUROZSÁHLEJŠÍ EDIČNÍ PROJEKT DĚJIN VŠEDNÍHO ŽIVOTA U NÁS!

JIŽ V PRODEJI:

První svazky unikátního projektu dr. Vlastimila Vondrušky, mapujícího proměny všedního života v českých zemích ve středověku.

Knihy můžete koupit u svého knihkupce nebo objednat na adrese nakladatelství MOBA,
Kotlářská 53, 602 00 Brno, tel. 541 126 051, e-mail moba@mobaknihy.cz,
www.mobaknihy.cz

Vlastimil Vondruška

Po absolvování Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v roce 1979 působil v ČSAV Praha a v Národním muzeu v Praze, v současné době se věnuje literatuře a historickému sklu. Publikoval přes 50 studií z oboru dějin hmotné kultury a několik odborných knih (Slovník starého zemědělského nářadí do r. 1918 aj.). Je také autorem řady populárně naučných knih - Památky národní minulosti, Tradice lidové tvorby (vydáno též německy a polský), Život staré Šumavy, Církevní rok a lidové obyčeje, Katovny a mučírny. Publikuje studie z dějin sklářství - České sklo a Sklářství (historicko-technologická encyklopedie) a populární knihy o životě v minulosti - Intimní historie, Slavné bitvy českých panovníků, Slavná sídla české šlechty, Život ve středověku (edice OKO).

Dosud vydal dvacet pět historických románů pro dospělé a dva pro děti (Fiorella a bratrstvo křišťálu a Fiorella a záhada mrtvého netopýra). Je autorem satirického románu o současné politice Strana štěstí. V roce 2005 měla premiéru divadelní hra Ještě že nejsem kat (s písněmi Petra Traxlera) a v roce 2010 hra Gaudeamus konšelé. Podle jeho románu Vražda v ambitu byl natočen film Jménem krále (s Karlem Rodenem v hlavní roli, premiéra 2009). Podle románů Dýka s hadem a Záhada zlaté štolý vznikly rozhlasové hry (vydány též na CD).

Vystupuje rovněž v literárních klubech a knihovnách (100 repríz se dočkalo talk-show Život ve středověku s písněmi Petra Traxlera a stejného počtu i pořad Oldřich z Chlumu - román a skutečnost).

Historické romány (vše v nakladatelství MOBA Brno)

Řada Hříšní lidé Království českého (detektivní romány ze 13. století) - Dýka s hadem,
Zdislava a ztracená relikvie, Záhada zlaté štolý, Adventní kletba, Vražda v ambitu, Znamení rožmberské růže,
Olomoucký bestiář, Strážce boleslavského mystéria, Román o růži, Znamení Jidáš, Pečeť smrti,
Tajemství abatyše z Assisi, Apage Satanas!, Prokletí brněnských řeholníků
Letopisy královské komory I., II., III., IV., V. (detektivní romány z 16. století)
Mezi tíarou a orlicí (životopisný román o králi Vratislavu I.)
Prodavači ostatků, Sběratelé ostatků, Vládcové ostatků, Zloději ostatků
(dobrodružné romány z poloviny 14. století)
Krev na lopuchu (detektivní povídky ze středověku)
Klášteří madrigal (zábavná historie jednoho renesančního panství)

KRAJINA A LIDÉ

SÍDLA A STAVBY

INTERIÉR A BYDLENÍ

VÍRA A CHRÁM

ODĚVÁNÍ A MODA

KRÁŠLENÍ A HYGIENA

OBSTARÁVÁNÍ POTRAVIN

KUCHYNĚ A STOLOWÁNÍ

SUROVINY A ŘEMESLA

OBCHOD A DOPRAVA

VZDĚLANOST A PÍSEMNICTVÍ

VÁLEČNICTVÍ A ZBRANĚ

SPRAVEDLNOST A NÁSILÍ

ZÁBAVA A SLAVNOSTI

RÓDINA A DĚTI

LÁSKA A EROTIKA

VLASTIMIL VONDRUŠKA

ŽIVOT VE STALETÍCH

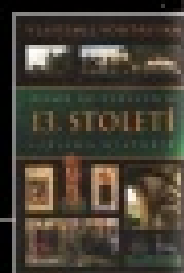
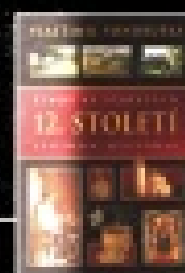
14. STOLETÍ

LEXIKON HISTORIE

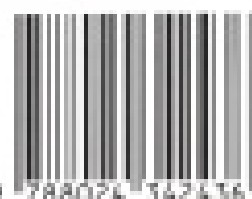
Bohatě ilustrovaný sedmidílný Lexikon historie představuje život v českých zemích v době feudalismu od počátků českého státu až do zrušení nevolnictví. Na rozdíl od jiných historických monografií se lexikon věnuje netradičnímu pohledu na proměny běžného života vládnoucích vrstev, duchovenstva i prostého lidu. Každému století je věnován jeden díl, který se snaží ukázat souvislosti životního stylu v přírodních i materiálních podmínkách ve společnosti a rovněž s celkovým lidským naturelem.

Lexikon vychází nejen z tradičních písemných pramenů, ale využívá i experimentální historickou archeologii, poznatky moderních analýz hmotných dokladů a výsledky dalších společenských věd. Nejde tedy o klasickou učebnici, ale o moderní příručku v duchu 21. století.

JIŽ VYŠLO

e-mail: mola@mola knihy.cz
www.molaknihy.cz

9 788024 342436